

श्रीनारायणपण्डिताचार्यप्रणीतः
श्रीसुमध्वविजयः

द्वितीयसर्गः

व्याख्याचतुष्टयसहितः

सम्पादकः

सि. आर् प्रदीपसिंहाचार्यः, चतुर्वेदः

प्रकाशनम्

नवदेहलीस्थमानवसंसाधनविकासमन्त्रालयाधीन केन्द्रीयसंस्कृतविश्वविद्यालयेन मानितम्

वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्

वसन्तकुञ्ज- नवदेहली

2025

विश्वविद्याग्रन्थमाला -29

वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्

(नवदेहलीस्थमानवसंसाधनविकासमन्त्रालयाधीनराष्ट्रीयसंस्कृतसंस्थानेन सम्मानितम्)

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितः

सुमध्वविजयः द्वितीयसर्गः

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितभावप्रकाशिका(स्वोपज्ञ)टीका-

श्रीवेदाङ्गतीर्थविरचितपदार्थदीपिकाटीका-

श्रीविश्वपतितीर्थविरचितपदार्थदीपिकोद्बोधिकाटीका-

श्रीछलारीशेषाचार्यविरचित-मन्दोपकारिणीटीकासंवलितः

श्रीविश्वनन्दनतीर्थविरचित-सुमध्वविजयसंवलितरंजितसंस्कृत

सम्पादकः

सि. आर्. प्रदीपसिंहाचार्यः, चतुर्वेदः

प्रकाशनम्

वेद-वेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्,

वसन्तकुञ्ज, नवदेहली.

2024

विश्वविद्याग्रन्थमाला- 29

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितः -सुमध्वविजयः द्वितीयसर्गः- भाग-2

श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितभावप्रकाशिका(स्वोपज्ञ)टीका-

श्रीवेदाङ्गतीर्थविरचितपदार्थदीपिकाटीका-

श्रीविश्वपतितीर्थविरचितपदार्थदीपिकोद्बोधिकाटीका-

श्रीछलारीशेषाचार्यविरचित-मन्दोपकारिणीटीकासंवलितः

श्रीविश्वनन्दनतीर्थविरचित-सुमध्वविजयसंवलितरचने

सम्पादकः : सि. आर. प्रदीपसिंहाचार्यः, चतुर्वेदः

प्रकाशनम् : वेद-वेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानम्,
वसन्तकुञ्ज, नवदेहली.

© सर्वे अधिकाराः स्वायत्तीकृताः

प्रथममुद्रणम् : 2024

ISBN : 978-81-998716-5-6

पृष्ठसङ्ख्या : 8+ 158

प्रतयः : 250

मूल्यम् : 60 रूप्यकाणि

मुखचित्रविन्यासः: रघुनन्दनः

मुद्रणालयः : वागर्थ. बेङ्गलूरु

Vedic Vedantic Studies & Research Institute

(Recognised by Rashtriya Sanskrit Samsthan, Deemed University,
Ministry of H.R.D., Govt. of India, New Delhi)

Sumadhvavijayaḥ

(Dvitiya-sarga Bhāga-2)

Composed by Śrī Nārāyaṇa Paṇḍitācārya"

Commentaries of:

Bhāvaprakāśikā (Svopajña) of Śrī Nārāyaṇa Paṇḍitācārya

Padārthadīpikā of Śrī Vedāṅga Tīrtha

Padārthadīpikodbodhikā of Śrī Viśvapati Tīrtha

Mandopakāriṇī of Śrī Chalāri Śeṣācārya

**Accompanied by the Sumadhvavijayāmbudhitararaṅgiṇī of
Śrī Viśvanandana Tīrtha**

Edited by:

C. R. Pradeepa simha acharya, chaturveda.

Published by:

Vedic Vedantic Studies & Research Institute

(Established under SRI RAMA VITTALA SHIKSHANA SEVA SAMITI New Delhi)

Sri Krishna Dhama, Plot No-3, Phase-II, Institutional Area,
vasant Kunj, New Delhi-110070

2024

IV

Vishvavidyagranthamala -29

Sumadhvavijayaḥ - (Dvitīya- sargaḥ – Bhāga-2)

Bhāvaprakāśikā (Svopajña) of Śrī Nārāyaṇa Paṇḍitācārya

Padārthadīpikā of Śrī Vedāṅga Tīrtha

Padārthadīpikodbodhikā of Śrī Viśvapati Tīrtha

Mandopakāriṇī of Śrī Chalāri Śeṣācārya

Sumadhvavijayāmbudhitararaṅgiṇī of Śrī Viśvanandana Tīrtha

Edited by: C. R. vd. Pradeepa simha achaya, chaturveda.

Published by: Vedic Vedantic Studies & Research Institute

(Established under SRI RAMA VITTALA SHIKSHANA SEVA SAMITI New Delhi)

Sri Krishna Dhama, Plot No-3, Phase-II, Institutional Area,

ISBN : 978-81-998716-5-6

Edition: 2024

copies : 250

©: Publishers

Price: 60

pages 8+158

printed by: vagartha.Bangalore

जगद्गुरुश्रीमन्मध्वाचार्यमूलमहासंस्थानम्
पेजावरअधोक्षजमठः, उडुपि
अनुग्रहसन्देशः

श्रीमन्नारायणपण्डिताचार्यविरचितस्य 'सुमध्वविजय'महाकाव्यस्य द्वितीये सर्गे साक्षात् जगत्प्राणस्य वायुदेवस्य भूमौ अवतरणस्य मङ्गलकरः प्रसङ्गः वर्णितः । अज्ञानतिमिरे निमग्नं जगद् उद्धर्तुं, सुज्ञानदीपं प्रज्वालयितुं च देवतानां प्रार्थनया वायोः अवतारः अभवत् । अद्य 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानेन' अस्य द्वितीयसर्गस्य सुष्ठु सम्पादनं कृत्वा विदुषां पुरतः समुपस्थाप्यते इति भृशं मोदामहे ।

अस्मिन् सर्गे उडुपीक्षेत्रस्य, अनन्तेश्वरमन्दिरस्य च माहात्म्यं अतीव सुन्दरतया वर्णितम् । तत्र प्रचलति उत्सवे कस्यचित् पुरुषस्य मुखेन "अचिरादेव अत्र कश्चन महापुरुषः (वायुदेवः) अवतरिष्यति, सः कुमार्गं नाशयिष्यति" इति भविष्यवाण्याः कथनम् अतीव रोमाञ्चकरं वर्तते । तदनन्तरं सत्सन्तानप्राप्तये मध्यगेहभट्ट-वेदवतीदम्पत्योः अनन्तेश्वरसन्निधौ द्वादशवर्षाणि यावत् आचरितं कठोरतपः, तस्य फलरूपेण पाजकक्षेत्रे शुभलग्ने साक्षात् मुख्याप्राणस्य अवतरणं, देवानां पुष्पवृष्टिः, तथा तस्य दिव्यशिशोः 'वासुदेवः' इति नामकर्म चात्र सुमधुरतया निरूपितम् अस्ति ।

अयं सर्गः साक्षात् भगवद्भक्तेः, तपोबलस्य च निदर्शनम् ।

एतादृशस्य पवित्रग्रन्थस्य सम्पादनं महता परिश्रमेण निष्ठया च कृतवद्भ्यः सम्पादकेभ्यः विद्वद्भ्यः श्रीप्रदीपसिंहाचार्येभ्यः वयं सानुग्रहम् आशिषः वितरामः । एतेषां वाचि, मनसि च भगवती वाग्देवता, वायुदेवश्च सदा विलसताम् इति आशास्महे ।

इति नारायणस्मृतयः
 श्रीश्रीविश्वप्रसन्नतीर्थश्रीपादाः

निदेशकवचांसि

श्रीमन्नारायणपण्डिताचार्यविरचितस्य 'सुमध्वविजय'महाकाव्यस्य द्वितीये सर्गे वर्णितः वायोः अवतारप्रसङ्गः एतत् तात्त्विकं सत्यं सुस्पष्टं बोधयति । यदा कलियुगे सच्छास्त्राणां यथार्थः अर्थः विलुप्तप्रायः आसीत्, कुवादिनां कोलाहलश्च वर्धितः, तदा वेदवेदान्तानां रक्षणाय एकस्य महाशक्तेः आवश्यकता आसीत् । सा च महाशक्तिः 'वासुदेव'रूपेण अत्र अवतीर्णा ।

अस्मिन् द्वितीये सर्गे ग्रन्थकर्त्रा नारायणपण्डिताचार्येण रजतपीठपुरस्य (उडुपीक्षेत्रस्य) तथा पाजकक्षेत्रस्य भौगोलिक-सांस्कृतिक-पवित्रतायाः यत् काव्यमयं वर्णनं कृतं, तत् अतीव रमणीयम् अस्ति । उत्तमबीजावापार्थं सुसंस्कृतभूमेः आवश्यकता यथा भवति, तथैव वायोः अवतारार्थं भगवता सुनिर्मिता सा पवित्रभूमिः इति अत्रत्यः नूतनः विचारः । तथा साक्षात् भगवत आज्ञया, देवतानां प्रार्थनया चैव वायुदेवस्य भूम्यवतरणं सञ्जातमिति विषयः अस्य अवतारस्य 'नैमित्तिकत्वं' द्योतयति । अद्य 'वेदवेदान्ताध्ययनशोधसंस्थानेन' अस्य काव्यस्य द्वितीयभागस्य प्रकाशनं क्रियते इति मम महद्भाग्यम् ।

ग्रन्थोऽयं केवलं संस्कृतज्ञेभ्यः एव न, अपितु सर्वसामान्यजिज्ञासूनामपि उपकाराय भवेदिति उद्देशेन अत्र श्रीविश्वनन्दनतीर्थश्रीमच्चरणैः कृतः कन्नडभाषानुवादः अपि अत्र योजितः अस्ति । तैः कृतः अनुवादः मूलस्य माधुर्यं प्रमेयाणां स्पष्टतां च रक्षति ।

अस्य ग्रन्थस्य कृते 'अनुग्रहसन्देशं' प्रदाय अनुगृहीतवद्भ्यः, गुरुभ्यः श्रीपेजावरमठाधीश्वरेभ्यः परमपूज्य श्रीश्रीविश्वप्रसन्नतीर्थश्रीचरणेभ्यः संस्थायाः पक्षतः सविनयं साष्टाङ्गप्रणामान्, कृतज्ञतां च निवेदयामि । पूज्यपादानाम् अनुग्रहसन्देशः अस्य प्रकाशनस्य 'रक्षाकवचम्' इव वर्तते ।

तथैव, अस्य ग्रन्थस्य सम्पादनकार्यं महता परिश्रमेण कृतवद्भ्यः सम्पादकेभ्यः विद्वद्भ्यः श्रीप्रदीपसिंहाचार्येभ्यः हार्दानि अभिनन्दनानि । मूलश्लोकेन टीकाभिश्च सह श्रीविश्वनन्दनतीर्थानां पूर्वाश्रमे विरचिता सुमध्वविजयाम्मुधितरङ्गिणी नाम्ना प्रथितो कर्नाटभाषानुवादश्चात्र योजितः ।

अनेन ग्रन्थेन वाचकवृन्दस्य हृदये स्वधर्मे श्रीमदाचार्ये च दृढा भक्तिः, विश्वासश्च उत्पद्यताम् इति श्रीहरिगुरुचरणौ प्रार्थये ।

डा । विठोबाचार्यः

सम्पादकीयम्

श्रीमन्मध्वमतसिद्धान्तप्रवर्तकानां जगद्गुरुणां श्रीमदानन्दतीर्थभगवत्पादानां दिव्यमवतारचरितं गायन् 'सुमध्वविजयः' इति महाकाव्यं विद्वत्सु सुप्रसिद्धम् । अस्य ग्रन्थस्य द्वितीयः सर्गः इदानीं चतसृभिः व्याख्याभिः सह श्रीमद्विश्वनन्दनतीर्थानां कन्नडभाषानुवादेन च अलङ्कृतः सन् सहृदयानां पुरतः समुपतिष्ठते ।

अस्मिन् द्वितीये सर्गे कविना वायोः तृतीयावतारस्य (मध्वावतारस्य) पूर्वभावित्यः घटनाः, अवतारश्च अतीव रमणीयतया वर्णिताः । अत्रत्यः कथाभागः एवमस्ति -

१. देवानां प्रार्थना अवतारसङ्कल्पश्चः कलियुगे कुवादिभिः, पाषण्डिभिः च वेदार्थं नाशिते सति, खिन्नाः देवाः वैकुण्ठं गत्वा श्रियःपतिं श्रीमन्नारायणं शरणं गच्छन्ति । तदा भगवान् नारायणः सत्सिद्धान्तसंस्थापनाय भूमौ अवतरितुं स्वस्य प्राणभूतं मुख्यप्राणं (वायुदेवम्) आज्ञापयति ।

२. क्षेत्रवर्णनम्: तदनन्तरं कविः अवतारभूमेः परशुरामक्षेत्रस्य, तत्रापि विशेषतः रौप्यपीठपुरस्य (उडुपीक्षेत्रस्य) तथा पाजकक्षेत्रस्य अत्यन्तं काव्यमयं, नयनाभिरामं च वर्णनं करोति ।

३. पित्रोः तपः आकाशवाणी चः सन्ततिप्राप्तये मध्यगेहभट्ट-वेदवतीदम्पत्योः उडुपी-अनन्तेश्वरसन्निधौ द्वादशवर्षाणि यावत् आचरितं कठोरतपः, तथा च उत्सवे कस्यचित् पुरुषस्य मुखेन "कश्चन महापुरुषः अचिरादेव अवतरिष्यति" इति भविष्यवाण्याः (आकाशवाण्याः) कथनम् अत्र रोमाञ्चकरं वर्तते ।

४. वासुदेवस्य जननम्: अन्ते पाजकक्षेत्रे शुभलग्ने साक्षात् मुख्यप्राणस्य अवतरणं, देवतानां पुष्पवृष्टिः, तथा च तस्य दिव्यशिशोः 'वासुदेवः' इति नामकरणं च अत्र सुमधुरतया निरूपितम् अस्ति ।

व्याख्यानां अनुवादस्य च वैशिष्ट्यम्:

अस्मिन् संस्करणे पेजावरमठस्य पूर्वाचार्याणां, महतां विदुषां श्रीमद्विश्वपतितीर्थश्रीमच्चरणानां व्याख्या मुख्यमाकर्षणं वर्तते । एषा व्याख्या पण्डिताचार्यस्य काव्यहृदयं, अवतारस्य

VIII

तात्त्विकहिलं च सरलतया प्रकाशयति । अन्याः तिस्रः व्याख्याः अपि छात्राणां कृते अत्यन्तं उपकारिकाः सन्ति । अपि च, श्रीमद्विश्वनन्दनतीर्थानां संक्षिप्ता अपूर्वा च कन्नडटीका (अनुवादः) सामान्यजिज्ञासूनां कृते प्रदीपप्रायः वर्तते ।

अस्मि संस्करणे पेजावरमठस्य पूर्वाचार्याणां, महतां विदुषां श्रीमद्विश्वपतितीर्थ-श्रीमच्चरणानां व्याख्या मुख्यमाकर्षणं वर्तते । एषा व्याख्या निगूढप्रमेयान् सरलतया प्रकाशयति । अन्यव्याख्याः अपि छात्राणां कृते अत्यन्तं उपकारिकाः सन्ति । अपि च, श्रीमद्विश्वनन्दनतीर्थानां संक्षिप्ता अपूर्वा च कन्नडटीका सामान्यजिज्ञासूनां कृते प्रदीपप्रायः वर्तते ।

ग्रन्थस्यास्य सम्पादनावसरे मूलहस्तलेखानां साहाय्येन शुद्धपाठनिर्धारणाय मया यथामति प्रयत्नः कृतः । व्याख्यानां परस्परं तुलनां कृत्वा, प्रमेयाणां स्पष्टीकरणाय टिप्पण्यः अपि योजिताः । 'वेदवेदान्ताध्ययन-शोधसंस्थानस्य' एषः महान् प्रकल्पः विद्वज्जनैः समाहृतः भवेदिति विश्वसिमि ।

अस्य सत्कार्यस्य सम्पादनसेवावसरं दत्तवद्भ्यः शोधसंस्थानस्य अधिकारिभ्यः, आशिषं दत्तवद्भ्यः यतिवरेभ्यः श्रीश्रीविश्वप्रसन्नतीर्थश्रीचरणेभ्यश्च कार्त्तुञ्जयं निवेदयामि । अस्य ग्रन्थराजस्य अध्ययनेन सर्वेषां ज्ञानवृद्धिः, श्रीहरिवायुगुरुचरणानां अनुग्रहश्च भवेत् इति प्रार्थये ।

इति सज्जनविधेयः,

सि. आर् प्रदीपसिंहाचार्यः.चतुर्वेदः

सुमध्वविजये द्वितीयः सर्गः

विज्ञानभानुमति कालबलेन लीने दुर्भाष्यसन्तमससन्ततितो जनेऽन्धे ।

मार्गात् सतां स्वलति खिन्नहृदो मुकुन्दं देवाश्चतुर्मुखमुखाः शरणं प्रजग्मुः ॥ १ ॥

पदार्थदीपिका

विज्ञानेति । विज्ञानभानुमति विज्ञानारख्ये सूर्ये कालबलेन कलिकालारख्यसमयसामर्थ्येन लीने तिरोहिते सति, दुर्भाष्यसन्तमससन्ततितः सङ्करादिप्रणीताद् ब्रह्मसूत्रादिदुर्भाष्यान्धकारसमूहात् अन्धे भगवत्स्वरूपादिकमविदुषि जने तत्त्वज्ञानयोग्ये जने सतां मार्गात् सद्भिराचरितमार्गात् स्वलति सन्मार्गे सम्यगवर्तमाने सतीति भावः, खिन्नहृदः खेदितमनसः चतुर्मुखमुखाः देवाः मुकुन्दं शरणं प्रजग्मुः ॥ १ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अस्मिन्काले सज्जनानुकम्पापरवशा ब्रह्मादिदेवाः तदुद्धारार्थं श्रीहरिं शरणं जग्मुरित्याह विज्ञानेति ॥ भानवः किरणा अस्य सन्तीति भानुमान् सूर्यः । विज्ञानमेव विशिष्टज्ञानमेव भानुमान् तस्मिन् । 'भानू रश्मौ रवौ दिन' इति हेमचन्द्रः । कालस्य कलिकालस्य बलेन सामर्थ्येन लीने तिरोहिते सति । दुष्टानि च तानि भाष्याणि च संकरादिप्रणीतैकविंशतिभाष्याणि तान्येव सन्तमसानि अन्धकारास्तेषां सन्ततिः समूहस्तस्या इति ततः । अन्धे अज्ञे भगवत्स्वरूपादिकं अविदुषीत्यर्थः । जने तत्त्वज्ञानयोग्ये जने । सतां सज्जनानाम् मार्गाद्ध्वनः । 'मार्गो मृगमदे मासे सौम्यर्क्षेऽन्वेषणे पथि' इति हेमचन्द्रः । सद्भिराचरिताद्धर्ममार्गादित्यर्थः । स्वलति सति स्वलनं गच्छति सति सन्मार्गे सम्यगवर्तमाने सतीति भावः । खिन्नं खेदयुक्तं हृत् मनो येषां ते तथोक्ताः । चतुर्मुखो मुखं प्रधानं येषां ते देवाः । 'मणिर्मुखं प्रधानं चेत्युत्तमस्य वचो भवेत्' इति वचनात् । मुकुन्दं श्रीहरिं शरणं अरणं प्रजग्मुः । गम्ल् गतौ लिट् । अस्मिन् सर्गे प्रायः वसन्ततिलकावृत्तम् । 'उक्ता वसन्ततिलका तभजा जगौ गः' इत्युक्तेः । रूपकम् ॥ १ ॥

मन्दोपकारिणी

विज्ञानेति ॥ विज्ञानभानुमति भानवः किरणाः अस्य सन्तीति भानुमान् सूर्यः । 'भानुः

किरणसूर्ययोः' इति विश्वः । विज्ञानं तत्त्वज्ञानं भानुमानिव सूर्य इव विज्ञानभानुमान् तस्मिन् । कालबलेन कालस्य बलेन सामर्थ्येन । लीने सति अन्तर्हिते सति । दुर्भाष्यसन्तमससन्ततितः दुष्टानि दुर्वादिप्रणीतानि ब्रह्मसूत्रोपनिषदादिभाष्याणि सन्तमसानि गाढध्वान्तानीव तेषां सन्ततितः सन्ततेरिति सन्ततितः समूहात् । अन्धे भगवत्स्वरूपादिकं अविदुषि जने तत्त्वज्ञानयोग्ये जने । मार्गात् संप्रदायरूपमार्गात् स्वलति भ्रंशिते सति सन्मार्गे सम्यगवर्तमाने सति इति भावः । यथा सूर्यास्तसमये सति गाढान्धकारे किमपि वस्तु अपश्यन् यथा कश्चित्पुरुषः गन्तव्यं मार्गं सम्यक् न पश्यति तद्वत् तत्त्वज्ञानयोग्यजने दुर्भाष्येण संशयादिकं प्राप्य वेदादिव्याख्यानादौ सत्संप्रदायं सम्यक् न पश्यति इति भावः । खिन्नहृदः खिन्नं सत्सु अनुकम्पायुक्तं हृत् मनो येषां ते खिन्नहृदः । 'स्वान्तं हन्मानसं मनः' इत्यमरः । चतुर्मुखमुखाः चत्वारि मुखानि आननानि यस्य चतुर्मुखः ब्रह्मा स एव मुखं प्रधानं येषां ते चतुर्मुखमुखाः 'मुखं प्रधाने प्रारम्भे' इति विश्वः । देवाः मुकुन्दं श्रीनारायणं, हे स्वामिन्, तत्त्वज्ञानयोग्यान् जनान् परिपालय इति शरणं प्रजग्मुः प्रापुः । 'गमू गतावित्यतो लिट् परस्मैपदं जगाम जग्मतुः जग्मुः' । अस्मिन् सर्गे प्रायः वसन्ततिलकावृत्तं ज्ञेयम् । वसन्ततिलकम् । 'तभजाजगौगः' इति तल्लक्षणात् ॥ १ ॥

नाथः कलौ त्रियुगहूतिरनुद्भूषुर्ब्रह्माणमप्यनवतारमनादिदिक्षुः ।

सर्वज्ञमन्यमनवेक्ष्य सकार्यवीर्यं स्मेराननो भुवनजीवनमाबभाषे ॥ २ ॥

भावप्रकाशिका

कृतादीनि त्रीणि युगानि अवतर्तुमिष्टान्यस्येति त्रियुगः । 'युग-त्रयावतारत्वात् त्रियुगो विष्णुरुच्यते' इति च ॥ २ ॥

पदार्थदीपिका

नाथः । त्रियुगहूतिः त्रियुग इति हूतिः नाम यस्य सः त्रियुगहूतिः । त्रियुगहूतित्वं च तस्य युगत्रयावतारत्वात् । 'युगत्रयावतारत्वात् त्रियुगो विष्णुरुच्यते' इति वचनात् । त्रियुगहूतित्वं चात्र हेतुत्वेनोक्तमवगन्तव्यं त्रियुगहूतित्वादिति । तस्मात् कलौ कलियुगे अनुद्भूषुः अवतर्तुमनिच्छन् नाथः स्वामी भगवान् अनवतारम् अवताररहितं ब्रह्माणं चतुर्मुखं अप्यनादिदिक्षुः अवतारार्थमादेष्टुमनिच्छन्, सकार्यवीर्यम्, कार्यसाधन[विषये]वीर्यं सामर्थ्यं कार्यवीर्यम्, तत्सहितः

सकार्यवीर्यः, तं सर्वज्ञम्, अन्यं विष्णुचतुर्मुखातिरिक्तं अनवेक्ष्य भुवनजीवनं मुख्यवायुं आबभाषे । कथम्भूतः? स्मेराननः अनुग्रहविशेषान्मन्दस्मितवदनः ॥ २ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

ब्रह्मादिभिरवतारार्थमर्थितो भगवान् मुख्यप्राणमवतर्तुं सन्दिदेशेति निमित्तकथनपूर्वकमाह नाथ इति ॥ त्रीणि युगान्यवतारार्थत्वेन यस्य स त्रियुगः । 'युगं हस्तचतुष्के स्याद्रथाद्यङ्गे कृतादिक' इति हेमचन्द्रः । स इति हूतिर्नाम यस्य सः 'युगत्रयावतारत्वात्त्रियुगो विष्णुरुच्यते' इति वचनात् । हेतुगर्भं विशेषणमेतत् त्रियुगहूतित्वादिति । कलौ कलियुगे उद्भवितुं अवतर्तुं इच्छुः उद्भूषुः । स न भवतीति अनुद्भूषुः । 'सनाशंस भिक्ष उः' इत्युप्रत्ययः । अवतर्तुमनिच्छुरित्यर्थः । नाथः स्वामी भगवान् । न विद्यतेऽवतारो यस्य तं भूमौ कदाप्यवताररहितमित्यर्थः । ब्रह्माणं चतुर्मुखं आदेष्टुमाज्ञप्तुमिच्छुः स न भवतीत्यनादिदिक्षुः । भूम्यवतारार्थमादेष्टुमनिच्छन् सन् । कार्यस्य वीर्यं कार्यसाधनसामर्थ्यं तेन सहितं सकार्यवीर्यं सर्वज्ञम् अन्यं विष्णुचतुर्मुखव्यतिरिक्तं अनवेक्ष्यादृष्ट्वा । जीवयतीति जीवनः नन्दादित्वाल्मुकः । भुवनस्य जीवनस्तं मुख्यप्राणम् । स्मेरं मन्दहासशीलं आननं मुखं यस्य तथा सन् । 'स्मिद् ईषद्वसन' इति धातोर्नमिकम्पि' इत्यादिना ताच्छील्ये रः । आबभाषे आज्ञाप्तवान् । भाष्लृ व्यक्तायां वाचि लिट् । ननु बुद्धावतारस्य कलियुगे जातत्वात्कथं त्रियुगहूतित्वमिति चेत्सत्यम् द्वापरकल्पोः सन्धिकालेऽवतीर्णत्वात्तस्य । न चायमपि सन्धिकाल इत्यवतारोपपत्तिरिति वाच्यं, दैत्यविमोहकावतारस्य सन्धिकालेऽवतीर्णत्वेऽपि तत्त्वबोधकावताराभावाभिप्रायेण त्रियुग-हूतित्वं भगवत इत्यभिप्रेतत्वेनानवतारे त्रियुगहूतित्वस्य हेतुत्वोपपत्तेरिति ॥ २ ॥

मन्दोपकारिणी

नाथ इति ॥ त्रियुगहूतिः त्रीणि युगानि कृतत्रेताद्वापराख्यानि अवतारार्थं क्लृप्तानि यस्य स त्रियुगः । 'युगं युग्मे कृतादिषु' इत्यमरः । त्रियुग इति हूतिः आख्यानं यस्य स तथोक्तः । 'हूतिराकारणाह्वानं' इत्यमरः । त्रियुगनामेति भावः । युगत्रयावतारत्वात् त्रियुगो विष्णुरुच्यत इति वचनात् हेतुगर्भमिदं विशेषणं त्रियुगहूतिरिति हेतोः । कलौ कलियुगे स्वयं अनुद्भूषुः उद्भवितुं प्रादुर्भावं कर्तुं अनिच्छन् नाथः प्रभुः श्रीनारायणः । अनवतारं न विद्यते अवतारः भूमौ

उत्पत्तिः यस्य स तथोक्तः तम् । ब्रह्माणं चतुर्मुखं अनादिदिक्षुः अवतारार्थं आदेष्टुं आज्ञापयितुं अनिच्छन् सन् । सकार्यवीर्यं कार्ये कार्यसाधनविषये वीर्यं बलं सामर्थ्यं इति यावत् कार्यवीर्यं, कार्यवीर्येण सहितः सकार्यवीर्यः कार्यसाधनसमर्थः तम् । 'वीर्यं बले प्रभावे च' इत्यमरः । सर्वज्ञं सर्वं जानातीति सर्वज्ञः तम् । अन्यं चतुर्मुखातिरिक्तं अनवेक्ष्य अदृष्ट्वा । भुवनजीवनं भुवनानां लोकानां जीवनं प्राणधारणं यस्मात् भवति स भुवनजीवनः मुख्यप्राण इत्यर्थः । 'जगत्प्राणः समीरण' इत्यमरः । तं प्रति आबभाषे अब्रवीत् । 'भाष व्यक्तायां वाचीत्यतो लिडात्मनेपदं आबभाषे आबभाषाते आबभाषिरे' । कथंभूतः स्मेराननः अनुग्रहविशेषात् स्मेरं मन्दहासयुक्तं आननं मुखं यस्य स तथोक्तः सन् ॥ २ ॥

वेदान्तमार्गपरिमार्गणदीनदूना दैवीः प्रजा विशरणाः करुणापदं नः ।

आनन्दयेः सुमुख भूषितभूमिभागो रूपान्तरेण मम सद्गुणनिर्णयेन ॥३॥

पदार्थदीपिका

वेदान्तेति । सुमुख, मम सद्गुणनिर्णयेन, सन्तो निर्दोषाश्च ते गुणाश्चेति सद्गुणाः, तेषां निर्णयो यस्माद् भवति तत् सद्गुणनिर्णयम्, तेन रूपान्तरेण मध्वनाम्ना तवान्यरूपेण भूषितभूमिभागः अलङ्कृतभूप्रदेशः, वेदान्तमार्गपरिमार्गणदीनदूनाः, वेदान्तमार्गो वेदार्थनिर्णयात्मकमार्गः ब्रह्मसूत्रादिरूपः, [तस्य] परिमार्गणेन विचारेण दीनाः रहिताः, अशक्त्या तद्विचाररहिता इति भावः, अत एव तत्त्वज्ञानाभावाद् दूनाः दुःखयुक्ताः । दैवीः प्रजाः मोक्षयोग्यजीवान् आनन्दयेः सुमुख । कथंभूताः? विशरणाः अस्मद्व्यतिरिक्ताश्रयहीनाः, रक्षकहीना वा । 'शरणं गृहरक्षित्रोः' इत्यमरः । अत एव नः अस्माकं करुणापदं कृपास्पदम् । मध्वाख्यावतारस्य भगवद्गुणनिर्णायकत्वं च 'तृतीयमस्य वृषभस्य दोहसे दशप्रमतिं जनयन्त योषणः । निर्यदीं बुधान्महिषस्य वर्षस ईशानासः शवसा ऋन्त सूरयः । यदीमनु प्रदिवो मध्व आधवे गुहा सन्तं मातरिश्वा मथायति' इति श्रुतिसिद्धम् । एतदर्थश्च - योषणः योषित्, आदराद् बहुवचनम्, अस्य [देववृषभस्य] वायोस्तृतीयं रूपमिति शेषः, दोहसे ज्ञानामृतदोहनाय जनयन्त अजनयत् । दशप्रमतिं यतित्वे पूर्णप्रज्ञनामकम् । ईशानासः समर्थाः सूरयः ज्ञानिनः देवमुनिपूर्वकाः, बुधात् बुद्ध्यत इति बुध्नः ज्ञानी तस्माद् बुधात्, यदीं यस्मादेव महिषस्य महितषड्गुणस्य हरेः वर्षसः

रमणीयान् गुणान् शवसा सुखेन निः नितरामक्रन्त व्यज्ञासिषुः । क्रमु पादविक्षेप इति धातुः ।
 गत्यर्थाश्च ज्ञानार्थाः । यदीं य एव प्रदिवः प्रकृष्टक्रीडादिगुणः मध्वः मध्वनामा आनन्दतीर्थाख्यः
 । 'मध्वित्यानन्द उद्दिष्टो वेति तीर्थमुदाहृतम् । मध्व आनन्दतीर्थः स्यात् तृतीया मारुती तनुः'
 इति वचनात् । एवं च मध्वनामा आनन्दतीर्थाख्यः मातरिश्वा वायुः गुहा सन्तं मायिनां
 निर्गुणोक्तिभिः गूहितं सन्तं हरिम् आधवे आ समन्तात् धवत्वे विष्णोः निरुपचरितसर्वस्वामित्वे,
 निमित्ते चेयं सप्तमी, तत्सिद्धयर्थं मथायति मथाति, वेदादिकं सदाऽऽलोचयति तत्त्वज्ञानार्थमिति
 भावः ॥ ३ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

निरूपणप्रकारमेव दर्शयति वेदान्तेति ॥ शोभनं मुखं यस्य तत्सम्बुद्धिः । हे सुमुख वायो
 त्वं मम, सन्तो निर्दोषा ये गुणास्तेषां निर्णयो यस्मात्तेन । अन्यद्रूपं रूपान्तरं तेन मध्वनाम्ना,
 भूषितोऽलङ्कृतः भूमिभागो भूप्रदेशो येन सः । वेदान्तानां उपनिषदां मार्गः उपनिषदुपलक्षितस
 कलवेदार्थनिर्णयात्मकब्रह्मसूत्रादिरूपमार्ग इत्यर्थः । तस्य परिमार्गणं विचारस्तेन दीना रहिता
 'दीङ् क्षय' इति धातोः तादृशाश्च ताः अत एव दूना दुःखिताश्च ताः 'धातूनामनेकार्थत्वात्'
 । दु गतावित्यस्माद्धातोः कर्मणि क्तप्रत्यये 'ल्वादिभ्य' इति निष्ठा तस्य नत्वे दीर्घः ।
 वेदार्थनिर्णायकब्रह्मसूत्रेषु सत्स्वपि तद्व्याख्यान-रूपसद्भाष्याभावेन तैर्वेदार्थविचाराशक्त्या
 तत्त्वज्ञानाभावाद्दुःखयुक्ता इति भावः । विगतं शरणमस्मद्व्यतिरिक्ताश्रयः रक्षको वा यासां
 ता विशरणाः । 'शरणं रक्षणे गेहे वधरक्षकयोरपि' इति हेमचन्द्रः । अत एव नोऽस्माकं
 करुणापदं कृपाया आस्पदम् । देवस्य क्रीडादिगुणविशिष्टस्य श्रीहरेः सम्बन्धिन्यो दैव्यस्ताः
 स्वरूपतो हरिभक्तत्वेन मोक्षयोग्या इत्यर्थः । प्रजाः आनन्दयेः सुखय । नदि हर्षे ण्यन्ताल्लिङ्
 । मध्वाख्यावतारस्य भगवद्गुण-निर्णायकत्वञ्च - 'तृतीयमस्य वृषभस्य दोहसे दशप्रमतिं जनयन्त
 योषणः । निर्यदीं बुध्नामहिषस्य वर्षस ईशानासः शवसाक्रन्त सूरयः । यदीमनु प्रदिवो मध्व
 आधवे गुहासन्तं मातरिश्वा मथायति' इति श्रुतिसिद्धम् । तदर्थश्च 'योषणः योषित् । आदरात्
 बहुवचनम् । वृषभस्य समर्थस्यास्य वायोस्तृतीयं रूपमिति शेषः । दोहसे ज्ञानामृतदोहाय
 । जनयन्त अजनयत् । दशप्रमतिं यतित्वे पूर्णप्रज्ञनामकम् । ईशानासः समर्थाः सूरयो
 ज्ञानिनः देवमुनिपूर्वकाः बुधात् बुध्यतीति बुधो ज्ञानी तस्मात् । यदीं यस्मादेव महिषस्य

महितषड्गुणस्य विष्णोः रमणीयत्वात् वर्षसः गुणान् । शवसा सुखेन । निः नितरां । आक्रन्त व्यज्ञासिषुः । 'क्रमु पादविक्षेप' इति धातुः । गत्यर्थकाश्च ज्ञानार्थकाः । यदीं य एव प्रदिवः प्रकृष्टक्रीडादिगुणः मध्वः मध्वनामा आनन्दतीर्थ इत्यर्थः । 'मध्वित्यानन्द उद्दिष्टो वेति तीर्थमुदाहृतम् । मध्व आनन्दतीर्थः स्यात्तृतीया मारुती तनु'रिति वचनात् । एवञ्च मध्वनामा आनन्दतीर्थाख्यो मातरिश्वा वायुः गुहासन्तं मायिनां निर्गुणोक्तिभिर्गूहितं सन्तं आधवे आ समन्ताद्भवत्वेऽपि विष्णोर्निरुपचरितस्वामित्वे । निमित्ते चेयं सप्तमी । तत्सिद्धयर्थं मथायति मश्नाति वेदादिकमालोडयति तत्त्वज्ञानामृतसिद्धयर्थमिति भावः ॥ ३ ॥

मन्दोपकारिणी

वेदान्तेति ॥ हे सुमुख शोभनं विकसितं मुखं यस्य स तथोक्तः तस्य सम्बुद्धिः हे सुमुख वायो, त्वं मम सद्गुणनिर्णयेन सन्तः निर्दुष्टाश्च ते गुणाश्च सद्गुणाः तेषां निर्णयो यस्मात् भवति तत् सद्गुणनिर्णयं तेन । रूपान्तरेण अन्यत् रूपं रूपान्तरं तेन मध्वाख्येन अन्येन रूपेण । भूषितभूमिभागः भूषितः अलङ्कृतः भूमेः भागः प्रदेशः भरतखण्डाख्यः येन स तथोक्तः सन् भूमौ अवतारं कृत्वा इति भावः । वेदान्तमार्गपरिमार्गणदीनदूनाः वेदानां अन्तः निर्णयो यस्मात् सः वेदान्तः 'अन्तस्यादन्तिके नाशे स्वरूपैकान्तनिर्णय' इति विश्वः । मार्गः मृग विचारण इति धातोः विचाररूपाः ब्रह्मसूत्रादिग्रन्थाः वेदान्तश्चासौ मार्गश्च वेदान्तनिर्णायकब्रह्म मीमांसाशास्त्रं इत्यर्थः । तस्य परिमार्गणेन विचारेण दीनाः रहिताः वेदान्तमार्गपरिमार्गणदीनाः वेदान्तविचारासमर्था इत्यर्थः । ताश्च ताः दूनाः तप्ताश्च दुःखिता इति यावत् विचारासमर्थत्वेन तत्त्वज्ञानाभावात् इत्यर्थः 'सन्तापितसन्तप्तौ धूपितधूपायितौ च दूनश्च' इत्यमरः । दैवीः देवतासम्बन्धिनीः प्रजाः मोक्षयोग्यजीवान् आनन्दयेः सुखय । 'नदि समृद्धौ इत्यतो विधिलिङ् परस्मैपदम् आनन्दयेः आनन्दयेतं आनन्दयेत' । कथंभूताः प्रजाः, विशरणाः विगतं शरणं आश्रयः यासां ताः विशरणाः अत एव नः अस्माकं करुणापदं करुणायाः कृपायाः पदं आस्पदं यथा भवति तथेति यावत् ॥ ३ ॥

आदेशमौलिमणिमुज्ज्वलवर्णमेनं बद्धाञ्जलिर्मरुदनर्घमधत्त मूर्ध्ना ।

हारावलीमिव हृदा विबुधेन्द्रयाच्छां बिभ्रन्निजाननुजिघृक्षुरवातितीर्षत् ॥४॥

भावप्रकाशिका

वर्णोऽक्षरं गुणश्च ॥ ४ ॥

पदार्थदीपिका

आदेशेति । मरुत् मुख्यवायुः उज्वलवर्णं शोभनाक्षरयुक्तं अनर्घम् एनमादेशमौलिमणिं भगवदादेशाख्यमकुटरत्नं बद्धाञ्जलिः सन् मूर्धा अधत्त दधार । शिरसा बद्धाञ्जलिर्भूत्वा भगवदाज्ञां 'तथाऽस्तु' इत्यङ्गीचकारेति भावः । यथा कश्चित् भृत्यः स्वस्वामिना दीयमानं मकुटरखचितं योग्यं शोभनवर्णं रत्नं बद्धाञ्जलिः सन् स्वीकुर्यात् तद्वदिति श्लेषाभिप्रायः । हृदा मनसा हारावलीमिव हृत्प्रदेशे हारमालामिव विबुधेन्द्रयाच्यां सुरेन्द्रप्रार्थनां 'भवता भुव्यवतीर्य सदनुग्रहः कार्यः' इत्यादिरूपां बिभ्रद् दधानः । निजान् स्वभक्तान् अनुजिघृक्षुः अनुग्रहीतुमिच्छन् वायुः अवातितीर्षत् अवतर्तुमैच्छत् ॥ ४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

भगवदाज्ञां सबहुमानमङ्गीकृत्य सदनुजिघृक्षयावतर्तुमैच्छ-दित्याह - आदेशेति ॥ मरुत् मुख्यवायुः । उज्वलाः शोभमाना वर्णा अक्षराणि यस्मिन् तम् । न विद्यतेऽर्घो मूल्यं यस्य तम् । अत्युत्तममित्यर्थः । 'मूल्ये पूजाविधावर्घ' इत्यमरः । एनं प्राक् प्रदर्शितरूपम् । आदेश एव भगवदाज्ञैव मौलिमणिः किरीटरत्नं तम् । चूडा किरीटं केशाश्च संहता मौलयस्त्रयः' इत्यमरः । आदेशाख्यकिरीटश्रेष्ठमित्यर्थः । 'मणिर्मुखं प्रधानञ्चे'त्यभिधानात् । बद्धोऽञ्जलिर्येन तथा सन् मूर्धा अधत्त दधार । डु धाञ् धारणपोषणयोर्लड् । शिरसि बद्धाञ्जलिर्भूत्वा भगवदाज्ञां सबहुमानं तथास्त्वित्यङ्गीचकारेति भावः । यथा कश्चित् स्वस्वामिना ध्रियमाणं रत्नखचितत्वेन शोभनवर्णं अनर्घ्यमुकुटश्रेष्ठं बद्धाञ्जलिः सन् गृह्णीयात्तद्वदिति श्लेषाभिप्रायः । हृदा मनसा विबुधेन्द्रयाच्यां सुरेन्द्रप्रार्थनां भवता भुव्यवतीर्य सत्स्वनुग्रहः कार्य इत्यादिरूपां हारावलीमिव हाराणां पङ्क्तिमिव बिभ्रत् दधानः । 'नाभ्यस्ताच्छतु'रिति नुमभावः । निजान् स्वभक्तजनान् । 'निजमात्मीयनित्ययोः' इति वैजयन्ती । अनुग्रहीतुमिच्छुः अनुजिघृक्षुः । वायुः अवातितीर्षत् अवतर्तुमैच्छत् । 'तू प्लवनतरणयोः सन्नन्ताल्लड् । उपमा ॥ ४ ॥

मन्दोपकारिणी

आदेशेति ।। मरुत् मुख्यवायुः । उज्वलवर्णं उज्वलानि शोभमानानि वर्णानि अक्षराणि यस्मिन् स तथोक्तः तम् । 'वर्णो द्विजादौ शुक्लादौ स्तुतौ वर्णं तु चाऽक्षर' इत्यमरः । अनर्घ्यं मौल्यरहितं एनं आदेशमौलिमणिं आदेशो भगवदाज्ञा स एव मौलिमणिः तं मुकुटश्रेष्ठम् । 'धम्मिल्ले मुकुटे मौलिः' इति भास्करः । बद्धाञ्जलिः बद्धः कृतः अञ्जलिः करसम्पुटं येन स तथोक्तः सन् । 'अञ्जलिस्तु पुमान् हस्तसम्पुटे कुटजेऽपि च' इति विश्वः । मूर्धा शिरसा 'उत्तमाङ्गं शिरः शीर्षं मूर्धा ना मस्तकोऽस्त्रियाम्' इत्यमरः । अधत्त दधार । शिरसि हस्ताभ्यां अञ्जलिं बध्वा भगवदाज्ञां तथास्तु इति अङ्गीचकारेति भावः । यथा कश्चित् भृत्यः स्वस्वामिना दीयमानं उज्वलवर्णं प्रकाशमा-नकान्तिं अनर्घ्यं मौल्यरहितं शिरोरत्नं किरीटं वा बद्धाञ्जलिः सन् स्वीकुर्यात् तद्वदिति श्लेषाभिप्रायः । हृदा मनसा हारावलीमिव हाराणां मुक्तामालानां आवलीमिव समूहमिव । 'हारो मुक्तावली' इत्यमरः । विबुधेन्द्रयाच्ञां विबुधेन्द्राणां देवताश्रेष्ठानां 'त्रिदशा विबुधाः सुराः' इत्यमरः याच्ञां प्रार्थनां भवता भुवि अवतीर्य सत्सु अनुग्रहः कार्य इत्यादिरूपां बिभ्रत् दधानः । निजान् आत्मीयान् । 'निजमात्मीयनित्ययोः' इति विश्वः । जनान् अनुजिघृक्षुः अनुगृहीतुं इच्छन् वायुः अवातितीर्षत् अवतर्तुं ऐच्छत् । 'तृ प्लवनतरणयोरिति धातोर्लङ् परस्मैपदम् अवातितीर्षत् अवातितीर्षतां अवातितीर्षन्' ।। ४ ।।

कालः स एव समवर्तत नाम यावच्चिन्ताकुलं विविधसाधुकुलं बभूव ।

वेदान्तसन्ततकृतान्तरसं न विद्मः श्रेयो लभेमहि कथं नु वयं बतेति ।। ५ ।।

पदार्थदीपिका

कालः । यावदेव यदैव स कालः सज्जनकृपालुभिः ब्रह्मरुद्रादिभिः भगवत्प्रार्थनाकालः समवर्तत नाम तदैव तस्मिन् काल एव विविधसाधुकुलं वर्णाश्रमभेदेन नानाविधसज्जनसमूहः इति चिन्ताकुलं चिन्तया सम्भ्रमद् बभूव । कथम्? वेदान्तसन्ततकृतान्तरसं वेदान्तशास्त्रस्य सन्ततमनादितः सत्सम्प्रदायप्राप्तं कृतान्तरसं सिद्धान्तरसम्, 'कृतान्तौ यमसिद्धान्तौ' इत्यमरः न विद्मः न जानीमः । श्रेयः पुरुषार्थं कथं नु कथं वा [वयं] लभेमहि प्राप्स्यामः बत कष्टम् । 'बत खेदे' ।। ५ ।।

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

भगवदाज्ञां गृहीत्वावतर्तुमिच्छन् मुख्यप्राणो रजतपीठाधीश श्रीमदनन्तासनपरमभक्तस्य रजतपीठपुरे पुराणवक्तुः मध्यगेहाख्यस्य विप्रशिखामणेर्भार्याया-मवतीर्ण इति वक्तुं तत्रत्यजनानां विशेषाकारेण तत्त्वज्ञानाभावनिमित्तकाकुलीभाव-मुपोद्धातसङ्गत्या दर्शयति काल इति । । यावदेव यदैव स सज्जनकृपालुभिर्ब्रह्मरुद्रादिभिः भगवत्प्रार्थनाकालः समवर्तत नाम प्रवृत्तः 'वृतु वर्तने' लङ् तदैव विविधा वर्णाश्रमभेदेन नानाविधा ये साधवः सज्जनास्तेषां कुलं समूहः । वेदानामन्तो निर्णयो यस्मात्तद्वेदान्तं ब्रह्मसूत्रसन्दर्भात्मकं ब्रह्ममीमांसाशास्त्रं तस्य । सम्यक् तनोति वर्तत इति संततः । 'तनु विस्तार' इत्यस्माद्धातोः कर्तरि क्तप्रत्यये 'अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादिनां' इत्यादि-नानुनासिकलोपः । अनादितः सत्सम्प्रदायप्राप्त इत्यर्थः । तादृशो यः कृतान्तरसः सिद्धान्तरहस्यमिति यावत् तम् । 'कृतान्तो यमसिद्धान्तदैवाकुशलकर्मसु' इत्यमरः । वयं न विद्मः न विजानीमः । 'विद ज्ञाने' लट् । श्रेयो मोक्षलक्षणं पुरुषार्थं कथं नु कथमेव लभेमहि प्राप्स्यामः । 'डु लभष् प्राप्तौ' लिङ् । बत खेदे । इति चिन्ताकुलं चिन्तासम्भ्रान्तं बभूव । । ५ । ।

मन्दोपकारिणी

काल इति । । यावदेव यदैव स कालः हरिप्रार्थनाकालः समवर्तत प्रवृत्तोऽभूत् नाम प्रसिद्धं एतत् । 'वृतु वर्तन इत्यस्माल्लडात्मनेपदम् अवर्तत अवर्तेतां अवर्तन्त' । तदैव विविधसाधुकुलं विविधानां वर्णाश्रमभेदेन नानाविधानां साधूनां सज्जनानां कुलं समूहः इति । इत्थं चिन्ताकुलं आकुलं उद्वेगयुक्तं बभूव इति । कथं वयं वेदान्त-सन्ततकृतान्तरसं वेदान्तस्य निर्णायकशास्त्रस्य सन्ततं अनादिकालीनसत्संप्रदायप्राप्तं कृतान्तस्य सिद्धान्तस्य रसं सारम् । 'रसः सारो वरः श्रेष्ठ' इत्यभिधानम् । 'कृतान्तो यमसिद्धान्तदैवाकुशलकर्मसु' इत्यमरः । न विद्मः न जानीमः । 'विद ज्ञाने इत्यतो लट् परस्मैपदं वेद्मि विद्मः विद्मः' इति । अतः श्रेयः मुक्तिः, 'मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणश्रेयो निःश्रेयसामृतम्' इत्यमरः । कथं नु कथं वा । 'नु पृच्छायां विकल्पे च' इत्यमरः । लभेमहि प्राप्स्याम । बत कष्टम् । 'खेदानुकम्पासन्तोषविस्मयामन्त्रणे बत' इत्यमरः । 'डु लभष् प्राप्तावित्यतो लिडात्मनेपदं लभेय लभेवहि लभेमहि' । । ५ । ।

तत्प्रीतये रजतपीठपुराधिवासी देवो विवेश पुरुषं शुभसूचनाय ।
प्राप्ते महाय महिताय महाजनौघे कोलाहलेन सकुतूहलिनि प्रवृत्ते ॥६॥

भावप्रकाशिका

रजतपीठपुरस्य 'ओडिपु' इत्यपभ्रष्टभाषा । महाय अयनसङ्गम-णोत्सवाय ॥ ६ ॥

पदार्थदीपिका

तत्प्रीतये । रजतपीठपुराधिवासी, रजतपीठपुरे अधिवासः रजतपीठपुराधिवासः, सोऽस्यास्तीति रजतपीठपुराधिवासी देवः तत्प्रीतये चिन्ताकुलसज्जनप्रीत्यर्थम्, शुभसूचनाय मुख्यप्राणावताराख्यं शुभं सूचयितुं पुरुषं कञ्चित् पुरुषं विवेश । कस्मिन्नवसरे? महिताय सर्वैः पूजिताय महाय उत्सवदर्शनाय कोलाहलेन सम्भ्रमेण प्राप्ते समागते महाजनौघे सकुतूहलिनि कुतूहलयुक्तजनयुक्ते तत्र रजतपीठपुरे प्रवृत्ते वर्तमाने सति । रजतपीठपुरस्य 'ओडिपु' [] इत्यभ्रष्टसञ्ज्ञा ॥ ६ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

तदानीं च तच्चिन्तापनोदेन तत्प्रीत्यर्थं तद्गामीणजनानां कुलदेवः श्रीमदनन्तासनो विष्णुरस्मिन् क्षेत्रे सन्मतं प्रवर्तयितुं भाविनं मुख्यप्राणावतारं सूचयितुं कञ्चित् पुरुषमाविष्टवानित्याह तदिति ॥ रजतस्य पीठं तच्च तत्पुरञ्च रजतपीठाख्यपुरमित्यर्थः । तस्मिन्नधिवासः निवासोऽस्यास्तीति तादृशो देवः अनन्तासनः तेषां चिन्ताकुलजनानां प्रीतिस्तस्यै । तादर्थ्ये चतुर्थी । शुभस्य मुख्यप्राणावतारात्मकस्य सूचनं तस्मै । पुरुषं कञ्चिदप्रौढम् । महिताय सर्वैः पूजिताय बहुमानितायेत्यर्थः । महाय उत्सवाय । 'मह उद्धव उत्सवः' इत्यमरः । कोलाहलेन सम्भ्रमेण प्राप्ते समागते महति जनौघे जनसमूहे कुतूहलमस्यास्तीति कुतूहली तेन सहितं सकुतूहलि तस्मिन् रजतपीठपुरे प्रवृत्ते सति वर्तमाने सति । विवेश 'विश प्रवेशने' लिट् । सुकुतूहलिनीति पाठे शोभनकुतूहलवति महाजनौघे इत्यस्य विशेषणम् ॥ ६ ॥

मन्दोपकारिणी

तत्प्रीतय इति ।। रजतपीठपुराधिवासी रजतपीठपुरे तदारख्यग्रामे अधिवासी देवः अनन्तेश्वरः । तत्प्रीतये चिन्ताकुलसज्जनप्रीतये । शुभसूचनाय शुभस्य श्रीमुख्यप्राणावताराख्यशुभस्य सूचनाय ज्ञापनाय । पुरुषं कञ्चित् पुरुषं विवेश प्रविष्टवान् । 'विश प्रवेशने इत्यतो लिट् परस्मैपदम् विवेश विविशतुः विविशुः' । कस्मिन् सति महिताय सर्वपूजिताय महाय उत्सवाय उत्सवदर्शनार्थमित्यर्थः । 'मह उद्धव उत्सवः' इत्यमरः । सुकुतूहलिनि सु अत्यन्तं कुतूहलं कौतुकं अस्यास्तीति सुकुतूहली तस्मिन् । 'कुतुकं च कुतूहलम्' इत्यमरः । प्राप्ते उत्सवदर्शनार्थं औत्सुक्येन समागते । महाजनौघे महान्तः बहवो जनाः महाजनाः तेषां ओघे समूहे । 'स्तोमौघ निकरव्रातवारसङ्घातसञ्चयाः' इत्यमरः । कोलाहलेन कलकलशब्देन । 'कोलाहलः कलकलः' इत्यमरः । प्रवृत्ते सति कोलाहलध्वनिं कुर्वति सतीत्यर्थः ।। ६ ।।

आविष्टवानकुशलं पुरुषं प्रकृत्या प्रत्याययन्निजजनान् नितरामनृत्यत् ।

उत्तुङ्गकेतुशिखरे स कृताङ्गहारो रङ्गान्तरे नट इवाखिलविस्मयात्मा ।। ७ ।।

पदार्थदीपिका

आविष्टवान् । प्रकृत्या स्वभावत एव अकुशलम् अचतुरं पुरुषमाविष्टवान् स देवः इह रजतपीठपुरे जनान् मिलितसुजनान् प्रत्याययन् विश्वासयन् उत्तुङ्गकेतुशिखरे उन्नतध्वजशिरसि नितरां कृताङ्गहारः कृताङ्गविक्षेपः अनृत्यत् । क इव? रङ्गान्तरे रङ्गमध्ये नट इव । अत एव अखिलविस्मयात्मा सर्वविस्मयस्वरूपः ।। ७ ।।

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

पुरुषं प्रविश्य किं चकारेत्याह आविष्टवानिति ।। प्रकृत्या स्वभावेन 'प्रकृत्यादिभ्य उपसंख्यानं' इति तृतीया । अकुशलमचतुरं पुरुषं आविष्टवान् । अखिलानां समस्तजनानां विस्मय आश्चर्यं येन तादृश आत्मा स्वरूपं यस्य स देवः । इह रजतपीठपुरे । निजान् स्वकीयान् जनान् स्वभक्तानित्यर्थः । प्रत्याययतीति प्रत्याययन् । स्वसामर्थ्यप्रकटनेन स्ववक्ष्यमाणवचसि विश्वासमुपजनयन् सन्, उत्तुङ्गस्योन्नतस्य केतोर्ध्वजस्य शिखरेऽग्रे नितरामत्यन्तं कृतोऽङ्गहारोऽवयवविक्षेपो येन तथा सन् । 'अङ्गहारोऽङ्गविक्षेप' इति हलः । रङ्गस्य नर्तनस्थानस्यान्तरे मध्ये नट इव नर्तक इव अनृत्यत् नर्तनं चकार । 'नृती गात्रविक्षेपे' लङ् । उपमा ।। ७ ।।

मन्दोपकारिणी

आविष्टवानिति ।। प्रकृत्या स्वभावेनैव । 'संसिद्धिप्रकृती त्विमे' 'स्वरूपं च स्वभावश्च' इत्यमरः । अकुशलं कुशलः चतुरः न भवतीति अकुशलः तं पुरुषं आविष्टवान् । सः देवः निजजनान् इह रजतपीठपुरे उत्सवदर्शनार्थं मिलितान् स्वकीयजनान् प्रत्याययन् विश्वासं प्रापयन् । 'प्रत्ययोऽधीनशपथज्ञानविश्वासहेतुषु' इत्यमरः । उत्तुङ्गकेतु-शिखरे उत्तुङ्गस्य उन्नतस्य केतोः ध्वजस्य शिखरे शिरसि ध्वजस्तम्भोपरि । नितरां अत्यन्तं कृताङ्गहारः कृतः अङ्गहारः अङ्गविक्षेपः हस्तपादावयवमिति यावत् येन सः तथोक्तः । 'अङ्गहारोऽङ्गविक्षेप' इत्यमरः । अनृत्यत् ननर्त 'नृती गात्रविक्षेप इत्यतो लङ् परस्मैपदं अनृत्यत् अनृत्यतां अनृत्यन्' । क इव । रङ्गान्तरे रङ्गस्य नर्तनमण्टपस्य अन्तरे मध्ये । 'अन्तरे तु पराधीने भेदे रन्ध्रावकाशयोः' इति विश्वः । नट इव नर्तक इव । अत एव अखिलविस्मयात्मा अखिलानां जनानां विस्मयः आश्चर्यकरः आत्मा स्वभावो यस्य सः तथोक्तः । 'विस्मयोऽद्भुतमाश्चर्यम्' इत्यमरः । 'आत्मा यत्ने धृतौ जीवे स्वभावे परमात्मनि' इति भास्करः ।। ७ ।।

आभाष्य सोऽत्र जनतां शपथानुविद्धमुच्चैरिदं वचनमुद्धृतदोर्बभाषे ।

उत्पत्स्यते जगति विश्वजनीनवृत्तिर्विश्वज्ञ एव भगवानचिरादिहेति ।। ८ ।।

भावप्रकाशिका

विश्वजनीनम् विश्वजनहितम् । 'आत्मन् विश्वजनभोगोत्तरपदात् ख' इति ।। ८ ।।

पदार्थदीपिका

आभाष्य । सः पुरुषे आविष्टवान् देवः अत्र मिलितां जनतां जनसमूहम् आभाष्य 'श्रूयताम्' इति सम्बोध्य उद्धृतदोः उद्धृतहस्तः सन् शपथानुविद्धं त्रिःकथनादिरूपशपथयुक्तं यथा भवति तथा उच्चैः इदं वक्ष्यमाणं वचनं बभाषे । कथम्? इह जगति विश्वजनीनवृत्तिः । 'तस्मै हितम्' इत्यनुवर्तमाने 'आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात् खः' इति सूत्रेण विश्वजनशब्दात् तस्मै हितमित्यस्मिन्नर्थे खप्रत्ययः । खस्य च ईनादेशः । 'यस्येति च' इत्यकारलोपः । एवं च विश्वजनस्य[20] हिता वृत्तिर्यस्य सः विश्वजनीनवृत्तिरिति भावः । विश्वज्ञः भगवान्

षड्गुणैश्वर्यसम्पन्नः कश्चिद् अचिरादेव उत्पत्स्यते जनिष्यत इति बभाषे इत्यन्वयः । अत्र विश्वजनीनवृत्तिरित्यादिविशेषणत्रयेण वायुरिति सूच्यते ॥ ८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

नर्तनं कुर्वन् किमवददित्यत आह आभाष्येति ॥ सः पुरुषे आविष्टवान् देवः । अत्र रूप्यपीठपुरे । जनानां समूहो जनता ताम् । 'ग्रामजनबन्धु' इत्यादिना समूहार्थं तल् । आभाष्य श्रूयतामिति सम्बोध्य । उद्धृतौ दोषौ हस्तौ येन स उद्धृतदोः सन् । शपथेन त्रिवारं कथनादिरूपशपथेन अनुविद्धं युक्तं यथा भवति तथा । उच्चैः इह जगति विश्वजनीनवृत्तिः 'तस्मै हित'मित्यनुवर्तमाने 'आत्मन्विश्वजने'त्यादिना तस्मै हितमित्यर्थे स्वप्रत्यये स्वस्येनादेशे 'यस्येति चे'त्यकारलोपः । एवं च विश्वः समस्तश्चासौ जनश्च विश्वजनः । तस्मै हिता विश्वजनीना वृत्तिवर्तनं यस्य सः । सर्वलोकोपकारकवृत्तिरिति भावः । विश्वज्ञः सर्वज्ञः । भगोऽस्यास्तीति भगवान् षड्गुणैश्वर्यसम्पन्नः एवंभूतः कश्चन अचिरादेवोत्पत्स्यते जनिष्यते । पद निष्पत्तौ लृट् । इतीदं वचनं आबभाषे । भाष्ल व्यक्तायां वाचि लिट् । अत्र विश्वजनीनवृत्तिरित्यादिविशेषणत्रयेण मुख्यप्राण इति सूच्यते ॥ ८ ॥

मन्दोपकारिणी

आभाष्येति ॥ सः पुरुषाविष्टो देवः । अत्र रजतपीठपुरे । मिलितां जनतां जनानां समूहो जनता ताम् । आभाष्य हे जनाः मद्बचनं श्रुणुत इति सम्बोध्य । उद्धृतदोः उद्धृतौ ऊर्ध्वं धृतौ दोषौ भुजौ येन स तथोक्तः सन् । 'भुजबाहू प्रवेष्टोदोः' इत्यमरः । शपथानुविद्धं शपथो नाम मदुक्तस्य अन्यथात्वे अहं हरिगुर्वादिद्रोही स्यां इत्येवं वचनविषयज्ञापनं शपथ इति यावत् । 'शपनं शपथः पुमान्' इत्यमरः । तादृशेन शपथेन सत्यं सत्यं सत्यं इति त्रिवारोक्तिरूपशपथेन अनुविद्धं युक्तं यथा भवति तथा । उच्चैरिदं वक्ष्यमाणं वचनं बभाषे उवाच । 'भाष्ल व्यक्तायां वाचीत्यतो लिडात्मनेपदम् बभाषे बभाषाते बभाषिरे' । किमिति, इह जगति विश्वजनीनवृत्तिः विश्वजनस्य सर्वजनस्य हिता वृत्तिः प्रवृत्तिः यस्य स विश्वजनीनवृत्तिः सर्वलोकोपकारभूतप्रवृत्तिरिति भावः । विश्वज्ञः सर्वज्ञः । भगवान् षड्गुणैश्वर्यसम्पन्नः कश्चित् अचिरात् एव अविलम्बेनैव उत्पत्स्यते जनिष्यतीति । 'उत्पूर्वक पदगतौ इत्यतो लडत्मनेपदम् उत्पत्स्यते उत्पत्स्येते उत्पत्स्यन्ते' । अत्र

विश्वजनीनवृत्तिः इत्यादिविशेषेणत्रयेण वायुरिति सूच्यते ॥ ८ ॥

सद्वीपवारिनिधिसप्तकभूतधात्र्या मध्येऽपि कर्मभुवि भारतनामखण्डे ।

काले कलौ सुविमलान्वयलब्धजन्मा सन्मध्यगेहकुलमौलिमणिर्द्विजोऽभूत् ॥ ९ ॥

पदार्थदीपिका

अथेदानीं वायोरवतारं वक्तुं तत्पित्रादिकमाह - सद्वीपेत्यादिना । कलौ कलियुगे काले सद् वीपवारिनिधिसप्तकभूतधात्र्याः, द्वीपसप्तकेन वारिनिधिसप्तकेन च सहिता सद्वीपवारिनिधिसप्तका, सा च सा भूतधात्री चेति सद्वीपवारिनिधिसप्तकभूतधात्री, तस्या मध्ये जम्बूद्वीप इति यावत् । अपि तत्रापि कर्मभुवि यत्र कृतानि शुभाशुभकर्माणि स्वर्गादिसाधनानि भवन्ति सा कर्मभूरित्युच्यते[21] । सा च केत्यपेक्षायामाह - भारतनामखण्डे । सुविमलान्वयलब्धजन्मा अतिनिर्मलवंशे लब्धजन्मा सन्मध्यगेहकुलमौलिमणिः समीचीनस्य मध्यगेहकुलस्य मौलिमणिः कश्चिद् द्विजोऽभूत् ॥ ९ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

अथेदानीं वायोरवतारादिकं वक्तुं तत्पित्रादिस्वरूपमाह सद्वीपेत्यादिना ॥ कलौ कलियुगे काले । वारीणि निधीयन्ते एष्विति वारिनिधयः समुद्राः । द्वीपाश्च ते च, तेषां सप्तकं तेन सहिता या भूतधात्री भूमिस्तस्याः । द्वन्द्वान्ते श्रूयमाणस्य सप्तकपदस्य प्रत्येकं सम्बन्धः । द्वीपसप्तकेन वारिनिधिसप्तकेन च सहितभूमेरित्यर्थः । मध्ये मध्यप्रदेशे जम्बूद्वीप इति यावत् । अपि तत्रापि । कर्मणः भूस्तस्याम् । यत्र कृतानि शुभाशुभकर्माणि स्वर्गादिसाधनानि भवन्ति सा कर्मभूमिरित्युच्यते । भारतमिति नाम यस्य स चासौ खण्डः भुव एकदेशस्तस्मिन् । सुष्ठु विमलः सुविमलः । स चासावन्वयो वंशस्तस्मिन् । लब्धं जन्म उत्पत्तिर्यस्य तादृशः । सत् विहिताचरणेन समीचीनं यन्मध्यगेहाख्यं कुलं तस्मिन् । मौलिमणिरिव शिरोरत्नमिव मध्यगेहाख्यकुलवत्सु द्विजेषु श्रेष्ठ इत्यर्थः । कश्चिद्विजोऽभूत् । उपमा ॥ ९ ॥

मन्दोपकारिणी

अथेदानीं मध्वावताराय तत्पित्रादिकमाह ॥ सद्वीपेति ॥ कलौ काले कलियुगकाले

। सद्दीपवारिनिधिसप्तकभूतधात्र्याः द्वीपाश्च वारिनिधयः समुद्राश्च द्वीपवारिनिधयः तेषां सप्तकं तेन सहिता सद्दीपवारिनिधिसप्तका सा च सा भूतधात्री भूमिश्च सद्दीपवारिनिधिसप्तकभूतधात्री तस्याः मध्ये जम्बूद्वीप इति यावत् । 'भूतधात्री रत्नगर्भा' इत्यमरः । अपि तत्रापि जम्बूद्वीपेऽपि कर्मभुवि कर्मभूमौ । यत्र कृतानि शुभाशुभकर्माणि स्वर्गनरकसाधनानि भवन्ति सा कर्मभूमिः इत्युच्यते । तादृशे भारतनामखण्डे भारतेति नाम आख्या यस्य सः भारतनामा स चासौ खण्डश्च भूप्रदेशविशेषश्च भारतनामखण्डः तस्मिन् । सुविमलान्वयलब्धजन्मा सुष्ठु विमलः सुविमलः निर्दुष्टश्चासौ अन्वयः कुलं च । 'कुलान्वयभिजनान्वयौ' इत्यमरः । तस्मिन् लब्धं प्राप्तं जन्म जननं येन स तथोक्तः । सन्मध्यगेहकुलमौलिमणिः मध्यगेहाख्यं च तत् कुलं च मध्यगेहकुलं सत् प्रशस्तं च तत् मध्यगेहकुलं च सन्मध्यगेहकुलम् । 'सत्ये साधौ विद्यमाने प्रशस्तेऽभ्यर्हिते च सत्' इत्यमरः । सन्मध्यगेहकुलस्य मौलिमणिः शिरोरत्नभूतः अत एव मध्यगेह इति प्रसिद्धः कश्चित् द्विजः ब्राह्मणः अभूत् ॥ ९ ॥

वेदाद्रिसद्रजतपीठपुरेश्वराभ्यां ग्रामो विभूषिततरः शिवरूप्यनामा ।

हेमाद्रिराजविभुराजदिलावृताभस्तस्याभवद्गुरुगुणः खलु मूलभूमिः ॥१०॥

भावप्रकाशिका

शिवरूप्यनामा शिवीत्यपभ्रष्टभाषायाम् ॥ १० ॥

पदार्थदीपिका

वेदेति । वेदाद्रिसद्रजतपीठपुरेश्वराभ्यां वेदाद्रिणा सता समीचीनेन रजतपीठपुरेश्वरेण च विभूषिततरः अलङ्कृतः गुरुगुणः वेदशास्त्राभिज्ञसज्जनाधिष्ठितत्वादिगुरुगुणयुक्तः शिवरूप्यनामा 'शिवळ्ळि' इत्यपभ्रष्टनामा ग्रामः तस्य सन्मध्यगेहकुलमौलिमणेः द्विजस्य मूलभूमिः जन्मभूमिः अभवत् खलु । खल्वित्यव्ययं प्रसिद्धिवाचकम् । कीदृशोऽयं ग्रामः? हेमाद्रिराजविभुराजदिलावृताभः, हेमाद्रिराजो मेरुः, तेन च, इळावृतखण्डाधिवासिना विभुना रुद्रेण च राजतः शोभमानस्य इळावृतस्य समानः ॥ १० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

तस्य जन्मभूमिमाह वेदेति । । वेदाख्योऽद्रिः वेदाद्रिः सन् यो रजतपीठपुरेश्वरः श्रीमदनन्तेश्वरः
ताभ्यामतिशयेन विभूषितः अतिशयेनालङ्कृतः । गुरवो गुणा यस्य वेदशास्त्राभिज्ञसज्जनाधिष्ठित
त्वादिमहागुणयुक्त इत्यर्थः । ‘गुरुर्महत्याङ्गिरस’ इति हेमचन्द्रः । शिवरूप्यमिति नाम यस्य
शिवर्षीत्यपभ्रष्टनामेत्यर्थः । अद्रीणां राजा अद्रिराजः हेमो हिरण्यस्याद्रिराजः सुवर्णात्मकमेरुपर्वतः
। विभुः शिवस्ताभ्यां राजन् शोभमानो य इलावृतः तन्नामकखण्डस्तद्वदाभा कान्तिर्यस्य सः ।
‘विभुः प्रभौ व्यापके शङ्करे नित्य’ इति हेमचन्द्रः । इलावृतखण्डस्य मेरुं परितः स्थितत्वात्
शिवस्य च तत्खण्डस्थत्वात्ताभ्यामिलावृतखण्डो यथा शोभते तद्वद्वेदाद्रिरजतपीठपुरेश्वराभ्यां
शोभमान इत्यर्थः । तस्य पूर्वोक्तद्विजस्य मूलभूता भूमिर्मूलभूमिर्जन्मभूमिरित्यर्थः । अभूत् ।
खलु प्रसिद्धौ । उपमा ॥ १० ॥

मन्दोपकारिणी

वेदेति । । वेदाद्रिसद्रजतपीठपुरेश्वराभ्यां रजतपीठं च तत् पुरं च रजतपीठपुरं रजतपीठपुरस्य
ईश्वरः स्वामी रजतपीठपुरेश्वरः सन् समीचीनश्चासौ रजतपीठपुरेश्वरश्च सद्रजतपीठपुरेश्वरः ।
वेदनामकश्चासौ अद्रिः पर्वतश्च वेदाद्रिः । वेदाद्रिश्च सद्रजतपीठपुरेश्वरश्च वेदाद्रिसद्रजतपीठपुरेश्वरौ
ताभ्यां विभूषिततरः अत्यन्तं विभूषितः अलंकृतः विभूषिततरः । गुरुगुणः गुरवो बहवः श्रेष्ठाः
गुणाः सत्सङ्गत्यादिवासयोग्यधर्माः यस्य सः तथोक्तः । शिवरूप्यनामा शिवरूप्य इति नाम यस्य
सः शिवरूप्यनामा ग्रामः संवसथः ‘समौ संवसथ ग्राम’ इत्यमरः तस्य पूर्वोक्तब्राह्मणस्य मूलभूमिः
जन्मभूमिः अभवत् । खलुशब्दः प्रसिद्धवाचकः । कीदृशो ग्रामः, हेमाद्रिराजविभुराजदिलावृताभः
हेम सुवर्णरूपश्चासौ अद्रिराजः पर्वतश्रेष्ठश्च हेमाद्रिराजः मेरुपर्वतः । विभुः इलावृतखण्डवासी
रुद्रः । हेमाद्रिराजश्च विभुश्च हेमाद्रिराजविभू । ताभ्यां राजतः शोभमानस्य इलावृतखण्डस्य
आभेव आभा यस्य सः तथोक्तः । इलावृतो नाम मेर्वधिष्ठितभूविशेषः ॥ १० ॥

रामाधिवेशितहरिस्वसृमौलिमालाराजद्विमानगिरिशोभितमध्यवास ।

क्षेत्रं स पाजकपदं त्रिकुलैककेतुः कं यदधाति सततं खलु विश्वपाजात् ॥ ११ ॥

भावप्रकाशिका

विश्वपाजात् - विश्वपालकादजात् रामात्रिमित्तात् । स तत्र परश्वादिना तीर्थं चकारेति

॥ ११ ॥

पदार्थदीपिका

रामेति । त्रिकुलैककेतुः 'ओडिपे', 'पार्षदाने', 'कबेकुडिनाये' इत्यपभ्रष्टनामकस्य कुलत्रयस्य मुख्यध्वजः स द्विजः, रामाधिवेशितहरिस्वसृमौलिमालाराजद्विमानगिरिशोभितम्, रामेण श्रीपरशुरामेण अधिवेशितया प्रतिष्ठापितया हरिस्वसृमौलिमालया दुर्गाख्यया मौलिमालया राजद्विमानेन गिरिणा शोभितं पाजकपदं क्षेत्रमध्युवास । क्षेत्रमिति 'अधिशीङ्स्थासां कर्म' इति कर्मत्वम्[23] । पाजकपदे क्षेत्रे उवासेति भावः । यत् क्षेत्रं विश्वपाजात् विश्वं पातीति विश्वपः, विश्वपश्चासावजश्चेति विश्वपाजः, तस्मात् विश्वपाजात् [श्रीपरशुरामात्] सततं सर्वकालं कं जलं दधाति खलु । पातीति पः, पश्चासौ अजश्चेति पाजः, पाजात् कं यस्मिन् तत् पाजकमिति विग्रहः । स तत्र परशुना भुवं भित्त्वा तीर्थानि चकार हि ॥ ११ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

एवं तस्य जन्मभूमिमुत्त्वाऽथनिवासस्थानमाह रामेति ॥ त्रीणि च तानि कुलानि च 'वडिप्पे, पार्षदाने, कबेकोडे' इत्यपभ्रष्टनामानि त्रिकुलानि तेषामेककेतुरिव मुख्यध्वज इव अतिश्रेष्ठ इत्यर्थः । स द्विजः, रामेण श्रीपरशुरामेण अधिवेशिता प्रतिष्ठापिता या हरिस्वसा कृष्णभगिनी दुर्गा सैव मौलिमाला शिरोमाला तथा राजन् शोभमानो यो विमानगिरिः विमानाकारो गिरिस्तेन, शोभितं यत् क्षेत्रम् । विश्वं पातीति विश्वपाः स चासावजश्च उत्पत्तिरहितो हरिः तस्मात् सर्वजगद्रक्षकपरशुरामादि-त्यर्थः । कं उदकं सततं सदा दधाति धृ धारणे लट् । पाजकमिति पदं नाम यस्य तत्क्षेत्रमध्युवास वस निवासे लिट् । 'अधिशीङ्स्थासामि'ति कर्मसंज्ञा । परशुरामेण विमानगिरिं परितश्चतुर्दिक्षु परश्वधधनुर्बाणगदाभिः शिलाभुवं विदार्य निर्मिततीर्थवत्त्वात् पाजकारख्यं क्षेत्रं अद्युवासेति भावः ॥ ११ ॥

मन्दोपकारिणी

रामेति ॥ त्रिकुलैककेतुः त्रीणि च तानि कुलानि च त्रिकुलानि त्रिकुलानां एकः मुख्यः केतुः ध्वजभूतः स द्विजः । रामाधिवेशितहरिस्वसृमौलिमाला-राजद्विमानगिरिशोभितं

रामः परशुरामः । 'रामः परशुविशेषे स्याज्जामदग्र्ये हलायुधे । राघवे चासितश्वेतमनोज्ञेषु तु वाच्यवत्' इति विश्वः । रामेण अधिवेशिता प्रतिष्ठिता रामाधिवेशिता हरेः श्रीकृष्णस्य स्वसा भगिनी दुर्गादेवी । रामाधिवेशिता च सा हरिस्वसा च रामाधिवेशितहरिस्वसा सैव मौलिमाला शिरोग्रगतमाला तथा राजन् शोभमानः राजंश्चासौ विमानगिरिः विमानाख्यपर्वतः तेन शोभितं भूषितम् । पाजकपदं पाजकमिति पदं शब्दः नामेति यावत् यस्य तत्तथोक्तम् । 'पदं शब्दे च वाच्ये च' इति विश्वः । यस्मिन् क्षेत्रे विमानगिरिः शिरस्थानीयपर्वतः तस्मिन् विमानपर्वते परशुरामेण दुर्गाशिरःस्थितपुष्प-मालाभूता प्रतिष्ठितास्ति तादृशपाजकनामेत्यर्थः । क्षेत्रं पुण्यस्थानं अध्युवास स्थितवान् । अधिशीङ्स्थासां कर्मेति सूत्रात् सप्तम्यर्थे द्वितीया क्षेत्र इत्यर्थः । 'वस निवासे इत्यतो लिट् परस्मैपदं उवास ऊषतुः ऊषुः' । यत्क्षेत्रं विश्वपाजात् विश्वं समस्तं पातीति विश्वपाः अजः विष्णुः । 'अजा विष्णुहरच्छागा' इत्यमरः । विश्वपाश्चासौ अजश्च विश्वपाजः तस्मात् । सततं सदा कं जलं दधाति खलु धरति खलु । 'डु धाञ् धारणपोषणयोरिति धातोः लट् उभयपदं दधाति धत्तः दधति' । 'सुखशीर्षजलेषु कम्' इति विश्वः । अनेन पाजकमित्यत्र पातीति पः पश्चासौ अजश्च पाजः । पाजात् कं जलं यस्मिन् तत्पाजकम् इति विग्रहः सूचितो भवति । तत्र स्थले भार्गवरामः परशुना भुवं भित्वा तीर्थानि चकार हि । अतः पाजकम् इति सार्थकं नाम ॥ ११ ॥

अर्थं कमप्यनवमं पुरुषार्थहेतुं पुंसां प्रदातुमुचितामुचितस्वरूपाम् । कन्यां सुवर्णलसितामिव वेदविद्यां जग्राह विप्रवृषभप्रतिपादितां सः ॥ १२ ॥

अर्थं कमप्यनवमं पुरुषार्थहेतुं पुंसां प्रदातुमुचितामुचितस्वरूपाम् ।

कन्यां सुवर्णलसितामिव वेदविद्यां जग्राह विप्रवृषभप्रतिपादितां सः ॥ १२ ॥

पदार्थदीपिका

अर्थम् । स द्विजः पुंसां सत्पुरुषाणां पुरुषार्थहेतुं सत्पुरुषार्थनिमित्तम् । अनवमम्, न अवमः अनवमः, उत्तम इति यावत् । तं कमप्यर्थं मध्वाख्यवस्तु प्रदातुं प्रसवेन दातुं उचितां योग्यां उचितस्वरूपां कुलवयोरूपैरात्मन उद्बोद्धुमुचितरूपाम्, सुवर्णलसितां सुवर्णेन हेम्ना, तन्मयाभरणेनेति यावत्, लसिताम्, विप्रवृषभप्रतिपादितां ब्राह्मणोत्तमेन दत्तां कन्यां जग्राह उपयेमे

। कामिव ? वेदविद्यामिव । सा हि पुंसां सर्व [पुरुषार्थ] प्रदमनवमं सर्वोत्तमं कमप्यर्थं परब्रह्माख्यवस्तु प्रदातुमुचिता, उचितस्वरूपा ब्राह्मणेन अध्येतुमुचितस्वरूपा, सुवर्णलसिता शोभमानाक्षरलसिता च । [तादृशीं] ब्राह्मणोत्तमेन दत्तां वेदविद्यामध्यगीष्ट, अनन्तरमुपयेमे चेति भावः ॥ १२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अर्थमिति ॥ सः द्विजः पुरुषार्थानां ज्ञानैश्वर्यादिपुरुषार्थानां हेतुः निमित्तम् । अवमो नीचो न भवतीत्यनवमस्तम् उत्तममिति यावत् । कमप्यर्थं मध्वाख्यं वस्त्वित्यर्थः । सतां सत्पुरुषाणां प्रदातुं प्रसवेन दातुं, उचितां योग्याम् । उचितं स्वरूपं यस्यास्तां कुलवयोरूपशीलैः आत्मन उद्धोद्धुं उचितामित्यर्थः । सुवर्णेन हेम्ना तन्मया-भरणेनेति यावत् । लसितां शोभिताम् । विप्रेषु वृषभः श्रेष्ठस्तेन 'वृषभः स्यादादिजिने वृषपुङ्गवयोरपि' इत्यभिधानात् । ऋषभ इति पाठे 'ऋत्यक' इति प्रकृतिभावः । प्रतिपादितां दत्तां कन्यां वेदात्मिका विद्या तामिव जग्राह उपयेमे । ग्रह उपादाने लिट् । वेदविद्याऽपि पुंसां पुरुषार्थहेतुं अनवमं कमप्यर्थं परब्रह्माख्यं वस्तु प्रदातुं प्रतिपाद्य दातुं उचिता, ब्राह्मणेनाध्येतुमुचितस्वरूपा च शोभमानाक्षरलसिता च, विप्रर्षभेण उपाध्यायेन दत्ता च । वेदविद्यामध्यगीष्टानन्तरम् उपयेमे चेति भावः । उपमा ॥ १२ ॥

मन्दोपकारिणी

अर्थमिति ॥ सः द्विजः पुंसां पुरुषाणां पुरुषार्थहेतुं पुरुषैः अर्थ्यः अपेक्षणीयः पुरुषार्थः पुरुषार्थस्य सकलाभीष्टस्य मोक्षादिचतुर्विधपुरुषार्थस्य हेतुं निमित्तम् । अनवमं न अवमः अधमः अनवमः तं उत्तममिति यावत् । कमप्यर्थं मध्वाख्यं वस्तु प्रदातुं प्रसवेन दातुम् । उचितां योग्याम् । उचितस्वरूपां कुलवयोरूपैः आत्मनः उद्धोद्धुं उचितरूपां सुवर्णलसितां सुवर्णेन हेम्ना तन्मयाभरणेन इति यावत् । लसितां शोभिताम् । विप्रवृषभ-प्रतिपादितां विप्रेषु ब्राह्मणेषु वृषभेण ऋषभेण श्रेष्ठेन इत्यर्थः । 'स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः । सिंहशार्दूल नागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थगोचराः' इत्यमरः । ब्राह्मणोत्तमेन प्रतिपादितां दत्तां कन्यां कुमारीं जग्राह उपयेमे । 'ग्रह उपादान इत्यतो लिट् परस्मैपदं जग्राह जगृहतुः जगृहुः' । कामिव वेदविद्यामिव । अनवमं सर्वोत्तमं कमप्यर्थं परब्रह्माख्यं वस्तु प्रदातुं प्रतिपादितुं उचितां उचितस्वरूपां ब्राह्मणेन

अध्येतुं उचितरूपां सुवर्णलसितां सुवर्णैः शोभमानाक्षरैः लसितां शोभमानां विप्रवृषभप्रतिपादितां विप्रवृषभेण ब्राह्मणोत्तमेन उपाध्यायेन प्रतिपादितां उपदिष्टां वेदविद्यां ब्राह्मणः यथा जग्राह अध्यगीष्ट तथा इति भावः । 'इव यद्वा यथा शब्दाः उपमानार्थवाचकाः' इति विश्वः । वेदाध्ययनानन्तरं उपयेमे इति भावः ॥ १२ ॥

रेमेऽच्छयोपनिषदेव महाविवेको भक्त्येव शुद्धकरणः परमश्रिताऽलम् ।

मिथ्याभिमानरहितः परयेव मुक्त्या स्वानन्दसन्ततिकृता स तथा द्विजेन्द्रः ॥ १३ ॥

भावप्रकाशिका

अच्छत्वादीनि महाविवेकादीनि विशेषणानि दम्पत्योर्द्रष्टव्यानि । स्वानन्द एव सन्ततिर्मध्वः । 'हनुमान् भीम आनन्दः' इति तद्रूपाणि ॥ १३ ॥

पदार्थदीपिका

रेमे । स द्विजेन्द्रः तथा भार्यया रेमे । कः कयेव? महाविवेकः महाज्ञानवान् कश्चित् अच्छया अपौरुषेयत्वादप्रामाण्यकारणदोषरहितया उपनिषदेव । अयं द्विजश्च महाविवेकः, साऽपि रूपचारित्रैरच्छा । शुद्धकरणः शुद्धान्तःकरणः पुमान् अलं परमश्रिता, परमं श्रयत इति परमश्रित् तथा परमश्रिता भक्त्येव । मिथ्याभिमानरहितः, अस्वकीयक्षेत्रापत्यकळत्रादौ स्वकीयत्वमानो मिथ्याभिमानः, तद्रहितः तत्त्वज्ञानीति यावत् । सः स्वानन्दसन्ततिकृता, स्वानन्दः स्वरूपभूतनिर्दुःखपरमानन्दः, तस्य सन्ततिर्नाम अदुःखानुभवः[24], तं[25] करोतीति स्वानन्दसन्ततिकृत् तथा, अत एव परमया मुक्त्येव । अयं द्विजेन्द्रोऽपि मिथ्याभिमानरहितः । सा च स्वानन्दसन्ततिकृत् । शोभनानन्दाख्यसन्ततिमपत्यं करोतीति स्वानन्दसन्ततिकृत् ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

रेम इति ॥ स द्विजेन्द्रः । तथा भार्यया । महान् विवेकः मोक्षादिः नित्यः, स्वर्गादिरनित्य इत्यादिरूपो यस्य तादृशः, कश्चित् अच्छया अपौरुषेयत्वादप्रामाण्यकारणदोषरहितया उपनिषदेव । अयं द्विजश्च महाविवेकः । भार्यापि रूपचरित्रैरच्छा । शुद्धं करणमन्तःकरणं यस्य तादृशः कश्चित्, परममुत्तमं हरिं विषयतया श्रयत इति परमश्रित् तथा भक्त्येव, अयं द्विजः शुद्धान्तःकरणः

सा च श्रीहरिमाश्रिता । मिथ्याभूतोऽभिमानोऽस्वकीये क्षेत्रापत्यकलत्रादौ स्वकीयत्वादिरूपः तेन रहितः तत्त्वज्ञानीति यावत् मुक्त इति वा । स्वरूपभूत आनन्दः स्वानन्दः निर्दुःखपरमानन्द इत्यर्थः । तस्य सन्ततिं परम्परां करोतीति तथा 'सन्ततिस्तु तनये दुहितर्यपि । परम्पराभवे पङ्क्तौ गोत्रविस्तारयोरपि' इति हेमचन्द्रः । मुक्त्येव । अयं द्विजः मिथ्याभिमानरहितः स्वानन्द-सन्ततिकृत् शोभनानन्दाख्यसन्ततिकृत् । शोभनानन्दाख्या सन्ततिरपत्यं मध्वः तां करोतीति तथोक्ता । मध्वाख्यसन्ततिकृदित्यर्थः । रेमे रमु क्रीडायां लिट् । मालोपमा ॥ १३ ॥

मन्दोपकारिणी

रेम इति ॥ सः द्विजेन्द्रः तथा स्वभार्यया रेमे चिक्रीडे । 'रमु क्रीडायामित्यतो लिडात्मनेपदं रेमे रेमाते रेमिरे' । कः महाविवेकः महान् विवेकः सारासारज्ञानं यस्य स तथोक्तः कश्चित् पुरुषः । अच्छया अपौरुषेयत्वेन अप्रामाण्य-कारणदोषशून्यया उपनिषदेव वेदान्तविद्ययेव । अयं द्विजोऽपि महाविवेकः सापि रूपचारित्रैः अच्छा प्रशस्ता । पुनः कः कयेव । शुद्धकरणः शुद्धं रागादिदोषरहितं करणं यस्य स तथोक्तः । पुमान् अलम् अत्यन्तं परमश्रिता परमं सर्वोत्तमं हरिं श्रयतीति परमश्रित् तथा परमात्मविषयिण्येत्यर्थः । भक्त्येव । अयं द्विजोऽपि विशुद्धकरणः सापि परमश्रित् । पुनः कयेव । मिथ्याभिमानरहितः मिथ्याभूतः अभिमानः हर्यधीनक्षेत्रकलत्रपुत्रादौ स्वकीयत्वमतिः मिथ्याभिमानः तेन रहितः तत्त्वज्ञानीति यावत् । स्वानन्दसन्ततिकृता स्वानन्दः स्वरूपभूतनिर्दुःखपरमानन्दः तस्य सन्ततिः विच्छेदाभावः तां करोतीति स्वानन्दसन्ततिकृत् तथा । अत एव परया उत्तमया । 'परः स्यादुत्तमाऽनात्मा' इति विश्वः । मुक्त्येव मोक्षेणेव । अयं द्विजेन्द्रोऽपि मिथ्याभिमानरहितः सा च स्वानन्दसन्ततिकृत् सु शोभमानः आनन्दः आनन्दतीर्थाख्या च सा सन्ततिः अपत्यं च स्वानन्दसन्ततिः तां करोतीति स्वानन्दसन्ततिकृत् तथा ॥ १३ ॥

तस्य प्रभोश्चरणयोः कुलदेवताया भक्तिं बबन्ध निजधर्मरतः स धीरः ।

विज्ञातभारतपुराणमहारहस्यं यं भट्ट इत्यभिवदन्ति जना विनीतम् ॥१४॥

पदार्थदीपिका

तस्य । निजधर्मरतः स्ववर्णाश्रमधर्मनिरतः धीरः स्थिरबुद्धिः स द्विजः कुलदेवतायाः

स्वकुलदेवतायाः तस्य प्रभोः रजतपीठपुराधिवासिनः भगवतः चरणयोः भक्तिं बबन्ध चकार । जनाः महाजनाः विज्ञातभारतपुराणमहारहस्यम्, विज्ञातं सम्यग् ज्ञातं भारतस्य पुराणानां च महारहस्यम् अतिगूढार्थो येन स तथोक्तः तम् । अत एव विनीतं यं भट्ट इत्यभिवदन्ति व्यवहरन्ति सः भक्तिं बबन्धेत्यन्वयः ॥ १४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

तस्येति ॥ जना महाजनाः । भारतञ्च पुराणानि च तेषां महारहस्यमतिगूढार्थं विज्ञातं सम्यग्ज्ञातं येन तम् । अत एव विनीतं निर्जितेन्द्रियम् । 'विनीतस्तु निवृत्ते निर्जितेन्द्रिय' इति हेमचन्द्रः । यं भट्ट इति अभिवदन्ति व्यवहरन्ति । वद व्यक्तायां वाचि लट् । निजे स्ववर्णाश्रमसंबन्धिनि धर्मे रतः आसक्तः । धीरः स्थिरबुद्धिः स द्विजः कुलदेवतायास्तस्य प्रभोः रजतपीठपुराधिवासिनो भगवतोऽनन्तासनस्य चरणयोः पादयोर्भक्तिं बबन्ध चकार । बधिर् बन्धने लिट् ॥ १४ ॥

मन्दोपकारिणी

तस्येति ॥ निजधर्मरतः निजः वर्णाश्रमविहितश्चासौ धर्मः सत्कर्म च निजधर्मः तस्मिन् निरतः आसक्तः । धीरः प्राज्ञः । 'धीरो मनीषी ज्ञः प्राज्ञः संख्यावान्पण्डितः कविः' इत्यमरः । स्थिरबुद्धिर्वा । सः द्विजः कुलदेवतायाः कुलस्य वंशस्य देवतायाः स्वामिनः प्रभोः परमसमर्थस्य तस्य रजतपीठपुरावासिनः अनन्तेश्वरस्य चरणयोः पादयोः भक्तिं बबन्ध चकार । 'बधिर् बन्धन इत्यतो लिट् परस्मैपदं बबन्ध बबन्धतुः बबन्धुः' । जनाः महाजनाः । विज्ञातभारतपुराणमहारहस्यं भारतं च पुराणानि च भारतपुराणानि । महच्च तत् रहस्यं च महारहस्यम् । भारतपुराणानां महारहस्यम् । विज्ञातं भारतपुराणमहारहस्यं अतिगूढार्थो येन स तथोक्तः तम् । अत एव विनीतं विनयोपेतम् । यं द्विजं भट्ट इति अभिवदन्ति व्यवहरन्ति सः भक्तिं बबन्ध इति अन्वयः । 'वद व्यक्तायां वाचीत्यतो लट् परस्मैपदं वदति वदतः वदन्ति' इति रूपम् ॥ १४ ॥

गोविन्दसुन्दरकथासुधया स नृणामानन्दयन्न किल केवलमिन्द्रियाणि ।

किन्तु प्रभो रजतपीठपुरे पदाब्जं श्रीवल्लभस्य भजतामपि दैवतानाम् ॥१५॥

भावप्रकाशिका

रजतपीठपुरस्थस्य नारायणत्वं निश्चीयते ।

“स्वदर्शनोरुव्रतिने निशीथे प्राप्ताय भोगीन्द्रगतो हरिः प्रभुः” ।

‘स्वं दर्शयित्वा खलु कुञ्जमाधवद्विजाय तद्वत् प्रतिमां व्यधापयत्’ ॥ १५ ॥

पदार्थदीपिका

गोविन्देति । स भट्टः गोविन्दसुन्दरकथासुधया केवलं नृणां मनुष्याणाम् इन्द्रियाणि श्रोत्रादीनि न आनन्दयत् । किन्तु रजतपीठपुरे प्रभोः श्रीवल्लभस्य पदाब्जं भजतां दैवतानां देवानां इन्द्रियाण्यपि आनन्दयत् किल । रजतपीठपुराधिवासिनः श्रीवल्लभत्वं चैतस्य सिद्धम्- ‘स्वदर्शनोरुव्रतिने निशीथे प्राप्ताय भोगीन्द्रगतो हरिः प्रभुः । स्वं दर्शयित्वा[26] खलु कुञ्जमाधवद्विजाय तद्वत् प्रतिमां व्यधापयत्’ इति ॥ १५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

गोविन्देति ॥ स भट्टः गोविन्दस्य श्रीहरेः सुन्दरकथैव सुधा अमृतं तथा । केवलं नृणां मनुष्याणां इन्द्रियाणि श्रोत्रादीनि नानन्दयत् नातोषयत् ‘नदि हर्षे’ लङ् किन्तु रजतपीठपुरे श्रीमदनन्तासनं परितः क्रोशमानेन रजतात्मकं पीठं भूम्यन्तर्गतमस्तीति पुराणप्रसिद्धेस्तत्पीठोपरिस्थग्रामो रजतपीठपुरमित्युच्यते । प्रभोः श्रीवल्लभस्य श्रीपतेः पदाब्जं भजतां दैवतानां देवानां ‘वृन्दारका दैवतानि’ इत्यमरः । इन्द्रियाण्यप्यानन्दयत् किल । लिङ्गाकारस्यापि तस्य श्रीहरित्वन्तु ‘स्वदर्शनोरुव्रतिने निशीथे प्राप्ताय भोगीन्द्रगतं हरिः प्रभुः । स्वं दर्शयित्वा खलु कुञ्जमाधवद्विजाय तद्वत्प्रतिमां व्यधापयत्’ इति श्लोकसिद्धम् । उपमा ॥ १५ ॥

मन्दोपकारिणी

गोविन्देति ॥ सः द्विजः गोविन्दसुन्दरकथासुधया गोविन्दस्य श्रीहरेः सुन्दरकथा श्राव्यकथा गोविन्दसुन्दरकथैव सुधा अमृतं तथा गोविन्दसुन्दरकथासुधया । केवलं नृणां मनुष्याणामेव इन्द्रियाणि श्रोत्रादीनि नानन्दयत् नासुखयत् किन्तु रजतपीठपुरे प्रभोः श्रीवल्लभस्य लक्ष्मीपतेः पदाब्जं पादकमलं भजतां सेवमानानां दैवतानाम् । वृन्दारका दैवतानीत्यमरोक्तेः दैवतपदं

नपुंसकम् । इन्द्रियाणि आनन्दयत् । 'टु नदि समृद्धौ इत्यतो लङ् परस्मैपदं आनन्दयत्
आनन्दयताम् आनन्दयन्' ॥ १५ ॥

इत्थं हरेर्गुणकथासुधया सुतृप्तो नैर्गुण्यवादिषु जनेष्वपि साग्रहेषु ।

तत्त्वे स कालचलधीरतिसंशयालुधीमान् धिया श्रवणशोधितया प्रदध्यौ ॥ १६ ॥

पदार्थदीपिका

इत्थम् । स भट्टारकः इत्थं हरेर्गुणकथासुधया सुतृप्तः अन्यत्र अलम्बुद्धिं प्राप्तः सन्
नैर्गुण्यवादिषु हरेर्निर्गुणत्वभाषणशीलेषु जनेषु मायिजनेषु अपि साग्रहेषु सगुणत्वप्रमाणान्यनादृत्य
निर्गुण एवेत्याग्रह - युक्तेषु सत्सु तत्त्वे तत्त्वविषये कालचलधीः कालबलादेव चञ्चलबुद्धिः, न तु
स्वत इति भावः । तस्माद् अतिसंशयालुः माय्युक्तप्रकारेण हरिर्निर्गुणो वा, 'मय्यनन्तगुणेऽनन्ते
गुणतोऽनन्तविग्रहे' इत्यादिप्रमाणानुसारेण सगुणो वेति संशयशीलः धीमान् स्वयमेव श्रवणशोधितया
शास्त्रश्रवणेन निर्मलीकृतया धिया प्रदध्यौ । किमत्र मयाऽनुष्ठेयमिति चिन्तितवान् । 'ध्यै
चिन्तायाम्' इति धातुः ॥ १६ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

इत्थमिति ॥ स भट्टः इत्थं हरेर्गुणानां या कथा सैव सुधा तया सुतृप्तः अन्यत्र अलं बुद्धिमान्
सन् । निर्गता गुणा यस्मात्तस्य भावो नैर्गुण्यं तद्वक्तुं शीलमेषामस्तीति तेषु जनेषु मायिजनेष्वपि
। आग्रहेणाभियोगेन सहिताः साग्रहास्तेषु सत्सु । सगुणत्वप्रमाणान्यनादृत्य निर्गुण एव
हरिरित्याग्रहयुक्तेषु सत्स्वित्यर्थः । तत्त्वे परापरतत्त्वविषये । कालात् कालबलात् चला चञ्चला
धीर्बुद्धिर्यस्य तादृशः सन् न स्वत इति भावः । तस्मादतिसंशयालुः अत्यन्तसंशयशीलः ।
माय्युक्तप्रकारेण हरिर्निर्गुणो वा 'मय्यनन्तगुणेऽनन्ते गुणतोऽनन्तविग्रहे' इत्यादिप्रमाणानुसारेण
सगुणो वेति संशयशीलः सन्नित्यर्थः । धीमान् विवेकी स्वयमेव श्रवणेन भारतादिसच्छास्त्रश्रवणेन
शोधितया निर्मलीकृतया धिया बुद्ध्या प्रदध्यौ । किमत्र मयानुष्ठेयमिति चिन्तितवान् । 'ध्यै
चिन्तायां लिट्' ॥ १६ ॥

मन्दोपकारिणी

इत्थमिति ।। इत्थं पूर्वोक्तप्रकारेण । हरेः श्रीनारायणस्य । गुणकथासुधया गुणानां सर्वोत्तमत्वादिगुणानां कथा कथनमेव सुधा तथा सुतृप्तः अन्यत्र अलंबुद्धिं प्राप्तः सन्, नैर्गुण्यवादिषु निर्गुणानां भावः नैर्गुण्यं तत् वदन्तीति नैर्गुण्यवादिनः हरेः निर्गुणत्वभाषणशीला इत्यर्थः । तेषु जनेषु अपि मायिजनेष्वपि । साग्रहेषु सगुणत्वप्रमाणन्यनादृत्य हरिः निर्गुण एव इति आग्रहसहितेषु सत्सु । तत्त्वे परब्रह्म-स्वरूपतत्त्वविषये । कालचलधीः कालेन कालसामर्थ्येनैव न स्वतः चला चञ्चला धीः बुद्धिः अन्तःकरणं यस्य स तथोक्तः । तस्मादेव अतिसंशयालुः हरिरुक्तप्रकारेण निर्गुणः, 'मय्यनन्तगुणऽनन्त' इत्यादिप्रमाणानुसारेण सगुणो वा इति संशयालुः संशयशीलस्सन् । धीमान् विद्वान् । 'धीमान्सुरिः कृती कृष्टिर्लब्धवर्णो विचक्षणः' इत्यमरः । स्वयं श्रवणशोधितया निर्मलया निशितयेति यावत् धिया अन्तःकरणेन प्रदध्यौ किमत्र मया अनुष्ठेयं इति चिन्तितवान् । 'ध्यै चिन्तायामिति धातोर्लिट् परस्मैपदं दध्यौ दध्युः

दध्युः' इति ।। १६ ।।

त्राता य एव नरकात् स हि पुत्रनामा मुख्यावनं न सुलभं पुरुषादपूर्णात् ।

तस्मात्समस्तविदपत्यमवद्यहीनं विद्याकराकृति लभेमहि कैरुपायैः ।। १७ ।।

पदार्थदीपिका

त्राता । य एव नरकात् त्राता स हि स एव हि पुत्रनामा । पुत्र नरकम्, पुत्रस्त्रायत इति पुत्र इति भावः । 'पुत्राम्नो नरकात् त्राता पुत्र इत्यभिधीयते' इति च । अपूर्णात् सार्वज्ञ्यादिगुणैरपूर्णात् पुरुषात् मुख्यावनं सम्यगवनं रक्षणं सुलभं न । अयं भावः- अत्रावनं नाम सम्यग्ज्ञानमेव विवक्षितम् । तच्च अल्पज्ञपुरुषात् न सुलभमिति । तस्मात् मुख्यावनस्य असुलभत्वात् समस्तवित् सर्वज्ञम् अवद्यहीनं अज्ञानविप्रलम्भादिदोषहीनं विद्याकराकृति विद्यानामाकरभूतस्वरूपम् अपत्यं कैरुपायैः लभेमहि ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

त्रातेति ।। य एव नरकाद्गुर्तेस्त्राता रक्षकः स हि स एव पुत्राम्नो नरकात्त्रायत इति पुत्रः । पुत्र इति नाम यस्य सः । 'पुत्राम्नो नरकात्त्राता पुत्र इत्यभिधीयते' इति वचनात् । अपूर्णात्

सार्वज्ञादिगुणैरपूर्णात् पुरुषान्मुख्यावनं सम्यग्रक्षणं सुष्ठु लभ्यत इति सुलभं न भवति । अत्रावनं नाम मोक्षसाधनसम्यग्ज्ञानदानमेव । तच्च अल्पपुरुषाच्च सुलभमिति भावः । तस्मादल्पपुरुषान्मुख्यावनस्यासुलभत्वात् । समस्तं वेत्तीति समस्तवित् । अवद्येन अज्ञानविप्रलम्भादिदोषेण रहितमनवद्यं । विद्यानामाकरः समूहः तादृशी आकृतिः स्वरूपं यस्य तादृशम् । 'आकरो निकरे खना'विति वैजयन्ती । विद्यानां आकरभूता उत्पत्तिस्थानभूता आकृतिः स्वरूपं यस्य तदिति वा । अपत्यं पुत्रं 'तनयश्च नन्दन इति प्राज्ञैरपत्यं स्मृतं' इति हलः । कैरुपायैः साधनैः लभेमहि । डु लभष्

प्राप्तौ लिङ् ॥ १७ ॥

मन्दोपकारिणी

त्रातेति ॥ य एव अनवकृतौ एव शब्दः । य एव यः कोऽपि पुरुषः नरकात् दुर्गतेः त्राता रक्षिता सः पुत्रनामा पुत्र इति नाम सञ्ज्ञा यस्य सः पुत्रनामा हि प्रसिद्धम् । 'पुत्रं तन्नामकं नरकं तस्मात् पुत्रः त्रायत इति व्युत्पत्तेः' 'पुत्राम्नो नरकात्त्राता पुत्र इत्यभिधीयत' इति वचनाच्चेति भावः । मुख्यावनं मुख्यं सम्यक् अवनं ज्ञानदानेन नरकात् रक्षणम् । अपूर्णात् ज्ञानादिगुणैः अपूर्णात् अल्पज्ञानादिमतः पुरुषात् । सुलभं साध्यं न यस्मात् तस्मात् अल्पज्ञात् पुरुषात् मुख्यावनस्य असाध्यत्वात् समस्तवित् समस्तं वेत्तीति समस्तवित् सर्वज्ञम् । अवद्यहीनं अवद्यैः अज्ञानविप्रलम्भादिदोषैः हीनं रहितम् । विद्याकराकृति विद्यानां आकर उत्पत्तिस्थानम् । 'आकरो निवहोत्पत्तिस्थानं' इति विश्वः । विद्याकर आकृतिः स्वरूपं यस्य तत् तथोक्तम् । अपत्यं पुत्रं कैः कीदृशैः उपायैः साधनैः लभेमहि प्राप्नुवाम । 'डु लभष् प्राप्तावित्यतो लिङात्मनेपदं लभेय लभेवहि लभेमहि ॥ १७ ॥

पूर्वेऽपि कर्दमपराशरपाण्डुमुख्या यत्सेवया गुणगणाढ्यमपत्यमापुः ।

तं पूर्णसद्गुणतनुं करुणामृताब्धिं नारायणं कुलपतिं शरणं ब्रजेम ॥ १८ ॥

पदार्थदीपिका

पूर्वेऽपीति । पूर्वे पुरातनाः कर्दमपराशरपाण्डुमुख्याः अपि यत्सेवया यस्य लक्ष्मीकान्तस्य

सेवया गुणगणाढ्यमपत्यमापुः पूर्णषड्गुणतनुं करुणामृताब्धिं कुलपतिम् अस्माकं कुलस्वामिनं तं कर्दमादीनामपत्यप्रदं नारायणं शरणं ब्रजेम ॥ १८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

पूर्वेऽपीति ॥ पूर्वे पुरातनाः कर्दमः कर्दमाख्यः प्रजापतिः , पराशरः पराशराख्यमुनिः , पाण्डुः पाण्डुभूपः , ते मुख्या येषां ते । यस्य श्रीहरेः सेवया परिचर्यया गुणानां गणैः समूहैराढ्यं सम्पन्नम् अपत्यं सुतं कपिलव्यासधर्मजभीमार्जुनादि-पुत्रानित्यर्थः आपुः प्रापुः । पूर्णाः प्रत्येकं परिपूर्णाः सन्तो निर्दोषा ये गुणा आनन्दादयस्त एव तनुः शरीरं यस्य तम् । करुणैव दयैवामृतं तेनाब्धिरिवाब्धिस्तं कुलपतिं अस्मत्कुल-स्वामिनं तं कर्दमादीनां अपत्यप्रदातारं नारायणं शरणं ब्रजेम । ब्रज गतौ लिङ् ॥ उपमा ॥ १८ ॥

मन्दोपकारिणी

पूर्व इति ॥ कर्दमपराशरपाण्डुमुख्याः कर्दमः कर्दमनामा प्रजेश्वरः पराशरः तन्नामा मुनिः पाण्डुः पाण्डुचक्रवर्ती कर्दमश्च पराशरश्च पाण्डुश्च कर्दमपराशरपाण्डवः एते मुख्या आदयो येषां ते कर्दमपराशरपाण्डुमुख्याः पूर्वेऽपि पुरातना आर्या अपि यत्सेवया यस्य लक्ष्मीनारायणस्य सेवया शुश्रूषया गुणगणाढ्यं गुणानां ज्ञानानन्दादिगुणानां गणेन समूहेन आढ्यं सम्पन्नम् अपत्यं पुत्रं आपुः प्रापुः 'आप्तु व्याप्तावित्यतो लिट् परस्मैपदं आप आपतुः आपुः' तं कर्दमादीनां अपत्यप्रदं पूर्णसद्गुणतनुं सन्तश्च ते गुणाश्च सद्गुणाः पूर्णाश्च ते सद्गुणाश्च त एव तनुः देहो यस्य सः तथोक्तः तम् । 'कायो देहः क्लीबपुंसोः स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः' इत्यमरः । करुणामृताब्धिं करुणैव कृपैव अमृतं सुधा तथा अब्धिः समुद्रः तम् । कुलपतिं अस्माकं कुलस्य पतिं स्वामिनं नारायणं शरणं ब्रजेम प्राप्नुयाम 'ब्रज गतावित्यतो लिङ् परस्मैपदं ब्रजेयं ब्रजेव ब्रजेम' ॥ १८ ॥

इत्थं विचिन्त्य स विचिन्त्यमनन्यबन्धुः प्रेष्ठप्रदं रजतपीठपुराधिवासम् ।

भक्त्या भवाब्धिभयभङ्गदया शुभात्मा भेजे भुजङ्गशयनं द्विषडब्दकालम् ॥१९॥

पदार्थदीपिका

इत्थमिति । अनन्यबन्धुः भगवद्व्यतिरिक्तबन्धुरहितः शुभात्मा निर्मलचित्तः सः विचिन्त्यं

विचारणीयं इत्थं विचिन्त्य विचार्य । प्रेष्ठप्रदम्, प्रेष्ठम् अतिप्रियम्, यस्ययस्य यद्यत् प्रेष्ठं तत्तद् ददातीति प्रेष्ठप्रदः, [तं] रजतपीठपुराधिवासम्, रजतपीठपुरमधिवासः आवासस्थानं यस्य स तथोक्तः, तं भुजङ्गशयनम्, भवाब्धिभयभङ्गदया, [भवाब्धेः] संसारसमुद्राद् यद् भयं तस्य भङ्गं ददातीति भवाब्धिभयभङ्गदा, तथा भक्त्या द्विषडब्दकालं द्वादशवत्सरकालसम्पूर्तिपर्यन्तम् । 'कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे' इति द्वितीया । भेजे सिषेवे ॥ १९ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

इत्थमिति ॥ अन्यश्चासौ बन्धुश्च न विद्यतेऽन्यबन्धुर्यस्य सः । शुभः निर्मलः आत्मा मनो यस्य स द्विजः । विचिन्त्य विचार्य । अतिशयेन प्रियं प्रेष्ठं तत् प्रददातीति तम् । यस्य यस्य यद्यत्प्रेष्ठं तस्मै तस्मै तत्तत्प्रदमित्यर्थः । रजतपीठ-पुरमधिवास आवासस्थानं यस्य तम् । भुजङ्गः शेषः शयनं शय्या यस्य तम् । 'पर्यङ्कः शयनं शय्या' इति हलः । भवः संसार एवाब्धिस्तस्माद्यद्भयं तस्य भङ्गो नाशस्तं ददातीति तथा भक्त्या । द्वौ च तौ षट् च द्विषट् द्वादश इत्यर्थः । द्विषट् अब्दाः संवत्सरा यस्य स चासौ कालश्च तम् । निर्व्यवधानं द्वादशाब्दकाल समाप्तिपर्यन्तमित्यर्थः । 'कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे' इति द्वितीया । भेजे सिषेवे । भज सेवायां लिट् ॥ १९ ॥

मन्दोपकारिणी

इत्थमिति ॥ अनन्यबन्धुः न विद्यते अन्यः भगवदतिरिक्तः बन्धुः सखा यस्य तथोक्तः । शुभात्मा शुभः निर्मलः आत्मा मनो यस्य स तथोक्तः । सः द्विजः विचिन्त्यं विचारणीयं प्रमेयम् इत्थं पूर्वोक्तप्रकारेण विचिन्त्य विचार्य । प्रेष्ठप्रदं अतिशयप्रियं ददातीति प्रेष्ठप्रदः तं सर्वेषामपि स्वाभीष्टप्रदमिति भावः । रजतपीठपुराधिवासं रजतपीठपुरे अधिवासो आवासो यस्य स तथोक्तः तम् । भुजङ्गशयनं भुजङ्गः शेषदेवः स एव शयनं मञ्चः यस्य स तथोक्तः तम् । 'शयनं मञ्चपर्यङ्कपल्यङ्काः खट्वया समाः' इत्यमरः । अनन्तेश्वरम् । भवाब्धिभयभङ्गदया भवः संसारः । 'भवः संसारसम्प्राप्तिश्रेयःसङ्करजन्मसु' इति विश्वः । स एव अब्धिः समुद्रः तस्मात् भयं भवाब्धिभयं तस्य भङ्गं नाशं ददातीति भवाब्धिभयभङ्गदा तथा भक्त्या द्विषडब्दकालं द्वौ च

ते षट् च द्विषट् ते च ते अब्दाश्च द्विषडब्दाः द्वादशवत्सराः तेषां कालः द्विषडब्दकालः तम् ।
‘कालाध्वनोरत्यन्तसंयोगे, द्वितीया द्वादशवर्षपर्यन्तमित्यर्थः । ‘संवत्सरो वत्सरोऽब्दो हायनोऽस्त्री
शरत्समाः’ इत्यमरः । भेजे ‘भज सेवायामित्यतो लिडात्मनेपदं भेजे भेजाते भेजिरे’ ॥ १९ ॥

पत्या समं भगवतः स भजन् पदाब्जं भोगान् लघूनपि पुनर्लघयाञ्चकार ।

दान्तं स्वयं च हृदयं दमयाञ्चकार स्वच्छं च देहमधिकं विमलीचकार ॥ २० ॥

पदार्थदीपिका

पत्या । पत्या समं भगवतः पदाब्जं भजन् सः द्विजेन्द्रः लघून् स्वतः अल्पान् अपि भोगान्
पुनः भगवद्भजनोपक्रमानन्तरं लघयाञ्चकार लघूचकार । स्वयं च स्वत एव, अप्रयत्नेनेति भावः,
दान्तं निगृहीतेन्द्रियं हृदयं मनः [पुनः] दमयाञ्चकार दान्तमकरोत् । अधिकं स्वच्छं निर्मलं च
शौचाचमनप्राणायामादिभिः बाह्याभ्यन्तरशुद्धियुक्तं देहमधिकं विमलीचकार पञ्चगव्यप्राशनादिना
पुनर्निर्मलमकरोत् ॥ २० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

पत्नयेति ॥ पत्नया भार्यया समं साकं भगवतः अनन्तासनस्य पदाब्जं भजन् सन्
द्विजेन्द्रः लघून् स्वतोऽल्पानपि भोगान् स्रक्चन्दनादीन् पुनः भगवद्भजनोपक्रमानन्तरं लघयाञ्चकार
लघूचकार । लघि भाषायां आमन्ताल्लिट् । स्वयञ्च स्वत एव अप्रयत्नेनेति भावः दान्तं
निगृहीतेन्द्रियं वशीकृतचक्षुरादीन्द्रियकमित्यर्थः हृदयं मनः दमयाञ्चकार दान्तमकरोत् । स्वच्छं
निर्मलञ्च शौचाचमनप्राणायामादिभिः बाह्याभ्यन्तरशुद्धियुक्तमित्यर्थः देहं अधिकं यथा भवति
तथा विमलीचकार । पञ्चगव्यप्राशनादिना पुनर्निर्मलमकरोत् ॥ २० ॥

मन्दोपकारिणी

पत्नयेति ॥ पत्नया स्वभार्यया समं साकम् । ‘साकं सार्धं समं सह’ इत्यमरः । भगवतः
श्रीनारायणस्य पदाब्जं पदं पाद एव अब्जं कमलं तत् भजन् सेवमानः सः मध्यगेहः लघून् स्वतः
अल्पानपि भोगान् आहारादिभोगान् पुनः भगवद्भज-नानन्तरं लघयाञ्चकार पूर्वापेक्षया लघून्

कृतवान् । स्वयं च स्वत एव अप्रयत्नेनेति भावः । दान्तं विषयेभ्यो निर्गत्य वर्तमानं हृदयं मनः
दमयाञ्चकार पूर्वापेक्षया अधिकं विषयेभ्यो निवर्तितवान् । स्वच्छं शौचाचमनप्राणायामादिभिः
बाह्यान्तरशुद्धियुक्तं देहं शरीरं अधिकं विमलीचकार पञ्चगव्यप्राशनादिभिः पुनः निर्मलं अकरोत्
। लघयां दमयामित्येतत् द्वयं 'आम्' प्रत्ययान्तम् । विमलीत्येतत् 'क्विप्' प्रत्ययान्तम् । डुकृञ्
करण इत्यतो लिट् परस्मैपदं चकार चक्रतुः चक्रुः' ॥ २० ॥

तीव्रैः पयोव्रतमुखैर्विविधैर्व्रताग्रयैर्जायापती गुणगणार्णवपुत्रकामौ ।

सम्पूर्णपुरुषमतोषयतां नितान्तं देवेरिताविव पुराऽदितिकश्यपौ तौ ॥ २१ ॥

पदार्थदीपिका

तीव्रैः । गुणगणार्णवपुत्रकामौ जायापती तीव्रैः दुष्करैः पयोव्रतमुखैः क्षीराहारपुरस्सरैः
विविधव्रताग्रैः सम्पूर्णपुरुषम् अनन्तगुणसम्पूर्णं पुरुषं श्रीमन्नारायणं नितान्तमतोषयताम् । काविव?
पुरा देवेरितौ वामनावतारार्थं देवेन चतुर्मुखेन ईरितौ तपः कार्यमित्युक्तौ तौ अदितिकाश्यपाविव
। ब्रह्मेरितावदितिकाश्यपौ वामनावतारे तत्पितृत्वं प्राप्तुं तपश्चक्रतुरिति हरिवंशे प्रसिद्धम् ।
एतावपि दम्पती देवेनान्तर्यामिणा भगवता प्रेरितौ तमतोषयताम् ॥ २१ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

तीव्रैरिति ॥ गुणानां ज्ञानादिगुणानां गणास्तैरर्णव इवार्णवस्तादृशो यः पुत्रस्तस्मिन् काम
इच्छा ययोस्तौ । देवेनान्तर्यामिणा हरिणा ईरितौ प्रेरितौ जायापती भार्याभर्तारौ तीव्रैः दुष्करैः
पयोव्रतं मुखं मुख्यं येषां तैः । 'मुखं तु वदने मुख्यं' इति वैजयन्ती । क्षीराहारमात्रपुरःसरैरित्यर्थः
। विविधानि यानि व्रताग्रयाणि व्रतश्रेष्ठानि तैः । सम्पूर्णः अनन्तगुणपूर्णो यः पुरुषः
श्रीनारायणस्तं नितान्तं अत्यन्तं, पुरा देवेन चतुर्मुखेनेरितौ वामनावतारार्थं तपः कार्यमित्युक्तौ
तावदितिकश्यपाविव अतोषयतां तुष तुष्टौ लङ् । 'फाल्गुनस्यामले पक्षे द्वादशाहं पयोव्रतः
। अर्चयेदरविन्दाक्षं भक्त्या परमयान्वितः' इत्यादिभागवतोक्तप्रकारकपयोव्रतपूर्वकव्रतैरदिति
कश्यपौ वामनप्रादुर्भावार्थं यथा श्रीहरिमतोषयतां तद्वच्छ्रीमन्मध्वावतारार्थमिमावपि दम्पती
पयोव्रतपूर्वकव्रतैः श्रीमद-नन्तासनमतोषयतामिति भावः ॥ २१ ॥

मन्दोपकारिणी

तीत्रैरिति ।। गुणगणार्णवपुत्रकामौ गुणानां तत्त्वज्ञानादिगुणानां गणेन समूहेन अर्णवः सागरः गुणगणार्णवः गुणगणार्णवश्चासौ पुत्रश्च गुणगणार्णवपुत्रः तं कामयत इच्छत इति गुणगणार्णवपुत्रकामौ । जायापती जाया भार्या च पतिर्भर्ता च जायापती । ‘भार्या जायाथ पुंभूमिन् दाराः स्यात् कुटुम्बिनी’ इत्यमरः । धवः प्रियः पतिर्भर्तेत्यमरः । तीत्रैः दुष्करैः पयोव्रतमुखैः पयसः क्षीरस्य व्रतं क्षीराहाररूपं इत्यर्थः । ‘पयः पानीयदुग्धयोरिति विश्वः । पयोव्रतमेव मुखं येषां तानि पयोव्रतमुखानि तैः । विविधैः नानाप्रकारैः व्रताग्रयैः व्रतश्रेष्ठैः । सम्पूर्णपूरुषं सम्पूर्णः अनन्तगुणपरिपूर्णश्चासौ पूरुषः श्रीमन्नारायणश्च सम्पूर्णपूरुषः तम् । नितान्तं अतिशयेन अतोषयतां आनन्दयताम् । ‘तुष तुष्टौ लङ् परस्मैपदं अतोषयत् अतोषयतां अतोषयन्’ । काविव, पुरा पूर्वं वामनावतारकाले देवेरितौ देवेन चतुर्मुखेन ईरितौ तपः कार्यमित्युक्तौ तौ अदितिकश्यपौ इव अदितिः अदितिनाम्नी कश्यपभार्या कश्यपनामा मुनिश्च ताविव एतावपि दम्पती देवेरितौ देवेन अन्तर्यामिणा भगवता ईरितौ प्रेरितौ अतोषयताम् । ब्रह्मप्रेरितौ अदितिकश्यपौ वामनावतारार्थं तपश्चक्रतुः इत्येतत् हरिवंशे स्पष्टम् ।। २१ ।।

नाथस्य भूरिकरुणासुधयाऽभिषिक्तौ श्रीश्रीधरप्रतिसारशरीरयष्टी ।

भूरिव्रतप्रभवदिव्यसुकान्तिमन्तौ तौ देहशुद्धिमतिमात्रमथालभेताम् ।। २२ ।।

पदार्थदीपिका

नाथस्येति । नाथस्य स्वामिनः स्वयं समाराधितस्य हरेः भूरिकरुणासुधयाऽभिषिक्तौ । बहलकृपासुधयाऽभिषिक्तौ भावः । श्रीश्रीधरप्रतिसारशरीरयष्टी, श्रियश्च श्रीधरस्य च प्रतत्या व्याप्त्या विशेषसन्निधानेन शारे मिश्रे शरीरयष्टी ययोस्तौ तथोक्तौ । भूरिव्रतप्रभवदिव्यसुकान्तिमन्तौ भूरिव्रतप्रभवा दिव्या देवतानुग्रहसम्बन्धिनी सुकान्तिः तयोरस्तीति तथोक्तौ । तौ जायापती अथ अनन्तरं देहशुद्धिम् अतिमात्रमालभेतां प्राप्तौ ।। २२ ।।

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

नाथस्येति ।। नाथस्य स्वामिनः दम्पतिभ्यां समाराधितस्य हरेः भूरिर्बहुला या करुणा दया

सैव सुधा तथा अभिषिक्तौ अभिवृष्टौ अत्यन्तं दयाविषयाविति भावः । श्रीश्च श्रीधरश्च तयोः प्रततिर्व्याप्तिः विशेषसन्निधानमित्यर्थः । तथा शारे मिश्रे शरीरे यष्टी इव शरीरयष्टी शरीरदण्डौ ययोस्तौ । यद्वा श्रीश्रीधरप्रतत्या शारे शबले शरीरयष्टी ययोस्ताविति । ‘शबले मारुते शार’ इति वैजयन्ती । भूरि बहु यद्गतं तस्मात्प्रभव उत्पत्तिर्यस्याः सा च सा दिव्या देवतानुग्रहसम्बन्धिनी अलौकिकी वा या सुकान्तिः सा अनयोरस्तीति तादृशौ तौ जायापती, अथ अनन्तरं देहशुद्धिं, अतिमात्रमत्यन्तम् अलभेताम् प्राप्तौ ॥ २२ ॥

मन्दोपकारिणी

नाथस्येति ॥ नाथस्य स्वामिनः स्वसेवितहरेः भूरिकरुणासुधया भूरि बहुला च सा करुणा कृपा च सैव सुधा अमृतं तथा अभिषिक्तौ श्रीपति-बहुकृपावर्षणार्द्राकृतौ इति भावः । श्रीश्रीधरप्रततिसारशरीरयष्टी श्रीः लक्ष्मीः श्रीधरः नारायणश्च श्रीश्रीधरौ श्रीश्रीधरयोः प्रततिः प्रकृष्टव्याप्तिः विशेषसन्निधानमिति यावत् तथा सारे श्रेष्ठे शरीरयष्टी शरीरमेव यष्टी दण्डौ ययोः तौ तथोक्तौ । तपः कुर्वतोः दम्पत्योः शरीरे तदा लक्ष्मीनारायणयोः सन्निधानं विशेषतोऽभूत् इति भावः । भूरिव्रतप्रभवदि-व्यसुकान्तिमन्तौ भूरीणि बहूनि च तानि व्रतानि च भूरिव्रतानि तेभ्यः प्रभवा उत्पन्ना भूरिव्रतप्रभवा दिव्या देवतानुग्रहसम्बन्धिनी च अपूर्वेति यावत् । दिव्या च सा सुकान्तिश्च दिव्यसुकान्तिः भूरिव्रतप्रभवा दिव्यसुकान्तिः एतयोः अस्तीति तथोक्तौ तौ जायापती । अथ अनन्तरं देहशुद्धिं देहस्य शुद्धिं पावित्र्यं अतिमात्रं भृशम् । ‘अतिवेलभृशात्यर्थाति-मात्रोद्गाढनिर्भरम्’ इत्यमरः । अलभेतां प्राप्नुवन्तौ । ‘डु लभष् प्राप्तावित्यतो लडात्मनेपदं अलभत अलभेतां अलभन्त’ इति ॥ २२ ॥

कान्तादृतौ समुचितेऽथ बभार गर्भं सा भूसुरेन्द्रदुहिता जगतां सुखाय ।

अच्छाम्बरेव रजनी परिपूरिताशा भाविन्यपास्ततमसं विधुमाद्यपक्षात् ॥ २३ ॥

भावप्रकाशिका

‘समुचिते’ इति ऋतू रजोदर्शनात् पञ्चमादिः शरदादिश्च । अम्बरं वसनं गगनं च । आद्यस्य विष्णोः पक्षपातात् पूर्वपक्षाच्च ॥ २३ ॥

पदार्थदीपिका

कान्तात् । अथ भगवत्सेवया देहशुद्ध्यनन्तरम् । अच्छाम्बरा निर्मलवसना सा भूसुरेन्द्रदुहिता द्विजसुता जगतां हिताय आद्यपक्षात् आद्ये सर्वस्याऽदिभूते हरौ पक्षः पक्षपातो यस्य स आद्यपक्षः, तद्भक्त इति यावत्, तस्मात् कान्तात् पत्युः समुचिते गर्भाधानयोग्ये ऋतौ, ऋतुदर्शनानन्तरमिति भावः, अपास्ततमसं निरस्ताज्ञानं गर्भं बभार । कथम्भूता? परिपूरिताशा परिपूर्णकामा भाविनी भवित्री । अच्छाम्बरा निर्मलाकाशा परिपूरिताशा चन्द्रिकया सम्पूर्णदिग् भाविनी क्रमेण भविष्यन्ती रजनी रात्रिः समुचिते चन्द्रविकासस्य समुचिते ऋतौ शरदृतौ आद्यपक्षाद् आद्यः मासादिभूतश्चासौ पक्षश्चेत्याद्यपक्षः शुक्लपक्ष इति भावः तस्मात् अपास्ततमसं निरस्तान्धकारं विधुमिव चन्द्रमिव ॥ २३ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

कान्तादिति ॥ अथ भगवत्सेवया देहशुद्ध्यनन्तरम् अच्छं निर्मलमम्बरं वस्त्रं यस्याः सा । परिपूरिताः, सत्पुत्रो भविष्यतीति देवतासूचनादिना परिपूर्णा आशाः कामा यस्याः सा । भाविनी भवित्री भूसुरेन्द्रदुहिता द्विजेन्द्रसुता जगतां हिताय शुभाय आद्ये सर्वस्यादिभूते हरौ पक्षः पक्षपातो यस्य तस्मात् श्रीहरिभक्तादिति यावत् । स्वकान्तात्स्वपतेः समुचिते गर्भाधानयोग्ये ऋतौ ऋतुदर्शनाङ्गस्नानानन्तरमिति भावः । अपास्तं निरस्तं तमोऽज्ञानं यस्य तं गर्भम् । अच्छाम्बरा निर्मलाकाशा परिपूरिताशा चन्द्रिकया सम्पूरितदिक् भाविनी क्रमेण भविष्यन्ती रजनी रात्रिः समुचिते चन्द्रविकासयोग्ये ऋतौ शरदृतौ आद्यपक्षात् शुक्लपक्षात् अपास्ततमसं निरस्तान्धकारं विधुमिव चन्द्रमिव बभार । डुभृञ् भरणे लिट् ॥ २३ ॥

मन्दोपकारिणी

कान्तादिति ॥ अथ भगवत्सेवया देहशुद्ध्यनन्तरम् । अच्छाम्बरा अच्छं निर्मलं अम्बरं वस्त्रं यस्याः सा तथोक्ता सा भूसुरेन्द्रदुहिता भूसुरेन्द्रस्य ब्राह्मणश्रेष्ठस्य दुहिता पुत्री आद्यपक्षात् सर्वस्मात् आदिभूतो हरिः पक्षः सखा सहायो यस्य स तथोक्तः हरिभक्त इति यावत् । 'पक्षो

मासार्धके पार्श्वे ग्रहे साध्यविरोधयोः । केशादेः परतो बन्धे बले सखिसहाययोः' इति विश्वः । तस्मात् कान्तात् पत्युः समुचिते गर्भाधानयोग्ये ऋतौ ऋतुकाले रजोदर्शनाङ्गस्नानानन्तरमिति भावः । 'ऋतु स्त्रीपुष्प-कालयोः' इति विश्वः । जगतां सज्जनानां सुखाय सुखप्राप्तये । अपास्ततमसं अपास्तं निरस्तं तमोऽज्ञानं यस्य सः अपास्ततमाः तं गर्भं बभार दधार । 'भृञ् भरणे इत्यस्माल्लिट् परस्मैपदं बभार बभ्रतुः बभ्रुः । कथंभूता परिपूरिताशा परिपूरिता परिपूर्णा आशा अभिलाषो यस्याः सा तथोक्ता । भाविनी क्रमेण भविष्यंती । अच्छाम्बरा अच्छं निर्मलं अम्बरं आकाशं यस्याः सा तथोक्ता । 'अम्बरं व्योमिन् वाससि' इत्यमरः । परिपूरिताशा चन्द्रिकया परिपूरिताः व्यापिताः आशाः दिशः यस्याः सा तथोक्ता । भाविनी क्रमेण भविष्यती । 'आशा दिगभिलाषयोः' इत्यमरः । रजनी रात्रिः । 'विभावरी तमस्विन्यौ रजनी यामिनी तमी' इत्यमरः । समुचिते चन्द्रविकासस्य योग्ये ऋतौ वसन्तादिऋतुकाले आद्यपक्षात् आद्यः मासस्य आदिभूतश्चासौ पक्षः मासार्धश्च आद्यपक्षः शुक्लपक्ष इति भावः । तस्मात् अपास्ततमसं अपास्तं तमः अन्धकारः यस्मात् स तथोक्तः तम् । 'अन्धकारोऽस्त्रियां ध्वान्तं तमिस्रं तिमिरं तमः' इत्यमरः । विधुं चन्द्रमिव 'विधुर्विष्णौ चन्द्रमसि' इत्यमरः ॥ २३ ॥

तं पूर्वपक्षसितबिम्बमिव प्रवृद्धं यावद्विजेन्द्रवनिता सुषुवेऽत्र तावत् ।

अंशेन वायुरवतीर्य स रूप्यपीठे विष्णुं प्रणम्य भवनं प्रययौ तदीयम् ॥ २४ ॥

पदार्थदीपिका

तम् । द्विजेन्द्रवनिता भट्टारकस्य भार्या पूर्वपक्षसितबिम्बमिव पूर्वपक्षे चन्द्रमण्डलमिव प्रवृद्धं तं गर्भं यावत् यदा अत्र सुषुवे तावत् तदा स वायुः भुव्यवताराय भगवदादिष्टो वायुः अंशेन अवतीर्य भुवमागत्य रूप्यपीठे रूप्यपीठपुरे, तत्र वसन्तमिति शेषः, विष्णुं प्रणम्य तदीयं मध्यगेहभट्टस्य विद्यमानं भवनं गृहं प्रययौ ॥ २४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

तमिति ॥ द्विजेन्द्रवनिता मध्यगेहभट्टस्य भार्या । पूर्वपक्षे शुक्लपक्षे सितं श्वेतं यद्विम्बं मण्डलं चन्द्रमण्डलमित्यर्थः । तदिव प्रवृद्धं तं गर्भं यावत् यदा अत्र भूतले सुषुवे प्रसूतवती । षूङ् प्राणिप्रसवे लिट् । तावत्तदा सः भुव्यवताराय भगवदादिष्टो वायुः मुख्यप्राणः अंशेनैकदेशेन

अवतीर्य भुवमागत्य रूप्यपीठे रजतपीठे वसन्तमिति शेषः विष्णुं प्रणम्य । तस्य सम्बन्धि तदीयं मध्यगेहभट्टसम्बन्धीत्यर्थः भवनं गृहं प्रययौ ॥ २४ ॥

मन्दोपकारिणी

तमिति ॥ द्विजेन्द्रवनिता द्विजेन्द्रस्य मध्यगेहभट्टस्य वनिता पत्नी । पूर्वपक्षसितबिम्बमिव पूर्वपक्षे शुक्लपक्षे सितः धवलः बिम्बः मण्डलः । 'बिम्बोऽस्त्री मण्डलं त्रिषु' इत्यमरः । तं चन्द्रमण्डलमिव प्रवृद्धं अभिवृद्धं तं गर्भं यावत् यदा अत्र भूमौ सुषुवे असूत । 'षूङ् प्राणिगर्भविमोचने इति धातोर्लिङात्मनेपदं सुषुवे सुषुवाते सुषुविरे' । तावत् तदा सः भुव्यवताराय भगवदादिष्टवायुः मुख्यप्राणः अंशेन अवतीर्य भूमिमागत्य रूप्यपीठे रजतपीठपुरे वसन्तमिति शेषः विष्णुं अनन्तेश्वरं प्रणम्य नमस्कृत्वा । तदीयं तस्य इदं तदीयं मध्यगेहभट्टसम्बन्धि भवनं गृहम् । 'भवनागारमन्दिरम्' इत्यमरः । प्रययौ जगाम । 'या प्रापणे इत्यस्माच्छिट् परस्मैपदं ययौ ययतुः ययुः' ॥ २४ ॥

सम्पूर्णलक्षणचणं नवराजमानद्वारान्तरं परमसुन्दरमन्दिरं तत् ।

राजेव सत्पुरवरं भुवनाधिराजो निष्कासयन् परमसौ भगवान् विवेश ॥ २५ ॥

भावप्रकाशिका

लक्षणचणं लक्षणैः प्रसिद्धम् । 'तेन वित्तश्चुचु चणपौ' इति । नवशब्द एकोनदशके भद्रे च । परमस्य सुन्दरमन्दिरं परमाणि सुन्दरमन्दिराणि नगरे । परं अन्यं शत्रुं च ॥ २५ ॥

(प. दी) सम्पूर्णेति । भुवनाधिराजः सकलभुवनानामधिपतिः भगवान् षड्गुणसम्पन्नः असौ वायुः सम्पूर्णलक्षणचणं सम्पूर्णेः द्वात्रिंशलक्षणैः प्रसिद्धम् । 'तेन वित्तश्चुचु चणपौ', तेन प्रसिद्ध इत्यस्मिन्नर्थे चुचुचणपौ प्रत्ययौ भवत इति प्रसिद्धार्थे चणप्रत्ययः । नवराजमानद्वारान्तरं नव सङ्ख्याविशिष्टराजमानद्वारविशेषम् । परमसुन्दरमन्दिरं परमस्य हरेः सुन्दरमन्दिरभूतं तत् तदानीं विप्रपत्न्युदरसम्भूतं सत् पुरवरं निर्दोषं शरीरश्रेष्ठं विवेश । किं कुर्वन्? परम् अन्यं प्रसूतिपर्यन्तं गर्भं स्थितं जीवं निष्कासयन् देहान्निर्यापयन् । स्वयं गर्भवासरहितः सन् गर्भवासदुःखं जन्मदुःखं चानुभूय तावता चरितार्थं जीवं तस्माद् देहान्निष्काव्य तं देहं सहसा विवेशेति भावः । कः

किमिव? परं शत्रुं विजित्य तं नगरात् निष्कासयन् राजा सम्पूर्णेः नगरलक्षणैः चणं[27]
लेपनधवलीकरणादिना शोभमानद्वारविशेषम् अतिसुन्दरमन्दिरविशिष्टं सत्पुरवरमिव ॥ २५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

सम्पूर्णेति ॥ भुवनानां लोकानां, अधिकश्वासौ राजा चाधिराजोऽधिपतिः ‘राजाहः
सखिभ्यष्टच्च’ इति टच् । भुवनाधिराजो भगवान् षड्गुणसम्पन्नः असौ वायुः सम्पूर्णानि यानि
लक्षणानि द्वात्रिंशदङ्गसम्पदस्तैः प्रसिद्धं सम्पूर्णलक्षणचणं ‘तेन वित्तश्चुष् चणपौ’ इति सूत्रेण तेन
प्रसिद्ध इत्यस्मिन्नर्थे चणप् प्रत्ययः । नव नवसङ्ख्याकानि राजमानानि शोभमानानि द्वारान्तराणि
द्वारविशेषा यस्मिन् तत् । ‘अन्तरं परिधानीये बाह्ये स्वीयेऽन्तरात्मनि । मध्येऽवकाशतादर्थ्यवि
शेषविवरेष्वपि’ इति वैजयन्ती । परमस्य सर्वोत्तमस्य श्रीहरेः परमं सुन्दरं यन्मन्दिरं तत् तदानीं
विप्रपत्न्युदरसम्भूतं सत् निर्दुष्टं यत्पुरवरं शरीरश्रेष्ठम् । ‘वर्ष्म पुरं च पिण्डं क्षेत्रं च गात्रं च’
इति हलः । परं अन्यं प्रसूतिपर्यन्तं गर्भे स्थितं जीवमित्यर्थः । निष्कासयन् निर्यापयन् सन्
परं शत्रुं विजित्य तं नगरान्निष्कासयन्, राजा सम्पूर्णलक्षणचणं सम्पूर्णनगरलक्षणप्रसिद्धं नवानि
लेपनधवलीकरणादिना नूतनानि राजमानानि शोभमानानि द्वारान्तराणि द्वारविशेषा यस्मिन् तत् ।
परमसुन्दराणि अतिसुन्दराणि मन्दिराणि यस्मिन् तादृशं सत्पुरमिव निर्दुष्टनगरमिव विवेश । विश
प्रवेशने लिट् । मुख्यवायुः गर्भवासरहितः सन् गर्भवासदुःखं जन्मदुःखञ्चानुभूय कर्मवशात्तावता
चरितार्थं जीवं तस्माद्देहान्निष्कास्य स्वसङ्कल्पादेव सम्पूर्णलक्षणचणं तं देहं सहसा परमानन्देन
राजा नगरमिव विवेशेति भावः ॥ २५ ॥

मन्दोपकारिणी

सम्पूर्णेति ॥ भुवनाधिराजः भुवनानां जगतां अधिराजः स्वामी । भगवान् षड्गुणसम्पन्नः
असौ वायुः सम्पूर्णलक्षणचणं सम्पूर्णेः द्वात्रिंशदङ्गैः लक्षणैः उत्तमपुरलक्षणैः चणं प्रसिद्धं
‘तेन वित्तश्चुष् चणपौ’ इति सूत्रेण तेन प्रसिद्धमित्यर्थे चणप् प्रत्ययः । नवराजमानद्वारान्तरं
नवसङ्ख्याकानि राजमानानि शोभमानानि द्वारान्तराणि छिद्रविशेषाः यस्य तत् । परमसुन्दरमन्दिरं
परमसुन्दरं अतिरमणीयं मन्दिरं गृहभूतं तत् विप्रपत्न्युदरसम्भूतम् सत् निर्दोषं पुरवरं शरीरश्रेष्ठं
विवेश प्रविष्टवान् । ‘विश प्रवेशने इति धातोः परस्मैपदं विवेश विविशतुः विविशुः’ ।

पुरमेकादशद्वारमिति शरीरे प्रयोगात् पुरवरं इत्युक्तं तथा एकादशद्वारमिति द्वारशब्दस्य छिद्रे प्रयोगात् द्वारान्तरमित्युक्तम् । किं कुर्वन्, परं अन्यं प्रसूतिपर्यन्तं गर्भस्थितं जीवं निष्कासयन् देहान्निर्यापयन् स्वयं गर्भवासरहितः सन् गर्भवासदुःखं जन्मदुःखं च अनुभूय तावत्पर्यन्तस्थितं जीवं मातुरुदराद्बहिर्निर्गमनसमये तस्माद्देहान्निष्कास्य तं देहं सहसा विवेश इति भावः । कमिव, परं शत्रुं 'परः श्रेष्ठारिदूरान्योत्तरे क्लीबन्तु केवले' इति मेदिनी । विजित्य नगरात् निष्कासयन् । राजा सम्पूर्णलक्षणचणैः सम्पूर्णलक्षणैः सम्पूर्णपत्तनलक्षणैः चणं प्रसिद्धम् । नवराजमानद्वारान्तरं नवसंख्याकराजमानद्वारविशेषयुक्तम् । परमसुन्दर-मन्दिरं परमं अत्यन्तं सुन्दराणि मन्दिराणि यस्मिन् तत्तथोक्तम् । सत्पुरवरं इव सत् समीचीनं पुरवरं नगरं यथा प्रविशति तथेत्यर्थः । 'अगारे नगरे पुरम्' इत्यमरः ॥ २५ ॥

सन्तुष्यतां सकलसन्निकरैरसद्भिः खिद्येत वायुरयमाविरभूत् पृथिव्याम् ।

आख्यन्नितीव सुरदुन्दुभिमन्द्रनादः प्राश्रावि कौतुकवशैरिह मानवैश्च ॥२६॥

पदार्थदीपिका

सन्तुष्यताम् । इह भुवि मानुषैश्च सुरदुन्दुभिमन्द्रनादः सुरदुन्दुभीनां गम्भीरध्वनिः कौतुकवशैः सम्भ्रमपरवशैः प्राश्रावि विश्रुतः । कथम्भूतः? इति आख्यानिव वदन्निव । सकलसन्निकरैः सर्वसत्समूहैः सन्तुष्यतां सन्तोष्यम् । असद्भिः दुर्जनैः खिद्येत खेदः प्राप्यताम् । कुतः? अयं वायुः पृथिव्याम् आविरभूत् यस्मात् तस्मादिति । अयं भावः - तदवतारसमयमौत्पत्तिकं सुरदुन्दुभिमन्द्रनादं श्रुत्वा सतां सन्तोषोऽभूदसतां मनसि खेद इति वस्तुगतिः । तत्र सद्भिः सन्तुष्यतामसद्भिः खिद्येतेत्याख्यानिवेत्युत्प्रेक्ष्यते ॥ २६ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

सन्तुष्यतामिति ॥ इह भुवि कौतुकवशैः सम्भ्रमपरवशैः मानुषैश्च मनुष्यैरपि सुरदुन्दुभिमन्द्रनादः सुरदुन्दुभीनां गम्भीरध्वनिः । 'मन्द्रो गम्भीर उच्यते' इत्यमरः । यस्मादयं वायुः पृथिव्यामाविरभूत्तस्मात्सकलाः समस्ता ये सन्निकराः सज्जनसमूहास्तैः सन्तुष्यतां सन्तोष्यम् । तुष तुष्टौ कर्मणि लोट् । असद्भिर्दुर्जनैः खिद्येत खेदः प्राप्यताम् । खिद्ये दैन्ये कर्मणि लिङ् इति आख्यन्निव वदन्निव । ख्या प्रकथन इति धातोः शतृ । प्राश्रावि विश्रुतः ।

श्रु श्रवणे कर्मणि लुङ् । तदवतारसमये समुद्भूतं सुरदुन्दुभिमन्द्रनादं श्रुत्वा सतां सन्तोषोऽभूत् । असतां मनसि खेदोऽभूदिति वस्तुगतिः । तत्र सद्भिः सन्तुष्यतां असद्भिः खिद्येतेत्याख्यातमित् युत्प्रेक्षते ॥ २६ ॥

मन्दोपकारिणी

सन्तुष्यतामिति ॥ इह भुवि मानवैः नरैः । ‘मनुष्या मानुषा मर्त्या मनुजा मानवा नराः’ इत्यमरः । सुरदुन्दुभिमन्द्रनादः सुराणां देवानां दुन्दुभयः भेर्यः । ‘भेरी स्त्री दुन्दुभिः पुमान्’ इत्यमरः । मन्द्रः गम्भीरश्चासौ नादः ध्वनिश्च मन्द्रनादः । ‘कलो मन्द्रस्तु गम्भीरे तारोऽत्युच्चैस्त्रयस्त्रिषु’ इत्यमरः । सुरदुन्दुभीनां मन्द्रनादः सुरदुन्दुभि-मन्द्रनादः । प्राश्रावि अश्रूयत ‘श्रु श्रवणे इत्यतः कर्मणि लुङ् आश्रावि आश्राविषातां आश्राविषत’ इति रूपम् । कथम्भूतैः मानवैः, कौतुकवशैः कौतुकस्य सन्तोषस्य वशैः अधिनैः । किं कुर्वन्निव आख्यन्निव कथयन्निव, कथं, सकलसन्निकरैः सकलाश्च ते सन्तश्च सकलसन्तस्तेषां निकरैः समूहैः सन्तुष्यतां सन्तोष्यम् । ‘तुष तुष्टावित्यतो भावे लोट् परस्मैपदम्’ । असद्भिर्दुर्जनैः खिद्येत खेदः प्राप्यताम् । ‘खिद दैन्ये इत्यतो भावे लिडात्मनेपदम्’ । सन्तुष्यतां खिद्येतेति प्रथमपुरुषैकवचनमेव न द्विवचनादिर्भावः । तस्यैक-त्वात् । कुतः सन्तोषादिः । यस्मादयं वायुः पृथिव्यां आविरभूत् उत्पन्नः । तस्मात् सन्त सुखिनः सन्तुः असन्तः खिन्नाः सन्तु इति सन्तोऽसन्तः प्रति शासतीवेति प्रतीयमान इति भावः ॥ २६ ॥

नाथं निषेव्य भवनानतिदूरमाप्तः प्राज्ञो महप्रकृतदुन्दुभिनादपूर्वात् ।

पुत्रोद्भवश्रवणतो महदाप्य सौख्यं ज्ञानं परोक्षपदमप्यमतेष्टहेतुम् ॥ २७ ॥

भावप्रकाशिका

विवाहाय गच्छतां केषाञ्चिद् दुन्दुभिनादपूर्वात् । एवमपरश्च तदनन्तरमेव दुन्दुभिनादोऽश्रावीति भावः ॥ २७ ॥

पदार्थदीपिका

नाथमिति । नाथं स्वकुलदैवं रजतपीठपुराधिवासं स्वामिनं निषेव्य भवनानतिदूरं

स्वमन्दिरसमीपं आप्तः प्राप्तः प्राज्ञः स द्विजेन्द्रः महप्रकृतदुन्दुभिनादपूर्वात् कैश्चनोत्सवाय उपक्रान्तदुन्दुभिनादश्रवणपूर्वकात् पुत्रोद्भवश्रवणतः स्वस्य पुत्रजन्मश्रवणात् महत् सौख्यमाप्य परोक्षपदं परोक्षार्थविषयम् अपि ज्ञानमिष्टहेतुं सुखहेतुम् अमत ज्ञातवान् । अपरोक्षज्ञानमेव सुखसाधनमिति नायं नियमः, किन्तु परोक्षज्ञानमपि सुखसाधनार्थं भवत्येवेत्यनुभवसिद्धत्वादिति निश्चितवानिति भावः । तथाचोक्तं भगवत्पादैः 'अपरोक्षं परोक्षं वा ज्ञानमिष्टस्य साधनम्' इति [अनु. १.१.५४] ॥ २७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

नाथमिति । । नाथं स्वकुलस्वामिनं रजतीठपुराधिवासं श्रीहरिं निषेव्य सेवां कृत्वा । अत्यन्तं दूरमतिदूरं अतिदूरं न भवतीत्यनतिदूरं भवनात् स्वगृहादनतिदूरं समीपं आप्तः प्राप्तः । प्रकर्षणं जानातीति प्रज्ञः । प्रज्ञ एव प्राज्ञः । 'प्रज्ञादिभ्यश्चे'ति स्वार्थे अण् । स द्विजेन्द्रः । महाय उत्सवाय प्रकृत उपक्रान्तः यो दुन्दुभिनादः सः पूर्वं यस्य तस्मात् कैश्चन पुरुषैरुत्सवायोपक्रान्तं तदुन्दुभिनादश्रवण-पूर्वादित्यर्थः । पुत्रस्योद्भवस्य जन्मनः श्रवणात् महत् सुखमेव सौख्यं आप्य प्राप्य परोक्षः परोक्षार्थः पदं विषयो यस्य तत् ज्ञानं इष्टस्य सुखस्य हेतुं कारणं अमत ज्ञातवान् । मनु अवबोधने लुङ् । स्वेष्वपदार्थस्यापरोक्षज्ञानमेव सुखसाधनमित्ययं नियमो न किन्तु तस्य परोक्षज्ञानमपि सुखसाधनं भवत्येव अनुभवसिद्धत्वादिति निश्चितवानिति भावः । तथा चोक्तं भगवत्पादैः 'अपरोक्षं परोक्षं वा ज्ञानमिष्टस्य साधनम्' इति ॥ २७ ॥

मन्दोपकारिणी

नाथमिति । । नाथं स्वदैवतं रजतपीठपुराधिवासिनं श्रीहरिम् निषेव्य आराध्य । भवनानतिदूरं भवनस्य गृहस्य अनतिदूरं अतिदूरं न भवतीति अनतिदूरं किञ्चित् समीपं आप्तः गतः प्राज्ञः पण्डितः मध्यगोहः । महप्रकृतदुन्दुभिनादपूर्वात् महे पुत्रजन्मोत्सवसमये प्रकृतः उपक्रान्तः दुन्दुभिनादः दुन्दुभेः भेर्याः नादः ध्वनिरेव पूर्वः पूर्वभावी यस्मात् तत् महप्रकृतदुन्दुभिनादपूर्वं तस्मात् । 'मह उद्भव उत्सवः' इत्यमरः । पुत्रोद्भवश्रवणतः पुत्रस्य सुतस्य उद्भवः उत्पत्तिः तस्य श्रवणं तस्मादिति पुत्रोद्भवश्रवणतः । 'जनिरुत्पत्तिरुद्भवः' इत्यमरः । महत् बहुलं सौख्यं सुखं आप्य अवाप्य । परोक्षपदं परोक्षः अप्रत्यक्षार्थः पदं विषयः यस्य तत् परोक्षपदं तादृशमपि ज्ञानम्

। इष्टहेतुं इष्टस्य सुखस्य हेतुं साधनं अमत व्यजानत् । 'मनु अवबोधने इत्यतो लुडात्मनेपदं अमत अमनिष्ट अमनिषतां अमनिषत' । मध्यगेहभट्टः रजतपीठपुरवासिनारायणसेवां कृत्वा आगमनसमये गृहप्राप्तेः पूर्वमेव पुत्रोत्पत्तिकृतभेरीध्वनिं श्रुत्वा पश्चात् स्वस्य पुत्र उत्पन्न इति वार्ता जनमुखात् श्रुत्वा बहुसुखं लब्ध्वा अपरोक्षज्ञानमेव सुखहेतुरिति न नियमः किन्तु परोक्षज्ञानमपि सुखसाधनं भवत्येव अनुभवसिद्धत्वात् इति निश्चितवान् इति भावः । तथोक्तं 'अपरोक्षं परोक्षं वा ज्ञानमिष्टस्य साधनम्' इति ॥ २७ ॥

आविश्य वेश्म निजनन्दनमिन्दुवक्रं भूयोऽभिनन्द्य स मुकुन्ददयां प्रवन्द्य ।

जातस्य तस्य गुणजातवहस्य जातकर्मादिकर्मनिवहं विदधे सुकर्मा ॥ २८ ॥

पदार्थदीपिका

आविश्य । सुकर्मा, शोभनानि कर्माणि यस्य स सुकर्मा, सः वेश्म आविश्य इन्दुवक्रं सद्योजातमपि इन्दुवक्रम् इन्दुवदनं निजनन्दनं भूयः अतितराम् अभिनन्द्य मुकुन्ददयां कृपां प्रवन्द्य नमस्कृत्य स्तुत्वा वा, 'वदि अभिवादनस्तुत्योः' इति धातुः । जातस्य गुणजातवहस्य तस्य स्वनन्दनस्य जातकर्मादिकर्मनिवहं कर्मसमूहं विदधे ॥ २८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

आविश्येति ॥ शोभनानि कर्माणि यस्य स सुकर्मा द्विजो वेश्म गृहं आविश्य । इन्दुवत् वक्रं यस्य तं सद्योजातमपीन्दुवदनं निजनन्दनमात्मपुत्रं भूयः अतितरां अभिनन्द्य । मुकुन्ददयां मुकुन्दकृपां प्रवन्द्य नमस्कृत्य स्तुत्वा वा । 'वदि अभिवादनस्तुत्योः' । जातस्योत्पन्नस्य । गुणानां जातस्य समूहस्य वहतीति वहस्तस्य । तस्य स्वनन्दनस्य । जातस्य कर्म जातकर्म तदादि येषां तानि च तानि कर्माणि च तेषां निवहं समूहम् । 'निकरनिकायनिवहविसरव्रजपुञ्जसमूहसञ्चया' इति हलः । विदधे चक्रे । दुधाञ् धारणपोषणयोः लिट् ॥ २८ ॥

मन्दोपकारिणी

आविश्येति ॥ सुकर्मा शोभनकर्मा शोभनं कर्म अदृष्टं स्नानादिसत्कर्माणि वा यस्य सः सुकर्मा । सः द्विजः । वेश्म सद्य । 'वेश्म सद्य निकेतनम्' इत्यमरः । आविश्य प्रविश्य ।

इन्दुवक्रं इन्दुवत् चन्द्रवत् वक्रं वदनं यस्य सः तथोक्तः तम् । 'वक्रास्ये वदनं तुण्डमाननम्' इत्यमरः । निजनन्दनं निज अत्मीयश्चासौ नन्दनश्च निजनन्दनः तम् । 'निजमात्मीयनित्ययोः' इति विश्वः । भूयः भूरि अत्यन्तमिति यावत् । अभिनन्द्य अनुमोद्य । मुकुन्ददयां मुकुन्दस्य अनन्तेश्वरस्य दयां कृपां प्रवन्द्य नमस्कृत्वा स्तुत्वा वा । 'वदि अभिवादनस्तुत्योः' इति धातोः । जातस्य उत्पन्नस्य । गुणजातवहस्य गुणानां जातं ओघः तं वहति विभर्तीति गुणजातवहः तस्य । 'जातं जात्योघजन्मसु' इति विश्वः । तस्य स्वसुतस्य जातकर्मादिकर्मनिवहं षोडशसंस्कारमध्ये उत्पन्नशिशोः आदौ क्रियमाणस्य संस्कारस्य जातकर्मेति नाम । जातकर्मेव आदिः यस्य सः जातकर्मादिः । कर्मणां निवहः समूहः कर्मनिवहः जातकर्मादिश्चासौ कर्मनिवहश्च जातकर्मादिकर्मनिवहः तम् । 'समूहो निवहव्यूहसन्दोहविसरव्रजा' इत्यमरः । विदधे चकार । डुधाञ् धारणपोषण-योरित्यतः लिडात्मनेपदं दधे दधाते दधिरे' ॥ २८ ॥

ज्ञानार्थमेव यदभूदसुदेव एष यद्वासुदेवपदभक्तिरतः सदाऽसौ ।

तद्वासुदेवपदमन्ववदन् सुरेन्द्रास्तातेन यन्निगदितं सुतनामकर्त्रा ॥ २९ ॥

भावप्रकाशिका

वा ज्ञानम् । 'वा गतिगन्धनयोः' । 'आतो मनिन् क्वनिव्वनिपश्चे'ति न्यायात्तस्येदमित्यण् । वासुदेवभक्तोऽपि वासुदेवः । आत एव वृद्धित्वात् ॥ २९ ॥

पदार्थदीपिका

ज्ञानार्थम् । सुतनामकर्त्रा सुतस्य नाम कुर्वता तातेन पित्रा निगदितम् उक्तं यद् वासुदेवपदं वासुदेव इति पदं नाम तत् सुरेन्द्राः अन्ववदन् । अस्य वासुदेवनाम अन्वर्थकत्वात् साध्वित्यन्ववदन्निति भावः । तस्य अन्वर्थकत्वमेव आह— ज्ञानार्थमित्यादिना पूर्वार्धेन । एषः असुदेवः प्राणदेवः ज्ञानार्थमेवाभूत् यत् तस्मात् वासुदेवः । वासुदेव इत्यत्र 'वा' इत्येतत् पदं विच्यप्रत्ययान्तं ज्ञानवाचकम् । 'वा गतिगन्धनयोः' इति धातोः गतिवाचकत्वात् । गत्यर्थानां च धातूनां ज्ञानार्थवाचकत्वात् । एवं च सति वार्थं जातः असुदेवः वासुदेव इति मध्यमपदलोपीसमास इति भावः । असौ सदा वासुदेवपदभक्तिरतः इति यत् यस्मात् तस्मात् वासुदेवः । अस्मिंश्च पक्षे वासुदेवशब्दात् तस्येदमित्यस्मिन्नर्थे अण्प्रत्ययः । वासुदेवसम्बन्धित्वाद् वासुदेव इत्यर्थः ।

वासुदेवसम्बन्धित्वं च तद्भक्तत्वमेव । एवमर्थद्वयपरतयाऽन्वर्थकमस्य वासुदेवनामेति भावः ॥
२९ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

ज्ञानार्थमिति ॥ सुतनाम्नः कर्त्रा पुत्रनामकृतवतेत्यर्थः । तातेन पित्रा उक्तं यद्वासुदेव इति पदं नाम सुरेन्द्रा देवश्रेष्ठा, यत् यस्मात् एष असुदेवः प्राणदेवः श्रीमुख्यवायुः ज्ञानार्थमभूत् तस्मात् वासुदेव इति । अत्र वा इत्येतत्पदं भावे विच् प्रत्ययान्तं सत् ज्ञानवाचकम् । 'वा गतिगन्धनयो'रिति धातोः गत्यर्थकानां च ज्ञानार्थकत्वात् । एवं च वार्थं ज्ञानार्थं जातः असुदेव वासुदेव इति मध्यमपदलोपी समासः । यद्यस्मात् असौ मुख्यप्राणः सदा वासुदेवस्य श्रीकृष्णस्य ये पदे पादौ तयोर्या भक्तिस्तस्यां रत आसक्तस्तस्मात् वासुदेवः । अस्मिंश्च पक्षे वासुदेवशब्दात् 'तस्येद'मित्यर्थेऽणप्रत्ययः । वासुदेवसम्बन्धित्वात् वासुदेव इत्यर्थः । वासुदेवसम्बन्धित्वं च तद्भक्तत्वमेव । एवमर्थद्वय-परतयान्वर्थकमस्य वासुदेवनामेति भावः । वासुदेवपदमन्ववदन् अस्य पुत्रस्य वासुदेवनाम उक्तरीत्यान्वर्थत्वात्साध्वित्यन्ववदन्निति भावः । तथा चैवमन्वयः यद्यस्मादेष असुदेवः ज्ञानार्थमेवाभूत् यद्यस्मादसौ वासुदेवपदभक्तिरतः तत्तस्मात्सुतनामकर्त्रा तातेन निगदितं यद्वासुदेवपदं तत्सुरेन्द्रा अन्ववदन्निति ॥ २९ ॥

मन्दोपकारिणी

ज्ञानार्थमिति ॥ सुतनामकर्त्रा सुतस्य नामकरणाख्यसंस्कारं कर्त्रा कुर्वता । तातेन पित्रा । 'तातस्तु जनकः पिता' इत्यमरः । सुतस्य यत् वासुदेवपदं वासुदेव इति पदं नाम निगदितं उक्तम् तत् वासुदेवपदं सुरेन्द्राः देवश्रेष्ठाः अन्ववदन् अस्य वासुदेव इति नाम सार्थकत्वात् योग्यं इति अङ्गीचक्रुः । सार्थकमेवाह ज्ञानार्थमित्यादि । एषः असुदेवः असूनां प्राणानां इन्द्रियाणां देवः स्तुत्यः । 'पुंसि भूमनयसवः प्राणाः' इत्यमरः । असुदेवः मुख्यप्राणः ज्ञानार्थमेव यत् यस्मात् कारणात् अभूत् उत्पन्नः तस्मात् अयं वासुदेवनामा । वासुदेव इत्यत्र वा इत्येतत्पदं विच् प्रत्ययान्तं ज्ञानवाचकं 'वा गतिगन्धनयोः' इति धातोः वाशब्दस्य गतिवाचित्वात् गत्यर्थधातूनां ज्ञानार्थकत्वात् वार्थं ज्ञानार्थं जातः असुदेवः वासुदेव इति मध्यमपदलोपी समास इति भावः । यत् यस्माच्च असौ वायुः वासुदेवपदभक्तिरतः वासुदेवस्य हरेः पदयोः चरणयोः भक्तौ रतः

आसक्तः तस्मादपि वासुदेवः । अस्मिंस्तु पक्षे वासुदेवशब्दात् तस्येदमित्यस्मिन्नर्थे अण् प्रत्ययः
वासुदेवस्य अयं वासुदेव इति व्युत्पत्तिः ज्ञेया । वासुदेवभक्तत्वं सम्बन्ध इति ज्ञेयम् ॥ २९ ॥

पातुं पयांसि शिशवे किल गोप्रदोऽस्मै पूर्वालयः स्वसुतसूनुतया प्रजातः ।

निर्वाणहेतुमलभिष्ट परात्मविद्यां दानं ध्रुवं फलति पात्रगुणानुकूल्यात् ॥ ३० ॥

भावप्रकाशिका

पूर्वालयस्य 'मूडिल्लाय' इत्यपभ्रष्टभाषा ॥ ३० ॥

पदार्थदीपिका

पातुम् । पयांसि पातुमस्मै शिशवे गोप्रदः पूर्वालयः स्वसुतसूनुतया जन्मान्तरे स्वपुत्रस्य
सूनुत्वेन प्रजातः सन् श्रीमध्वाचार्यात् निर्वाणहेतुं मोक्षहेतुं परात्मविद्यां परमात्मतत्त्वज्ञानम् अलभिष्ट
लेभे किल । एतदुपपन्नमेव - दानं पात्रगुणानुकूल्यात् प्रतिग्रहीतृगुणानुसारेण फलति, ध्रुवं
एतन्निश्चितम् । अत्र गोप्रदाने अस्य शिशोरुत्तमपात्रत्वात् गोप्रदः पूर्वालयः क्षिप्रं स्वसुतसूनुत्वेन
प्रजातः श्रीमध्वशिष्यो भूत्वा परमात्मतत्त्वं ज्ञात्वा क्रमेण मुक्तोऽभूदिति भावः ॥ ३० ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका -

पातुमिति ॥ पयांसि पातुं अस्मै शिशवे गां धेनुं प्रददातीति गोप्रदः । पूर्वं आलयो यस्य
सः 'मूडिल्लाय' इत्यपभ्रष्टसंज्ञा । स्वसुतसूनुतया जन्मान्तरे स्वपुत्रस्य सूनुत्वेन प्रजातः सन्
श्रीमध्वाचार्यान्निर्वाणहेतुं मोक्षहेतुम् । 'हेतुर्ना करणं बीजं' इत्यमरः । परात्मनः परमात्मनो
विद्यां ज्ञानं अलभिष्ट लेभे । एतदुपपन्नमित्याह दानमिति ॥ दानं पात्रगुणानुकूल्यात्
प्रतिग्रहीतृगुणानुसारात् फलति । फल निष्पत्तौ लट् । ध्रुवं निश्चितं प्रमाणसिद्धमित्यर्थः ।
गोप्रदानेऽस्य शिशोरुत्तम-पात्रत्वाद्गोप्रदः पूर्वालयः क्षिप्रं स्वसुतसूनुत्वेनेह प्रजातः श्रीमध्वशिष्यो
भूत्वा परमात्मतत्त्वं ज्ञात्वा क्रमेण मुक्तोऽभूदिति भावः । अत्रार्थान्तरन्यासालङ्कारः ॥ ३० ॥

मन्दोपकारिणी

पातुमिति ॥ शिशवे किल अर्भकाय अस्मै वासुदेवाय पयांसि दुग्धानि पातुं पानार्थं
गोप्रदः गां धेनुं प्रददातीति गोप्रदः गोदाता । पूर्वालयः पूर्वालयनामकः कश्चन द्विजः ।

स्वसुतसूनुतया स्वस्य सुतः पुत्रः तस्य सूनुतया पुत्रत्वेन प्रजातः सन् उत्पन्नस्सन् श्रीमध्वाचार्यात् निर्वाणहेतुं निर्वाणस्य मुक्तेः हेतुं कारणम् । 'मुक्तिः कैवल्यनिर्वाणश्रेयोनिश्रेयसामृतम्' इत्यमरः । परात्मविद्यां परात्मनः परमात्मनः विद्यां तत्त्वज्ञानं 'आत्मा यत्ने धृतिर्बुद्धिः स्वभावे परमात्मनि' इत्यमरः । परा उत्तमा मुक्तिसाधनसमर्थत्यर्थः । परा च सा आत्मविद्या च परात्मविद्या तामिति वा । अलभिष्ट लब्धवान् । 'डु लभष् प्राप्तावित्यतो लुङ् आत्मनेपदं अलभिष्ट अलभिषातां अलभिषत' । अल्पदानेन बहुपुरुषार्थप्राप्तिफलं समर्थयते दानमिति । दानं यत्किञ्चित् वस्तुदानम् । पात्रगुणानुकूल्यात् प्रतिगृहीतुः गुणानुसारात् फलति फलजनकं भवति इत्येवं ध्रुवं निश्चितम् । 'फल निष्पत्तावित्यतो लट् परस्मैपदम्' । अत्र गोदाने शिशोः उत्तमपात्रत्वात् गोप्रदः पूर्वालयः मृत्वा क्षिप्रं स्वपुत्रपुत्रत्वेन जातस्सन् श्रीमध्वशिष्यो भूत्वा परमात्मतत्त्वं ज्ञात्वा क्रमेण मुक्तोऽभूत् इति भावः ॥ ३० ॥

अत्रस्तमेव सततं परिफुल्लचक्षुः कान्त्या विळम्बितनवेन्दु जगत्यनर्घ्यम् ।
तत्पुत्ररत्नमुपगृह्य कदाचिदाप्तः स्वस्वामिने बुध उपायनमार्पयत्सः ॥ ३१ ॥

भावप्रकाशिका

अत्रस्तम् अभयम् अदुष्टम् । 'मणिदोषस्त्रास' इति च ॥ ३१ ॥

पदार्थदीपिका

अत्रस्तम् । बुधः ज्ञानी सः सततम् अत्रस्तं भयरहितं एव परिफुल्लचक्षुः विकसितनयनं कान्त्या प्रतिदिनं वर्धमानया स्वरूपकान्त्या [28] विळम्बितनवेन्दु अनुकृतपूर्वपक्षोदितचन्द्रं जगति अनर्घम्, असदृशमिति भावः, एवम्भूतं तत् पुत्ररत्नं पुत्राख्यरत्नम् उपगृह्य आदाय कदाचिदाप्तः रजतपीठवासं स्वनाथं प्राप्तः तस्मै स्वस्वामिने तत् पुत्ररत्नमुपायनम् आर्पयत् समर्पयामास । यथा कश्चिद् अत्रस्तं त्रासरहितम्, त्रास इति मणिदोषः । 'त्रासश्च मणिदोषः स्यात्' इत्यभिधानम् । परिफुल्लचक्षुः मलापनयादिना संस्कारेण परिफुल्ललोचनं जगति मूल्यरहितं कान्त्या विळम्बितचन्द्रं रत्नं स्वस्वामिने उपायनं समर्पयेत् तद्वदिति श्लेषाभिप्रायः ॥ ३१ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

अत्रस्तमिति ।। बुधो ज्ञानी स द्विजेन्द्रः सततं त्रस्तो न भवतीत्यत्रस्तस्तम् । परिफुल्ले विकसिते चक्षुषी यस्य तत् । कान्त्या प्रतिदिनं वर्धमानया स्वरूपकान्त्या विडम्बितोऽनुकृतः नवेन्दुः शुक्लपक्षोदितचन्द्रो येन तत् । जगति न विद्यते अर्घो मौल्यं यस्य तत् असदृशमिति भावः । एवंभूतं पुत्ररत्नं उपगृह्य आदाय कदाचित् आप्तः रजतपीठवासं स्वनाथं प्राप्तः तस्मै स्वस्वामिने तत् पुत्ररत्नं उपायनं अर्पयत् समर्पयामास । ऋ गतौ लङ् । ‘अर्तिही’ इत्यादिना णिजन्तात् पुगागमः । यथा कश्चित् अत्रस्तं त्रासाख्यमणिदोषरहितं ‘मणिदोषे भये त्रास’ इति वैजयन्ती । परिफुल्लचक्षुः मलापनयनादिना संस्कारेण परिफुल्लच्छिद्रं जगति मौल्यरहितं कान्त्या विडम्बितचन्द्रं रत्नं स्वस्वामिने समर्पयेत् तद्वदिति श्लेषाभिप्रायः ।। ३१ ।।

मन्दोपकारिणी

अत्रस्तमिति ।। बुधः ज्ञानी सः द्विजः सततं अनारतं अत्रस्तमेव त्रासः भयं ‘दरत्रासो भीतिर्भीः साध्वसं भयम्’ इत्यमरः तद्रहितमेव । परिफुल्लचक्षुः परिफुल्ले विकसिते चक्षुषी अक्षिणी यस्य तत् । कान्त्या शरीरकान्त्या विडम्बितनवेन्दु नवः नूतनः उद्यन्निति यावत् इन्दुः चन्द्रः नवश्चासौ इन्दुश्च नवेन्दुः । विडम्बितः अनुकृतः नवेन्दुः येन तत् तथोक्तम् उद्यच्चन्द्रसदृशकान्तियुक्तमित्यर्थः । जगति अनर्घ्यं न विद्यते अर्घः मौल्यं यस्य तत् अनर्घ्यं असदृशमिति भावः । एवंभूतं पुत्ररत्नं पुत्र एव रत्नं मणिः तत् उपगृह्य आदाय कदाचित् कस्मिंश्चित् शुभदिने रजतपीठपुरवासिनं स्वस्वामिनं आप्तः प्राप्तस्सन् । स्वस्वामिने स्वस्य आत्मनः स्वामिने नाथाय अनन्तेश्वराय तत् पुत्ररत्नं उपायनं उपहारं अर्पयत् अर्पयामास । ऋ गतिप्रापणयोः इत्यतो लङ् परस्मैपदम् । ‘उपायनमुपग्राह्य-मुपहारस्तथोपदा’ इत्यमरः । यथा कश्चित् पुरुषः अत्रस्तं त्रासो नाम मणिदोषः । ‘त्रासस्तु मणिदोषः स्यात्’ इत्यमरः । तद्रहितं परिफुल्लचक्षुः मलापनयनादिसंस्कारेण व्यक्तप्रकाशम् । अत्र चक्षुःशब्दः प्रकाशवाची । जगति अनर्घ्यं मौल्यरहितं स्वकान्त्या उद्यच्चन्द्रसदृशं रत्नं पद्मरागमणिं स्वामिने उपायनं अर्पयेत् तद्वदिति श्लेषाभिप्रायः ।। ३१ ।।

नत्वा हरिं रजतपीठपुराधिवासं बालस्य सम्पदमनापदमर्थयित्वा ।

साकं सुतेन परिवारजनान्वितोऽसौ प्रायान्निशीथसमये निजमेव धाम ॥३२॥

(प. दी.) नत्वा । असौ द्विजेन्द्रः रजतपीठपुरालयं तं नाथं हरिं नत्वा बालस्य स्वशिशोः अनापदम् आपत्सम्बन्धरहितां सम्पदं श्रेयः अर्थयित्वा प्रार्थयित्वा[29] सुतेन साकं परिवारजनान्वितः सन् निशीथसमये अर्धरात्रे काल एव निजं धाम गृहं प्रायात् ॥ ३२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

नत्वेति ॥ असौ द्विजेन्द्रः रजतपीठपुरं आलय आवासो यस्य तं, तं पतिं नाथं नत्वा बालस्य स्वशिशोः । न विद्यते आपत् अनिष्टं यस्यास्तां सम्पदं श्रेयः अर्थयित्वा सम्प्रार्थ्य सुतेन साकं परिवारा ये जना शिष्यजनास्तैरन्वितो युक्तः सन् निशीथश्चासौ समयश्च तस्मिन् अर्धरात्रकाल एवेत्यर्थः । निजं स्वकीयं धाम गृहं प्रायात् । या प्रापणे लङ् ॥ ३२ ॥

मन्दोपकारिणी

नत्वेति ॥ असौ मध्यगेहः । रजतपीठपुराधिवासं रजतपीठपुरे अधिवासो यस्य सः तथोक्तः तम् । हरिं स्वामिनं अनन्तेश्वरं नत्वा । बालस्य शिशोः अनापदं न विद्यते आपत् विपत् यस्यां सा अनापत् तां आपत्सम्बन्धरहितां इति यावत् । सम्पदं श्रेयः अर्थयित्वा प्रार्थयित्वा । सुतेन बालकेन साकं सह परिवारजनान्वितः परिवाराः परितो विद्यमानाश्च ते जनाश्च परिवारजनाः तैः अन्वितः युक्तः सन् । निशीथसमये निशीथः अर्धरात्रश्चासौ समयः कालश्च निशीथसमयः तस्मिन् । ‘अर्धरात्रनिशीथौ द्वौ द्वौ यामप्रहरौ समौ’ इत्यमरः । ‘कालोदिष्टोऽप्यनेहापि समयोऽप्यथ पक्षतिः’ इत्यमरः । अर्धरात्रकाल एवेत्यर्थः । निजमेव स्वकीयमेव धाम गृहम् । ‘धाम देहे गृहे रश्मौ’ इति विश्वः । प्रायात् जगाम । ‘या प्रापण इत्यतो लङ् परस्मैपदं अयात् अयाताम् अयान् अयुः’ ॥ ३२ ॥

दोषेषुपां सममनेन वनेऽतिभीमे तत्क्रीडितग्रह इहैकतमं तुतोद ।

उद्धान्तरक्तमवलोक्य तमभ्यधायि केनाप्यहो न शिशुतुत्कथमेष इत्थम् ॥३३॥

पदार्थदीपिका

दोषा । अनेन बालेन समं दोषा रात्रौ । दोषा इत्यव्ययं रात्रिवाचकम् । अतिभीमे

वने ईयुषां गच्छतां सतां तत्क्रीडितग्रहः तस्मिन् वने क्रीडां कर्तुं कृतोपक्रमः । क्रीडितेति 'आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च' इति क्तप्रत्ययः कर्तरि । ग्रहः कश्चिद् भूतविशेषः । इह एषां मध्ये एकतमं तुतोद् बबाधे । केनापि तत्र केनचित् पुरुषेण उद्धान्तरक्तं तं ग्रहपीडितं पुरुषमवलोक्य इत्थमभ्यधायि उक्तम् । कथम्? एष ग्रहः कथं शिशुतुत् शिशुबाधको न अभूत् । अहो एतदाश्चर्यम् ॥ ३३ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

दोषेति ॥ अनेन बालेन समं दोषा रात्रौ 'दोषा' इति रात्रिवाचकमव्ययम् । अतिभीमेऽत्यन्तभयङ्करे वने ईयुषां गच्छतां सतां क्रीडां कर्तुमुपक्रान्तः क्रीडितः । 'कर्तरि च' इति कर्तरि क्तः । तस्मिन् वने क्रीडितस्तत्क्रीडितः स चासौ ग्रहो भूतविशेषः इह एषां मध्ये एकतमं तुतोद् बबाधे । तुद् व्यथने लिट् । केनापि केनचित्पुरुषेण उद्धान्तं छर्दितं रक्तं येन तं, तं ग्रहपीडितं पुरुषं अवलोक्य एष ग्रहः कथं केन प्रकारेण तुदति बाधत इति तुत् शिशोस्तुत् शिशुबाधक इत्यर्थः नाभूत् अहो आश्चर्यम् । इत्थं अभ्यधायि प्रोक्तम् । डु धाञ् धारणपोषणयोर्लुङ् ॥ ३३ ॥

मन्दोपकारिणी

दोषेति ॥ अनेन बालेन समं साकं दोषा रात्रौ । 'दोषा रात्रिमुखे रात्रौ इति विश्वः । दोषा इत्येतत् रात्रिवाचकमव्ययम् । अतिभीमे अत्यन्त भयङ्करे । 'घोरं भीमं भयानकं' इत्यमरः । वने अरण्ये ईयुषां गच्छतां सतां तत्क्रीडितग्रहः तस्मिन्नेव वने क्रीडितः कर्तरि निष्ठा क्रीडां कुर्वन् ग्रहः कश्चित् पिशाचविशेषः । इह एषां मध्ये एकतमं यंकञ्चन पुरुषं तुतोद् बबाधे । 'तुद् व्यथने इत्यतो लिट् परस्मैपदं तुतोद् तुतुदतुः तुतुदुः' । केनापि तत्र केनचित्पुरुषेण उद्धान्तरक्तं उद्धान्तं मुखात् बहिः निसृतं रक्तं रुधिरं यस्य सः उद्धान्तरक्तः तम् । 'रुधिरेऽसृग्लोहितास्त्ररक्तक्ष तजशोणितं' इत्यमरः । तं ग्रहपीडितं पुरुषं अवलोक्य दृष्ट्वा एषः ग्रहः शिशुतुत् शिशुं बालकं तुदति पीडयति इति शिशुतुत् कथं नाभूत् अहो एतदाश्चर्यम् इत्थं एवं अभ्यधायि उक्तम् । 'डु धाञ् धारणपोषणयोरिति धातोर्भावे लुङ् आत्मनेपदं' इदं प्रथमपुरुषैकवचनमेव भावस्यैकत्वात् ॥ ३३ ॥

आविश्य पूरुषमुवाच महाग्रहोऽसौ अस्मद्विहारसमयोपगतान् समस्तान् ।
यच्छक्तिगुप्तिरहितानलमस्मि हन्तुं लोकेश्वरः स बत बालतमः किलेति ॥३४ ॥

पदार्थदीपिका

आविश्य । असौ महाग्रहः पूरुषम् उद्वान्तरक्तं तमेव पुरुषम् आविश्य इत्युवाच ।
अस्मद्विहारसमयोपगतान् अस्मत्क्रीडासमये अस्मत्समीपं गतान् समस्तान् यच्छक्तिगुप्तिरहितान्
यस्य श्रीमुख्यवायोः शक्त्या सामर्थ्येन गुप्त्या रक्षया रहितान् हन्तुमलं समर्थः अस्मि । 'अलं
भूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकम्' इत्यमरः । स लोकेश्वरो वायुः बालतमः किल । बत विस्मये
। अहो एनं लोकेशमयं बालतम इत्याहेति ॥ ३४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

आविश्येति ॥ असौ महाग्रहः पूरुषमुद्धमद्रक्तं तमेव आविष्य, अस्माकं विहारः क्रीडा
तस्याः समये काले उपगतान् अस्मत्समीपमागतान् यस्य श्रीमुख्यवायोः शक्तिः सामर्थ्यं तथा
गुप्ती रक्षा तथा रहितान् समस्तान् हन्तुमलं समर्थोऽस्मि । 'अलं भूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकम्'
इत्यमरः । स लोकेश्वरो वायुः बालतमः किल शिशुतमः किल । बत विस्मये । अहो एनं
लोकेशमयं बालतम इत्याहेति विस्मयः इत्युवाच ॥ ३४ ॥

मन्दोपकारिणी

आविश्येति ॥ असौ महाग्रहः महांश्रासौ ग्रहश्च महाग्रहः । पूरुषं उद्वान्तरक्तमेव पुरुषं
आविश्य इत्युवाच । कथं अस्मद्विहारसमयोपगतान् अस्माकं विहारस्य क्रीडायाः समये काले
उप समीपं गतान् प्राप्तान् समस्तान् । यच्छक्तिगुप्तिरहितान् यस्य मुख्यवायोः शक्त्या सामर्थ्येन
गुप्त्या रक्षणेन रहितान् हीनान् 'यस्य शक्तिः यच्छक्त्या गुप्तिः तथा रहितान्' इति विग्रहः ।
युष्मान् हन्तुं संहर्तुं अलं समर्थः अस्मि भवामि । 'अस भुवीत्यतो लट् परस्मैपदं अस्मि स्वः स्मः'
। 'अलं भूषणपर्याप्तिशक्तिवारणवाचकम्' इत्यमरः । स बालतमः लोकेश्वरः किल लोकानां
ईश्वरः नियामको वायुर्हि बत आश्चर्यम् नायं प्राकृतशिशुवत् बालकः किन्तु लोकेश्वरो वायुः ।
अतः तेन रक्षिता यूयं सर्वे जीविताः । अन्यथा सर्वान् वः हन्तुं अहं समर्थोऽस्मि । अतः तस्य

पीडा कथं नाभूत् इति आश्चर्यं न कर्तव्यं इति भावः ॥ ३४ ॥

स्तन्येन बालमनुतोष्य मुहुः स्वधाम्नो माता कदाचन ययौ विरहासहाऽपि ।

विश्वस्य विश्वपरिपालकपालनाय कन्यां निजामनुगुणां किल भीरुरेषा ॥ ३५ ॥

पदार्थदीपिका

स्तन्येन । भीरुः भयशीला एषा माता कदाचन बालं स्तन्येन स्तनक्षीरेण मुहुरनुतोष्य स्तन्यपानेन सन्तोषयित्वा[30] विरहासहाऽपि स्वधाम्नः स्वमन्दिरादन्यत्र ययौ । किल ऐति । किं कृत्वा? विश्वपरिपालकपालनाय विश्वपरिपालकस्य रक्षणार्थमनुगुणां वशवर्तिनीं निजां कन्यां विश्वस्य इयमिमं बालकं रक्षितुं समर्थेति विश्वस्य, बालं पालयेत्युक्त्वा, कार्यविशेषवशात् स्वमन्दिरादन्यत्र जगामेति भावः ॥ ३५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

स्तन्येनेति ॥ भीरुर्भयशीलैषा माता कदाचन बालं स्तन्येन स्तनक्षीरेण मुहुः अनुतोष्य सन्तोष्य विरहं वियोगं न सहत इति विरहासहापि स्वस्य धाम्नो गृहात् विश्वस्य जगतः परिपालकस्य रक्षकस्य स्वशिषोः परिपालनाय रक्षणाय अनुगुणां वशवर्तिनीं निजां स्वकीयां कन्यां विश्वस्य रक्षणे विश्वासं कृत्वा, अन्यत्र ययौ किल । किल ऐतिह्ये । इयमिमं बालकं रक्षितुं समर्थेति स्वमनसा विश्वासं कृत्वा बालं परिपालयेत्युक्त्वा कार्यविशेषवशात्स्वमन्दिरादन्यत्र जगामेति भावः ॥ ३५ ॥

मन्दोपकारिणी

स्तन्येनेति ॥ भीरुः भयशीला एषा माता । कदाचन कस्मिंश्चिद्विसे बालं बालकं स्तन्येन स्तनगतक्षीरेण मुहुः भृशं तृप्तिर्यथा तथेति भावः । 'पौनः पुन्ये भृशार्थे च सद्योऽर्थेऽपि मुहुः पदम्' इत्यमरः । अनुतोष्य सन्तोषयित्वा । विरहासहापि विरहं वियोगं न सहत इति विरहासहा पुत्रवियोगं सोढुमशक्ता इत्यर्थः । स्वधाम्नः स्वकीयं च तत् धाम मन्दिरं च स्वधाम तस्मात् । अन्यत्र कार्यधीः ययौ किल जगाम हि । किं कृत्वा, विश्वपरिपालकपालनाय विश्वस्य सर्वलोकस्य परिपालकस्य रक्षकस्य पालनाय संरक्षणार्थं अनुगुणां वशवर्तिनीं निजां

स्वकीयां कन्यां पुत्रीं विश्वस्य, हे कन्ये त्वं बालं परिपालय तुभ्यं अपूर्वदृष्टं वस्तु प्रदास्यामि इति प्रत्याययित्वा निधाय इति भावः । किल इत्यनेन बालस्य विश्वपरिपालकत्वरूपमाहात्म्यं न जानातीति सूच्यते ॥ ३५ ॥

सा बालकं प्ररुदितं परिसान्त्वयन्ती मुग्धाक्षरेण वचसाऽनुनिनाय मुग्धा ।

मा तात तात सुमुखेति पुनः प्ररोदीर्माता तनोति रुचितं त्वरितं तवेति ॥ ३६ ॥

भावप्रकाशिका

प्ररुदितं प्ररोदनम् । 'आदिकर्मणि क्तः कर्तरि च' इति ॥ ३६ ॥

पदार्थदीपिका

सा । मुग्धा सा कन्या प्ररुदितं प्रकर्षेण रुदन्तं बालकं परिसान्त्वयन्ती बहुभिरुपायैः सामवचनैश्च रोदं शमयन्ती मुग्धाक्षरेण अव्यक्ताक्षरेण वचसा अनुनिनाय अनुनिन्ये । कथम्? तात तात सुमुख, इति एवं पुनः मा प्ररोदीः, माता त्वरितं क्षिप्रं तव रुचितं स्तन्यदानं कदलीफलदानं च तनोति करोति । तस्मात् मा प्ररोदीः इति ॥ ३६ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

सेति ॥ मुग्धा रम्या सा कन्या 'मुग्धो मूढे च रम्ये च' इति हेमचन्द्रः । प्ररुदितं प्रकर्षेण सञ्जातो रोदोऽस्येति तं बालकं परिसान्त्वयन्ती बहुभिरुपायैः सामवचनैश्च रोदं शमयन्ती सती हे तात तात जनक 'तातोऽनुकम्पे पितरि' इति हेमचन्द्रः । सु शोभनं मुखं यस्य तत्सम्बुद्धिः । एवं पुनर्मारोदीः । रुदिर् अश्रुविमोचने लुङ् । माता त्वरितं क्षिप्रं यथा भवति तथा तव रुचितं आकाङ्क्षितं स्तन्यदानं, कदलीफलदानं वा, तनोति करोति इति मुग्धानि मनोहराणि अक्षराणि यस्मिन् तेन वचसा वाक्येन अव्यक्तमधुराक्षरेण वचसेत्यर्थः । अनुनिनाय अनुनिन्ये । नीञ् प्रापणे लिट् ॥ ३६ ॥

मन्दोपकारिणी

सेति ॥ मुग्धा मूढा अधृष्टेति यावत् । सा कन्या प्ररुदितं प्रकर्षेण रोदनं कुर्वन्तं बालकं

बालं परिसान्त्वयन्ती बहुभिरुपायैः सामवचनेन रोदनं शमयन्ती । मुग्धाक्षरेण अव्यक्तवर्णेन । 'अक्षरं स्यादापवर्गे परमब्रह्मवर्णयोः' इति विश्वः । वचसा वाक्येन अनुनिनाय यत्किञ्चित् समाधानमकरोत् । 'नी प्रापणे इत्यतो लिट् परस्मैपदं निनाय निन्यतुः निन्युः' । कथम् हे तात हे तात वत्स, वत्स, हे सुमुख माता अम्बा त्वरितं शीघ्रम् । 'जवोऽथ शीघ्रं त्वरितं' इत्यमरः । तव तुभ्यं रुचिरं प्रियं फलादिकं पुनः यथेष्टम् । अव्ययानां अनेकार्थत्वात् । तनोति आनयति । 'तनु विस्तारे इत्यतो लट् परस्मैपदं तनोति तनुतः तन्वन्ति' । इतिशब्दो हेतौ इति एतस्मात् हेतोः । मा प्ररोदीः रोदनं मा कुरु । 'रुदिर् अश्रुविमोचने इत्यस्माल्लुङ् परस्मैपदं प्ररोदीः प्ररोदिष्टं प्ररोदिष्ट' । न माङ् योगे इत्यडभावः । इतिशब्दः प्रकारार्थकः । इति एवं प्रकारेण वचसेत्यन्वयः 'इति हेतुप्रकरणप्रकारादिसमाप्तिषु' इत्यमरः ॥ ३६ ॥

रोदे क्रियासमभिहारत एव वृत्ते पोतस्य मातरि चिरादपि नागतायाम् ।

जग्राह बालमथ चैक्षत मातृमार्गं साऽपि क्रियासमभिहारत एव बाला ॥३७॥

भावप्रकाशिका

पौनःपुन्यं भृशार्थो वा क्रियासमभिहारः ॥ ३७ ॥

पदार्थदीपिका

रोदे । पोतस्य बालस्य रोदे क्रियासमभिहारत एव पुनःपुनरतितरां वृत्ते सति, मातरि अपि जनन्यां च चिरात् नाऽगतायां सत्याम्, सा बाला कन्या अपि बालं रुदन्तं इतस्ततो लुठन्तं जग्राह । अथ च एतदन्तरे च मातृमार्गं मातुरागमनमार्गं क्रियासमभिहारत एव पुनःपुनः ऐक्षत ॥ ३७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

रोद इति ॥ पोतस्य बालकस्य रोदे रोदने क्रियासमभिहारत आवृत्ते, पुनः पुनरेवेत्यर्थः वृत्ते प्रवृत्ते सति मातर्यपि जनन्यामपि चिरादीर्घकालात् 'दीर्घकाले चिराच्चिरं' इति वैजयन्ती । न आगता नागता तस्यां नैकधेत्यादिवन्न समासोऽयम् अनागतायां सत्यामित्यर्थः । बाला सा कन्यापि रुदन्तं बालं जग्राह इतस्ततः लोटनं यथा न कुर्यात्तथा गृहीतवती । अथ च तदनन्तरं

च मातृमार्गं मातुरागमनमार्गं क्रियासमभिहारत एव पुनःपुनरेव कदा नु आयास्यतीत्यैक्षत । ईक्ष दर्शने लङ् ॥ ३७ ॥

मन्दोपकारिणी

रोद इति ॥ पोतस्य शिशोः । ‘पोतः पाकोऽर्भको डिम्भः पृथकः शावकः शिशुः’ इत्यमरः । रोदे रोदने क्रियासमभिहारत एव पुनःपुनः अतितरां वृत्ते प्रवृत्ते सति । मातर्यपि जनन्यामपि चिरात् बहुकालादपि नागतायाम् । नञ् समासोयं न आगता नागता तस्यां न आगतायां अप्राप्तायां सत्यां बाला सा कन्या इतस्ततो भूमौ लुठन्तं बालं अर्भकं जग्राह हस्ताभ्यां उपादाय कटिस्थले आरोपयामास इत्यर्थः । ‘ग्रह उपादाने इत्यस्माद्वातोः लिट् परस्मैपदं जग्राह जगृहतुः जगृहुः’ । अथ अनन्तरं मातृमार्गं मातुः आगमनमार्गं क्रियासमभिहारत एव पुनः पुनरेव ऐक्षत प्रतीक्षाञ्चक्रे । ईक्ष दर्शनालोक-नयोरित्यतो लडात्मनेपदं ऐक्षत ऐक्षेतां ऐक्षन्त’ इति रूपम् । ‘मातरि बहुकालेऽपि अनागतायां सत्यां पुनः अत्यन्तं रुदन्तं बालं हस्ताभ्यां आदाय कटौ आरोप्य स्वयमपि कन्या पुनः पुनः गृहात् बहिः गमनागमनेन मातुर्मार्गं प्रत्यैक्षत’ इति भावः । धातोरेकाचो हलादेः क्रियासमभिहारे यङ् इत्येतत्सूत्रे क्रियासमभिहारपदस्य पौनःपुन्याद्यर्थत्वेन व्याख्यानात् अत्रापि तथैव व्याख्यानं कृतम् ॥ ३७ ॥

कर्तव्यमौढ्यमभिपद्य निरूप्य सा तं प्राभोजयत् खलु कुलस्थकुलं प्रपक्वम् ।

शीतं पयोऽपि सततं परिपाययन्ती यस्योष्णरोगमतिवेलमशङ्कताम्बा ॥ ३८ ॥

पदार्थदीपिका

कर्तव्येति । सा कन्या कर्तव्यमौढ्यं कर्तव्यविषये मूढत्वमज्ञत्वम् अभिपद्य प्राप्य तथाऽपि क्रमेण निरूप्य किमत्र कुर्यामिति विचार्य तं बालं प्रपक्वं सम्यक् पक्वं कुलस्थकुलं कुलस्थाव्यधान्यसमूहं प्राभोजयत् खलु । खल्विति वाक्यालङ्कारे । ‘निषेधवाक्यालङ्कारजिज्ञासानुनये खलु’ इत्यमरः । अम्बा बालस्य जननी यस्य स्वबालस्य अतिवेलम् अतितराम् उष्णरोगमशङ्कत शङ्कितवती, अत एव पयोऽपि क्षीरमपि सततं शीतं शीतलं परिपाययन्ती । माता यस्योष्णरोगशङ्कया क्षीरमपि शीतलं पाययति तस्मै शिशवे अत्युष्णं कुलस्थं भक्षयितुमदादिति भावः ॥ ३८ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

कर्तव्येति ॥ सा कन्या कर्तुं योग्यं कर्तव्यं तस्मिन् मौढ्यमज्ञत्वं कर्तव्यकर्मविषये मूढत्वमित्यर्थः । अभिपद्य प्राप्य, तथापि क्रमेण निरूप्य किमत्र कार्यमिति विचार्य पयोऽपि क्षीरमपि सततं शीतं शीतलं परिपाययन्ती अम्बा बालस्य माता यस्य बालस्य अतिवेलमतितरां उष्णरोगं उष्णनिमित्तकरोगं अशङ्कत । शकि शङ्कायां लङ् । तं बालं प्रपक्वं सम्यक् पक्वम् कुलत्थकुलं कुलत्थाख्यधान्यसमूहं प्राभोजयत् भोजयामास । भुज पालनाभ्यवहारयोर्लङ् । खल्विति वाक्यालङ्कारे । 'निषेधवाक्यालङ्कार-जिज्ञासानुनये खलु' इत्यमरः । माता यस्योष्णरोगशङ्कया क्षीरमपि शीतलं पाययति तस्मै शिशवेऽत्युष्णं कुलत्थं भक्षितुमदादिति भावः ॥३८॥

मन्दोपकारिणी

कर्तव्येति ॥ सा कन्या । कर्तव्यमौढ्यं कर्तुं योग्यं कर्तव्यं तस्मिन् विषये मौढ्यं मूढत्वं अज्ञत्वम् अभिपद्य प्राप्य रुदतः बालकस्य समाधानप्रकारं अज्ञात्वेत्यर्थः । निरूप्य किमत्र कुर्यामिति विचार्य तं बालं प्रपक्वं सम्यक् पक्वं अग्निसम्बन्धेन मृदुभूतं अत्युष्णं कुलत्थकुलं कुलत्थस्य धान्यविशेषस्य कुलं समूहं प्राभोजयत्खलु आस्वादयत् हि । 'भुज परिपालनाभ्यवहारयोरित्यस्माल्लङ् परस्मैपदं' तं बालकं अम्बा जननी । 'अम्बा माताथ बाला स्यात्' इत्यमरः । यस्य बालकस्य अतिवेलं भृशम् । 'अतिवेलभृशात्यर्थे' इत्यमरः । उष्णरोगं उष्णश्वासौ रोगश्च उष्णरोगः तं अशङ्कत शङ्कितवती । 'शकि शङ्कायामित्यस्माल्लडात्मनेपदं' अशङ्कत अशङ्केतां अशङ्कन्त' । अत एव सततं नित्यं पयोऽपि दुग्धमपि शीतं शीतलम् । 'तुषारः शीतलः शीतो हिमः' इत्यमरः । परिपाययन्ती बभूव इति अध्याहारः । माता यस्य शिशोः उष्णरोगः स्यात् इति भयेन क्षीरमपि शीतलमेव परिपाययन्ती तस्मै शिशवे पशुनिमित्तं पाकार्थं अशुपस्थापितं सम्यक् मृदुभूतं अत्युष्णं कुलत्थं भगिनी भक्षितुं अदात् इति भावः ॥ ३८ ॥

नूनं पिपासुरतिरोदिति हन्त बालो धिङ् मां दयाविरहितां परकृत्यसक्ताम् ।

इत्याकुला गृहमुपेत्य तदा प्रसन्नं पूर्णोदरं सुतमवैक्षत विप्रपत्नी ॥ ३९ ॥

(प. दी.) नूनम् । तदा विप्रपत्नी ब्राह्मणजाया इत्याकुला सम्भ्रान्ता सती गृहमुपेत्य

प्रसन्नं पूर्णोदरं सुतमवैक्षत ददर्श । कथमाकुला? बालः पिपासुः स्तन्यं पातुमिच्छन् अतिरोदिति अतितरां रोदिति नूनं हन्त । हन्तेत्येतत् अनुकम्पायां विषादे वा । दयाविरहितां परकृत्यसक्तां मां धिक् इत्याकुला सती गृहमुपेत्येत्यन्वयः ॥ ३९ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

नूनमिति ।। तदा विप्रपत्नी ब्राह्मणभार्या । बालः पिपासुः स्तनक्षीरं पातुमिच्छन् अतिरोदिति अतितरां रोदिति नूनम् हन्त हन्तेत्येतदनुकम्पायां, विषादे वा, दयाविरहितां बालके दयारहितां परं बालपोषणादन्यद्यत्कृत्यं कार्यं तस्मिन् सक्तां आसक्तां मां धिक् इत्याकुला सम्भ्रान्ता सती गृहं सन्न उपेत्य, प्रसन्नं रोदनादिकं परित्यज्य प्रसन्नमुखं पूर्णं कुलत्थधान्यभक्षणेन परिपूर्णमुदरं यस्य तं सुतं अवैक्षत ददर्श । ईक्ष दर्शनाङ्गनयोर्लङ् ।। ३९ ।।

मन्दोपकारिणी

नूनमिति ।। तदा तस्मिन्काले विप्रपत्नी विप्रस्य ब्राह्मणस्य पत्नी भार्या । इति इत्थं आकुला सम्भ्रान्ता सती गृहं स्वभवनं उपेत्य प्राप्य प्रसन्नं सन्तुष्टं पूर्णोदरं पूर्णः उदरः जठरः यस्य स तथोक्तः तं सुतं अवैक्षत अपश्यत् । किं इत्याकुला, बालः नूनं निश्चयेन पिपासुः स्तनक्षीरं पातुमिच्छन् अतिरोदिति अतिशयेन रोदनं करोति । दयाविरहितां दयया कृपया विरहितां हीनां परकृत्यसक्तां परेषां जनानां कृत्ये कार्ये प्रयोजने सक्तां रतां मां धिक् जनः धिक्करोतु भर्त्सयतु निन्दयतु 'धिग्भर्त्सननिन्दयोः' इत्यमरः । इत्येवंप्रकारेण अनुकम्पया आकुला सतीत्यन्वयः । हन्त । 'हन्त हर्षेऽनुकम्पायाम्' इत्यमरः ।। ३९ ।।

पृष्ठाऽवगम्य सकलं च ततः प्रवृत्तं यूनां च दुःसहमिदं शिशुनोपभुक्तम् ।

इत्थं विचिन्त्य तनयां बहु भर्त्सयन्त्या भीतं तयोत कुपितं मनसाऽनुतप्तम् ।। ४० ।।

पदार्थदीपिका

पृष्ठा । ततः स्वमन्दिरगमनानन्तरं पृष्ठा, किमित्ययं बालः पूर्णोदरो वर्तते किं त्वया दत्तमिति पृष्ठा, तद्वचनात् प्रवृत्तं सकलं च अवगम्य कुलस्थभक्षणेनोदरपूर्तिं ज्ञात्वा, शिशुना उपभुक्तं भक्षितं इदं यूनां च दुस्सहं जरयितुमशक्यम्, इत्थम् एवं विचिन्त्य तनयां बहु अतितरां भर्त्सयन्त्या तया

मात्रा भीतं तनयस्य क्षेमापायभयं प्राप्तम् । कुपितमुत । तनयां प्रति कोपः कृतः । मनसाऽनुतप्तं मदुपेक्षया खल्वेवमभूदिति पश्चात्तापश्च कृतः ॥ ४० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

पृष्ट्वेति ॥ ततः स्वमन्दिरगमनानन्तरं पृष्ट्वा, किमित्ययं बालः पूर्णोदरो वर्तते, किं त्वया दत्तमिति विचार्य, तद्वचनात्प्रवृत्तं सकलमवगम्य कुलत्थधान्यभक्षणेनोदरपूर्तिं ज्ञात्वा शिशुनोपभुक्तं भक्षितमिदं यूनाञ्च यौवनवयस्कानामपि दुःसहं सोढुमशक्यं जीर्णकर्तुमशक्यमित्यर्थः । इत्थं इति विचिन्त्य तनयां स्वपुत्रीं बहु अतितरां भर्त्सयन्त्या तथा मात्रा भीतं तनयस्य क्षेमापायभयं प्राप्तम् । कुपितमुत तनयां प्रति कोपश्च कृतः, मनसानुतप्तम् मदुपेक्षया खल्वेवमभूदिति पश्चात्तापश्च कृतः ॥ ४० ॥

मन्दोपकारिणी

पृष्ट्वेति ॥ ततः सन्तुष्टसुतदर्शनानन्तरम् । पृष्ट्वा अयं बालः किमिति पूर्णोदरो वर्तते, किं त्वया दत्त इति कन्यां प्रति प्रश्नं कृत्वा । ततः कन्यावचनात् प्रवृत्तं जातं सकलं रोदनं कुलित्थकुलेन उदरपूर्तिं च अवगम्य ज्ञात्वा । शिशुना बालकेन उपभुक्तं भक्षितं इदं कुलत्थकुलं यूनां च तरुणानामपि । 'वयस्यस्तरुणो युवा' इत्यमरः । दुःसहं जीर्णं कर्तुं अशक्यं हि । इत्थं विचिन्त्य मनसा आलोच्य । तनयां स्वपुत्रीं बहु अतिशयेन भर्त्सयन्त्या अतिनिष्ठुरवचनं वदन्त्या तथा मात्रा भीतं तनयस्य अपायभयं आशङ्कितम् । कुपितं उत तनयां प्रति कोपश्च कृतः । मनसा अन्तःकरणेन । अनुतप्तं मदुपेक्षया हि एवं अभूत् इति पश्चात्तापश्च कृतः ॥ ४० ॥

आरोग्यशालिनि तदाऽपि पुरेव पुत्रे विस्मेरतामुपजगाम जनन्यमुष्य ।

यस्य त्रिलोकजननी जननी विषेऽपि पीते न विस्मयमवाप समस्तशक्तेः ॥ ४१ ॥

भावप्रकाशिका

विषे पीते । "वायुरस्मा उपामन्थत् पिनष्टि स्मा कुनन्नमा ।

'केशी विषस्य पात्रेण यद् रुद्रेणापिबत् सह' इति श्रुतिः [32] ॥

इति श्रुतिः ।

पदार्थदीपिका

आरोग्येति । पुत्रे तदाऽपि कुलस्थकुले भक्षितेऽपि पुरेव कुलस्थकुलभक्षणात् प्रागिव आरोग्यशालिनि शरीरारोग्यचतुरे सति अमुष्य जननी विस्मेरतां विस्मययुक्तताम् उपजगाम । अस्य महिमानमविदित्वा विस्मयं जगाम । बालस्य तु नैतद्विचित्रमिति भावः । तथाहि - त्रिलोकजननी त्रैलोक्यस्य माता सती समस्तशक्तेः यस्य श्रीमुख्यवायोः जननी श्रीः विषे अमृतमथने कालकूटविषे वायुना पीतेऽपि विस्मयं नावाप । प्राग् वायुना विषे पीतेऽपि अस्य माता श्रीः विस्मयं नावाप । एवं विषं पीतवतस्तस्य कुलस्थकुलभक्षणेन किमनिष्टं भवेत्? एतदविदित्वा माता विस्मेरतामापेति भावः ॥ ४१ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

आरोग्येति ॥ पुत्रे तदापि कुलस्थकुले भक्षितेऽपि पुरेव कुलस्थभक्षणात्प्रागिव आरोग्येण शालते शोभत इति तादृशस्तस्मिन् शरीरारोग्यवति सतीत्यर्थः । अमुष्य बालकस्य जननी माता विस्मेरतां विस्मययुक्तां उपजगाम, अस्य महिमानमविदित्वा विस्मयं जगाम । बालस्य तु नैतच्चित्रमिति भावः । तथा हि त्र्यवयवो लोकस्त्रिलोकस्तस्य जननी माता सती, समस्ता सर्वविषयिणी शक्तिः सामर्थ्यं यस्य तस्य, यस्य मुख्यवायोः जननी माता महालक्ष्मीः । विषे देवासुरैरमृतमथनकालोत्पन्नकालकूटविषे वायुना पीतेऽपि विस्मयमाश्चर्यं 'विस्मयोऽद्भुतमाश्चर्यं' इत्यमरः नावाप न प्राप्तवती । पूर्वं वायुना विषे पीतेऽपि मुख्यवायोः माता श्रीदेवी विस्मयं न अवाप । एवं विषं पीतवतस्तस्य कुलस्थभक्षणेन किमनिष्टं भवेत्? न किमपि । तदविदित्वा मध्यगेहभट्टभार्या विस्मेरतामापेति भावः । ननु त्रिलोकेत्यत्र न तावद्विशेषणसमासः । 'दिवसंख्ये संज्ञायाम्' इति नियमात् त्रिलोकशब्दस्य सप्तर्ष्यादिशब्दवदसंज्ञात्वात् । नापि समाहारद्विगुः 'द्विगो'रिति डीप् प्रसङ्गात् । न च पात्रादित्वं कल्प्यं त्रिलोक्या बहिरुल्लसन्तीत्यादि-विरोधात् । न चोत्तरपदसमासः त्रिपदतत्पुरुषस्येह दुर्लभत्वादिति चेन्न, लोकशब्दोऽत्र लोकसमुदायपरः त्र्यवयवो लोकस्त्रिलोकः शाकपार्थिवादित्वादुत्तरपदलोपः । त्रिलोकस्य जननी त्रिलोकजननीत्युपपन्नत्वात् ॥ ४१ ॥

मन्दोपकारिणी

आरोग्येति । । पुत्रे तदापि कुलत्थकुलभक्षणानन्तरकालेऽपि । पुरेव कुलत्थकुलभक्षणात्पूर्ववदेव
 आरोग्यशालिनि आरोग्येण शरीरे उदरशूलादि-विकारानुदयेन शालिनि स्वेच्छया शोभमाने सति
 । अमुष्य बालस्य जननी माता विस्मरेतां विस्मेरतायाः आश्चर्ययुक्तायाः भावः । विस्मेरतां
 आश्चर्यं उपजगाम प्राप । 'गम्भृ गतावित्यस्माल्लिट् परस्मैपदं जगाम जग्मतुः जग्मुः' इति ।
 अमुष्य समस्तशक्तेः समस्ता सर्वविषये अप्रतिहता शक्तिः सामर्थ्यं यस्य स तथोक्तः तस्य । यस्य
 वायोः जननी माता त्रिलोकजननी त्रिलोकस्य माता । 'इन्दिरा लोकमाता मा' इत्यमरः । विषे
 कालकूटविषे वायुना पीतेऽपि तत्सामर्थ्यं जानन्ती वायुमाता लक्ष्मीः विस्मयं आश्चर्यं न आप
 । एवं समर्थस्य पीतजीर्णविषस्य तस्य वायुरूपशिशोः कुलत्थभक्षणेन किमनिष्टं स्यादित्येतत्
 अविदित्वा अस्य माता विप्रपत्नी आश्चर्यं आप इति भावः ॥ ४१ ॥

स्तन्यं मुहुः किल ददौ जननी गृहीत्वा क्षेमाय तं किल दधज्जनको जजाप ।

अन्यो जनोऽपि किल लालयति स्म किन्तु सर्वोऽपि तन्मुखसुहासरसायनोत्कः ॥ ४२ ॥

भावप्रकाशिका

किल अपरमार्थे ॥ ४२ ॥

पदार्थदीपिका

स्तन्यम् । जननी गृहीत्वा मुहुः स्तन्यं ददौ किल । जनकः तं दधत् दधानः क्षेमाय क्षेमार्थं
 जजाप । धान्वन्तरादिमन्त्रान् शान्तिसूक्तानि च जप्तवान् किल । अन्यो जनोऽपि लालयति स्म
 अलालयत् । स्मातीते । मात्रादीनां स्तन्यपानादिकं सर्वमपरमार्थत इति वक्तुं वाक्यत्रयेऽपि
 किलशब्दः । तर्हि कुत्र तात्पर्यमिति पृच्छति - किन्त्विति । उत्तरमाह - सर्वोऽपीत्यादिना
 । सर्वोऽपि जनः तन्मुखसुहासरसायनोत्कः तस्य बालस्य मुखे यः सुहासः सुन्दरमन्दस्मितम्,
 सुहास एव रसायनं सर्वजनाह्लादकरत्वात्, तस्मिन् उत्कः उत्कण्ठावान् । मात्रादिकः सर्वोऽपि
 जनः तन्मुखसुहासरसायनोत्कत्वादेव स्तन्यदानादिकं चकारेति[33] भावः ॥ ४२ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

स्तन्यमिति ॥ जननी गृहीत्वा मुहुः स्तन्यं स्तनक्षीरम् । 'दुग्धं स्तन्यं पयश्च पीयूष'मिति

हलः । ददौ किल । जनकः पिता तं बालं दधत् दधानः सन् क्षेमाय शुभाय 'कुशलं क्षेममस्त्रियाम्' इत्यमरः । जजाप धन्वन्तर्यादिमन्त्रान् शान्तिसूक्तादीनि च जपितवान् किल । जप व्यक्तायां वाचि लिट् । अन्यः माता-पितृभ्यामन्यो जनोऽपि लालयति स्म अलालयत्किल । स्म अतीते । लल ईप्सायाम् लट् । मात्रादीनां स्तन्यदानादिकं सर्वं मोहेनेति वक्तुं वाक्यत्रयेऽपि किलशब्दः । तर्हि कुत्र तात्पर्यमिति पृच्छति किन्त्विति । उत्तरमाह । सर्वोऽपीत्यादिना । सर्वोऽपि जनस्तस्य बालस्य यन्मुखं तस्मिन् यः सुहासः सुन्दरमन्दस्मितं स एव रसायनममृतं सर्वजनाह्लाद-कत्वात्तस्मिन् उत्कः उत्कण्ठवान् मात्रादिसर्वजनस्तन्मुखसुहासरसायनोत्कत्वादेव स्तनक्षीर-दानादिकं चकारेति भावः ॥ ४२ ॥

मन्दोपकारिणी

स्तन्यमिति ॥ जननी माता तं बालं गृहीत्वा हस्ताभ्यां स्वीकृत्य । मुहुः पुनः पुनः स्तन्यं स्तनभवं क्षीरं ददौ पाययामास किल । 'डु दाञ् दाने इत्यतो लिट् परस्मैपदम्' । तथा जनकः पिता मध्यगेहः तं बालं दधत् हस्ताभ्यां दधानः सन् क्षेमाय क्षेमार्थं प्राप्तव्यानिष्टपरिहारार्थं जजाप धन्वन्तर्यादिमन्त्रान् शान्तिसूक्तानि च जप्तवान् किल । 'जप व्यक्तायां वाचि मानसे च इत्यतो लिट् परस्मैपदं जजाप जेपतुः जेपुः' । अन्यः मातापितृव्यतिरिक्तः जनोऽपि बन्धुवर्गोऽपि तं बालं लालयति स्म अलालयत्किल । 'लल ईप्सायामित्यतो लट् परस्मैपदं लालयति लालयतः लालयन्ति' । मात्रादीनां स्तन्यदानादिकं सर्वं अपरमार्थं इति वक्तुं वाक्यत्रयेऽपि किलशब्दः । ननु लोके पित्रोः सुते प्रणयः दृष्टचरः प्रेक्षकजनस्य तु कथं प्रणयः सम्भवति इति आक्षिपति किंत्विति । जनचित्तापकर्षणं रमणीयवस्तुस्वभावः इत्याशयेन परिहरति । सर्वोऽपीति । सर्वोऽपि जनः तन्मुखसुहासरसायनोत्कः तस्य बालस्य मुखे वदने सुहासः मनोहरस्मितं सुहास एव रसायनं अमृतं सर्वजनाह्लादकत्वात् तस्मिन् उत्कः उत्कण्ठवान् । मात्रादयः बालस्य मन्दस्मितरसायनौत्सुक्यादेव स्तन्यदानादि चक्रुः इति भावः । रसायनमङ्गेषु जराव्याधिजिदौषधमिति विश्वोक्तेः जराव्याधिजिदौषधमुक्तमेवेति ज्ञेयम् ॥ ४२ ॥

देवादिसद्भिरनुपालितयाऽऽदरेण देव्यात्मनेव विलसत्पदया नितान्तम् ।

अव्यक्तया प्रथमतो वदनेऽस्य वाण्या शालीनयेव भुवनार्चितया विजहे ॥४३॥

भावप्रकाशिका

पदं पादविन्यासो वाक्यावयवश्च । शालीनयेव अधृष्टयेव ॥ ४३ ॥

(भा.प्र.) पदं पादविन्यासो वाक्यावयवश्च । शालीनयेव अधृष्टयेव ॥

पदार्थदीपिका

देवादीति । अस्य बालस्य वदने देवादिसद्भिरादरेण अनुपालितया कदा वाऽयं वदिष्यतीति प्रतीक्षितया, विलसत्पदया, विलसन्ति पदानि यस्याः सा विलसत्पदा तथा, प्रथमतः आदौ अव्यक्तया अत एव शालीनयेव अधृष्टयेव भुवनार्चितया भुवनमान्यया वाण्या देव्या वाग्देव्या नितान्तं विजहे । कथम्भूतया वाण्या देव्या? आत्मना स्वमूर्तिमत्या इव । सरस्वती स्वयं देवादिसद्भिरनुपालिता ब्रह्मसदसि क्रीडार्थं कदा आगमिष्यतीति प्रतीक्षिता सती विलसत्पदविन्यासा प्रथमतोऽव्यक्ता यवनिकाच्छन्ना लज्जया अधृष्टा सती ब्रह्मसदसि तत्पुरतः यथा विहारं कुर्यात् तद्वदिति भावः ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

देवादीति ॥ अस्य बालस्य वदने देवादिसद्भिः, आदरो भक्तिस्तेन, अनुपालितया कदा वा अयं वदिष्यतीति प्रतीक्षितया, विलसन्ति पदानि यस्यास्तया प्रथमत आदौ अव्यक्ततया अत एव शालीनयेव स्वशालां स्वगृहमेव प्रवेष्टुमर्हतीति शालीना, तथा अधृष्टतयेव 'प्रगल्भः प्रतिभान्विते । स्यादधृष्टे तु शालीने' इत्यमरः । भुवनार्चितया भुवनमान्यया देव्या वाग्देव्या वाण्या सरस्वत्या आत्मनेव मूर्तिमत्येव नितान्तं विजहे । अस्य वदनरङ्गे वाग्देव्या क्रीडा कृता । हञ् हरणे लिट् । अयं बालोऽतिमधुरं वक्तुमुपचक्रम इति भावः । श्लेषार्थे तु सरस्वती स्वयं देवादिसद्भिरनुपालिता ब्रह्मसदसि क्रीडार्थं कदाऽऽगमिष्यतीति प्रतीक्षिता सती विलसत्पदविन्यासा सती प्रथमतोऽव्यक्ता यवनिकाच्छन्ना सती, लज्जयाऽधृष्टा ब्रह्मसदसि तत्पुरतः यथा विहारं कुर्यात्तद्वदिति भावः ॥ ४३ ॥

मन्दोपकारिणी

देवादीति ॥ अस्य बालस्य वदने वक्त्रे देव्या सरस्वत्या वाण्या वाचा नितान्तं अत्यन्तं विजहे क्रीडितम् । 'विपूर्वात् हञ् हरण इत्यतो भावे लिडात्मनेपदम्' । अत्र एकवचनमेव

। कथंभूतया वाण्या , देवादिसद्भिः देवा एव आदयो येषां ते देवादयः देवादयश्च ते सन्तश्च देवादिसन्तः तैः आदरेण भक्त्या । 'आदरो भजनं भक्तिरित्यभिधानम् । अनुपालितया कदा नु अयं बालः वदिष्यतीति प्रतीक्षितया । पुनः कथंभूतया, विलसत्पदया विलसन्ति शोभमानानि पदानि वर्णात्मकानि यस्याः सा विलसत्पदा तया । पुनः कथंभूतया, प्रथमतः आदौ अव्यक्तया अस्पष्टाक्षरया अत एव शालीनयेव अधृष्टवत्स्थितया । 'स्यादधृष्टे तु शालीनः' इत्यमरः । पुनः कीदृक्-विधया, भुवनार्चितया भुवने जगति अर्चितया मानितया । कयेव आत्मना वागभिमानीन्या देव्या सरस्वत्येव । यथा ब्रह्मपत्नी सरस्वती ब्रह्मसभायां देवादिभिः कदा क्रीडायामागमिष्यतीति प्रतीक्षिता सती विलसत्पदा शोभमानपदन्यासा प्रथमतो अव्यक्ता यवनिकाच्छन्ना लज्जया अधृष्टा सती प्रथमतो ब्रह्मसदसि विहारं कुर्यात् तथा बालस्य वदनरङ्गेऽपि क्रीडां चकार । अयं बालः अव्यक्तमधुरवचनं वक्तुं उपचक्रमे इति भावः । ब्रह्मसदसि सरस्वत्येव तदभिमन्यमानया वाचा वासुदेववदने विहरितं इत्याह । देवादीति ।। देवाः ब्रह्मरुद्रादयाः एव आदयो येषां ते तथा ते च ते सन्तश्च तैः । आदरेण भक्त्या । अनुपालितया कदा अस्मासु कटाक्षं करिष्यति कदा वयं वाग्वैखरीसम्पन्नाः भविष्याम इति प्रतीक्षितया । यद्वा ब्रह्मसभागतैः देवादिसद्भिः आदरेण औत्कण्ठ्येन अनुपालितया । यवनिकां अपाकृत्य कदा अत्र आगमिष्यति कदा हितं करिष्यतीति प्रतीक्षितया नितान्तं अत्यन्तं विलसती नूपुरेण विराजमाने पदे यस्याः सा तया । यद्वा यवनिकान्तर्गतत्वा-वस्थायामपि स्फुटं लक्ष्यमाणपदया अत एव शालीनयेव शालां प्रवेष्टुं शीलं अस्याः अस्तीति शालीना यवनिकास्था अत एव अव्यक्तया अनभिव्यक्तया भुवनार्चितया लोकेषु पूजितया वाण्या देव्या सरस्वतीदेव्या आत्मना इव ब्रह्मसदसि मूर्तिमत्या स्वयमिव ।। ४३ ।।

प्राग्रिङ्गणं स्वयमथ स्थितिमेष चक्रे पश्चाद्गतिं परिचयेन किल क्रमेण ।

विश्वस्य चेष्टितमहो यदनुग्रहेण सर्वं तदस्य पवनस्य विडम्बनं हि ।। ४४ ।।

पदार्थदीपिका

प्रागिति । एषः प्राग् आदौ रिङ्गणं जानुभ्यां हस्ताभ्यां च गमनं चक्रे । अथ अनन्तरं स्वयं स्थितिं मातृहस्तस्तम्भभित्त्याद्यालम्बनं विना स्थितिं चक्रे । पश्चाद् गतिं गमनं क्रमेण

परिचयेन गोष्ठं गन्तुमयं मार्गः, कूपं गन्तुमयम्, तटाकं गन्तुमयमित्यादिना परिचयपूर्वकं चक्र इति भावः । किल इत्येतदपरमार्थे । कुतः? विश्वस्य सर्वस्य चेष्टितं स्पन्दनादिचेष्टा यदनुग्रहेण यस्य वायोरनुग्रहेण वर्तते, अस्य पवनस्य तत् सर्वं रिङ्गणादिकं विडम्बनं मूढजनानुकरणमेव हि । अहो एतदाश्चर्यम् ॥ ४४ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

प्रागिति ।। एषः प्रागादौ रिङ्गणं जानुभ्यां हस्ताभ्यां च गमनं चक्रे । अथ स्वयं स्थितिं मातृहसु तस्तम्भभित्त्याद्यालम्बनं विना स्थितिं चक्रे । पश्चाद्गतिं गमनं क्रमेण परिचयस्तत्तन्मार्गपरिचयस्तेन तत्पूर्वं गमनं चक्रे इति भावः । किलेत्यपरमार्थे । कुत इत्यत आह विश्वस्येति । विश्वस्य जगतः चेष्टितं स्पन्दनादिचेष्टा यदनुग्रहेण वाय्वनुग्रहेण वर्तते । अस्य वायोः तत्सर्वं रिङ्गणादिकं विडम्बनं हि मूढजनानु-करणमेव । अहो आश्चर्यम् ।। ४४ ।।

मन्दोपकारिणी

प्रागिति ।। एषः वासुदेवः प्राक् प्रथमतः रिङ्गणं हस्ताभ्यां जानुभ्यां च गृहान्तः सञ्चारं चक्रे । अथ कतिचिद्दिनेषु स्वयं स्वयमेव मात्रादिहस्तं भित्त्यादिधारणं विहाय स्थितिं उत्थितिं चक्रे । पश्चात् कतिपयदिनैः क्रमेण क्रमजन्त्येन परिचयेन अभ्यासेन गतिं सर्वत्र गमनं चक्रे । दिनक्रमेण स्थलविशेषाभ्यासं कृत्वा सर्वत्र गमनं चक्रे इति भावः । किल इति अपरमार्थे । कुतः विश्वस्य सर्वप्राणिसमुदायस्य चेष्टितं चेष्टा यदनुग्रहेण यस्य वायोरनुग्रहेण प्रसादेन भवति अस्य पवनस्य वायवतारस्य शिशोः तत्सर्वं रिङ्गणादिचेष्टितं व्यापारः विडम्बनं हि लौकिकजनानुकरणं हि । अहो आश्चर्यम् । जातमात्रस्यापि स्वयं गमनादिशक्तावपि तत् अप्रकटनेन लोकवत् रिङ्गणादिकरणं आश्चर्यमिति भावः । 'डु कृञ् करणे इत्यस्माल्लिडात्मनेपदं चक्रे चक्राते चक्रिरे' ।। ४४ ।।

पुच्छान्तमच्छमवलम्ब्य कदाचिदेष प्रातर्ब्रजाद्भ्रजत एव निजर्षभस्य ।

प्रायात् प्रियस्य सहसा स्वजनैरदृष्टो नानावनेषु चरतश्चरतस्तृणानि ।। ४५ ।।

भावप्रकाशिका

चरतश्चरतः । 'चर गतिभक्षणयोः' ।। ४५ ।।

पदार्थदीपिका

पुच्छान्तम् । एष बालः कदाचित् प्रातः [एव] व्रजात् गोष्ठात्, 'गोष्ठाध्वनिवहा व्रजाः' इति नानार्थवर्गे, व्रजतः निर्गच्छतः प्रियस्य आत्मनः प्रियस्य नानावनेषु विविधारण्येषु चरतः अटतः तृणानि चरतः भक्षयतः, 'चर गतिभक्षणयोः' इति धातुः, निजर्षभस्य स्वकीयानडुहः अच्छं निर्मलं पुच्छान्तं बालाग्रम् अवलम्ब्य गृहीत्वा सहसा अतर्कितम्, 'अतर्किते तु सहसा' इत्यमरः, प्रायात् वनं ययौ । कथम्भूतः? स्वजनैः स्वपित्रादिभिः अदृष्टः ॥ ४५ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

पुच्छान्तमिति ।। स्वाः ज्ञातयो ये पित्रादिजनास्तैः 'स्वमज्ञातिधनाख्यायाम्' इत्यसर्वनामता । अदृष्ट एष बालः कदाचित्प्रातः व्रजाद्गोष्ठात् । 'गोष्ठाध्वनिवहा व्रजा' इत्यमरः । व्रजतः गच्छत एव प्रियस्यात्मनः प्रियस्य नानावनानि नानाविधारण्यानि तेषु चरतोऽटतः तृणानि चरतः भक्षयतः । चर गतिभक्षणयोरिति धातुः । निजर्षभस्य स्वकीयानडुहः अच्छं निर्मलं पुच्छान्तं अवलम्ब्य गृहीत्वा सहसा अतर्कितम् । 'अतर्किते तु सहसा' इत्यमरः । प्रायात् वनं ययौ ।। ४५ ।।

मन्दोपकारिणी

पुच्छेति ।। एषः बालः कदाचित् कस्मिंश्चिद्दिने प्रातः सूर्योदयकाले व्रजात् गोष्ठात् 'गोष्ठाध्वनिवहा व्रजाः' इत्यमरः । व्रजतः निर्गच्छतः प्रियस्य प्रीतिविषयस्य निजर्षभस्य निजः स्वकीयश्चासौ ऋषभः वृषभश्च निजर्षभः तस्य । 'ऋषभो वृषभो वृषः' इत्यमरः । अच्छं निर्मलं पुच्छान्तं पुच्छस्य लाङ्गूलस्य । 'पुच्छोऽस्त्री लूमलाङ्गूले' इत्यमरः । अन्तं प्रान्तभागं 'अन्तः स्यात्प्रान्तके नाशः' इति विश्वः । अवलम्ब्य गृहीत्वा सहसा अतर्कितम् । 'अतर्किते तु सहसा' इत्यमरः । प्रायात् वनं प्रति ययौ । कथं भूतस्सन् । स्वजनैः स्वकीयपित्रादिभिः अदृष्टः सन् । कथं भूतस्य निजर्षभस्य । नानावनेषु नानाविधेषु वनेषु अरण्येषु चरतः सञ्चरतः । पुनः कीदृशस्य । तृणानि यवसानि । 'यवसं तृणमर्जुनम्' इत्यमरः । चरतः भक्षयतः 'चर गतिभक्षणयोः' इति धातोः ।। ४५ ।।

उत्तुङ्गलसितस्य महिष्ठमूर्तेः पादावृतावनितलस्य सुरन्ध्रकस्य ।

आश्रित्य तस्य शुशुभेऽवयवैकदेशं बालो दिवाकर इवोदयपर्वतस्य ॥४६॥

भावप्रकाशिका

शृङ्गं विषाणं शिखरं च । पादाश्च प्रत्यन्तपर्वताश्च ॥

॥ ४६ ॥

पदार्थदीपिका

उत्तुङ्गेति । बालः उत्तुङ्गशृङ्गलसितस्य उन्नतविषाणविराजितस्य महिष्ठमूर्तेः अतिबृहत्कायस्य पादावृतावनितलस्य चरणैर्यथासम्भवमाच्छादितभूतलस्य सुरन्ध्रकस्य शोभननवद्वारकस्य तस्य अनडुहः अवयवैकदेशं पुच्छाख्यावयवस्यैकदेशमग्रम् आश्रित्य शुशुभे रेजे । क इव ? बालो दिवाकरः बालसूर्यः उन्नतशिखरविराजितस्य बहुयोजनविस्तीर्णस्य पादैः प्रत्यन्तपर्वतैः आवृतभूतलस्य, 'पादाः प्रत्यन्तपर्वताः' इत्यमरः, सुरन्ध्रकस्य शोभनगुहायुक्तस्य उदयपर्वतस्य अवयवैकदेशम् आश्रित्येव ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

उत्तुङ्गेति ॥ बालः उत्तुङ्गाभ्यामुन्नताभ्यां, ङ्गाभ्यां लसितस्य राजितस्य । महिष्ठा अतिस्थूला मूर्तिः शरीरं यस्य तस्य । 'मूर्तिः काठिन्यदेहयोः' इति वैजयन्ती । पादैश्चरणैः आवृतं यथासम्भवमाच्छादितमवनितलं भूतलं यस्य तस्य । शोभनानि रन्ध्राणि नवद्वाराणि यस्य तस्य अनडुहः अवयवैकदेशं पुच्छरूपं आश्रित्येव शुशुभे रेजे । शुभ दीप्तौ लिट् । उन्नतशिखरविराजितस्य बहुयोजनविस्तीर्णस्य पादैः प्रत्यन्तपर्वतैरावृतभूतलस्य । 'पादाः प्रत्यन्तपर्वताः' इत्यमरः । सुरन्ध्रकस्य शोभनगुहायुक्तस्य उदयपर्वतस्यावयवैकदेशमाश्रित्य बालसूर्यो यथा राजते तद्वत् इत्यभिप्रायः ॥ ४६ ॥

मन्दोपकारिणी

उत्तुङ्गेति ॥ बालः वासुदेवः उत्तुङ्गलसितस्य उत्तुङ्गे दीर्घे च ते ङ्गे विषाणे च उत्तुङ्गे उत्तुङ्गाभ्यां लसितस्य विराजितस्य । 'ङ्गं विषाणमाख्यातम्' इत्यमरः । पादावृतावनितलस्य

पादैश्वर्यैः आवृतं आक्रमितं अवनितलं भूतलं येन स तथोक्तः । महिष्ठमूर्तेः महिष्ठा अतिशयेन महती स्थूला मूर्तिः शरीरं यस्य तथोक्तः । 'स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः' इत्यमरः । तस्य सुरन्ध्रकस्य सु शोभनानि तनुरन्ध्राणि चक्षुरादिनवच्छिद्राणि यस्य सः तथोक्तः तस्य । 'छिद्रं निर्व्यथनं रोकं रन्ध्रं श्वभ्रं वपा शुषिः' इत्यमरः । तस्य वृषभस्य अवयवैकदेशं अवयवस्य शिखरस्य एकदेशं अग्रभागं आश्रित्येव तद्वादिति भावः ॥ ४६ ॥

लीलां करोति नु गृहान्तरगो नु बालः कूपान्तरे नु पतितः प्रकृतिस्वतन्त्रः ।

इत्थं विचिन्त्य स मुहुः स्वजनो विमृग्य हन्तानवेक्ष्य तनयं हृदि तापमाप ॥४७॥

पदार्थदीपिका

लीलाम् । सः पित्रादिः स्वजनः बालस्य स्वजनः इत्थं विचिन्त्य विचार्य मुहुः विमृग्य अन्विष्य अनवेक्ष्य अदृष्ट्वा हृदि मनसि तापं खेदम् आप । कथं विचिन्त्य? प्रकृतिस्वतन्त्रः स्वभावत एव स्वेच्छाधीनवृत्तिः बालः लीलां करोति नु क्रीडते वा? नु वितर्के वर्तते । 'नु पृच्छायां वितर्के च' इत्यमरः । गृहान्तरगो नु? मन्दिरान्तरगो नु । कूपान्तरे कूपान्तः पतितो नु? हन्त, 'हन्त हर्षेऽनुकम्पायां वाक्यारम्भविषादयोः' इत्यमरः ॥ ४७ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

लीलामिति ॥ स स्वश्वासौ जनश्च स्वजनः पित्रादिः स्वीयजनः । प्रकृत्या स्वभावेन स्वतन्त्रः स्वेच्छाधीनप्रवृत्तिः बालः लीलां करोति नु? क्रीडते वा । 'नु वितर्केऽनुपृच्छायाम्' इत्यमरः । गृहस्यान्तरं मध्यं गच्छतीति तादृशः तथा नु? कूपान्तरं कूपान्ते पतितो नु? पतितो वा, इत्थं मुहुर्विचिन्त्य तनयं पुत्रं विमृग्य अन्विष्य अनवेक्ष्य कूपादिष्वदृष्ट्वा हृदि मनसि तापं खेदमाप । हन्तेत्येतद्विषादे । 'हन्त हर्षेऽनुकम्पायां वाक्यारम्भविषादयोः' इत्यमरः ॥ ४७ ॥

मन्दोपकारिणी

लीलामिति ॥ सः स्वजनः पित्रादिः हृदि मनसि तापं खेदं आप प्राप । 'आप्तुव्याप्तौ इत्यस्माल्लिट् परस्मैपदम्' । किं कृत्वा, प्रकृतिस्वतन्त्रः प्रकृत्या स्वभावेन स्वतन्त्रः स्वेच्छानुसारप्रवृत्तिः 'स्वतन्त्रोऽपावृतः स्वैरी स्वच्छन्दो निरवग्रहः' इत्यमरः । बालः वासुदेवः

लीलां क्रीडां करोति नु ? उपमायां विकल्पे वा करोति वा नु वितर्के । 'नु पृच्छायां विकल्पे च' इत्यमरः । गृहान्तरगो नु गृहस्य मन्दिरस्य अन्तरे मध्ये गच्छति तिष्ठतीति गृहान्तरगो वा । कूपान्तरे कूपस्य उदपानस्य अन्तरे मध्ये । 'पुंस्येवान्धुः प्रहिः कूप उदपानम्' इत्यमरः । पतितो नु ? पतितवान् वा । इत्थं विचिन्त्य विचार्य विमृग्य अन्विष्य तनयं पुत्रं अनवेक्ष्य अदृष्ट्वा । हन्त विषादं प्राप्य । 'हन्त हर्षेऽनुकम्पायां वाक्यारम्भविषादयोः' इत्यमरः ॥ ४७ ॥

बालस्य बालपरिलम्बनगोचरं तद्व्यश्वस्यतापि वचनं वनगोचरोक्तम् ।

यत्सायमैक्षत जनः शिशुमात्रजन्तं एकाब्दकं वृषभबालकृतावलम्बम् ॥ ४८ ॥

पदार्थदीपिका

बालस्येति । बालस्य शिशोः बालपरिलम्बनगोचरं बालपरिलम्बनविषयं 'वृषभबालमवलम्ब्य वनं गच्छन् बालः प्रातर्मया दृष्टः' इति वनगोचरोक्तम्, केनचिद् वनगोचरेण वनचारिणोक्तं वचनमपि वक्ष्यमाणकारणात् व्यश्वस्यत विश्वस्तम् । कुतः? जनः पित्रादिः सायं सायङ्काले एकाब्दकं वृषभबालकृतावलम्बं वृषभबालेन कृताश्रयम् आत्रजन्तं शिशुं बालम् ऐक्षत यत् । वृषभबालं गृहीत्वा वनाद् गृहं प्रत्यात्रजन्तं बालं सायङ्काले दृष्ट्वा पश्चाद् वनगोचरोक्ते वचने विश्वासोऽभूदिति भावः ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

बालस्येति ॥ जनः पित्रादिजनः सायं सायङ्काले एकोऽब्दो वत्सरो यस्य तम् । वृषभस्य बालेन कृतोऽवलम्ब आश्रयो येन तं आत्रजन्तं शिशुं यद्यस्मात् ऐक्षत अपश्यत् तस्मात्कारणात् बालस्य शिशोः बालस्य वृषभपुच्छस्य परिलम्बनम् अवलम्बनं गोचरो विषयो यस्य तं वनगोचरोक्तं वनं गोचरो विषयो यस्य तेन उक्तम् । वृषभबालमवलम्ब्य गच्छन् बालः प्रातर्मया दृष्ट इति केनचिद्वनचारिणोक्तमित्यर्थः । वचनमपि व्यश्वस्यत विश्वस्तम् । श्वस प्राणने कर्मणि लङ् । वृषभबालं गृहीत्वा वनात् गृहं प्रत्यात्रजन्तं बालं सायङ्काले दृष्ट्वा पश्चाद्वनगोचरोक्तवचने विश्वासोऽभूदिति भावः ॥ ४८ ॥

मन्दोपकारिणी

बालस्येति ॥ बालस्य शिशोः, बालपरिलम्बनगोचरं बालस्य वृषभपुच्छस्य परिलम्बनं हस्तेनाश्रयणं तदेव गोचरः विषयः यस्य वचनस्य तत् । वनगोचरोक्तं गाः वृषभाद्यान् चारयति तृणभक्षणार्थं सञ्चारयतीति गोचरः गोरक्षकः इति यावत् । वने गोचरः तेन उक्तमपि वृषभपुच्छं आश्रित्य वनं गच्छन् शिशुः प्रातःकाले मया दृष्ट इति केनचित् वनगोचरेण गोपालकेन उक्तमपि वचनं तत् तदा व्यश्वस्यत विश्वस्तं पित्रादिजनैः इति शेषः । 'विपूर्वात् श्वस प्राणने इत्यतः कर्मणि लडात्मनेपदं व्यश्वस्यत व्यश्वस्येताम् व्यश्वस्यन्त' । कदा, यत् यदा जनः पित्रादिजनः सायं सायङ्काले वृषभबाल-कृतावलम्बं वृषभस्य बलीवर्दस्य बाले लाङ्गूले कृतः अवलम्बः आश्रयः येन तथोक्तः तं सायङ्काले गोभिः सह आव्रजन्तं वनात् गृहं प्रति आगच्छन्तं एकाब्दकं एकः एकसङ्ख्याकः अब्दो वत्सरो यस्य स तथोक्तः तम् । 'संवत्सरो वत्सरोऽब्दो हायनोऽस्त्री शरत्समाः' इत्यमरः । शिशुं ऐक्षत अपश्यत् तदा इत्यन्वयः । 'ईक्ष दर्शने इत्यतो लङ् आत्मनेपदं ऐक्षत ऐक्षेतां ऐक्षन्त' ॥ ४८ ॥

चिन्तामणीन्द्रमिव चिन्तितदं दरिद्रो विज्ञानमार्गमिव विष्णुपरं मुमुक्षुः ।

नष्टं च नन्दनमिति स्वजनोऽस्य लब्ध्वा नाथस्य तस्य तमनुग्रहमेव मेने ॥ ४९ ॥

पदार्थदीपिका

चिन्तामणीति । दरिद्रः निर्धनः चिन्तितदं प्रार्थिताखिलप्रदं चिन्तामणीन्द्रमिव चिन्तामणिनामकं मणिश्रेष्ठमिव, मुमुक्षुः संसारान्मोक्षमिच्छन् पुमान् विष्णुपरम्, विष्णुः परः उत्कृष्टः यस्मिन् विज्ञानमार्गे तम्, विज्ञानमार्गमिव विशिष्टतत्त्वज्ञानारख्यं मार्गमिव अस्य स्वजनः बालस्य पित्रादिः इति च एवमन्विष्यापि नष्टम् अदृष्टम्, 'नश अदर्शने' इति धातोः । नचात्र नाशो विवक्षितः । तथात्वे पुनर्लाभायोगात् । चिन्तितदं विष्णुपरं विष्णुनिष्ठं नन्दनं लब्ध्वा तं पुत्रदर्शनाख्यलाभं तस्य नाथस्य रूप्यपीठपुरवासिनो हरेः अनुग्रहमेव मेने । पुत्रदर्शनं नाम तस्यानुग्रहमेव मेन इति भावः ॥ ४९ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

चिन्तेति ॥ दरिद्रो निर्धनः । चिन्तितं प्रार्थितम् अखिलं ददातीति चिन्तितदः तम् । चिन्तामणिनामको मणीन्द्रो मणिश्रेष्ठस्तम् । चिन्तामणिष्विन्द्रः श्रेष्ठस्तमिवेति वा । मुमुक्षुः

संसारात्मोक्षमिच्छुः पुमान्, विष्णुः पर उत्कृष्टः विषयतया यस्मिन् तं विज्ञानमेव विशिष्टतत्त्वज्ञानमेव मार्गस्तमिव, अस्य बालस्य स्वजनः पित्रादिस्वीयजन इत्येवमन्विष्यापि नष्टं अदृष्टम् । 'नश अदर्शन' इति धातोः । न चात्र नाशोऽविवक्षितः तथात्वे पुनर्लाभायोगात् । चिन्तितदं विष्णुपरं विष्णुनिष्ठं नन्दनं लब्ध्वा तं पुत्रदर्शनाख्यं लाभं तस्य नाथस्य रूप्यपीठवासिनो हरेरनुग्रहमेव मेने । मन ज्ञाने लिट् । पुत्रदर्शनं तस्यानुग्रहं मेन इति भावः ॥ ४९ ॥

मन्दोपकारिणी

चिन्तामणीन्द्रमिति ॥ दरिद्रः निर्धनः चिन्तितदं चिन्तितं अपेक्षितपुरुषार्थं ददातीति चिन्तितदः तम् । चिन्तामणीन्द्रमिव चिन्तामणिनामकमणि-श्रेष्ठमिव । मुमुक्षुः संसारात् मुक्तिमिच्छन् पुमान् । विष्णुपरं विष्णुविषयम् । विज्ञानमार्गं विज्ञानं विशिष्टतत्त्वज्ञानं तल्लक्षणं मार्गमिव । अस्य बालस्य स्वजनः स्वकीयजनः पित्रादिः इति पूर्वोक्तप्रकारेण नष्टं अन्वेषणे कृतेऽपि अदृष्टं नश अदर्शने इति धातोः, नन्दनं पुत्रं लब्ध्वा प्राप्य तं पुत्रदर्शनाख्यलाभं तस्य नाथस्य रजतपीठपुरस्वामिनः अनन्तेश्वरस्य अनुग्रहमेव अनुग्रहेणैव जातं मेने । 'मन अवबोधने इत्यतो लिडात्मनेपदं मेने मेनाते मेनिरे' । हतभाग्यानाम् अस्माकं पुनः एतादृशपुत्रदर्शनं तस्यानुग्रहमेव इति मेन इति भावः ॥ ४९ ॥

लीलावसानसमये सहसा कदाचिदार्योऽमुनाऽभ्यवहतिं प्रति चोद्यमानः ।

रोद्धैष नोऽस्ति धनिको वृषविक्रयीति प्रोवाच नन्दनमुखेन्दुमवेक्ष्य मन्दम् ॥ ५० ॥

(प. दी.) लीलेति । कदाचित् लीलावसानसमये क्रीडावसानकाले सहसा अतर्कितमागत्य अमुना बालेन अभ्यवहतिं प्रति चोद्यमानः भोक्तुं प्रेर्यमाणः आर्यः पिता नन्दनमुखेन्दुमवेक्ष्य मन्दं शनैः इति प्रोवाच । शनैरित्यनेन लाळनमवगम्यते । क्रुद्धश्चेदुच्चैर्ब्रूयात् । कथं प्रोवाच? नः अस्माकं वृषविक्रयी निष्कं पश्चाद् देहीत्युक्त्वा मूल्यार्थं वृषदः एष धनिकः रोद्धा निष्कमदत्वा न भोक्तव्यमिति स्वयं चानशनमुपविष्टो भोजनविघ्नकारी अस्ति वर्तते । तस्मान्नाहमिदानीं भोक्ष्ये, त्वमेव भुङ्क्षेत्यर्थः ॥ ५० ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

लीलेति ।। कदाचित् लीलावसानस्य क्रीडावसानस्य समये काले सहसा अतर्कितं आगत्य अमुना बालेन अभ्यवहति प्रति भोजनं प्रति चोद्यमानः प्रेर्यमाण आर्यः सज्जनः पिता । 'आर्यो सज्जनसंविदा'विति हेमचन्द्रः । नन्दनमुख-मेवेन्दुश्चन्द्रस्तं अवेक्ष्य नः अस्माकं वृषं विक्रीतुं शीलमस्यास्तीति वृषविक्रयी । द्रव्यं पश्चाद्देहीयुक्ता मूल्यार्थं वृषद इत्यर्थः । एष धनिकः रोद्धा निषेद्धा मह्यमदत्वा न भोक्तव्यमित्युक्त्वा, स्वयञ्चानशनमुपविष्टः सन् भोजनविघ्नकारी अस्ति वर्तते । तस्मात् न अहम् इदानीं भोक्ष्ये । त्वमेव भुंक्ष्व इति मन्दं यथा भवति तथा शनैः इत्यर्थः । प्रोवाच । शनैरित्यनेन लालनमवगम्यते । क्रुद्धश्चेदुच्चैर्ब्रूयादिति ।। ५० ।।

मन्दोपकारिणी

लीलेति ।। कदाचित् कस्मिंश्चिद्विषये लीलावसानसमये लीलायाः क्रीडायाः अवसानं समाप्तिः तस्य समये काले । सहसा अतर्कितमागत्य अमुना बालकेन अभ्यवहति प्रति भोजनं उद्दिश्य चोद्यमानः प्रेर्यमाणः हे तात त्वं भोक्तुं आगच्छ इति प्रेर्यमाणः आर्यः पिता मध्यगेहः, नन्दनमुखेन्दुं नन्दनस्य सुतस्य वासुदेवस्य मुखमेव इन्दुः चन्द्रः तं अवेक्ष्य दृष्ट्वा मन्दं शनैः मृदुवचनेनेति यावत् । अनेन पुत्रलालनं अवगम्यते । क्रुद्धश्चेत् उच्चैः ब्रूयात् । प्रोवाच अब्रवीत् । 'वच परिभाषणे इत्यतो लिट् परस्मैपदम् । किमिति? वृषविक्रयी वृषस्य वृषभस्य विक्रयः अस्यास्तीति वृषविक्रयी अस्मभ्यं वृषविक्रीतेत्यर्थः । एषः धनिकः नः रोद्धा वृषमौल्यं निष्कं अदत्वा न भोक्तव्यमित्युक्त्वा स्वयं च भोजनं त्यक्त्वा उपविष्टः । मम भोजनविघ्नकारी अस्ति । तस्मात् न मया इदानीं भोक्तुं शक्यते । त्वं भुंक्ष्व इति । अस भुवीत्यतो लट् परस्मैपदं अस्ति स्तः सन्ति ।। ५० ।।

लीलाकरेण स करेण सुकोमलेन बीजान्तराणि किल कानिचिदाशु तस्मै ।

स्मित्वाऽर्भकोऽभिमतनिष्कपदे यदाऽदादादत्त तानि धनिको बहुमानपूर्वम् ।। ५१ ।।

भावप्रकाशिका

बीजान्तराणि तिन्त्रिणीबीजाख्यानि ।। ५१ ।।

पदार्थदीपिका

लीलाकरेण । सः अर्भकः लीलाकरेण, लीलानामाकर आश्रयः, तेन सुकोमलेन करेण आशु, अभिमतनिष्कपदे, अभिमतं सङ्ख्याविषये उभयसम्मतं यन्निष्कं तत्पदे तत्स्थाने, कानिचित् बीजान्तराणि बीजविशेषान् । तत्रापि तिन्त्रिणीबीजानीत्यैतिह्यम् । स्मित्वा ईषद् हसनं कृत्वा तस्मै, धनिकाय यदा अदात् तदा धनिकः तानि बहुमानपूर्वम्, क्रियाविशेषणम् आदत्त किल स्वीचकार किल । मम द्रव्यमागतमित्युक्त्वा जगाम च ॥

पदार्थदीपिकोद्धोधिका

लीलेति ॥ स अर्भकः लीलानाम् आकर आश्रयस्तेन सुकोमलेन सुकुमारेण करेण हस्तेन आशु अभिमतं धनिकेन भट्टेन च सङ्ख्याविषये सम्प्रतिपन्नं यन्निष्कपदं निष्कस्थानं तस्मिन् कानिचित् बीजान्तराणि बीजविशेषान् । तिन्त्रिणीबीजानीत्यैतिह्यम् । स्मित्वा मन्दस्मितं कृत्वा तस्मै धनिकाय यदाऽदात् तदा धनिकस्तानि बहुमान आदरः पूर्वः पुरस्सरो यथा भवति तथा आदत्त किल जग्राह किल । दाञ् दाने लङ् । किलेत्यैतिह्ये । मम द्रव्यमागतमित्युक्त्वा जगाम च ॥ ५१ ॥

मन्दोपकारिणी

लीलाकरेणेति ॥ अर्भकः सः वासुदेवः लीलाकरेण लीलानां क्रीडानां आकरेण स्वनिभूतेन बालक्रीडाशालिनेत्यर्थः । 'स्वनिः स्त्रियामाकरः स्यात्' इत्यमरः । सुकोमलेन अत्यन्तं मृदुना । 'कोमलं मृदुलं मृदु' इत्यमरः । करेण हस्तेन आशु शीघ्रं अभिमतनिष्कपदे अभिमतानां धनिकस्य मध्यगेहभट्टस्य च सङ्ख्याविषये सम्प्रतिपन्नानां निष्काणां दीनाराणां प्राकृतभाषया वराहशब्दवाच्यानां इत्यर्थः । 'दीनारेऽपि च निष्कोऽस्त्री' इत्यमरः । पदे स्थाने । 'पदं व्यवसितत्राणस्थानलक्ष्माङ्घ्रिवस्तुषु' इत्यमरः । निष्कप्रतिनिधित्वेन इत्यर्थः । प्रतिनिधिर्नाम तदभावे तत्कार्यकारि । कानिचित् अप्रसिद्धानि बीजान्तराणि बीजानां फलान्तर्गतानां अन्तराणि विशेषान् तिन्त्रिणीबीजानि इति ऐतिह्यम् । स्मित्वा मन्दं हसित्वा यदा तस्मै धनिकाय वृषभविक्रेत्रे अदात् दत्तवान् । 'डु दाञ् दाने इत्यस्मात् लुङ् परस्मैपदं अदात् अदाताम् अदुः' । तदा धनिकः तानि बीजानि बहुमानपूर्वं बहुमानः आदरः पूर्वः पुरःसरो यस्मिन् स्वीकारकर्मणि तत् बहुमानपूर्वं यथा भवति तथेति क्रियाविशेषणमेतत् आदरेण इत्यर्थः । आदत्त किल स्वीकृतवान् किल । 'डु

दाञ् दाने लडात्मनेपदं आदत्त आददातां आददत्' । किलेति वार्तायां 'वार्तासम्भाव्ययोः किल' इत्यमरः । ततः धनिकः मम निष्कं प्राप्तं इत्युक्त्वा जगाम इति शेषः । किल इत्यनेन धनिकस्य अन्तःकरणनैर्मल्यात् भक्त्या स्वीकारं सूचयति । किल इति ऐतिह्यं वा । 'अन्तरमवकाशावधि परिधानान्तर्धिभेदतादर्थ्ये' इत्यमरः । भेदो विशेषः ॥ ५१ ॥

लब्धं सुतादिति वदन् द्विजपुङ्गवेन कालान्तरे निजधने प्रतिदित्सितेऽपि ।

साक्षादमानवनवाकृतितः स लेभे बीजच्छलेन पुरुषार्थमहो विशिष्टम् ॥ ५२ ॥

पदार्थदीपिका

लब्धम् । द्विजपुङ्गवेन तेन भट्टेन कालान्तरे अन्यस्मिन् काले निजधने प्रतिदित्सितेऽपि प्रतिदातुमिष्टेऽपि तव सुतात् धनं लब्धमिति वदन् स धनिकः अमानवनवाकृतितः, अमानवो देवः श्रीमुख्यवायुः, तस्य नवाकृतिः अवतारस्वरूपं ततः बीजच्छलेन बीजमिति च्छलं तेन साक्षात् मुख्यतः विशिष्टं पुरुषार्थं मोक्षाख्यं ज्ञानद्वारा लेभे । अहो आश्चर्यमस्य चरित्रमिति ॥ ५२ ॥

पदार्थदीपिकोद्बोधिका

लब्धमिति ॥ द्विजेषु पुङ्गवः श्रेष्ठस्तेन । 'स्युरुत्तरपदे व्याघ्रपुङ्गवर्षभ कुञ्जराः । सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थवाचकाः' इत्यमरः । भट्टेन अन्यः कालः कालान्तरं तस्मिन् । निजमात्मीयं यद्भनं तस्मिन् स्वदत्तवृषभस्य मूल्यभूतधनं इत्यर्थः । प्रतिदातुमिष्टं प्रतिदित्सितं तस्मिन्नपि सुतात् तव पुत्रात् लब्धमिति वदन् । स धनिकः । मानवो मनुष्यो न भवतीत्यमानवो देवः श्रीमुख्यवायुस्तस्य नवा नूतना अवताररूपेत्यर्थः । या आकृतिः स्वरूपं तस्या इति ततः । बीजमिति च्छलं मिषं तेन । 'व्याजश्छद्मं छलं मिषं' इति हलः । साक्षान्मुख्यतः विशिष्टमुत्तमं पुरुषार्थं मोक्षं लेभे । डु लभष् प्राप्तौ लिट् । अहो आश्चर्यम् । अस्य महिमेति । विशिष्टपुरुषार्थश्च मोक्ष एव । 'मोक्षो हि सर्वपुरुषार्थोत्तमः' इति श्रीविष्णुतत्त्वनिर्णये श्रीमदाचार्याणां वचनम् ॥ ५२ ॥

मन्दोपकारिणी

लब्धमिति ॥ द्विजपुङ्गवेन द्विजानां ब्राह्मणानां पुङ्गवेन श्रेष्ठेन मध्यगेहभट्टेन । कालान्तरे

अन्यः कालः कालान्तरं तस्मिन् । निजधने निजं च तत् धनं च निजधनं तस्मिन् स्वदत्तवृषभस्य
 मौल्यभूतद्रव्ये प्रतिदित्सितेऽपि प्रतिदातुं इष्टे सत्यपि सुतात् तव पुत्रात् वृषभमौल्यं लब्धं प्राप्तं
 इत्येतादृशं वचनं वदन् ब्रुवन् सः धनिकः साक्षादमानवनवाकृतितः साक्षात् मुख्यः अमानवः
 अमर्त्यः देवेषु मुख्य इत्यर्थः । 'अमर्त्या अमृतान्धसः' इत्यमरः । मुख्यवायुः तस्य नवाकृतितः
 नवा नूतना च सा आकृतिश्च नवाकृतिः नूतनाकृतिः तस्याः इति ततः बालरूपावतारात्
 साक्षात् मुख्यप्राणात् इत्यर्थः । अथवा अमानवानां नव्यः स्तुत्य इति यावत् । 'नवं नव्ये स्तवे
 विदुः' इति । अमानवः नवः मुख्यवायुः तस्य आकृतितः अवताररूपात् साक्षादेव वासुदेवात्
 बीजच्छलेन 'छलन्तु खलिते व्याजे' इति विश्वः । विशिष्टं सर्वपुरुषार्थोत्तमं पुरुषार्थं मोक्षं लेभे
 लब्धवान् । 'डु लभष् प्राप्तवित्यतो लिडात्मनेपदं लेभे लेभाते लेभिरे' । अहो आश्चर्यम् । अस्य
 शिशोः महिमेति दातव्यनिजधनप्रतिनिधित्वेन येषु केषुचित् बीजेषु बालेन दत्तेषु सत्सु धनिकः
 बालके बहुभक्तिं कृत्वा तानि गृहीत्वा स्वधनं लब्धं इति सन्तुष्टोऽभूत् । तद्भक्त्या प्रसन्नो वासुदेवः
 तस्मै मोक्षं दत्तवान् इति भावः ॥ ५२ ॥

वासुदेवमिह वासुदेवतासत्कलामभिननन्द तं जनः ।

वासुदेवमिति वासुदेवसन्नामकं विविधलीलमर्भकम् ॥ ५३ ॥

भावप्रकाशिका

वासुदेवं वासुदेवं वा वसुदेवसुतं हरिमिव ॥ ५३ ॥

पदार्थदीपिका

वासुदेवमिति । जनः इह भुवि असुदेवताया मुख्यप्राणदेवस्य सत्कलां सदंशभूतम्, इति
 उक्तप्रकारेण विविधलीलम्, वासुदेवसन्नामकम्, वासुदेव इति सन्नाम यस्य तम् अर्भकम्, वासुदेवं
 वसुदेवपुत्रं वासुदेवं वा कृष्णमिव, 'वा विकल्पोपमानयोः' इत्यमरः, अभिननन्द दृष्ट्वा श्रुत्वा च
 सन्तुतोष ॥ ५३ ॥

पदार्थदीपिकोद्धोदिका

वासुदेवमिति ॥ जनः सुजन इह भुवि विद्यमानमसूनां प्राणानां देवता देवः श्रीमुख्यप्राणस्तस्याः

सती निर्दुष्टा या कला अंशा ताम् । ‘चन्द्रांशे कलने कला । महाभूतेष्विन्द्रियेषु ज्ञानावयवयोरपि’
इति वैजयन्ती । कलाशब्दो नित्यस्त्रीलिङ्गः । मुख्यवाय्ववतारभूतमित्यर्थः । इति उक्तरीत्या
विविधा नानाविधा लीला बालक्रीडा यस्य तम् । वासुदेव इति सन्नामान्वर्थनाम यस्य तम् ।
‘शेषाद्विभाषे’ति कः । तं अर्भकं बालं वसुदेवस्यापत्यं पुमान् वासुदेवः तं वसुदेवपुत्रमित्यर्थः
। वासुदेवं वा श्रीकृष्णनामानं भगवन्तमिव । ‘वा विकल्पोपमानयोः’ इत्यमरः । अभिननन्द
श्रुत्वा दृष्ट्वा च सन्तुतोष । नदि हर्षे लिट् । रथोद्धतावृत्तम् । ‘रात्परैर्नरलगै रथोद्धता’ इत्युक्तेः
॥ ५३ ॥

मन्दोपकारिणी

वासुदेवमिति ॥ जनः सज्जनः इह भुवि वर्तमानं वासुदेवं असुदेवतासत्कलां असूनां
प्राणानां देवता स्वामी तस्य वायोः सत्कलां सती निर्दुष्टा च सा कला अंशश्च वायोः अवतारभूतां
इत्यर्थः । इति पूर्वोक्तप्रकारेण विविधलीलां विविधा बहुविधा लीला क्रीडा यस्य स तथोक्तः
तम् । ‘क्रीडा लीला च नर्म च’ इत्यमरः । वासुदेवसन्नामकं वासुदेव इति निर्दुष्टं नाम आख्या
यस्य सः तं अर्भकं बालकम् । अभिननन्द श्रुत्वा दृष्ट्वा सन्तुतोष । ‘टु नदि समृद्धौ इत्यतो लिट्
परस्मैपदं ननन्द ननन्दतुः ननन्दुः’ । कमिव । वासुदेवं वा वसुदेवस्य तन्नामकस्य यादवस्य
अपत्यं पुमान् वासुदेवः तं श्रीकृष्णं वा । ‘यथा वा विकल्पोपमानयोः’ इत्यमरः । वासुदेवता
इत्यत्र वा असुदेवता सत्कलामिति पदच्छेदः । वासुदेवं इति पदद्वये एकत्र योगः । अपरत्र
रूढिं आश्रित्य विशेषणविशेष्यभावो द्रष्टव्यः । रथोद्धतावृत्तं रात्परैर्नरलगै रथोद्धतेति तल्लक्षणात्
॥ ५३ ॥

इति विहरति मह्यां विष्णुदासेऽपि गूढे समजनि सुजनानां चित्तमानन्दपूर्णम् ।

उदयति घनमालालीनभानौ च भानौ ननु जननयनाब्जैर्लभ्यतेऽलं विकासः ॥ ५४ ॥

॥ इति श्रीमत्कविकुलतिलकश्रीत्रिविक्रमपण्डिताचार्यसुतश्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचिते
श्रीमत्सुमध्वविजये महाकाव्ये आनन्दाङ्के द्वितीयः सर्गः ॥

भावप्रकाशिका

समजनि 'दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योऽन्यतरस्याम्' इति कर्तरि चिष् ॥ ५४ ॥

॥ इति श्रीनारायणपण्डिताचार्यविरचितायां
स्वकृतश्रीमत्सुमध्वविजयस्य भावप्रकाशिकाख्यटीकायां द्वितीयः सर्गः
॥

पदार्थदीपिका

इति । [विष्णुदासे] विष्णोः दासे वायौ मद्वां भुवि गूढेऽपि मानुषजात्यनुकरणेन गूढसामर्थ्येऽपि इति विहरति सति सुजनानां चित्तम् आनन्दपूर्णं समजनि जातम् । तथाहि - घनमालालीनभानौ, घनानां मेघानां माला पङ्क्तिः, तथा लीना भानवः रश्मयः यस्य तस्मिन्, भानौ सूर्ये उदयति सति [जननयनाब्जैः] जनानां नयनैः अब्जैश्च अलं विकासः उन्मीलनं लभ्यते ननु ॥ ५४ ॥

इति श्रीमध्वविजयटीकायां पदार्थदीपिकायां वेदाङ्गतीर्थमुनिकृतायां
द्वितीयः सर्गः

पदादीपिकोद्धोधिका -

इतीति ॥ विष्णुदासे श्रीमुख्यवायौ गूढेऽपि मानुषेष्वव-तीर्णत्वेन तज्जात्यनुसारित्वेनानाविष् कृतस्वसामर्थ्येऽपि । मद्वां भूमौ इति इत्थं विहरति क्रीडमाने सति सुजनानां सज्जनानां चित्तं मन आनन्दपूर्णं समजनि जातम् । जनी प्रादुर्भावे लुङ् । तथा हि । घनानां मेघानां मालाः पङ्क्तयः तासु लीनाश्छन्ना भानवः किरणा यस्य तस्मिन् । 'भानुः करो मरीचिस्त्रीपुंसयोः' इत्यमरः । भानौ सूर्ये च उदयति सति जनानां यानि नयनानि तानि च अब्जानि च तैः अलं सम्यक् विकास उन्मीलनं लभ्यते ननु । डु लभष् प्राप्तौ लट् ॥ ५४ ॥

॥ इति श्रीमद्वेदाङ्गमुनिविरचितश्रीसुमध्वविजयटीकाविवृतौ श्रीविश्वपतितीर्थकृतौ

पदार्थदीपिकोद्धोधिकायां द्वितीयः सर्गः ॥

मन्दोपकारिणी

इतीति ।। विष्णुदासे विष्णोः श्रीनारायणस्य दासे सेवके वासुदेवनामिन् बालके गूढेऽपि अप्रकटितस्वसामर्थ्येऽपि मह्यं भूमौ । इति पूर्वोक्तप्रकारेण विहरति सति क्रीडमाने सति सुजनानां सज्जनानां चित्तं हृदयम् । ‘चित्तं तु चेतो हृदयम्’ इत्यमरः । आनन्दपूर्णं आनन्देन सुखेन पूर्णं समजनि अभूत् । ‘जनी प्रादुर्भाव इत्यतः लुडात्मनेपदं अजनि अजनिष्ट अजनिषाताम् अजनिषत्’ इदमुक्तमित्याहुः । उदयति भानौ सूर्ये घनमालालीनभानौ घनानां मेघानाम् । ‘घनो मेघे गुणे मूर्तिः’ इत्यमरः । मालायां पङ्क्तौ । ‘माला चोन्नतभूभागपङ्क्तौ पुष्पादिमालिका’ इति भास्करः । लीनाः आच्छादिताः भानवः किरणाः यस्य स तथोक्तः । ‘भानुः किरणसूर्ययोः’ इति विश्वः । तादृशेऽपि उदयति सति उदयं प्राप्तौ सति । जननयनाब्जैः जनानां नयनानि नेत्राणि अब्जानि कमलानि च जननयनाब्जानि तैः । अलं सम्यक् विकासः उन्मीलनं लभ्यते ननु प्राप्यते हि । ‘डु लभष् प्राप्तवित्यतः कर्मणि लडात्मनेपदं लभ्यते लभ्येते लभ्यन्ते’ । मेघपटलाच्छादितेऽपि सूर्ये उदिते सति जननयनानां कमलानां च यथा विकासो भवति तथा अप्रकटितसामर्थ्येऽपि बालके वासुदेवे क्रीडमाने सति सज्जनमनः सन्तुष्टमभूत् इति भावः । मालिनीवृत्तमिदं ‘ननमयययुतेऽयं मालिनी भोगिलोकैः’ इति तल्लक्षणात् ।। ५४ ।।

।। इति श्रीसुमध्वविजयटीकायां श्रीमच्छलारिनरसिंहाचार्याणां शिष्येण शेषेण विरचितायां मन्दोपकारिण्यां द्वितीयः सर्गः ।।

॥ श्रीलक्ष्मीहयग्रीवो विजयते ॥

श्रीसुमध्वविजय द्वितीयसर्ग कथासार

श्रीमन्मध्वमतै रतान् निजजनान् गौणपालकं पालकं
 श्रीमन्तं करुणार्णवमं गुरुगुणं सितपतिं मत्पतिम् ।
 श्रीमद्भूमिसुपुञ्जितं हरिमज्जं भृष्टीधवमं माधवमं
 श्रीमद्देवविभाजकं ह्यजमुख्यैर्वन्दे नतं ह्यद्वयम् ॥ 1 ॥

अस्मान् संपातु मद्भ्यो गुणजलधिरयं भूसुरैर्द्वैः सुरैर्द्वैः
 वन्द्यो विशेषसर्पेशमुखिदितिजविद्वेषिभिर्युक्तेः ।
 दाम्भ्यो द्विभ्योऽप्युद्वेष्यः सकलनिश्चरैः प्राप्ताभ्योऽप्युद्वेष्यैः
 अन्ध्यां नाल्पुण्यैरं तमसमनुचरैर्भ्रातृभ्योऽप्युद्वेष्यैः ॥ 2 ॥

द्वितीयसर्गद भाववन्नु गुरुवायुु हरिकारुण्यदिन्द पेशुवै. सङ्गनरु
 चित्तेशुवदु.

हिन्दिन सर्गदल्लि हेशुदन्तै कलिगालबलदिन्द विङ्गानवैंब सुयुनु
 मुलुगुत्तिरलु, केशुभाष्यवैंब कत्तलैयु व्याप्तियुिन्द जन समुहवु कुरुडुगुत्तिरलु,
 सङ्गनर मरुगदिन्द तपुत्तिरलु, खिन्नमनसुकराद ब्रह्मदिदवैतैगलु मेशुदुदुदुतनुद
 परमरुतुनु मेशु हेशुदिदरु.

परमरुतुनु मेशु युुगगलुलि मरुतु अवतरिशुववनुदुदिन्द 'त्रियुग'
 नरुमकनुदुदिन्द, कलियुुगदल्लि अवतर मरुडलु इषुविल्लुदु, अवतररुहितनुद
 ब्रह्मदवैरनुु अपुणैमरुडलु अपेशुदुयुल्लुदु ब्रह्मव्युतिरुकु सवुङ्गरनुु यारनुु
 कानुदु, करुयुदुदुदुतैयुुल्लु जगुत्तिगै जेशुवनुपुदरुदु वरुयुुदुदुवैरनुु कुरितु, 'वल्लु!
 समिशुनवदुमुखवुल्लु वरुयुु(दवैरु)वै, वैदुशुपुनिसुदुदुब्रह्मसुतुगलुमरुगदल्लि
 अलैयुुशुनदुदिन्द दिनुरु, वुधैयुुल्लुवरु ओद, रकुकरुहितरुदु, दवैतुसुबुधुक
 पुजैगलुनुु भुरतुखुणुदुदुदुवतुरुशि ननु कलुगुणगुणगलुनुु नुनियु मरुडतुकु 'मदु' ँब

ರೂಪಾಂತರದಿಂದ, ನಮ್ಮ ಕರುಣಾಸ್ವರಾಗುವಂತೆ ಆನಂದ ಪಡಿಸು' ಎಂದು ಮಂದಹಾಸಯುಕ್ತನಾಗಿ ಹೇಳಿದನು.

ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ, ಅತ್ಯಮೂಲ್ಯವಾದ, ಅಪ್ಪಣೆಯೆಂಬ ಕಿರೀಟವನ್ನು ವಾಯು ದೇವರು ಕೈಮುಗಿದು ಕೊಂಡು ಶಿರಸಾ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದರು. ದೇವತಾಶ್ರೇಷ್ಠರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಹಾರಗಳಪಂಕ್ತಿಯಂತೆ ಹೃದಯದಿಂದ ಧಾರಣೆ ಮಾಡತಕ್ಕವರಾಗಿ, ಸ್ವಕೀಯರಾದ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೋಸುಗ ಅವತಾರ ಮಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದರು.

ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸಾಧುಗಳ ಸಮೂಹವು ನಾವುಗಳು ವೇದಾಂತಗಳ ನಿರ್ಣಯದ ಸಾರವನ್ನು ತಿಳಿದಿಲ್ಲ. ಹೇಗೆತಾನೇ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದೇವು ಎಂಬುದಾಗಿ ಚಿಂತೆಯಿಂದ ವ್ಯಥೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಯಿತು. ಕೋಲಾಹಲದಿಂದ (ಕಲಕಲದ್ದನಿಯಿಂದ) ಕೂಡಿ, ಕುತೂಹಲಯುಕ್ತವಾದ, ದೊಡ್ಡದಾದ ಜನಸಮೂಹವು, ಪೂಜಿತವಾದ ಉತ್ಸವಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಬಂದಿರಲಾಗಿ, ವಿವಿಧ ಸಾಧುಸಮೂಹದ ಸಂತೋಷಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಶುಭವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಉಡುಪಿ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕ ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರನು ಒಬ್ಬಾನೊಬ್ಬ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು.

ಸ್ವಭಾವತಃ ನಿಪುಣನಲ್ಲದ ಆ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದ ಅನಂತೇಶ್ವರನು, ರಂಗ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ನಟನು ಹಾವಭಾವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ (ಅಂಗ ವಿಕ್ಷೇಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ), ನೆರೆದಿರತಕ್ಕ ಜನರನ್ನು 'ಇವನು ಸರಿಯಾದ ನೃತ್ಯಕಾರನು, ಭಲೆ' ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡುತ್ತಾ ನೃತ್ಯ ಮಾಡುವಂತೆ, ಎತ್ತರವಾದ ಧ್ವಜ ಸ್ತಂಭದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಹಾವಭಾವಯುಕ್ತನಾಗಿ ಸ್ವಜನರಲ್ಲಿ ನಂಬಿಕೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುತ್ತಾ, ಸಕಲರಿಗೂ ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾ ನರ್ತನ ಮಾಡಿದನು.

ಆ ಅನಂತೇಶ್ವರನು ಜನಸಮೂಹವನ್ನು ಕೂಗಿ ಕರೆದು ಶಪಥಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಎರಡೂಕೈಗಳನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೇತ್ತಿ, 'ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಜೀವನಪ್ರದರಾದ, ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯ ಪೂರ್ಣರಾದ ಸರ್ವಜ್ಞರೊಬ್ಬರು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಅವತರಿಸುತ್ತಾರೆ' ಎಂದು ಮಾತನಾಡಿದನು.

ಸಪ್ತದ್ವೀಪ, ಸಪ್ತಸಾಗರಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಭೂಮಿಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಭೂಮಿಯಾದ ಭರತಖಂಡದಲ್ಲಿ ಕಲಿಗಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮೀಚೀನವಾದ, ನಿರ್ಮಲವಾದ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ, ಸಮೀಚೀನವಾದ 'ಮಧ್ಯಗೇಹ'ವೆಂಬ ಕುಲಕ್ಕೆ ಶಿರೋರತ್ನಪ್ರಾಯರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹ ಭಟ್ಟರು ಎಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಿದ್ದರು. ಮೇರುಪರ್ವತ, ರುದ್ರರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ 'ಇಲಾವೃತ' ಖಂಡದಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಕ್ತವಾದ,

ವೇದಾದ್ವಿ ಎಂಬ ಬೆಟ್ಟ ಹಾಗೂ ಅನಂತೇಶ್ವರರಿಂದ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶಿವಬೆಳ್ಳಿ (ಶಿವಳ್ಳಿ) ಎಂಬ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ ಗ್ರಾಮವು ಅವರ ಮೂಲಸ್ಥಾನವಾಗಿತ್ತು.

ಮೂರುಕುಲಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಧ್ವಜಪ್ರಾಯರಾದ ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ವಿಶ್ವರಕ್ಷಕನಾದ, ಜನನರಹಿತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ದೇಸೆಯಿಂದ ಸರ್ವದಾ ನೀರನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದಾದ್ದರಿಂದ 'ಪಾಜಕ'ವೆಂಬ, ಪರಶುರಾಮಪ್ರತಿಷ್ಠಿತ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯೆಂಬ ಶಿರೋಮಾಲಿಕೆ ಯಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ವಿಮಾನಗಿರಿಯಿಂದ ಶೋಭಾಯಮಾನವಾದ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು.

ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠನಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾದ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಜನರಿಗೆ ಕೊಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಯೋಗ್ಯಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ, ಶೋಭನ ವರ್ಣಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ವೇದವಿದ್ಯೆಯನ್ನೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠನಿಂದ ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ಪುರುಷಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಕಾರಣರಾದ, ಆನಂದಕರಶಾಸ್ತ್ರವೆಂಬ ಶ್ರೇಷ್ಠಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಜನರಿಗೆ ಕೊಡತಕ್ಕ 'ಆನಂದತೀರ್ಥ'ರನ್ನು ಕೊಡಲು ಯೋಗ್ಯಳಾದ (ಮಗನನ್ನಾಗಿ ಪಡೆಯಲು), ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ, ಬಂಗಾರದಿಂದ ಅಲಂಕೃತಳಾದ, 'ವೇದವತೀ' ಎಂಬ ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದರು.

ಮಹಾವಿವೇಕಶಾಲಿಯಾದ ಪುರುಷನು ನಿರ್ಮಲವಾದ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ, ಶುದ್ಧವಾದ ತ್ರಿಕರಣಗಳುಳ್ಳ ಪುರುಷನು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನಾಶ್ರಯಿಸಿದ ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ, ಮಿಥ್ಯಾವಾದದಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನ ಬಿಟ್ಟಿರತಕ್ಕ ಪುರುಷನು ಸ್ವರೂಪನಾಂದದ ಆವಿರ್ಭಾವವನ್ನುಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮುಕ್ತಿಯಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ, ಮಹಾವಿವೇಕಶಾಲಿಗಳಾದ, ತ್ರಿಕರಣ ಶುದ್ಧಿವಂತರಾದ, ದಾರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಮಕಾರವನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರತಕ್ಕ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ನಿರ್ಮಲಳೂ, ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಶರಣು ಹೊಂದಿದವಳೂ, ಆನಂದ ತೀರ್ಥರೆಂಬ ಪುತ್ರನನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕವಳೂ ಆದ ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ವಿಹರಿಸಿದರು.

ಯಾವ ಭಾರತಭಾಗವತಾದಿಗಳ ಮಹತ್ತರವಾದ ರಹಸ್ಯವನ್ನು ತಿಳಿದ, ವಿನಯಶೀಲರಾದವರನ್ನು ಜನರು 'ಭಟ್ಟ'ನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೋ, ಅಂತಹ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಧೀರರೂ, ಸ್ವಧರ್ಮನಿರತರೂ ಆದಂಥವರಾಗಿ, ಸ್ವಾಮಿಯೂ, ಕುಲದೇವತೆಯೂ ಆದ ಅನಂತೇಶ್ವರನ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಧಾರಣ ಮಾಡಿದರು.

ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸುಂದರವಾದ ಕಥೆಯೆಂಬ ಅಮೃತದಿಂದ ಕೇವಲ ಮನುಷ್ಯರ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ, ಆದರೆ ಉಡುಪಿ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ

ಶ್ರೀಪತಿಯಾದ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ಅನಂತೇಶ್ವರನ ಪಾದಕಮಲವನ್ನು ಭಜಿಸತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನೂ ಸಹ ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿದರು.

ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಣಕೀರ್ತನವೆಂಬ ಅಮೃತದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತೃಪ್ತರಾದರೂ, ದೇವರಿಗೆ ನಿರ್ಗುಣತ್ವ ಹೇಳುವ ಜನರು ಅಗ್ರಹವುಳ್ಳವರಾಗುತ್ತಿರಲು, ತತ್ತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕಾಲಬಲದಿಂದ ಚಂಚಲವಾದ ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಅತ್ಯಂತ ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ತರಾದ, ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಕಥಾಶ್ರವಣದಿಂದ ಶುದ್ಧಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವಿಚಾರಮಾಡಿದರು, 'ಯಾವನು ನರಕದಿಂದ ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಅವನೇ 'ಪುತ್ರ'ನೆಂದು ಕರೆಸುತ್ತಾನೆ.

ಪೂರ್ಣನಲ್ಲದ ಪುರುಷನಿಂದ ಮುಖ್ಯರಕ್ಷಣೆಯು ಸುಲಭವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ, ದೋಷರಹಿತನಾದ, ವಿದ್ಯೆಗೆ ಸಮುದ್ರಪ್ರಾಯನಾದ ಮಗನನ್ನು ಯಾವ ಉಪಾಯದಿಂದ ಹೊಂದೇವು?

ಹಿಂದಾದಾರೋ, ಕರ್ಮ ಪುಜಾಪತಿ, ಪರಾಶರ, ಪಾಂಡು ಮೊದಲಾದವರು ಯಾರ ಸೇವೆಯಿಂದ ಗುಣಗಳ ಸಮೂಹದಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಮಗನನ್ನು ಹೊಂದಿದರೋ, ಅಂತಹ ಪೂರ್ಣವಾದ ಐಶ್ವರ್ಯಾದಿಷಡ್ಗುಣಗಳನ್ನೇ ಶರೀರವಾಗುಳ್ಳ ಕರುಣಾಸಮುದ್ರನಾದ, ಕುಲಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಶರಣು ಹೊಂದೋಣ. ಹೀಗೆಂದು ಯೋಚಿಸಲು ಯೋಗ್ಯವಾದದ್ದನ್ನು ಯೋಚನೆ ಮಾಡಿ, ಅನ್ಯಬಂಧುರಹಿತರಾದ, ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ನಿರ್ಮಲಮನಸ್ಕರಾಗಿ, ಇಷ್ಟಪ್ರದನಾದ, ಶೇಷಶಾಯಿಯಾದ, ಉಡುಪಿಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡತಕ್ಕ ಅನಂತೇಶ್ವರನನ್ನು, ಭವಸಾಗರದಿಂದ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಭಯದ ನಾಶ ಮಾಡತಕ್ಕ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಕಾಲ ಸೇವಿಸಿದರು.

ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯೊಡನೆ, ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯ ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪಾದಪುಂಡರೀಕವನ್ನು ಸೇವಿಸತಕ್ಕ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮೊದಲೇ ಲಘುವಾದ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಲಘುವಾಗಿಯೂ, ಮೊದಲೇ ನಿಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ನಿಗ್ರಹಿತವನ್ನಾಗಿಯೂ, ಮೊದಲೇ ಶುದ್ಧವಾದ ದೇಹವನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಶುದ್ಧವಾಗಿಯೂ ಮಾಡಿದರು.

ಗುಣಸಾಗರನಾದ ಮಗನನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ, ದೇವರಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ, ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟ ದಂಪತಿಗಳು ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಮಗನನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ, ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ಅದಿಕಶ್ಯಪರಂತೆ, ಕರಿಣಗಳಾದ ಪಯೋವ್ರತವೇ ಮೊದಲಾದ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಶ್ರೇಷ್ಠವ್ರತಗಳಿಂದ, ಸಮಸ್ತಪುರುಷಲಕ್ಷಣಗಳುಳ್ಳ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿದರು. ಸ್ವಾಮಿಯಾದ

‘ಪುತ್ರಜನನ’ವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಕೇಳುವುದರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಅತ್ಯಂತ ಸುಖಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಸಹ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಕಾರಣವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದರು.

ಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿ ಚಂದ್ರಮುಖನಾದ ತಮ್ಮ ಮಗನನ್ನು ನೋಡಿ ಆನಂದಪಟ್ಟ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಮುಕ್ತಿದಾತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ದಯೆಯನ್ನು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಕೊಂಡಾಡಿ, ಗುಣಸಮೂಹವನ್ನೇ ಧಾರಣ ಮಾಡಿದ, ಆಗ ತಾನೆ ಹುಟ್ಟಿರತಕ್ಕ ಮಗುವಿಗೆ ಜಾತಕಮಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು.

ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಈ ಪ್ರಾಣದೇವರು ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾಗಿಯೇ ಅವತಾರಮಾಡಿದರೋ, ಮತ್ತಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ವಾಸುದೇವ ನಾಮಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ನಿರತರೋ, ಆ ಕಾರಣದಿಂದ ಮಗನಿಗೆ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡತಕ್ಕ ತಂದೆಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರಿಂದ ನಿಷ್ಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಾಸುದೇವ ಎಂಬ ಹೆಸರನ್ನು ದೇವತಾ ಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳು ಅನುಮೋದಿಸಿದರು.

ಮಗುವಿಗೆ ಹಾಲು ಕುಡಿಸಲೋಸುಗ ಗೋದಾನ ಮಾಡಿದ ಮೂಡಿಲ್ಲಾಯಮನೆತನದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನೊಬ್ಬನು ತನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕಾರಣೀಭೂತವಾದ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದನು, ದಾನವು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಪಾತ್ರಗುಣದ ಅನುಕೂಲತೆಯಿಂದ ಫಲವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತದೆ.

ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಒಮ್ಮೆ ಭಯರಹಿತವೇ ಆದ, ಸರ್ವದಾ ವಿಕಸಿತವಾದ ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ, ದೇಹಕಾಂತಿಯಿಂದ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಅನುಕರಣೆಮಾಡತಕ್ಕ, ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಮೂಲ್ಯವಾದ, ಆ ಮಗನೆಂಬ ರತ್ನವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿ (ಕರೆದುಕೊಂಡು), ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿ, ಬಾಲಕನಿಗೆ ಅಪದ್ರಹಿತವಾದ ಸಂಪತ್ತನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡಿ, ಮಗನಿಂದ ಕೂಡಿ, ಪರಿವಾರ ಜನರಿದೊಡಗೂಡಿ, ಅರ್ಧರಾತ್ರಿ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ತಮ್ಮ ಮನೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಹೊರಟರು. ಹೀಗೆ ಅತ್ಯಂತಭಯಂಕರವಾದ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಹೋಗುತ್ತಿರಲು ಆ ವನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸತಕ್ಕ ಪಿಶಾಚವು ಒಬ್ಬನನ್ನು ಪೀಡಿಸಿತು.

ರಕ್ತವನ್ನು ಕಾರಿದ ಅವನನ್ನು ನೋಡಿ, ಆ ಜನರ ಮಧ್ಯದಲ್ಲೊಬ್ಬನು ಈ ಪಿಶಾಚವು ಮಗುವನ್ನು ಪೀಡಿಸತಕ್ಕದು ಹೇಗಾಗಲಿಲ್ಲ? ಆಶ್ಚರ್ಯವು ಎಂದನು. ಆ ಪಿಶಾಚವು ರಕ್ತವನ್ನು ವಮನ ಮಾಡಿದ ಪುರುಷನನ್ನು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿ, ‘ಯಾರ ಶಕ್ತಿಯೆಂಬ ರಕ್ಷಣೆಯಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ನಮ್ಮ ಆಟದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ

ಬಂದಿರತಕ್ಕ ಸಮಸ್ತರನ್ನೂ ಕೊಲ್ಲಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದೇನೋ ಅಂತಹ ಆ ಸಣ್ಣ ಬಾಲಕನು ಜಗತ್ ಸ್ವಾಮಿಯೇ ಸರಿ ' ಎಂದು ಹೇಳಿತು.

ಸ್ತನಗತ್ತಕ್ಷೀರದಿಂದ ಬಾಲಕನಾದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿ, ಜಗತ್ತನ್ನೇ ರಕ್ಷಿಸುವವನ ರಕ್ಷಣೆಗೋಸ್ಕರ ತನ್ನ ವಿಧೇಯಳಾದ ಮಗಳನ್ನು ನಂಬಿ ಭಯಶೀಲಳಾದ ವಾಸುದೇವನ ತಾಯಿಯು ತನ್ನ ಮಗನ ವಿಯೋಗವನ್ನು ಸಹಿಸಲಶಕ್ಯಳಾದರೂ, ಒಮ್ಮೆ ಮನೆಯಿಂದ ಕಾರ್ಯಾಂತರದಿಂದ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿದಳು.

ಆ ಬಾಲಕಿಯಾದರೋ, ಬಹುವಾಗಿ ಅಳತಕ್ಕ ಮಗುವನ್ನು ಸಮಾಧಾನ ಮಾಡತಕ್ಕವಳಾಗಿ, 'ಎಲೈ! ಮುದ್ದುಮುದ್ದಾದ ಮಗುವೇ, ಅಳಬೇಡ, ಅಳಬೇಡ. ತಾಯಿಯು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ನಿನಗೆ ರುಚಿಕರವಾದ ತಿಂಡಿಯನ್ನು ತಂದುಕೊಡುತ್ತಾಳೆ' ಎಂದು ತೊದಲುನುಡಿಯಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಮಾಡಿದಳು,

ಮಗುವು ಎಡಬಿಡದೆ ಅಳುತ್ತಿರಲು, ತಾಯಿಯು ಬಹುಕಾಲ ಪರ್ಯಂತರವಾಗಿ ಬರದಿರಲು, ಮಗುವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಒಂದೇ ಸಮನೆ ತಾಯಿಯ ಹಾದಿಯನ್ನು ಎದುರು ನೋಡಿದಳು. ಏನು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ, ಯೋಚನೆಮಾಡಿ, ಯಾರಿಗೆ ತಾಯಿಯು ಉಷ್ಣರೋಗವಾದೀತೆಂಬ ಸಂಶಯದಿಂದ ಹಾಲನ್ನೂ ತಣ್ಣಗೆ ಕುಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಳೋ ಅಂತಹ ಮಗುವಾದ ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಕ್ಕವಾದ (ಬೇಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟ)ಹುರುಳಿಯ ಸಮೂಹವನ್ನೇ ತಿನ್ನಿಸಿದಳಷ್ಟೆ.

ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ ಪತ್ನಿಯು, 'ನಿಜವಾಗಿಯೂ ಸ್ತನಗತ್ತಕ್ಷೀರಪಾನಾಪೇಕ್ಷಿಯಾಗಿ ವಾಸುದೇವನು ಅತ್ಯಂತ ಅಳುತ್ತಿರಬೇಕು.ಅಯ್ಯೋ! ದಯಾಶೂನ್ಯಳಾದ ಪರಕೀಯರ ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಳಾದ ನನಗೆ ಧಿಕ್ಕಾರವಿರಲಿವೆಂದು ಉದ್ವಿಗ್ನಳಾಗಿ, ಮನೆಗೆ ಬಂದು, ಸಂತುಷ್ಟನಾದ, ಪೂರಿತವಾದ ಹೊಟ್ಟೆಯುಳ್ಳ ಮಗನನ್ನು ಕಂಡಳು. ಮಗಳನ್ನು ಕೇಳಿ, ತಾನು ಮನೆ ಬಿಟ್ಟು ಹೊರಟಾಗಿನಿಂದ ನಡೆದ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ ತಿಳಿದು, 'ಯುವಕರಿಗೂ ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಈ ಹುರುಳಿಯ ರಾಶಿಯು ಮಗುವಿನಿಂದ ತಿನ್ನಲ್ಪಟ್ಟಿತು ಎಂದು ಯೋಚನೆ ಮಾಡಿ, ಮಗಳನ್ನು ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಜಭರಿಸತಕ್ಕವಳಾಗಿ, ಹೆದರಿದಳು; ಕೋಪಗೊಂಡಳು, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ವ್ಯಥೆಗೊಂಡಳು.

ಯಾರತಾಯಿಯಾದ ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ ಮೂರ್ಲೋಕಗಳಿಗೆ ತಾಯಿಯಾದ ರಮಾದೇವಿಯರು ಮಗನಾದ ಸರ್ವಶಕ್ತನಾದ ವಾಯುವಿನಿಂದ ವಿಷವು ಕುಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟರೂ, ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದಲಿಲ್ಲವೋ, ಅಂತಹ ವಾಯ್ವಂಶಸಂಭೂತನಾದ, ಮಗನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಮೊದಲಿನಂತೆ

ಆರೋಗ್ಯದಿಂದಿರಲು ತಾಯಿಯಾದ ವೇದವತೀದೇವಿಯು, ಆಶ್ಚರ್ಯಚಕಿತಳಾದಳು. ಆ ತಾಯಿಯು ಮಗುವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಸ್ತನ್ಯಪಾನ ಮಾಡಿಸಿದಳು, ಮಗುವಿನ ಕ್ಷೇಮಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಮಗುವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಜಪಮಾಡಿದರು, ಇತರ ಜನರೂ ಮುದ್ದಿಸಿದರಷ್ಟೆ. ಆದರೆ ಸಕಲ ಜನವೂ ವಾಸುದೇವನ ಮುಖದ ಸಮೀಚೀನವಾದ ನಗೆಯೆಂಬ ಅಮೃತದಲ್ಲಿ ಉತ್ಸುಕತೆಯುಳ್ಳದ್ದಾಯಿತು.

ದೇವತೆಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಸಜ್ಜನರಿಂದ ಯಾವಾಗ ಬಂದಾರೆಂದು (ಬಂದು ನರ್ತನ ಮಾಡಿಯಾರೆಂದು) ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಪಾದಗಳುಳ್ಳ, ಲೋಕಪೂಜ್ಯರಾದ, ತೆರೆಯೊಳಗಿರುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಕಾಣಿಸದ (ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ) ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಸಭಾದಲ್ಲೋ ಎಂಬಂತೆ, ದೇವತೆಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಸಜ್ಜನರುಗಳಿಂದ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ (ವಸುದೇವನು ಯಾವಾಗ ಮಾತನಾಡಿಯಾನು ಎಂಬುದಾಗಿ) ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ವರ್ಣಾತ್ಮಕ ಪದಗಳುಳ್ಳ, ಲೋಕಪೂಜ್ಯವಾದ, ತೊದಲಾದ್ದರಿಂದ ಮೊದಲು ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಮಾತಿನಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಾಸುದೇವನ ವದನದಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಾ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಮೊದಲು ಅಂಬೆಗಾಲಿಡೋಣವನ್ನೂ, ಅನಂತರ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸ್ವತಃ ನಿಲ್ಲುವುದನ್ನೂ, ಪರಿಚಯದಿಂದ ಓಡಾಡುವುದನ್ನೂ ಮಾಡಿದನು. ಯಾರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಸಕಲವ್ಯಾಪಾರಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತವೋ, ಇದೆಲ್ಲವೂ ಅಂತಹ ವಾಯುದೇವರು ಲೋಕಾನುಕರಣವು.

ಒಮ್ಮೆ ವಾಸುದೇವನು ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಹೋಗತಕ್ಕ ತನಗೆ ಪ್ರಿಯವಾದ, ಅನೇಕವನಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾಡತಕ್ಕ, ಹುಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಮೇಯತಕ್ಕ, ಸ್ವಕೀಯವಾದ ಎತ್ತಿನ ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ಬಾಲದ ತುದಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು ಹೊರಟುಹೋದನು. ಉನ್ನತವಾದ ಶಿಖರಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ದೊಡ್ಡ ಆಕಾರವುಳ್ಳ, ಉಪವರ್ವತಗಳಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದ ಭೂಮಿಯುಳ್ಳ, ಸಮೀಚೀನವಾದ ಗಹ್ವರಗಳುಳ್ಳ, ಉದಯಪರ್ವತದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಆಶ್ರಯ ಮಾಡಿದ ಸೂರ್ಯನೋ ಎಂಬಂತೆ, ಉನ್ನತವಾದ ಕೊಂಬುಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ದೊಡ್ಡ ಆಕಾರವುಳ್ಳ, ತನ್ನ ಪಾದಗಳಿಂದ ಆವೃತವಾದ ಭೂಮಿಯುಳ್ಳ ಸಮೀಚೀನವಾದ ನವದ್ವಾರಗಳುಳ್ಳ, ಆ ಎತ್ತಿನ ಅವಯವದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಆಶ್ರಯಮಾಡಿ ವಾಸುದೇವನು ಶೋಭಿಸಿದನು.

ಸ್ವಜನರು, 'ವಾಸುದೇವನು ಆಟವಾಡುತ್ತಿದ್ದಾನೋ, ಇಲ್ಲವೆ ಮನೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದಾನೋ, ಇಲ್ಲವೆ ಸ್ವಭಾವತಃ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಬಾಲಕನು ಬಾವಿಯೊಳಗೆ ಬಿದ್ದನೋ ಎಂಬುದಾಗಿ ಯೋಚನೆ

ಮಾಡಿ, ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಹುಡುಕಿ, ಮಗನನ್ನು ಕಾಣದೆ, ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಾಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು, ಖೇದವು. ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗ ಜನಸಮೂಹವು ಎತ್ತಿನಬಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಕೊಂಡುಬರುತ್ತಿರುವ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಮಗುವನ್ನು ಕಂಡಿತೋ, ಆಗ ಮಗುವಿನ ಬಾಲದ ಅವಲಂಬನೆಯೇ ವಿಷಯವಾಗಿವುಳ್ಳ, ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಗೋವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಯಿಸುವವನೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಮಾತು ವಿಶ್ವಾಸಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಚಿಂತೆ ಮಾಡಿದುದನ್ನು ಕೊಡುವಚಿಂತಾಮಣಿಯನ್ನು ದರಿದ್ರನೋ, ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತವಾದ ವಿಜ್ಞಾನಮಾರ್ಗವನ್ನು ಮೋಕ್ಷಾಪೇಕ್ಷೆಯೋ ಎಂಬಂತೆ, ಕಳೆದುಹೋದ ಮಗನನ್ನು ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ಪಡೆದು ಸ್ವಜನವು ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರನ ಅನುಗ್ರಹವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಿತು.

ಒಮ್ಮೆ ಆಟವು ಮುಗಿದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಅತರ್ಕಿತವಾಗಿ ಬಂದು ಭೋಜನವನ್ನು ಕುರಿತು ವಾಸುದೇವನಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಮಗನ ಮುಖವೆಂಬ ಚಂದ್ರನನ್ನು ನೋಡಿ, ಮೆಲ್ಲಗೆ, 'ಎಲೈ!ಮಗನೇ, ನಮಗೆ ಎತ್ತನ್ನು ವಿಕ್ರಯ ಮಾಡಿರತಕ್ಕ ಈ ಧನಿಕನು ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದರು. ಆ ವಾಸುದೇವನು ವಿವಿಧಕ್ರೀಡೆಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ, ಅತ್ಯಂತ ಕೋಮಲವಾದ, ಕೈಯಿಂದ ಕೆಲವು ಹುಣಿಸೇಬೀಜಗಳನ್ನು ಗೊತ್ತಾದ ಮೌಲ್ಯದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಮಂದಹಾಸ ಮಾಡಿ ಕೊಡಲಾಗಿ, ಅವುಗಳನ್ನು ಆ ಧನಿಕನು ಬಹುಮಾನ ಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದನು. ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಹಣವು ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರಿಂದ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಕೊಡಲು ಇಷ್ಟಪಡಲ್ಪಟ್ಟರೂ, 'ನಿಮ್ಮ ಮಗನಿಂದ ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟಿತು' ಎಂದು ಹೇಳುವವನಾಗಿ, ತಿಂತ್ರೀಣೀ ಬೀಜಗಳ ನೆಪದಿಂದ, ಆ ಧನಿಕನು ಸಾಕ್ಷಾದ್ವಾಯುದೇವರ ಅವತಾರನಾದ ವಾಸುದೇವನಿಂದ ಮೋಕ್ಷಾಖ್ಯ ವಿಶೇಷವಾದ ಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನು ಹೊಂದಿದನು.

ಜನಸಮೂಹವು ಮಗುವಾದ ವಿಧವಿಧವಾದ ಆಟವಾಡತಕ್ಕ ವಾಸುದೇವನೆಂಬ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವುಳ್ಳ, ವಾಯುದೇವರ ಅಂಶಸಂಭೂತನಾದ, ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಈ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ, ವಸುದೇವಸುತನಾದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು ನೋಡಿಯೋ ಎಂಬಂತೆ ಆನಂದ ಹೊಂದಿತು.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಭೂಲೋಕದಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ದಾಸರಾದ ವಾಯುದೇವರು ರಹಸ್ಯವಾಗಿದ್ದು ಕ್ರೀಡಾ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರೂ, ಜನರುಗಳ ಮನಸ್ಸು ಸಂತೋಷದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದದ್ದಾಯಿತು. ಮೋಡಗಳ ಪಂಕ್ತಿಯಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದ ಕಿರಣಗಳುಳ್ಳ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯವಾಗುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ, ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ಯೂ ಜನಗಳ ಕಣ್ಣುಗಳೆಂಬ ಕಮಲಗಳಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ವಿಕಾಸವು ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

ಅಭೀಷ್ಟದೋ ವಿಭೀಷಣೋ ಪಿಶಾಚದೈತ್ಯಭೀಷಣಃ |
 ಸಮಸ್ತಶಕ್ತ ಈಶ್ವರೋ ಜಗದ್ವಿಭಕ್ತಕೋ ಮಹಾನ್ || 1 ||

ಮನುಷ್ಯದೇಹಮಾಶ್ರಿತೋ ವಿಮೋಹದೋಽಸತಾಂ ಗುರುಃ |
 ಗಿರೀಂದ್ರಧಾರಕೋ ವೃಷೋ ಸರಸ್ವತೀಪತಿಸ್ತುತಃ || 2 ||

ಶ್ರಿಯಃ ಪತಿರ್ಹಿ ಶ್ರೀಕರೋ ವಿಮುಕ್ತಿದಃ ಸತಾಂ ಪ್ರಭುಃ |
 ನಿರೀಶ್ವರೋ ಹರಿರ್ನಿಜಂ ದಯಾಪರೋ ಸುಖೀಕುರು || 3 ||

ಎಂಬಲ್ಲಿಗೆ, ಶ್ರೀಮತ್ಕವಿಕುಲತಿಲಕತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯ ಸುತ ನಾರಾಯಣ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ವಿರಚಿತವಾದ ಶ್ರೀಸುಮಧ್ವಿಜಯ ವೆಂಬ ಆನಂದಾಂಕಿತವಾದ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸರ್ಗದ, 'ಸುಮಧ್ವಿಜಯ ಭಾವನಾ' ಎಂಬ ಲಘುಸಾರಾಂಶವು ಮುಗಿದುದು ||2||

ಅಥ ದ್ವಿತೀಯಃ ಸರ್ಗಃ

ಸುಮಧ್ವವಿಜಯಾಂಬುಧಿತರಂಗೀಣೀ

ವಂದೇ ಹರಿಂ ರಜತಪೀಠಪುರಾಧಿವಾಸಂ ರುದ್ರೇಂದ್ರಚಂದ್ರಗರುಡಾಹಿಮುಖಪ್ರವಂದ್ಯಮ್ |
 ಶ್ರೀಮಂತಮಾದಿರಹಿತಂ ಕರುಣಾಸಮುದ್ರಂ ಶ್ರೀಭೂಪತಿಂ ನಿಖಿಲಲೋಕಕರಂ ಮಹಾಂತಮ್ ||
 ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣದಾಸಮರವಿಂದದಲಾಯತಾಕ್ಷಂ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪಾದಮಧುಪಂ ಸ್ವಜನಾಬ್ಜಭಾನುಮ್ |
 ಕೃಷ್ಣಾಪ್ರಿಯಂ ಪ್ರಣತವಾನಹಮೇನಮೀಶಂ ರಾಮಪ್ರಿಯಂ ಗುರುಗುಣಂ ಹನುಮಂತಮೇಮಿ ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಹಿಂದಿನ ಸರ್ಗಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಸಂಕರಾದಿಗಳು ಮಾಡಿದ ಪ್ರಚಾರದಿಂದ ಸಜ್ಜನರೂ ದುರ್ಮಾರ್ಗ ಹಿಡಿಯುತ್ತಿರಲು, ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿನ ದಯೆಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಅವರುಗಳ ಉದ್ಧಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಶರಣು ಹೊಂದಿದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ವಿಜ್ಞಾನ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವಿಜ್ಞಾನಭಾನುಮತಿ ಕಾಲಬಲೇನ ಲೀನೇ

ದುರ್ಭಾಷ್ಯಸಂತಮಸಂತತಿತೋ ಜನೇಽಂಧೇ |

ಮಾರ್ಗಾತ್ ಸತಾಂ ಸ್ವಲತಿ ಖಿನ್ನಹೃದೋ ಮುಕುಂದಂ

ದೇವಾಶ್ಚತುರ್ಮುಖಮುಖಾಃ ಶರಣಂ ಪ್ರಜಗ್ನುಃ || 1 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ವಿಜ್ಞಾನಭಾನುಮತಿ, ಕಾಲಬಲೇನ, ಲೀನೇ, ದುರ್ಭಾಷ್ಯಸಂತಮಸಂತತಿತಃ, ಜನೇ, ಅಂಧೇ, ಮಾರ್ಗಾತ್, ಸತಾಂ, ಸ್ವಲತಿ, ಖಿನ್ನಹೃದಃ, ಮುಕುಂದಂ, ದೇವಾಃ, ಚತುರ್ಮುಖ ಮುಖಾಃ, ಶರಣಂ, ಪ್ರಜಗ್ನುಃ ||

ಅರ್ಥಃ:- ವಿಜ್ಞಾನಭಾನುಮತಿ- ವಿಜ್ಞಾನ = ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವೆಂಬ, ಭಾನುಮತಿ= ಸೂರ್ಯನು, ಕಾಲಬಲೇನ- ಕಾಲ= ಕಲಿಗಾಲದ, ಬಲೇನ= ಬಲದಿಂದ. ಲೀನೇ ಸತಿ = ಮರೆಯಾಗುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ, ಜನೇ = ಜನವು, ದುರ್ಭಾಷ್ಯಸಂತಮಸಂತತಿತಃ- ದುರ್ಭಾಷ್ಯ= ಕೆಟ್ಟಭಾಷ್ಯವೆಂಬ, ಸಂತಮಸ= ನಿಬಿಡಾಂಧಕಾರದ, ಸಂತತಿತಃ= ಪರಂಪರೆಯಿಂದ, ಅಂಧೇ ಸತಿ= ಕುರುಡಾಗುತ್ತಿರಲು, ಸತಾಂ= ಸಜ್ಜನರ, ಮಾರ್ಗಾತ್ = ಮಾರ್ಗದ್ವೇಷಿಯಿಂದ, ಸ್ವಲತಿ ಸತಿ= ಜಾರುತ್ತಿರಲು, ಚತುರ್ಮುಖಮುಖಾಃ- ಚತುರ್ಮುಖ= ಬ್ರಹ್ಮದೇವರೇ, ಮುಖಾಃ= ಮೊದಲಾದ, ದೇವಾಃ= ದೇವತೆಗಳು, ಖಿನ್ನಹೃದಃ= ಖೇದಯುಕ್ತವಾದ ಹೃದಯದಿಂದ ಕೂಡಿದವರಾಗಿ, ಮುಕುಂದಂ =

ಮುಕ್ತಿಪ್ರದನಾದ ಭಗವಂತನನ್ನು ಶರಣಂ= ಮರೆಯನ್ನು, ಪ್ರಜಗ್ಮುಃ= ಹೊಂದಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ - ವಿಶಿಷ್ಟಜ್ಞಾನ ಎಂದರೆ ತತ್ವಜ್ಞಾನ ಎಂಬ ಸೂರ್ಯನು ಮುಳುಗಲು, ದುಷ್ಟಭಾಷ್ಯಗಳೆಂಬ ಅಂಧಕಾರವು ಕವಿಯಿಲು, ಜನರು ಸರಿಯಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಪ್ಪಿದರು. ಹೇಗೆ ಸೂರ್ಯನು ಕಾಲಬಲದಿಂದ ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯಾಸ್ತಮಕಾಲವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗೋಣದರಿಂದ ಅಸ್ತಂಗತನಾಗುತ್ತಾನೆಯೋ, ಅದೇ ರೀತಿ, ತತ್ವಜ್ಞಾನವು ಕಲಿಗಾಲವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗಲು ನಷ್ಟವಾಯಿತು.

ಸೂರ್ಯನು ಮುಳುಗಲು ಕತ್ತಲೆ ಕವಿಯುವಂತೆ, ತತ್ವಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಸೂರ್ಯನು ಮುಳುಗಲು, ಸಂಕರಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಣೀತವಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಕುಭಾಷ್ಯಗಳೆಂಬ ಅಂಧಕಾರವು ಕವಿಯಿತು = ಎಂದರೆ ಕುಭಾಷ್ಯಗಳು ಪ್ರಚುರವಾದವು. ಇದರಿಂದ, ಸೂರ್ಯನು ಮುಳುಗಿದ್ದರಿಂದ ಉಂಟಾದ ಕತ್ತಲೆಯಿಂದ ಜನರು ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಕಾಣದೇ ಅಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಹೋಗುವಂತೆ, ಸಜ್ಜನರುಗಳು ಅಜ್ಞಾನಂಧಕಾರದಲ್ಲಿ (ಸುಜ್ಞಾನವೆಂಬ ದೀವಟಿಗೆಯಿಲ್ಲದೆ) ಸಜ್ಜನರುಗಳ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಡೆಯತಕ್ಕವರಾದರು.

ದುರ್ಭಾಷ್ಯಗಳಿಂದಾಗಿ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಸ್ವಭಾವತಃ ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ಅನುಕಂಪವುಳ್ಳ ನಾಲ್ಕುಮುಖಗಳುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳು ಖಿನ್ನಮನಸ್ಕರಾದರು. ಸಜ್ಜನರಾದ ತತ್ವಜ್ಞಾನಯೋಗ್ಯರ ಉದ್ಧಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಮೊರೆ ಹೊಂದಿದರು. ಪರಮಾತ್ಮನು ಎಂತಹವನೆಂದರೆ ಮುಕುಂದನು = ಮುಕ್ತಿದಾತನು. ಸಜ್ಜನರ ಮೋಕ್ಷೋಪಾಯಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮುಕ್ತಿದಾತನಾದ್ದರಿಂದ ಮುಕುಂದಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಮಹಾವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಮೊರೆಹೊಂದಿದರೆಂದರ್ಥ.

ವೃತ್ತ- ಈ ಸರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶಃ 'ಉಕ್ತಾ ವಸಂತತಿಲಕಾ ತಭಜಾಜಗೌಗಃ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣಾನುಸಾರ ವಸಂತತಿಲಕಾವೃತ್ತವು || 1 ||

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಂದ ಅವತಾರಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಪರಮಾತ್ಮನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರನ್ನು ಅವತಾರ ಮಾಡಲು ಅಪ್ಪಣೆಮಾಡಿದನೆಂದು ಸಕಾರಣವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ನಾಥಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನಾಥಃ ಕಲೌ ತ್ರಿಯುಗಹೂತಿರನುದ್ಬುಭೂಷುಃ

ಬ್ರಹ್ಮಾಣಮಪ್ಯನವತಾರಮನಾದಿದಿಕ್ಷುಃ |

ಸರ್ವಜ್ಞಮನ್ಯಮನವೇಕ್ಷ್ಯ ಸಕಾರ್ಯವೀರ್ಯಂ

ಶೈರಾನನೋ ಭುವನಜೀವನಮಾಬಭಾಷೇ || 2 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: - ನಾಥಃ, ಕಲೌ, ತ್ರಿಯುಗಹೂತಿಃ, ಅನುದ್ಬುಭೂಷುಃ, ಬ್ರಹ್ಮಾಣಮ್, ಅಪಿ, ಅನವತಾರಮ್, ಅನಾದಿದಿಕ್ಷುಃ | ಸರ್ವಜ್ಞಮ್, ಅನ್ಯಮ್, ಅನವೇಕ್ಷ್ಯ, ಸಕಾರ್ಯವೀರ್ಯಂ, ಸ್ಮೇರಾನನಃ, ಭುವನಜೀವನಮ್, ಆಬಭಾಷೇ ||

ಅರ್ಥ:-ನಾಥಃ =ಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ತ್ರಿಯುಗಹೂತಿಃ = ತ್ರಿಯುಗ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ತ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನು, ಕಲೌ= ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ, ಅನುದ್ಬುಭೂಷುಃ= ಅವತಾರಮಾಡಲು ಅಪೇಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದವನಾಗಿ, ಅನವತಾರಂ= ಅವತಾರ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವ, ಬ್ರಹ್ಮಾಣಂ ಅಪಿ= ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನೂ ಕೂಡ, ಅನಾದಿದಿಕ್ಷುಃ= ಆಜ್ಞೆ ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛೆಯಿಲ್ಲದವನಾಗಿ,, ಸಕಾರ್ಯವೀರ್ಯಂ= ಕಾರ್ಯವನ್ನು ಸಾಧಿಸುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ, ಸರ್ವಜ್ಞಂ= ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ತಿಳಿದ, ಅನ್ಯಂ= ಮತ್ತೊಬ್ಬರನ್ನು, ಅನವೇಕ್ಷ್ಯ = ಕಾಣದೇ, ಭುವನಜೀವನಂ-ಭುವನ=ಲೋಕಕ್ಕೆ, ಜೀವನಂ= ಜೀವನವನ್ನು ಕೊಡುವ ವಾಯುದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು, ಸ್ಮೇರಾನನಃ=ಮುಗುಳ್ಳಗೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದವನಾಗಿ, ಆಬಭಾಷೇ= ಮಾತನಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನು, 'ಯುಗತ್ರಯಾವತಾರತ್ವಾತ್ ತ್ರಿಯುಗೋ ವಿಷ್ಣುರುಚ್ಯತೇ' ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರ, ಕೃತ, ತ್ರೇತ, ದ್ವಾಪರವೆಂಬ ಮೂರುಯುಗಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅವತರಿಸುವವನಾದ್ದರಿಂದತ್ರಿಯುಗಎಂದುಹೆಸರುಳ್ಳವನು.ಹೀಗೆತ್ರಿಯುಗನಾದ್ದರಿಂದ,ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ ಹೊಂದಲು ಇಷ್ಟಪಡಲಿಲ್ಲ (ತ್ರಿಯುಗಹೂತಿ ಎಂಬುದು ಹೇತುಗರ್ಭವಿಶೇಷಣವು). ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಿಗೆ ಅವತಾರವೇ ಇಲ್ಲದಿರೋಣದರಿಂದ, 'ಅವತಾರ ಮಾಡು' ಎಂದು ಆಜ್ಞಾಪಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸಲಿಲ್ಲ. ಬ್ರಹ್ಮಾತಿರಿಕ್ತಸರ್ವಜ್ಞರನ್ನು ನೋಡಲೂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ(ಮುಂದೆ ಬ್ರಹ್ಮಪದವಿಗೆ ಬರತಕ್ಕ, ಆದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಸಮರಾದ) ಸಕಲಲೋಕಕ್ಕೆ ಜೀವನವ್ರದರಾದ ವಾಯುದೇವರನ್ನು, ಮಂದಹಾಸಯುಕ್ತ ಮುಖವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಮಾತನಾಡಿದನು ಎಂದರೆ ಅವತಾರವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಜ್ಞಾಪಿಸಿದನು. ಇವರನ್ನು ಆಜ್ಞಾಪಿಸುವುದರಲ್ಲಿ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇನೆಂದರೆ,ಇವರು ಕಾರ್ಯದಕ್ಷತೆವುಳ್ಳವರು.

ಬುದ್ಧಾವತಾರವು ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಾಗಿರುವುದರಿಂದ ದೇವರಿಗೆ ತ್ರಿಯುಗಹೂತಿತ್ವವು ಹೇಗೆ ಕೂಡುತ್ತದೆ? ಎಂದಾಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ, ಸತ್ಯವು, ದ್ವಾಪರ,ಕಲಿಯುಗಗಳ ಸಂಧಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬುದ್ಧಾವತಾರವು ಆಗಿರೋಣದರಿಂದ ಈ ಆಕ್ಷೇಪವು ಕೂಡುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ, ಈಗಲೂ ಸಂಧಿಕಾಲವಷ್ಟೆ ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ, ಸಂಧಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೈತ್ಯವಿಮೋಹಕ ಅವತಾರವಾಗಿದ್ದರೂ, ತತ್ವ ಬೋಧಕ ಅವತಾರವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರೇತವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ತ್ರಿಯುಗಹೂತಿತ್ವವು ಕೂಡುತ್ತದೆ ಎಂದುತ್ತರ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ|| 2 ||

ಅವತಾರಿಕಾ : -ಏನೆಂದು ಅಪ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದನೆಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ವೇದಾಂತಮಾರ್ಗ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವೇದಾಂತಮಾರ್ಗಪರಿಮಾರ್ಗಣದೀನದೂನಾ

ದೈವೀಃ ಪ್ರಜಾ ವಿಶರಣಾಃ ಕರುಣಾಪದಂ ನಃ |

ಆನಂದಯೇಃ ಸುಮುಖ ಭೂಷಿತಭೂಮಿಭಾಗೋ

ರೂಪಾಂತರೇಣ ಮಮ ಸದ್ಗುಣನಿರ್ಣಯೇನ || 3 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ವೇದಾಂತಮಾರ್ಗಪರಿಮಾರ್ಗಣದೀನದೂನಾಃ, ದೈವೀಃ, ಪ್ರಜಾಃ, ವಿಶರಣಾಃ, ಕರುಣಾಪದಂ, ನಃ, ಆನಂದಯೇಃ, ಸುಮುಖ, ಭೂಷಿತಭೂಮಿಭಾಗಃ, ರೂಪಾಂತರೇಣ, ಮಮ, ಸದ್ಗುಣನಿರ್ಣಯೇನ ||

ಅರ್ಥಃ- ಹೇ ಸುಮುಖ = ಎಲೈ! ಶಾಂತರೂಪದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ವಾಯುದೇವರೇ, ವೇದಾಂತಮಾರ್ಗಪರಿಮಾರ್ಗಣದೀನ ದೂನಾಃ- ವೇದಾಂತ= ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ, ಮಾರ್ಗ= ಮಾರ್ಗವನ್ನು, ಪರಿಮಾರ್ಗಣ= ಹುಡುಕುವುದರಲ್ಲಿ, ದೀನ= ದೈನ್ಯದಿಂದ ಕೂಡಿದ, ದೂನಾಃ = ಬಳಲಿದ, ದೈವೀಃ= ದೇವತಾಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ವಿಶರಣಾಃ= ದಿಕ್ಕಿಲ್ಲದೇ ಇರುವ, ಪ್ರಜಾಃ = ಪ್ರಜೆಗಳು, ನಃ= ನಮ್ಮ, ಕರುಣಾಪದಂ ಯಥಾಭವತಿ ತಥಾ=ದಯೆಗೆ ಪಾತ್ರರಾಗೋಣವು ಹೇಗೋ ಹಾಗೆ, ರೂಪಾಂತರೇಣ= ಬೇರೊಂದು ರೂಪದಿಂದ, ಭೂಷಿತಭೂಮಿಭಾಗಃ-ಭೂಷಿತ= ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಭೂಮಿಭಾಗಃ= ಭೂಭಾಗವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಮಮ= ನನ್ನ. ಸದ್ಗುಣನಿರ್ಣಯೇನ -ಸತ್= ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ, ಗುಣ= ಗುಣಗಳ, ನಿರ್ಣಯೇನ= ನಿರ್ಣಯಮಾಡೋಣದರಿಂದ, ಆನಂದಯೇಃ= ಸಂತೋಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ ಪರಮಾತ್ಮನು ವಾಯುದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು, ಎಲೈ ಶೋಭನಮುಖವುಳ್ಳ ವಾಯುವೇ, ನೀನು ನನ್ನ ಅಶೇಷಕಲ್ಯಾಣ ಗುಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸತಕ್ಕ, (ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞಸ್ವತೀಯಸ್ತು ಎಂಬಂತೆ) ಮಧ್ವಾಖ್ಯರೂಪದಿಂದ ಭೂಭಾಗ ಎಂದರೆ ಭರತಖಂಡವನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಬೇಕು = ಎಂದರೆ ದೇವರು ಅನಂತ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಪರಿಪೂರ್ಣನೆಂದು ನಿರ್ಣಯಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಭರತಖಂಡದಲ್ಲಿ ಮಧ್ವನೆಂಬ ಅವತಾರ ಮಾಡಬೇಕು. ಏತಕ್ಕೋಸ್ಕರವೆಂದರೆ, ಅಲ್ಲಿ ದೇವತಾಸಂಬಂಧೀಕರಾದ (ಸ್ವರೂಪತಃ ಕ್ರೀಡಾದಿ ಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ್ದರಿಂದ ದೇವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಭಕ್ತರಾದ) ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯಜನರನ್ನು ನಮ್ಮ ಕರುಣೆಗೆ ಆಶ್ರಯರಾಗುವಂತೆ ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸಬೇಕು. ಆ

ತತ್ವಜ್ಞಾನಯೋಗ್ಯ ಜನರುಗಳಾದರೋ, ನಿರ್ಣಯಿಸತಕ್ಕ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅಸಮರ್ಥರಾಗಿ ದುಃಖಿತರಾಗಿ ದ್ದಾರೆ. ಯದ್ಯಪಿ ವೇದನಿರ್ಣಾಯಕ (ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು) ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿದ್ದರೂ, ಆ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪವಾದ ಸದ್ಭಾಷ್ಯವು ಇಲ್ಲದಿರೋಣದರಿಂದ, ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದವರಾಗಿಲ್ಲ, (ಅಜ್ಞಾನ, ಅನ್ಯಥಾಜ್ಞಾನ, ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನಯುಕ್ತರಾಗಿದ್ದಾರೆ). ಅವರಿಗೆ ನಮ್ಮ ರಹಿತ ರಕ್ಷಕರಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ನನ್ನ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳನ್ನು ನಿರ್ಣಯ ಮಾಡತಕ್ಕವನಾಗು. (ಪೂರ್ವಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಅನ್ವಯ)ಎಂದು ಹೇಳಿದನು.

ಮಧ್ವಾಖ್ಯ ಅವತಾರಕ್ಕೆ ಭಗವದ್ಗುಣನಿರ್ಣಾಯಕತ್ವವು ಹೀಗೆ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ-

ತೃತೀಯಮಸ್ಯ ವೃಷಭಸ್ಯ ದೋಹಸೇ ದಶಪ್ರಮತಿಂ ಜನಯಂತ ಯೋಷಣಃ |

ನಿರ್ಯಾದೀಂ ಬುಧ್ನಾನ್ಮಹಿಷಸ್ಯ ವರ್ಷಸ ಈಶಾನಾಸಃ ಶವಸಾಽಕ್ರಂತ ಸೂರಯಃ |

ಯದೀಮನು ಪ್ರದಿವೋ ಮಧ್ವ ಆಧವೇ ಗುಹಾ ಸಂತಂ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಮಥಾಯತೀ |

ಎಂದರೆ, ಪೂಜ್ಯಳಾದ ಒಬ್ಬಾನೊಬ್ಬ ಹೆಂಗಸು (ವೇದವತೀದೇವಿಯು)ಅಥವಾ ಶ್ರೀ,ಭೂ,ದುರ್ಗಾದೇವಿಯ ರೂಪವುಳ್ಳ ರಮಾದೇವಿಯು ಸಮರ್ಥರಾದ ವಾಯುದೇವರ ಮೂರನೆಯ (ಅವತಾರಕ್ಕೆ ಜನ್ಮಕೊಟ್ಟರು)ರೂಪಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅಮೃತವನ್ನು ಕರೆಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಜನ್ಮ ಕೊಟ್ಟಳು. (ಈ ರೂಪವು ಯತಿತ್ವದಲ್ಲಿ) ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳದ್ದು. ಸಮರ್ಥರಾದ ದೇವಮುನಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಈ ಪೂರ್ಣಪ್ರಜ್ಞನಾಮಕ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಂದಲೇ, ಷಡ್ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮನೋಹರವಾದ ಗುಣಗಳನ್ನು ಸುಖದಿಂದ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ತಿಳಿದರು.

ಪ್ರಕೃಷ್ಣ ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟರಾದ ಈ ಮಧ್ವನಾಮಕರಾದ ಎಂದರೆ ಆನಂದತೀರ್ಥ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ -

‘ಮಧ್ವಿತ್ಯಾನಂದ ಉದ್ವಿಷ್ಣಃ ವೇತಿ ತೀರ್ಥಮುದಾಹೃತಮ್ |

ಮಧ್ವ ಆನಂದತೀರ್ಥಃ ಸ್ಯಾತ್ ತೃತೀಯಾ ಮಾರುತೀ ತನುಃ’

ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರ, ಮಧು ಎಂದರೆ ಆನಂದ, ವ ಎಂದರೆ ತೀರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಧ್ವ ಎಂದರೆ ಆನಂದತೀರ್ಥ ಎಂಬುದೇ ವಾಯುದೇವರ ತೃತೀಯಾವತಾರವು. ವಾಯುದೇವರೇ ಮಾಯಿಗಳಿಂದ ದೇವರು ನಿರ್ಗುಣ ಎಂಬ ಈ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಗೂಢವಾದ (ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದ), ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಮಸ್ತಶಃ, ಔಪಚಾರಿಕವಲ್ಲದ ಸ್ವಾಮಿತ್ವದ ಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ವೇದಾದಿಗಳನ್ನು ಮಥನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ- ಅಮೃತಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರಮಥನವನ್ನು ದೇವದಾನವರು ಮಾಡಿದಂತೆ ತತ್ವಜ್ಞಾನಾಮೃತ ಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ವೇದಗಳೆಂಬ ಕ್ಷೀರಸಮುದ್ರವನ್ನು ಮಥನಮಾಡುತ್ತಾರೆಂದರ್ಥ || 3 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಬಹುಮಾನಪೂರ್ವಕ ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡಿ ಸಜ್ಜನರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕು ಎಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಅವತಾರ ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಆದೇಶ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಆದೇಶಮೌಲಿಮಣಿಮುಜ್ಜಲವರ್ಣಮೇನಂ
ಬದ್ಧಾಂಜಲಿಮರ್ತುರದನರ್ಘಮಧತ್ತ ಮೂರ್ಧ್ನಾ |
ಹಾರಾವಲೀಮಿವ ಹೃದಾ ವಿಬುಧೇಂದ್ರಯಾಚ್ಛಾಂ
ಬಿಭ್ರತ್ ನಿಜಾನ್ ಅನುಜಿಘೃಕ್ಷುಃ ಅವಾತಿರ್ಷತ್ || 4 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: - ಆದೇಶಮೌಲಿಮಣಿಮುಜ್ಜಲವರ್ಣಮೇನಂ, ಬದ್ಧಾಂಜಲಿಃ, ಮರುತ್, ಅನರ್ಘಮ್, ಅಧತ್ತ, ಮೂರ್ಧ್ನಾ | ಹಾರಾವಲೀಮ್, ಇವ, ಹೃದಾ, ವಿಬುಧೇಂದ್ರಯಾಚ್ಛಾಂ, ಬಿಭ್ರತ್, ನಿಜಾನ್, ಅನುಜಿಘೃಕ್ಷುಃ, ಅವಾತಿರ್ಷತ್ ||

ಅರ್ಥ: ಮರುತ್ = ವಾಯುದೇವರು. ಬದ್ಧಾಂಜಲಿಃ - ಬದ್ಧ = ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟ, ಅಂಜಲಿಃ ಸನ್ = ಬೊಗಸೆವುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಅನರ್ಘಂ = ಬೆಲೆಯಿಲ್ಲದ, ಏನಂ = ಈ, ಆದೇಶಮೌಲಿಮಣಿಂ- ಆದೇಶ = ಆಜ್ಞೆಯೆಂಬ, ಮೌಲಿಮಣಿಂ = ಶಿರೋರತ್ನವನ್ನು, ಉಜ್ಜಲವರ್ಣಂ-ಉಜ್ಜಲ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ವರ್ಣಂ = ಅಕ್ಷರವನ್ನು, ಬಣ್ಣವನ್ನು, ಮೂರ್ಧ್ನಾ = ಶಿರಸಾ, ಅಧತ್ತ = ಧರಿಸಿದರು. ವಿಬುಧೇಂದ್ರಯಾಚ್ಛಾಂ- ವಿಬುಧೇಂದ್ರ = ದೇವತಾಶ್ರೇಷ್ಠರ, ಯಾಚ್ಛಾಂ = ಬೇಡಿಕೆಯನ್ನು, ಹೃದಾ = ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲ, ಹಾರಾವಲೀಮಿವ - ಹಾರ = ಹಾರದ, ಆವಲೀಮಿವ = ಸಮುದಾಯವನ್ನೋ ಎಂಬಂತೆ, ಬಿಭ್ರತ್ = ಧರಿಸಿದರು. ನಿಜಾನ್ = ಭಕ್ತರನ್ನು, ಅನುಜಿಘೃಕ್ಷುಃ = ಅನುಗ್ರಹ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆವುಳ್ಳವರಾಗಿ, ಅವಾತಿರ್ಷತ್ = ಅವತರಿಸಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ವಾಯುದೇವರು ಕೈಮುಗಿದುಕೊಂಡು (ಭಕ್ತಿಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ) ಪರಮಾತ್ಮನ ಆಜ್ಞೆಯನ್ನು ಶಿರಸಾ ವಹಿಸಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು. ಪರಮಾತ್ಮನ ಆಜ್ಞೆಯು ಕಿರೀಟದಂತೆ ಇದ್ದಿತು. ಕಿರೀಟದಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ವರ್ಣವೆಂಬ ಕಾಂತಿ (ಗುಣ-ಭಾ.ಪ್ರ) ಇರುವಂತೆ, ಆಜ್ಞೆಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ವರ್ಣ = ಅಕ್ಷರಗಳಿದ್ದವು. ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ ಸೇವಕನು ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಯು ಕೊಡತಕ್ಕ ಕಿರೀಟವನ್ನು ಶಿರಸಾ ಧಾರಣ ಮಾಡುವಂತೆ, ವಾಯುದೇವರು ಹರ್ಯಾಜ್ಞೆಯನ್ನು ಶಿರಸಾ ಧಾರಣೆ ಮಾಡಿದರು ಎಂದರ್ಥ.

(ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ, ಎಲೈ! ವಾಯುದೇವರೇ, ತಾವು ದಯಮಾಡಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿ ಸಜ್ಜನರ ಉದ್ಧಾರ ಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಮೊದಲಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರು. ಇಂತಹ) ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯನ್ನು ಹೃದಯದಲ್ಲಿ ಧಾರಣೆ ಮಾಡಿದರು. ಈ ದೇವತಾ ಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳು ಹಾರಗಳ ಪಂಕ್ತಿಗಳಂತೆ ಇದ್ದವು. ಹೇಗೆ ಸ್ವಾವರರು ಅನೇಕರು ಅರ್ಪಿಸಿದ ಹಾರಗಳನ್ನು ಸ್ವಾಮಿಯೊಬ್ಬನು ತನ್ನ ಹೃದಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಧಾರಣೆ ಮಾಡುವನೋ, ಅದೇರೀತಿ ದೇವತೆಗಳೆಲ್ಲರೂ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಗಳನ್ನು ವಾಯುದೇವರು ತಮ್ಮ ಹೃದಯ=ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಧಾರಣೆ ಮಾಡುವವರಾದರು, ನೀವು ಹೆದರಬೇಡಿ, ನಾನಿದ್ದೇನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಎದೆ ತೋರಿಸಿದರೆಂದರ್ಥ.

ಅನಂತರ ಸ್ವಕೀಯರನ್ನು ಎಂದರೆ ಸ್ವಭಾವತಃ ಹರಿವಾಯುಭಕ್ತರಾದ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯ ಜನರನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೋಸುಗ (ತತ್ವಜ್ಞಾನದ ಉಪದೇಶದ್ವಾರಾ ಉದ್ಧಾರ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು) ಅಪೇಕ್ಷೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಅವತಾರ ಮಾಡುವೆನು ಎಂದು ಇಚ್ಛಿಸಿದರು.

ಇದನ್ನು ಶ್ರೀಮನ್ಮಣಿಮಂಜರಿಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ನಿರೂಪಿಸಿರುತ್ತಾರೆ.

ಅಥಾಸುರಾಣಾಂ ಶ್ರುತಿದೂಷಕಾಣಾಮುತ್ಸಾದನಾರ್ಥಯತಃ ಸುರೇಂದ್ರಾನ್ |

ಆನಂದಯನ್ ಶ್ರೀದಯಿತಾಜ್ಞಾಯೇಶಃ ಸಂಜೀವನಾತ್ಮಾವತತಾರ ಭೂಮೌ ||

ಎಂದರೆ ಮಂಗಳಾರ್ಥವಾಗಿ, ವೇದಗಳಿಗೆ ಅಪಾರ್ಥಮಾಡೋಣವೆಂಬ ದೂಷಣಮಾಡತಕ್ಕ ದೈತ್ಯರುಗಳ ನಾಶಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ದೇವತಾಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷ್ಮೀಪ್ರಿಯನ ಅಪ್ಪಣೆಯಿಂದ ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸುವವರಾಗಿ, ಸಚ್ಚಾಸ್ತ್ರವೆಂಬ ಸಂಜೀವನಸ್ವರೂಪರಾದ, ಜೀವೇಶ್ವರರಾದ ವಾಯುದೇವರು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದರು. || 4 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಭಗವಂತನ ಅಪ್ಪಣೆಯನ್ನು ಧಾರಣೆಮಾಡಿ, ಅವತಾರಮಾಡಲಪೇಕ್ಷಿಸಿದ ವಾಯುದೇವರು ಉಡುಪೀಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ (ರಜತಪೀಠಪುರದ ಕ್ಷೇತ್ರಮೂರ್ತಿಯಾದ) ಅನಂತಾಸನದೇವರ ಪರಮಭಕ್ತರಾದ, ರಜತಪೀಠಪುರದಲ್ಲಿ ಪುರಾಣಿಕರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರ ಧರ್ಮಪತ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಅವತರಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಅದಕ್ಕೆ ಪೀಠಿಕಾರೂಪವಾಗಿ, ಅಲ್ಲಿಯ ಜನಗಳಿಗೆ ತತ್ವಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದಿರೋಣದರಿಂದ ವಿಶೇಷಾಕಾರವಾಗಿ ವ್ಯಾಕುಲವುಂಟಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಕಾಲಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಕಾಲಃ ಸ ಏವ ಸಮವರ್ತತ ನಾಮ ಯಾವತ್

ಚಿಂತಾಕುಲಂ ವಿವಿಧಸಾಧುಕುಲಂ ಬಭೂವ |

ವೇದಾಂತಸಂತತಕೃತಾಂತರಸಂ ನ ವಿದ್ಯಃ

ಶ್ರೇಯೋ ಲಭೇಮಹಿ ಕಥಂ ನು ವಯಂ ಬತೇತಿ

|| 5 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಕಾಲಃ, ಸ, ಏವ, ಸಮವರ್ತತ, ನಾಮ, ಯಾವತ್, ಚಿಂತಾಕುಲಂ, ವಿವಿಧಸಾಧುಕುಲಂ, ಬಭೂವ | ವೇದಾಂತಸಂತತಕೃತಾಂತರಸಂ, ನ, ವಿದ್ಯಃ, ಶ್ರೇಯಃ, ಲಭೇಮಹಿ, ಕಥಂ, ನು, ವಯಂ, ಬತ, ಇತಿ ||

ಅರ್ಥಃ- ಯಾವತ್= ಯಾಲಕಾಲವು, ವಿವಿಧಸಾಧುಕುಲಂ-ವಿವಿಧ= ನಾನಾವಿಧರಾದ, ಸಾಧು= ಸಜ್ಜನರ, ಕುಲಂ= ಸಮಜುಟದಾಯವು, ಚಿಂತಾಕುಲಂ= ವ್ಯಾಕುಲಿತವಾಗಿ, ಬಭೂವ= ಆಯಿತೋ, ಸಃ ಕಾಲ ಏವ = ಆ ಕಾಲವೇ, ಸಮವರ್ತತ ನಾಮ= ಹಿಂತಿರುಗಿ ಬಂದಿತೋ, ವೇದಾಂತಸಂತತಕೃತಾಂತರಸಂ -ವೇದಾಂತ=ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳ, ಸಂತತ = ಪರಂಪರೆಯಿಂದ, ಕೃತ= ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಅಂತ=ನಿರ್ಣಯದ, ರಸಂ = ಸಾರವನ್ನು, ನ ವಿದ್ಯಃ= ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ವಯಂ= ನಾವು, ಕಥಂ ನು = ಹೇಗೆ ತಾನೇ, ಶ್ರೇಯಃ= ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು, ಲಭೇಮಹಿ=ಪಡೆಯುತ್ತೇವೆ, ಬತ= ಖೇದವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಅದೇಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸಜ್ಜನರಲ್ಲಿ ಅನುಕಂಪವುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಹರಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿವರ್ಣಗಳಿಂದಲೂ, ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯಾದ್ಯಾಶ್ರಮಗಳಿಂದಲೂ ನಾನಾವಿಧವಾದ ಸಜ್ಜನರ ಸಮೂಹವು ಚಿಂತಾಕ್ರಾಂತ ವಾಯಿತು. ಏನೆಂದರೆ, ಕಷ್ಟವು, ನಾವು ಹೇಗೆ ತಾನೇ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದೇವು ಎಂಬುದಾಗಿ. ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾದುದು ಏನೆಂದರೆ, ವೇದನಿರ್ಣಾಯಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರದ ಅನಾದಿಕಾಲೀನವಾದ ಸತ್ಸಂಪ್ರದಾಯದ ಸಾರವನ್ನು ನಾವು ತಿಳಿದವರಾಗಿಲ್ಲ || 5 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಆಗಲಾದರೋ ಪೂರ್ವಶ್ಲೋಕೋಕ್ತ ಚಿಂತಾಕುಲರಾದ ಜನರ ಚಿಂತೆಯನ್ನು ಕಳೆದು ಅವರಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಆ ಗ್ರಾಮದ ಜನರ ಕುಲದೇವತೆಯಾದ ಅನಂತಾಸನದೇವರು, ಈ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮೀಚೀನವಾದ ಮತವನ್ನು ಪ್ರವರ್ತನೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮುಂದಾಗತಕ್ಕ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರ ಅವತಾರವನ್ನು ಸೂಚನೆ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನು ಆವಿಷ್ಟನಾದರು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ತತ್ಪ್ರೀತಯೇ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತತ್ಪ್ರೀತಯೇ ರಜತಪೀಠಪುರಾಧಿವಾಸೀ

ದೇವೋ ವಿವೇಶ ಪುರುಷಂ ಶುಭಸೂಚನಾಯ |
 ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಮಹಾಯ ಮಹಿತಾಯ ಮಹಾಜನೌಘೇ
 ಕೋಲಾಹಲೇನ ಸಕುತೂಹಲಿನಿ ಪ್ರವೃತ್ತೇ || 6 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: - ತತ್ಪ್ರೀತಯೇ, ರಜತಪೀಠಪುರಾಧಿವಾಸೀ, ದೇವಃ, ವಿವೇಶ, ಪುರುಷಂ, ಶುಭಸೂಚನಾಯ | ಪ್ರಾಪ್ತೇ, ಮಹಾಯ, ಮಹಿತಾಯ, ಮಹಾಜನೌಘೇ, ಕೋಲಾಹಲೇನ, ಸಕುತೂಹಲಿನಿ, ಪ್ರವೃತ್ತೇ ||

ಅರ್ಥ: ಮಹಿತಾಯ= ದೊಡ್ಡದಾದ, ಮಹಾಯ= ಉತ್ಸವಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಪ್ರಾಪ್ತೇ= ಬಂದಿರುವ, ಮಹಾಜನೌಘೇ- ಮಹಾ = ದೊಡ್ಡದಾದ, ಜನ= ಜನಗಳ, ಓಘೇ= ಸಮುದಾಯವು, ಕೋಲಾಹಲೇನ= ಕುತೂಹಲದಿಂದ, ಸಕುತೂಹಲಿನಿ= ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರವೃತ್ತೇ= ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗುತ್ತಿರಲು, ತತ್ಪ್ರೀತಯೇ -ತತ್= ಆ ಜನರ, ಪ್ರೀತಯೇ= ಪ್ರೀತಿಗೋಸ್ಕರ, ರಜತಪೀಠಪುರಾಧಿವಾಸೀ-ರಜತಪೀಠಪುರ= ಉಡುಪಿಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ, ಅಧಿವಾಸೀ=ವಾಸವುಳ್ಳ, ದೇವಃ= ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರು, ಶುಭಸೂಚನಾಯ- ಶುಭ = ಮಂಗಳವನ್ನು, ಸೂಚನಾಯ= ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಪುರುಷಂ= ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನು, ವಿವೇಶ= ಪ್ರವೇಶಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಅವರುಗಳ ಎಂದರೆ ಚಿಂತಾಕ್ರಾಂತರಾದ ಸಜ್ಜನರ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ, ರಜತಪೀಠಪುರವೆಂಬ ಈಗಿನ ಉಡುಪಿ (ರಜತಪೀಠ ಪುರಕ್ಕೆ ಒಡಿಪು ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಪಭ್ರಂಶಸಂಜ್ಞೆಯು ಭಾವಪ್ರಕಾಶಿಕಾಮೂಲ. ಅದು ಈಗ ಕಾಲಚಕ್ರದ್ವೇಷಿಯಿಂದ ಉಡುಪಿ ಎಂಬುದಾಗಿದೆ) ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ನೆಲೆಯುಳ್ಳ, ಕ್ರೀಡಾದಿಗುಣವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರು ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನು (ಅಪ್ರೌಢಪುರುಷನನ್ನು) ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದನೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ.

ಏಕೆ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದನೆಂದರೆ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರ ಅವತಾರವೆಂಬ ಶುಭಪ್ರದಸೂಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ. ಸೂಚನೆ ಮಾಡುವುದು ಜನರಿಗೆ ತಿಳಿಯಲೆಂದು. ಆದ್ದರಿಂದ, ದೊಡ್ಡ ಜನಸಮೂಹವು ಸೇರಿದಾಗ ಪ್ರವಿಷ್ಟನಾದನು. ಜನರೇಕೆ ಸೇರಿದ್ದರೆಂದರೆ, ದೊಡ್ಡದಾದ (ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರ) ಅಯನ ಸಂಕ್ರಮಣ ಉತ್ಸವದರ್ಶನಾರ್ಥವಾಗಿ (ಭಾ.ಪ್ರ). ಜನರು ಎಂತಹವರು ಎಂದರೆ, ಸಂಭ್ರಮಯುಕ್ತರು, ಕಲಕಲಧ್ವನಿಮಾಡತಕ್ಕವರು || 6 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಕಂಚಿತ್ತುರುಷನನ್ನು ಆವಿಷ್ಟನಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರು ಏನು ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಆವಿಷ್ಟವಾನ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಆವಿಷ್ಟವಾನಕುಶಲಂ ಪುರುಷಂ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ
 ಪ್ರತ್ಯಾಯಯನ್ ನಿಜಜನಾನ್ ನಿತರಾಮನೃತ್ಯತ್ |
 ಉತ್ತುಂಗಕೇತುಶಿಖರೇ ಸ ಕೃತಾಂಗಹಾರೋ
 ರಂಗಾಂತರೇ ನಟ ಇವಾಖಿಲವಿಸ್ಮಯಾತ್ಮಾ || 7 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಆವಿಷ್ಟವಾನ್, ಅಕುಶಲಂ, ಪುರುಷಂ, ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ, ಪ್ರತ್ಯಾಯಯನ್, ನಿಜಜನಾನ್, ನಿತರಾಮ್, ಅನೃತ್ಯತ್, ಉತ್ತುಂಗಕೇತುಶಿಖರೇ, ಸಃ, ಕೃತಾಂಗಹಾರಃ, ರಂಗಾಂತರೇ, ನಟ, ಇವ, ಅಖಿಲವಿಸ್ಮಯಾತ್ಮಾ ||

ಅರ್ಥಃ - ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ = ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ, ಅಕುಶಲಂ = ಬುದ್ಧಿವಂತನಲ್ಲದೇ ಇರುವ, ಪುರುಷಂ = ಪುರುಷನನ್ನು, ಆವಿಷ್ಟವಾನ್ = ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿರುವ, ಅಖಿಲವಿಸ್ಮಯಾತ್ಮಾ - ಅಖಿಲ = ಸಮಸ್ತರಿಗೂ, ವಿಸ್ಮಯ = ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವ, ಆತ್ಮಾ = ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ, ಸಃ = ಆ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರು, ನಿಜಜನಾನ್ = ಭಕ್ತಜನರನ್ನು, ಪ್ರತ್ಯಾಯಯನ್ ಸನ್ = ನಂಬಿಸುವವರಾಗಿ, ಉತ್ತುಂಗಕೇತುಶಿಖರೇ - ಉತ್ತುಂಗ = ಎತ್ತರವಾದ, ಕೇತು = ಧ್ವಜದ, ಶಿಖರೇ = ಅಗ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿ, ರಂಗಾಂತರೇ = ರಂಗಸಂಘಟನೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ, ನಟ ಇವ = ನಾಟ್ಯಗಾರನಂತೆ, ನಿತರಾಂ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ಕೃತಾಂಗಹಾರಃ - ಕೃತ = ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಅಂಗ = ಅವಯವಗಳ, ಹಾರಃ = ವಿಕೇಪವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಅನೃತ್ಯತ್ = ನರ್ತನ ಮಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ - ಆ ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರು ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ (ಬಹುಚೆನ್ನಾಗಿ) ನರ್ತನ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಹೇಗೆ ನರ್ತನ ಮಾಡಿದನೆಂದರೆ, ಹಸ್ತಪಾದಾದಿಃ ಅಂಗವಿಕೇಪ ಮಾಡುತ್ತಾ ಹಾವಭಾವಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ನರ್ತನ ಮಾಡಿದನು. ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಪುರುಷನಾದರೋ ಸ್ವಭಾವತಃ ಅಕುಶಲನು = ನೃತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಿಪುಣನಲ್ಲದವನು. ನರ್ತನ ಮಾಡುತ್ತಿರುವುದೋ ಎತ್ತರವಾದ ಧ್ವಜಸ್ತಂಭದ ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇದರಿಂದ ಆವಿಷ್ಟನಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರು ಮುಂದೆ ತಾನು ಹೇಳತಕ್ಕ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಸ್ವಕೀಯರಿಗೆ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಭಕ್ತರಿಗೆ (ಈ ರೀತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಪ್ರಕಟಣಮಾಡೋಣದರಿಂದ) ನಂಬುಗೆಯನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವವನಾದನು. ಇವನು ನರ್ತನ ಮಾಡಿದ ರೀತಿಯನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ, ರಂಗಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯೆ ನರ್ತಕನು ನರ್ತನ ಮಾಡುವಂತೆ, (ಸಣ್ಣ ಪ್ರದೇಶವಾದ) ಧ್ವಜಸ್ತಂಭದ

ಮೇಲ್ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಅನಂತೇಶ್ವರನು ನರ್ತನ ಮಾಡಿದನು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸಕಲಜನರಿಗೂ ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡತಕ್ಕ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳವನು

॥ 7 ॥

ಅವತಾರಿಕಾ :- ನರ್ತನ ಮಾಡುವವನಾಗಿ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರು ಏನು ಹೇಳಿದನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಆಭಾಷ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಆಭಾಷ್ಯ ಸೋಽತ್ರ ಜನತಾಂ ಶಪಥಾನುವಿದ್ಧಮ್

ಉಚ್ಚೈರಿದಂ ವಚನಮುದ್ಧೃತದೋರ್ಬಭಾಷೇ |

ಉತ್ಪತ್ಸ್ಯತೇ ಜಗತಿ ವಿಶ್ವಜನೀನವೃತ್ತಿಃ

ವಿಶ್ವಜ್ಞ ಏವ ಭಗವಾನಚಿರಾದಿಹೇತಿ

॥ 8 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ-ಆಭಾಷ್ಯ, ಸಃ, ಅತ್ರ, ಜನತಾಂ, ಶಪಥಾನುವಿದ್ಧಮ್, ಉಚ್ಚೈಃ, ಇದಂ, ವಚನಮ್, ಉದ್ಧೃತದೋಃ, ಬಭಾಷೇ, ಉತ್ಪತ್ಸ್ಯತೇ, ಜಗತಿ, ವಿಶ್ವಜನೀನವೃತ್ತಿಃ, ವಿಶ್ವಜ್ಞಃ, ಏವ, ಭಗವಾನ್, ಅಚಿರಾತ್, ಇಹ, ಇತಿ ||

ಅರ್ಥಃ:- ಸಃ= ಆ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರು, ಅತ್ರ=ಈ ಉಡುಪಿಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ, ಜನತಾಂ = ಜನಸಮೂಹವನ್ನು ಕುರಿತು, ಆಭಾಷ್ಯ= ಮಾತನಾಡಿ, ಉದ್ಧೃತದೋಃ-ಉದ್ಧೃತ= ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಲ್ಪಟ್ಟ, ದೋಃ ಸನ್= ಎರಡುಕೈಯುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಶಪಥಾನುವಿದ್ಧಂ= ಶಪಥ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟವನಾಗಿ, ಉಚ್ಚೈಃ= ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ, ಇಹ ಜಗತಿ= ಈ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ, ವಿಶ್ವಜನೀನವೃತ್ತಿಃ= ಸಮಸ್ತಜನರವ್ಯಾಪಾರವುಳ್ಳ, ವಿಶ್ವಜ್ಞಃ= ಸರ್ವಜ್ಞರಾದ, ಭಗವಾನ್= ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನರಾದವರುಸ ಅಚಿರಾತ್ ಏವ= ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿಯೇ, ಉತ್ಪತ್ಸ್ಯತೇ= ಅವತ್ತಾರು ಮುಡುತ್ತಾರೆ. ಇತಿ= ಹೀಗೆಂಬ, ವಚನಮ್= ಮಾತನ್ನು, ಆಬಭಾಷೇ= ಹೇಳಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರು ಆ ಜನಸಮೂಹವನ್ನು ಕುರಿತು ಮಾತನಾಡಿದರು. ಕೇಳಿದವರು ಕೇಳಲಿ, ಬಿಟ್ಟವರು ಬಿಡಲಿ ಎಂದೇ, ಅಲ್ಲ. ಸಕಲಜನರನ್ನು 'ಎಲೈ ಜನರುಗಳಿರಾ, ನನ್ನ ಮಾತನ್ನು ಕೇಳಿರಿ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡಿ ಮಾತನಾಡಿದರು. ಜನರಿಗೆ ತಾನು ಹೇಳುವ ಮಾತು ಸತ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿಸುವವನಾಗಿ, 'ಸತ್ಯಂ ಸತ್ಯಂ ಪುನಸ್ಸತ್ಯಂ ಉದ್ಧೃತ್ಯ ಭುಜಮುಚ್ಯತೇ' ಎಂಬರೀತಿ, ಶಪಥಪೂರ್ವಕವಾಗಿ, ಎರಡೂ ಕೈಗಳನ್ನೂ ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ, ಸತ್ಯ, ಸತ್ಯ ಮತ್ತೆಮತ್ತೆ ಸತ್ಯವು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾ ಮಾತನಾಡಿದನು.

ಏನೆಂದು ಮಾತನಾಡಿದನೆಂದರೆ, 'ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ ಮಹಾಪುರುಷನು ಹುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ' ಎಂಬುದಾಗಿ. ಯಾವನೋ ಹುಟ್ಟಿದರೆ ನಮಗೇನು? ಎಂದರೆ ಹಾಗಲ್ಲ. ಅವತಾರ ಮಾಡುವ ಪುರುಷನು ಎಂತಹವನೆಂದರೆ, ಸಕಲಪ್ರಪಂಚಕ್ಕೆ ಹಿತವಾದ (ಸಕಲಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಹಿತವಾದ) ವರ್ತನೆ ಉಳ್ಳವನು ಎಂದರೆ ಸರ್ವಲೋಕೋಪಕಾರವೃತ್ತಿಯುಳ್ಳವನು, (ಆದ್ದರಿಂದ ಸಜ್ಜನರಾದ ನಿಮಗೂ ಹಿತವನ್ನು ಉಂಟು ಮಾಡತಕ್ಕವನು). ಸರ್ವಜ್ಞನು, (ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಮಗೂ ಜ್ಞಾನೋಪದೇಶಕನು) ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನನು (ಅತ್ಯಂತ ಪೂಜ್ಯನು).

ಈ ಮೂರು ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ, ಅವತಾರ ಮಾಡತಕ್ಕವನು ವಾಯುದೇವರೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಾವಾಗ ಅವತಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದರೆ ಶೀಘ್ರದಲ್ಲೇ .

ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲೆಲ್ಲೋ ಅವತಾರ ಮಾಡಿದರೆ ನಮಗೇನು ಪ್ರಯೋಜನವೆಂದರೆ, 'ಇಹ' = ಇಲ್ಲೇ = ರೂಪ್ಯಪೀಠದ ಸುತ್ತಮುತ್ತಲಿನ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲೇ ಅವತಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ || 8 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಹೀಗೆ ರೂಪ್ಯಪೀಠದಲ್ಲಿ ನಡೆದದ್ದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ ನಂತರ, ವಾಯುದೇವರ ಅವತಾರಾದಿಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅವರ ತಂದೆತಾಯಿಗಳ ವಿಚಾರವನ್ನು ಹೇಳಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಸದ್ವೀಪ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸದ್ವೀಪವಾರಿನಿಧಿಸಪ್ತಕಭೂತಧಾತ್ರಾ,
ಮಧ್ಯೇಽಪಿ ಕರ್ಮಭುವಿ ಭಾರತನಾಮಖಂಡೇ |
ಕಾಲೇ ಕಲೌ ಸುವಿಮಲಾನ್ವಯಲಬ್ಧಜನ್ಮಾ
ಸನ್ಮಧ್ಯಗೇಹಕುಲಮೌಲಿಮಣಿದ್ವೀಜೋಽಭೂತ್ || 9 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: -ಸದ್ವೀಪವಾರಿನಿಧಿಸಪ್ತಕಭೂತಧಾತ್ರಾ, ಮಧ್ಯೇ, ಅಪಿ, ಕರ್ಮಭುವಿ, ಭಾರತನಾಮಖಂಡೇ, ಕಾಲೇ, ಕಲೌ, ಸುವಿಮಲಾನ್ವಯಲಬ್ಧಜನ್ಮಾ, ಸನ್ಮಧ್ಯಗೇಹಕುಲಮೌಲಿಮಣಿಃ, ದ್ವೀಜಃ, ಅಭೂತ್ ||

ಅರ್ಥ: - ಸದ್ವೀಪವಾರಿನಿಧಿಸಪ್ತಕಭೂತಧಾತ್ರಾ- ದ್ವೀಪ= ದ್ವೀಪಗಳೇನು, ವಾರಿನಿಧಿ =ಸಮುದ್ರವೇನು ಇವುಗಳ, ಸಪ್ತಕ=ಏಳರಿಂದ ಕೂಡಿದ, ಭೂತ=ಪ್ರಾಣಿಗಳನ್ನು, ಧಾತ್ರಾ= ಧರಿಸಿರುವ ಭೂಮಿಯ, ಮಧ್ಯೇ= ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಕರ್ಮಭುವಿ= ಕರ್ಮಭೂಮಿಯಾದ, ಭಾರತನಾಮಖಂಡೇ- ಭಾರತನಾಮ =ಭಾರತ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ, ಖಂಡೇ= ಖಂಡದಲ್ಲಿ, ಕಲೌ

ಕಾಲೇ ಅಪಿ= ಕಲಿಯುಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಸುವಿಮಲಾನ್ವಯಲಬ್ಧಜನ್ಮಾ-ಸು=ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ವಿಮಲ= ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಅನ್ವಯ=ವಂಶದಲ್ಲಿ, ಲಬ್ಧ= ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟ, ಜನ್ಮಾ= ಜನ್ಮವುಳ್ಳ, ಸನ್ಮಧ್ಯಗೇಹಕುಲಮೌಲಿಮಣಿಃ- ಸತ್= ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ, ಮಧ್ಯಗೇಹ= ಮಧ್ಯಗೇಹ ಎಂಬ, ಕುಲ=ವಂಶಕ್ಕೆ, ಮೌಲಿಮಣಿಃ= ಶಿರೋರತ್ನಪ್ರಾಯರಾದ, ದ್ವಿಜಃ=ಬ್ರಾಹ್ಮಣರು, ಅಭೂತ್=ಇದ್ದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಕಲಿಯುಗ(ಕಾಲ)ದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಗೇಹ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರು ಹುಟ್ಟಿದರು ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಎಂತಹವರೆಂದರೆ, ಅತ್ಯಂತನಿರ್ಮಲವಾದ ಎಂದರೆ ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಜನ್ಮವುಳ್ಳವರು, ಸಮೀಚೀನವಾದ ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹವೆಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ ಆ ಕುಲಕ್ಕೆ ಶಿರೋರತ್ನಪ್ರಾಯರು. (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದವರು). ಎಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದರೆಂದರೆ, ಜಂಬೂ ಮೊದಲಾದ ಸಪ್ತದ್ವೀಪಗಳುಳ್ಳ, ಲವಣಾದಿ ಸಪ್ತಸಮುದ್ರಗಳುಳ್ಳ ಭೂಮಂಡಲದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಜಂಬೂದ್ವೀಪದಲ್ಲಿ ಇರುವ ನವಖಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಭರತಖಂಡದಲ್ಲಿ. ಈ ಭರತಖಂಡ ಎಂತಹುದೆಂದರೆ, ಕರ್ಮಭೂಮಿಯು ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಶುಭಾಶುಭಕರ್ಮಗಳು ಸ್ವರ್ಗಾದಿಸಾಧನಗಳಾಗುತ್ತವೆ

|| 9 ||

ಅವತಾರಿಕಾ : ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ವೇದಾದ್ರಿ, 'ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವೇದಾದ್ರಿಸದ್ರಜತಪೀಠಪುರೇಶ್ವರಾಭ್ಯಾಂ

ಗ್ರಾಮೋ ವಿಭೂಷಿತತರಃ ಶಿವರೂಪ್ಯನಾಮಾ |

ಹೇಮಾದ್ರಿರಾಜವಿಭುರಾಜದಿಲಾವೃತಾಭಃ

ತಸ್ಯಾಭವದ್‌ಗುರುಗುಣಃ ಖಿಲು ಮೂಲಭೂಮಿಃ ||10||

ಪದಚ್ಛೇದಃ :- --ವೇದಾದ್ರಿಸದ್ರಜತಪೀಠಪುರೇಶ್ವರಾಭ್ಯಾಂ, ಗ್ರಾಮಃ, ವಿಭೂಷಿತತರಃ, ಶಿವರೂಪ್ಯನಾಮಾ, ಹೇಮಾದ್ರಿರಾಜ- ವಿಭುರಾಜದಿಲಾವೃತಾಭಃ, ತಸ್ಯ, ಅಭವತ್, ಗುರುಗುಣಃ, ಖಿಲು, ಮೂಲಭೂಮಿಃ ||

ಅರ್ಥಃ:-ಹೇಮಾದ್ರಿರಾಜವಿಭುರಾಜದಿಲಾವೃತಾಭಃ- ಹೇಮಾದ್ರಿರಾಜ = ಪರ್ವತಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಮೇರುಪರ್ವತವೇನು, ವಿಭು=ಮಹದೇವರೇನು ಇವರುಗಳಿಂದ, ರಾಜತ್=ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಇಲಾವೃತಾಭಃ = ಇಲಾವೃತಖಂಡದಂತೆ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ, ವೇದಾದ್ರಿಸದ್ರಜತಪೀಠಪುರೇಶ್ವರಾಭ್ಯಾಂ - ವೇದಾದ್ರಿ=ವೇದಪರ್ವತವೇನು, ಸತ್ = ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ, ರಜತಪೀಠಪುರ = ಉಡುಪಿ

ಪಟ್ಟಣವೇನು ಇವುಗಳಿಗೆ, ಈಶ್ವರಾಭ್ಯಾಂ=ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರೇನು ಇವರುಗಳಿಂದ, ವಿಭೂಷಿತತರಃ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಅಲಂಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಶಿವರೂಪ್ಯನಾಮಾ-ಶಿವರೂಪ್ಯ=ಶಿವರೂಪ್ಯ (ಶಿವಬೆಳ್ಳಿ=ಶಿವಳ್ಳಿ) ಎಂಬ, ನಾಮಾ= ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಗ್ರಾಮಃ= ಗ್ರಾಮವು, ಗುರುಗುಣಸ್ಯ = ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳ , ತಸ್ಯ=ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರಿಗೆ, ಮೂಲಭೂಮಿಃ=ಜನ್ಮಭೂಮಿಯು, ಅಭವತ್ ಖಲು=ಆಯಿತಷ್ಟೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಅವರ ಮೂಲ (ಜನ್ಮ)ಸ್ಥಾನವು ಶಿವರೂಪ್ಯ (ಶಿವಳ್ಳಿ, ಶಿವಬೆಳ್ಳಿ ಎಂದು ಅಪಭ್ರಂಶಸಂಕ್ಷೇಪ-ಭಾ.ಪ್ರ) ಎಂಬ ಗ್ರಾಮವು ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಆ ಶಿವರೂಪ್ಯವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಗುಣಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿತ್ತು. ಎಂದರೆ, ವೇದಶಾಸ್ತ್ರಾಭಿಜ್ಞರಾದ ಸಜ್ಜನರ ಅಧಿಷ್ಠಾನವೇ ಮೊದಲಾದ (ಸತ್ಸಂಗತಿಯೇ ಮೊದಲಾದ) ವಾಸಯೋಗ್ಯ ಗುಣಗಳು ಉಳ್ಳದ್ದಾಗಿತ್ತು.

ಆ ಶಿವಳ್ಳಿಯು ಮತ್ತೆ ಎಂತಹುದೆಂದರೆ, ಇಲಾವೃತಖಂಡದಂತೆ (ಜಂಬೂದ್ವೀಪದಲ್ಲಿರುವ ನವಖಂಡಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು) ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದು. ಇಲಾವೃತಖಂಡವು ಮೇರುಪರ್ವತದ (ಸ್ವರ್ಣಮಯ ಶಿಖರಗಳು ಉಳ್ಳದ್ದರಿಂದ 'ಹೇಮಾದ್ರಿರಾಜ' ಎಂದರೆ ಮೇರುಪರ್ವತ) ಸುತ್ತಲೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಶೋಭಿಸುವಂತೆ, ಶಿವಳ್ಳಿಯಲ್ಲಿ ವೇದಾದ್ರಿಯು ಎಂದರೆ ವೇದವೆಂಬ ಪರ್ವತವು ಇರೋಣದರಿಂದ ಶಿವಳ್ಳಿಯು ಶೋಭಿಸುತ್ತದೆ.

(ಈ ವೇದಾದ್ರಿಯ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ವಿಷಯವನ್ನು ಸ್ಯಾಂದಪುರಾಣಗತ ಇಂದ್ರಾಣೀಮಹಾತ್ಮೆಯಲ್ಲಿ ನೋಡಿ ತಿಳಿಯುವುದು).

ಇಲಾವೃತಖಂಡದಲ್ಲಿ ವಿಭುವೆಂಬರು ದ್ರದೇವರು ವಾಸವಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ಅದು ಶೋಭಿಸುವಂತೆ, ಶಿವಳ್ಳಿಯು ಹತ್ತಿರದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಮುಖ್ಯತಃ ವಿಭು (ಸಮರ್ಥನಾದ್ದರಿಂದ) ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರಿಂದ ಶೋಭಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಹೀಗೆ ಶಿವಳ್ಳಿಯು ವೇದಾದ್ರಿ, ರೂಪ್ಯಾಪೀಠಾಧಿಪತಿಗಳಿಂದ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಅಲಂಕೃತವಾದುದು

॥ 10 ॥

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ ಜನ್ಮಸ್ಥಳವನ್ನು ಹೇಳಿ ಈಗ ಅವರ ವಾಸಸ್ಥಳವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ರಾಮ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ರಾಮಾಧಿವೇಶಿತಹರಿಸ್ವಸ್ತು ಮೌಲಿಮಾಲಾ

ರಾಜದ್‌ವಿಮಾನಗಿರಿಶೋಭಿತಮಧ್ಯವಾಸ |

ಕ್ಷೇತ್ರಂ ಸ ಪಾಜಕಪದಂ ತ್ರಿ, ಕುಲೈಕಕೇತುಃ

ಕಂ ಯದ್‌ದಧಾತಿ ಸತತಂ ಖಿಲು ವಿಶ್ವಪಾಜಾತ್ || 11 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: -ರಾಮಾಧಿವೇಶಿತಹರಿಸ್ವಸ್ಯ ಮೌಲಿಮಾಲಾರಾಜದ್ವಿಮಾನಗಿರಿಶೋಭಿತಮ್, ಅಧ್ಯುವಾಸ, ಕ್ಷೇತ್ರಂ, ಸಃ, ಪಾಜಕಪದಂ, ತ್ರಿಕುಲೈಕಕೇತುಃ, ಕಂ, ಯತ್, ದಧಾತಿ, ಸತತಂ, ಖಿಲು, ವಿಶ್ವಪಾಜಾತ್ ||

ಅರ್ಥ:-ತ್ರಿಕುಲೈಕಕೇತುಃ- ತ್ರಿ=ಮೂರು, ಕುಲ=ಕುಲಗಳಿಗೆ, ಏಕಕೇತುಃ=ಧ್ವಜಪ್ರಾಯರಾದ, ಸಃ=ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಯತ್=ಯಾವುದು, ವಿಶ್ವಪಾಜಾತ್- ವಿಶ್ವ=ಜಗತ್ತನ್ನು, ಪ=ರಕ್ಷಿಸುವ, ಅಜಾತ್=ಉತ್ತರಹಿತರಾದ ಪರಶುರಾಮದೇವರ ದೇಸೆಯಿಂದ, ಸತತಂ=ಯಾವಾಗಲೂ, ಕಂ=ನೀರನ್ನು, ದಧತಿ=ಧರಿಸಿದೆಯೋ, ಅಂತಹ, ರಾಮಾಧಿವೇಶಿತಹರಿಸ್ವಸ್ಯ ಮೌಲಿಮಾಲಾರಾಜತ್ ವಿಮಾನಗಿರಿಶೋಭಿತಂ- ರಾಮ=ಪರಶುರಾಮದೇವರಿಂದ, ಅಧಿವೇಶಿತ=ಸ್ಥಾಪಿತವಾದ, ಹರಿ=ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ, ಸ್ವಸ್ಯ=ತಂಗಿಯಾದ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯ, ಮೌಲಿ=ಶಿರಸ್ಸಿನ, ಮಾಲಾ=ಹಾರದಿಂದ, ರಾಜತ್=ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ವಿಮಾನಗಿರಿ=ವಿಮಾನಗಿರಿಯಿಂದ, ಶೋಭಿತಂ=ಅಲಂಕೃತವಾದ, ಪಾಜಕಪದಂ=ಪಾಜಕ ಎಂದು ಹೆಸರುಳ್ಳ, ಕ್ಷೇತ್ರಂ=ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ, ಅಧ್ಯುವಾಸ=ವಾಸಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಪಾಜಕವೆಂಬ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ. ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಎಂತಹವರು ಎಂದರೆ, ಒಡಿಪ್ಪೇ, ಪಾರ್ಪದಾನೆ, ಕಬೇಕೊಡೇ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರಾಕೃತಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ಗೊತ್ತಾದ ಮೂರುಕುಲಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯಕೇತುವಂತೆ (ಧ್ವಜದಂತೆ) ಇದ್ದರು= ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಂತಶ್ರೇಷ್ಠರಾಗಿದ್ದರು.

ಆ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಪಾಜಕವೆಂದು ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಶ್ವಪನೆಂದೂ, ಜನ್ಮರಹಿತನಾದ್ದರಿಂದ ಅಜನೆಂದೂ ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ 'ವಿಶ್ವಪಾಜ'ನೆಂದು ಕರೆಸತಕ್ಕ ಪರಶುರಾಮದೇವರ ದೇಸೆಯಿಂದ 'ಕ' ಎಂಬ ನೀರು ಆ ಕ್ಷೇತ್ರದಲ್ಲಿ ಧಾರಣ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದರಿಂದ 'ಪಾಜಕ' ಎಂದು ಸಾರ್ಥಕ ನಾಮವು. (ವೇದವ್ಯಾಸ ಎನ್ನುವುದರ ಬದಲು ವ್ಯಾಸ ಎಂದು ಹೇಳುವಂತೆ, ವಿಶ್ವಪಾಜ ಎನ್ನುವುದರ ಬದಲು ಪಾಜ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ). ಪರಶುರಾಮದೇವರು ವಿಮಾನಗಿರಿಯ ಸುತ್ತಲೂ ಇದ್ದ ಬಂಡೆಗಳನ್ನು ನಾಲ್ಕು ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪರಶು (ಕೊಡಲಿ), ಧನುಸ್ಸು, ಬಾಣ, ಗದೆಗಳಿಂದ ಸೀಳಿ ಸದಾ ನೀರು ಇರುವಂತೆ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಪಾಜಕವೆಂದು ಅದಕ್ಕೆ ಹೆಸರು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಆ ಪಾಜಕಕ್ಷೇತ್ರವು ಎಂತಹುದು ಎಂದರೆ 'ವಿಮಾನ' ಎಂಬ ಬೆಟ್ಟದಿಂದ ಶೋಭಿಸತಕ್ಕದ್ದು. ಆ

ವಿಮಾನಗಿರಿಯಾದರೋ, 'ಹರಿಸ್ವಸಾ' ಎಂಬ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ತಂಗಿಯಾದ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯನ್ನೇ ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ಮಾಲೆಯನ್ನಾಗಿ ಉಳ್ಳದ್ದು. ಎಂದರೆ ಜನರು ಶಿರಸ್ಸಿನ ಅಗ್ರಭಾಗದಲ್ಲಿ ಹೂಮಾಲೆಯನ್ನು ಧರಿಸುವಂತೆ, ಆ ವಿಮಾನಗಿರಿಯು ತನ್ನ ಶಿರಃಸ್ಥಾನೀಯವಾದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ದುರ್ಗಾದೇವಿಯನ್ನು ಧರಿಸಿತ್ತು. ಆ ದುರ್ಗೆಯು ಎಂತಹವಳು ಎಂದರೆ, ಪರಶುರಾಮದೇವರಿಂದ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತಳಾದವಳು || 11 ||

ಅವತಾರಿಕಾ : ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ವೇದಾಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದನಂತರ ವಿವಾಹ ಮಾಡಿಕೊಂಡರು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಅರ್ಥಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅರ್ಥಂ ಕಮಪ್ಯನವಮಂ ಪುರುಷಾರ್ಥಹೇತುಂ

ಪುಂಸಾಂ ಪ್ರದಾತುಮುಚಿತಾಮುಚಿತಸ್ವರೂಪಾಮ್ |

ಕನ್ಯಾಂ ಸುವರ್ಣಲಸಿತಾಮಿವ ವೇದವಿದ್ಯಾಂ

ಜಗ್ರಾಹ ವಿಪ್ರವೃಷಭಪ್ರತಿಪಾದಿತಾಂ ಸಃ || 12 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅರ್ಥಂ, ಕಮ್, ಅಪಿ, ಅನವಮಂ, ಪುರುಷಾರ್ಥಹೇತುಂ, ಪುಂಸಾಂ, ಪ್ರದಾತುಮ್, ಉಚಿತಾಮ್, ಉಚಿತಸ್ವರೂಪಾಂ, ಕನ್ಯಾಂ, ಸುವರ್ಣಲಸಿತಾಮ್, ಇವ, ವೇದವಿದ್ಯಾಂ, ಜಗ್ರಾಹ, ವಿಪ್ರವೃಷಭಪ್ರತಿಪಾದಿತಾಂ, ಸಃ ||

ಅರ್ಥಃ:- ಸಃ = ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಪುಂಸಾಂ=ಪುರುಷರಿಗೆ, ಕಮಪಿ=ಯಾವುದು, ಅನವಮಂ=ಹೊಸದಲ್ಲದೇ, ಪುರುಷಾರ್ಥಹೇತುಂ-ಪುರುಷಾರ್ಥ=ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳಿಗೆ, ಹೇತುಂ=ಕಾರಣವಾದ, ಅರ್ಥಂ=ಪದಾರ್ಥವಸ್ತುವನ್ನು, ಅರ್ಥವನ್ನು, (ಶಬ್ದಾರ್ಥವನ್ನು,) ಪ್ರದಾತುಮ್ =ಕೊಡಲು, ಉಚಿತಾಮ್=ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಉಚಿತಸ್ವರೂಪಾಂ- ಉಚಿತ=ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಸ್ವರೂಪಾಂ =ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ, ಸುವರ್ಣಲಸಿತಾಂ- ಸುವರ್ಣ=ಭಂಗಾರದಂತೆ, ಲಸಿತಾಂ=ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಸು=ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ, ವರ್ಣ =ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ, ಲಸಿತಾಂ=ಶೋಭಿತವಾದ, ವಿಪ್ರಋಷಭಪ್ರತಿಪಾದಿತಾಂ- ವಿಪ್ರಋಷಭ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರಿಂದ, ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾಂ =ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಕನ್ಯಾಂ =ಕನ್ಯೆಯನ್ನು(ವೇದ 'ವತೀದೇವಿಯನ್ನು) ವೇದವಿದ್ಯಾಮಿವ = ವೇದವಿದ್ಯೆಯನ್ನೋ ಎಂಬಂತೆ ಜಗ್ರಾಹ=ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು (ವೇದಾವತೀಎಂಬ) ಕನ್ಯೆಯನ್ನು ವೇದವಿದ್ಯೆಯನ್ನೋ ಎಂಬಂತೆ ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಿದರು. ವೇದವಿದ್ಯೆಯು ಉತ್ತಮವಾದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವೆಂಬ ವಸ್ತುವನ್ನು ಪುರುಷರಿಗೆ ಕೊಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ, ಆ ಕನ್ಯೆಯು ಉತ್ತಮವಾದ ಮಧ್ಯ ಎಂಬ

ವಸ್ತುವನ್ನು ಸತ್‌ಪುರುಷರಿಗೆ ಹಡೆದು ಕೊಡಲು (ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ತಾಯಿಯಾಗಲು - ಔಪಚಾರಿಕ) ಯೋಗ್ಯಳು.

ವೇದವಿದ್ಯೆಯು ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಂದ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳಂತೆ, ಕನ್ಯೆಯು ತನ್ನ ರೂಪ, ಗುಣ, ಕುಲ, ವಯಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸಲ್ಪಡಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ಸ್ವರೂಪ ಉಳ್ಳವಳು. ವೇದವಿದ್ಯೆಯು ಸುಶೋಭಮಾನವಾದ, ವರ್ಣ= ಅಕ್ಷರಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದದ್ದು, ಕನ್ಯೆಯು ಸುವರ್ಣ=ಚಿನ್ನದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದವಳು (ಸಾಲಂಕೃತಕನ್ಯಾದಾನ ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ). ವೇದವಿದ್ಯೆಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರಿಂದ (ಉಪಾಧ್ಯಾಯರಿಂದ) ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು, ಕನ್ಯೆಯೂ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರಿಂದ ಪತ್ನಿತ್ವೇನ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟವಳು. ವೇದವಿದ್ಯೆಯು ಕೊಡುವ ಪರಬ್ರಹ್ಮನಂತೆ, ಕನ್ಯೆಯು ಕೊಡುವ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರೂ ಜ್ಞಾನೈಶ್ವರ್ಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರಣರಾದವರು || 12 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ತಮ್ಮ ಪತ್ನಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಕ್ರೀಡಾ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ರೇಮೇ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ರೇಮೇಽಚ್ಛಯೋಪನಿಷದೇವ ಮಹಾವಿವೇಕೋ

ಭಕ್ತೇವ ಶುದ್ಧಕರಣಃ ಪರಮಶ್ರಿತಾಽಲಮ್ |

ಮಿಥ್ಯಾಭಿಮಾನರಹಿತಃ ಪರಯೇವ ಮುಕ್ತಾ

ಸ್ವಾನಂದಸಂತತಿಕೃತಾ ಸ ತಯಾ ದ್ವಿಜೇಂದ್ರಃ || 13 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ರೇಮೇ, ಅಚ್ಛಯಾ, ಉಪನಿಷದಾ, ಇವ, ಮಹಾವಿವೇಕಃ, ಭಕ್ತಾ, ಇವ, ಶುದ್ಧಕರಣಃ, ಪರಮಶ್ರಿತಾ, ಅಲಮ್, ಮಿಥ್ಯಾಭಿಮಾನರಹಿತಃ, ಪರಯಾ, ಇವ, ಮುಕ್ತಾ, ಸ್ವಾನಂದಸಂತತಿಕೃತಾ, ಸಃ, ತಯಾ, ದ್ವಿಜೇಂದ್ರಃ ||

ಅರ್ಥಃ-ದ್ವಿಜೇಂದ್ರಃ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ, ಮಹಾವಿವೇಕಃ=ಹೆಚ್ಚು ಬುದ್ಧಿಶಾಲಿಗಳಾದ, ಸಃ=ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಅಚ್ಛಯಾ = ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಉಪನಿಷದಾ ಇವ=ಉಪನಿಷತ್ತಿನಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ, ಶುದ್ಧಕರಣಃ= ಶುದ್ಧವಾದ ಅಂತಃಕರಣ ವುಳ್ಳವನು, ಅಲಂ =ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ ಪರಮಶ್ರಿತಾ=ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿದವರಾಗಿ, ಭಕ್ತಾ ಇವ=ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ, ಮಿಥ್ಯಾಭಿಮಾನರಹಿತಃ =ಮಿಥ್ಯಾಜ್ಞಾನವೆಂಬ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ರಹಿತರಾದವರು ಪರಯಾ=ಉತ್ತಮವಾದ, ಮುಕ್ತಾ ಇವ=ಮುಕ್ತಿಯಿಂದಲೋ ಎಂಬಂತೆ, ಸ್ವಾನಂದಸಂತತಿಕೃತಾ-

सु=लुत्तमवाद, अनन्द=अनन्दतीर्थरंभ, संतति= संतानवन्नु,
 कृता=लुंठुमाडुव, स्व=तन्न, अनन्द=संतोषद, संतति=परंपरೆಯನ್ನು,
 कृता=लुंठुमाडुव, तया=अ वೇदवतियिन्द, रैमे=क्रीडिसिदरु.

तात्पर्यः-महाविवेक लुक्त्वानु एदरे मीक्षादिगलु नित्यवु, स्वर्गादिगलु
 अनित्यवु, 'अब्रह्मसंभषयुंतमसारं चाष्यनित्यकम्' एबुदगियु, हरिये
 सारके सारनु. सवसाराभुीकृवु मीदलागि सारसारविवेकने, परब्रह्मनु
 पूरुणज्णानादियुक्त्वनु; जिवनु अल्लुनबलादि युक्त्वनु मीदललद विवेकवुक्कु
 पूरुषनु, स्वप्नवाद एदरे, अपौरुषीयवद्वदिन्द अप्रामाण्यदुीषके
 कारणरहितवादलुपनिषत्तु एबवैदलान्तविदुीयिन्दलुीएबंत, महाविवेकिगलुद
 मधुीगैहक्कुरु रुष, नडतेगलिन्द निमलललद वीदवतीदुीयिन्द विहरिसिदरु.

शुद्धकरणनु एदरे मनूीवाक्यायुगंलु त्रीकरणगलु शुद्धियुक्कु (मनस्सिनिन्द
 परदारदिचिंतनूीनु, कुीदलदिगलुनु बिलुु दैवर ध्यानादि सतुायुमाडतक, व
 क्कानिन्द परनिंदा, नरसुतुयुदिगलुनु बिलुु वीद वारलयुण, सज्जनरुी गितवगुवंत
 भाषणमीदललद सतुायुमाडतक, दैहदिन्द लुदरंभरणकुीसरु नरसैवादिगलुनु
 बिलुु, परमातुन प्रीतुर्थवगियुी सकल कायुमाडतक इल्लुवै, एकदशुुदि
 व्रतगलिन्द दैहशुद्धियुक्कु) एदरे, रागलुदुीषरहितकरणवुक्कु पूरुषनु
 परमातुननु अश्रयु माडिद एदरे हरियनुी विषयवगिवुक्कु भक्कियिन्दलुी
 एबंत, शुद्धकरणरद मधुीगैहक्कुरु, शुरैहरियनुी (वतुंतगत) रक्कनगि
 अश्रयुसिद वीदवती दैवियिन्द रमिसिदरु.

मिथुाभिमलन रहितनलद एदरे, तनुदल्लद कुीतु, मक्कलु, हंडति मीदललदवुगलुलि
 तनुदुी अभिमलनवनुु बिलुु ततुज्णानियुु (इल्लुवै मुक्त्वनु), सु- सुरुषभुीतवद,
 अनन्दद संतति एदरे परंपरೆಯನ್ನು 'मुक्किसुखानु - भुीः' एबंत
 कुीडुव मुक्कियिन्दलुी एबंत, मिथुाभिमलनरहितवद मधुीगैहक्कुरु,
 सु=शुीभमलनवद, अनन्द एदरे अनन्दतीर्थरंभ ('हनूीमानु भुीम अनन्दः'
 एबुवंत- भु.वु) संतति= मगुवनुु कुीडतक वीदवतीदुीयिन्द क्रीडिसिदरु

अवतारिका :- ఆ మధ్యగేహభట్టరు కులదేవతೆಯಾದ అనంతేశ్వరన భక్తరాగిద్దరేందు తిళిసుత్తారే-‘తస్య’ఎంబ శ్లోకదింద.

तस्य प्रभूशेस्वरणयौः कुलदेवतायाः

भक्तिं बबन्ध निजधर्मरतः स धीरः ।

विष्णुतभारतपुరాणमहारहस्यं

यं भట్ట इत्थं भिषदंति जनानि निरितम् ॥ 14 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ತಸ್ಯ, ಪ್ರಭೋಃ, ಚರಣಯೋಃ, ಕುಲದೇವತಾಯಾಃ, ಭಕ್ತಿಂ, ಬಬಂಧ, ನಿಜಧರ್ಮರತಃ, ಸಃ, ಧೀರಃ, ವಿಷ್ಣುತಭಾರತ ಪುರಾಣಮಹಾರಹಸ್ಯಂ, ಯಂ, ಭಟ್ಠ, ಇತಿ, ಅಭಿವದಂತಿ, ಜನಾಃ, ವಿನೀತಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ - ವಿಷ್ಣುತಭಾರತಪುರಾಣಮಹಾರಹಸ್ಯಂ- ವಿಷ್ಣುತ=ತಿಳಿಯಲ್ಪಟ್ಟ, ಭಾರತ =ಮಹಾಭಾರತವೇನು, ಪುರಾಣ= ಪುರಾಣವೇನು, ಇವುಗಳ, ಮಹಾರಹಸ್ಯಂ = ಮಹಾರಹಸ್ಯವುಳ್ಳ, ವಿನೀತಂ=ವಿನಯವುಳ್ಳ, ಯಂ=ಯಾರನ್ನು, ಜನಃ=ಜನರು, ಭಟ್ಠ ಇತಿ= ಭಟ್ಠ ಎಂದು, ಅಭಿವದಂತಿ= ಕರೆಯುತ್ತಾರೋ, ಧೀರಃ=ಜಿತೇಂದ್ರಿಯರಾದ, ನಿಜಧರ್ಮರತಃ-ನಿಜ=ತಮ್ಮ, ಧರ್ಮ=ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ, ರತಃ=ಆಸಕ್ತರಾದ, ಸಃ= ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಠರು, ಕುಲದೇವತಾಯಾಃ=ಕುಲದೇವತೆಯಾದ, ತಸ್ಯ ಪ್ರಭೋಃ=ಆ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರ, ಚರಣಯೋಃ=ಪರಮಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಂ=ಭಕ್ತಿಯನ್ನು, ಬಬಂಧ=ಮಾಡಿದರು,

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಠರು ತಮ್ಮ ಕುಲದೇವತೆಯಾದ ರಜತಪೀಠಪುರದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕ ಸುದೃಢಸೇಹವೆಂಬ ಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಬಂಧನ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಫಲಿತಾಭಿಪ್ರಾಯ. ಈ ಮಧ್ಯಗೇಹ ಭಟ್ಠರು ಎಂತಹವರು ಎಂದರೆ, ತಮ್ಮ ವರ್ಣಾಶ್ರಮೋಚಿತವಾದ (ಬ್ರಾಹ್ಮಣಗೃಹಸ್ಥೋಚಿತವಾದ) ಧರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಸತ್ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ (ಯಜನ, ಯಾಜನ, ಅಧ್ಯಯನ, ಅಧ್ಯಾಪನ, ದಾನ, ಪ್ರತಿಗ್ರಹಾಖ್ಯ ಷಟ್ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) ಆಸಕ್ತರಾದವರು, ಧೀರರು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಜ್ಞರು (ಛ.ವ್ಯಾ). ಇಲ್ಲವೆ ಸ್ಥಿರಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳವರು (ವಿ.ಟೀ). ಭಾರತ ಮತ್ತು ಭಾಗವತಾದಿ ಪುರಾಣಗಳ ಅತ್ಯಂತಗೂಢಾರ್ಥವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಲ್ಲವರು, ಆದ್ದರಿಂದಲೇ, ವಿನೀತರು. ಎಂದರೆ ('ವಿದ್ಯಾ ದದಾತಿ ವಿನಯಮ್' ಎಂದು ಈರೀತಿ ವಿನಯಸಂಪನ್ನರು (ಛ.ವ್ಯಾ) ಇಲ್ಲವೆ ನಿರ್ಜಿತೇಂದ್ರಿಯರು -ವಿ.ಟೀ). ಇವರನ್ನು ಜನರು

ದೊಡ್ಡವರನ್ನು ಹೆಸರು ಹಿಡಿದು ಕರೆಯಬಾರದೆಂದು ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರೆಂದು (ಅವರ ಮನೆಯು ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿದ್ದುದರಿಂದ) ಕರೆಯುತ್ತಿದ್ದರು.

(ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಅವರ ಜನ್ಮನಾಮವೇನೆಂಬುದು ತಿಳಿಯದಾಗಿದೆ. ಹಾಗಾದರೂ, ಕೆಲವೆಡೆ ಅವರ ಹೆಸರು ನಾರಾಯಣಭಟ್ಟ ಎಂದು ಉಪಲಬ್ಧವಾಗಿದೆ). || 14 ||

ಅವತಾರಿಕಾ : ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮಹಾಪುರಾಣಕರಾಗಿದ್ದರೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಗೋವಿಂದ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಗೋವಿಂದಸುಂದರಕಥಾಸುಧಯಾ ಸ ನೃಣಾಮ್

ಆನಂದಯನ್ ನ ಕಿಲ ಕೇವಲಮಿಂದ್ರಿಯಾಣಿ |

ಕಿಂತು ಪ್ರಭೋ ರಜತಪೀಠಪುರೇ ಪದಾಬ್ಜಂ

ಶ್ರೀವಲ್ಲಭಸ್ಯ ಭಜತಾಮಪಿ ದೈವತಾನಾಮ್

|| 15 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಗೋವಿಂದಸುಂದರಕಥಾಸುಧಯಾ, ಸಃ, ನೃಣಾಮ್, ಆನಂದಯತ್, ನ, ಕಿಲ, ಕೇವಲಮ್, ಇಂದ್ರಿಯಾಣಿ, ಕಿಂತು, ಪ್ರಭೋಃ, ರಜತಪೀಠಪುರೇ, ಪದಾಬ್ಜಂ, ಶ್ರೀವಲ್ಲಭಸ್ಯ, ಭಜತಾಮ್, ಅಪಿ, ದೈವತಾನಾಮ್, ||

ಅರ್ಥಃ- ಗೋವಿಂದಸುಂದರಕಥಾಸುಧಯಾ-ಗೋವಿಂದ=ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ, ಸುಂದರ=ಸುಂದರವಾದ, ಕಥಾಸುಧಯಾ=ಕಥಾಮೃತದಿಂದ, ಸಃ=ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ನೃಣಾಂ=ಮನುಷ್ಯರ, ಕೇವಲಮಿಂದ್ರಿಯಾಣಿ= ಕೇವಲ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ, ನ ಆನಂದಯತ್ =ಸಂತೋಷಪಡಿಸಲಿಲ್ಲ. ಕಿಂತು=ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ, ರಜತಪೀಠಪುರೇ=ಉಡುಪಿಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಭೋಃ=ಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ಶ್ರೀವಲ್ಲಭಸ್ಯ=ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನ, ಪದಾಬ್ಜಂ=ಪಾದಕಮಲಗಳನ್ನು, ಭಜತಾಂ=ಭಜಿಸುವ, ದೈವತಾನಾಮ್ ಅಪಿ = ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಕೂಡ, ಆನಂದಯತ್=ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ್ದರಿಂದ ಗೋವಿಂದ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಮನೋಹರ ಕಥೆಗಳನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಈ ಕಥೆಗಳು ಅಮೃತಕ್ಕೆ ಸದೃಶವಾಗಿದ್ದವು. ಇಂತಹ ಕಥಾಮೃತವನ್ನು ಕರ್ಣಾಂಜಲಿಪುಟದಿಂದ ಪಾನ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಕೇವಲ ಜನರುಗಳ ಮನಸ್ಸುಗಳು, ಶ್ರೋತ್ರಗಳು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ, ದೇವತೆಗಳ ಮನಶ್ಶೋತ್ರಗಳೂ

ಸಂತೋಷಗೊಂಡವು. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಆ ದೇವತೆಗಳು ಎಂತಹವರು ಎಂದರೆ, ಉಡುಪಿ ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯ ಪಾದಕಮಲವನ್ನು ಭಜನೆ ಮಾಡತಕ್ಕವರು. ದೇವತೆಗಳೂ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟದ್ದರಿಂದಲೂ, ಗೋವಿಂದಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ ಪುರಾಣವು ವೇದಸಮ್ಮತವಾಗಿತ್ತೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅನಂತಾಸನದೇವರ ಸುತ್ತಲೂ ಬೆಳ್ಳಿಯ ಪೀಠ (ನಾಲ್ಕುಮೈಲಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ) ವಿದೆಯೆಂದೂ, ಇದು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಹುದುಗಿದೆ ಎಂದೂ ಪುರಾಣ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಿರುವುದರಿಂದ, ರಜತಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಇರತಕ್ಕ ಈ ಪಟ್ಟಣಕ್ಕೆ (ಉಡುಪಿಗೆ) ರಜತಪೀಠಪುರವೆಂದು ಹೆಸರು ಬಂದಿದೆ (ವಿ.ಟೀ). ರಜತಪೀಠಪುರದಲ್ಲಿರುವ ವಿಗ್ರಹವು ಲಿಂಗಾಕಾರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ನಾರಾಯಣತ್ವ ಈ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

‘ಸ್ವದರ್ಶನೋರುವ್ರತಿನೇ ನಿಶೀಢೇ ಪ್ರಾಪ್ತಾಯ ಭೋಗೀಂದ್ರಗತೋ ಹರಿಃ ಪ್ರಭುಃ |

ಸ್ವಂ ದರ್ಶಯಿತ್ವಾ ಖಿಲು ಕುಂಜಮಾಧವದ್ವಿಜಾಯ ತದ್ವತ್ ಪ್ರತಿಮಾಂ ವ್ಯಧಾಪಯತ್ ||’

ಎಂದರೆ, ತನ್ನ ದರ್ಶನ ಮಾಡೋಣವೆಂಬ ಶ್ರೇಷ್ಠವ್ರತವುಳ್ಳ, ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರತಕ್ಕ, ಕುಂಜಮಾಧವನೆಂಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನಿಗೆ, ಶೇಷಶಾಯಿಯಾದ, ಸಮರ್ಥನಾದ ಹರಿಯು ತನ್ನ ದರ್ಶನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಆ ರೀತಿಯಾಗಿ (ಲಿಂಗಾಕಾರವಾದ) ಪ್ರತಿಮೆಯನ್ನು ಸ್ಥಾಪಿಸಿದನು. (ಭಾ.ಪ್ರ) || 15 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ಭಾರತ, ಪುರಾಣಾರ್ಥಭಿಜ್ಞರಾಗಿದ್ದರೂ, ಕಲಿಕಾಲದ ಬಲದಿಂದ ತತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವುಳ್ಳವರಾದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- ‘ಇತ್ಥಂ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಇತ್ಥಂ ಹರೇರ್ಗುಣಕಥಾಸುಧಯಾ ಸುತ್ತಪ್ತೋ

ನೈರ್ಗುಣ್ಯವಾದಿಷು ಜನೇಷ್ವಪಿ ಸಾಗ್ರಹೇಷು |

ತತ್ತ್ವೇ ಸ ಕಾಲಚಲಧೀರತಿಸಂಶಯಾಲುಃ

ಧೀಮಾನ್ ಧಿಯಾ ಶ್ರವಣಶೋಧಿತಯಾ ಪ್ರದಧ್ಯೌಃ || 16 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಇತ್ಥಂ, ಹರೇಃ, ಗುಣಕಥಾಸುಧಯಾ, ಸುತ್ತಪ್ತಃ, ನೈರ್ಗುಣ್ಯವಾದಿಷು, ಜನೇಷು, ಅಪಿ, ಸಾಗ್ರಹೇಷು, ತತ್ತ್ವೇ, ಸಃ, ಕಾಲಚಲಧೀಃ, ಅತಿಸಂಶಯಾಲುಃ, ಧೀಮಾನ್, ಧಿಯಾ, ಶ್ರವಣಶೋಧಿತಯಾ, ಪ್ರದಧ್ಯೌಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ನೈರ್ಗುಣ್ಯವಾದಿಷು- ನೈರ್ಗುಣ್ಯ=ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ನಿರ್ಗುಣತ್ವವನ್ನು, ವಾದಿಷು=

ಹೇಳುವ, ಜನೇಷು=ಜನಗಳು, ಸಾಗ್ರಹೇಷು ಸತ್ಸು=ಆಗ್ರಹದಿಂದ ಕೂಡುತ್ತಿರಲು, ಇತ್ಥಂ=ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ, ಹರೇಃ= ಶ್ರೀಮನ್ನಾರಾಯಣನ, ಗುಣಕಥಾಸುಧಯಾ-ಗುಣ=ಗುಣಗಳನ್ನು, ಕಥಾ=ಹೇಳೋಣವೆಂಬ, ಸುಧಯಾ= ಅಮೃತದಿಂದ, ಸುತೃಪ್ತಃ= ಅತ್ಯಂತತೃಪ್ತರಾದ, ಕಾಲಚಲಧೀಃ- ಕಾಲ=ಕಲಿಗಾಲದಿಂದ, ಚಲ =ಚಂಚಲವಾದ ಧೀಃ=ಬುದ್ಧಿಯುಳ್ಳ, ತತ್ತ್ವೇ= ತತ್ತ್ವದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಅತಿಸಂಶಯಾಲಃ=ಅತ್ಯಂತ ಸಂಶಯಗೊಳ್ಳುತ್ತಿರುವ, ಧೀಮಾನ್=ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ, ಸಃ=ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಶ್ರವಣಶೋಧಿತಯಾ- ಶ್ರವಣ=ಶಾಸ್ತ್ರ ಕೇಳೋಣದರಿಂದ, ಶೋಧಿತಯಾ= ಶುದ್ಧಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಧಿಯಾ =ಬುದ್ಧಿಯಿಂದ, ಪ್ರದಧ್ಯೌಃ= ಯೋಚಿಸಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪಾಪಹರನಾದ್ದರಿಂದ ಹರಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವಾದಿ ಗುಣಗಳ ಕಥನದಿಂದ ಅತ್ಯಂತತೃಪ್ತರಾಗಿದ್ದರು. ಆದರೆ, ನೈರ್ಗುಣ್ಯವಾದಿಗಳಾದ ಮಾಯಿಜನರುಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಗುಣತ್ವವನ್ನು ಅನಾದರಮಾಡಿ ದೇವರು ನಿರ್ಗುಣ ಎಂಬುದಾಗಿ ಆಗ್ರಹವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ವರೂಪವಿಷಯಕ ತತ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅರೆ ಸಂಶಯ ಉಂಟಾಯಿತು. ಏಕೆಂದರೆ, ಇವರ ಬುದ್ಧಿಯು ಕಲಿಗಾಲಬಲದಿಂದ-

‘ಅಯಂ ಕಾಲಃ ಕಲೇಃ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ತೇನ ಚೋಪದ್ರುತಾ ಜನಾಃ |’

‘ಅಸ್ತಾದಾವೇಶಬಲತಃಃ ಕಲೇಃ ಶಕ್ತ್ಯಾ ಚ ಪೀಡಿತಾಃ ||

ಭವಂತಿ ಮಲಿನಾತ್ಮಾನಃ ಸಜ್ಜನಾಃ ಸಾಂಖ್ಯಯೋಗಿನಃ ||’

ಎಂದರೆ ಈ ಕಾಲವು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿ ಕಲಿಯದು, ಅವನಿಂದ ಸಜ್ಜನರು ಪೀಡಿತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ನಮ್ಮ (ಅಸುರರ) ಆವೇಶದ ಬಲದಿಂದಲೂ ಕಲಿಯು ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ ಬಾಧಿತರಾದ ಜ್ಞಾನಯೋಗಿಗಳಾದ ಸಜ್ಜನರು ಮಲಿನಮನಸ್ಕರಾಗುತ್ತಾರೆ ಎಂಬೀರೀತ್ಯಾ ಚಂಚಲವಾಯಿತು. ಆದರೆ ಸಂಶಯಗ್ರಸ್ತರಾಗಿ ಸುಮ್ಮನೆ ಕೂಡಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇವರು ಬುದ್ಧಿವಂತರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾನೇನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುದಾಗಿ ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ತಾವೇ ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡಿದರು. ಇವರ ಮನಸ್ಸು ಭಾರತಾದಿ ಸಚ್ಚಾಸ್ತ್ರಶ್ರವಣದಿಂದ ನಿರ್ಮಲವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡಲು ಶಕ್ಯವಾಯಿತು ||

16 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಅವರ ಆಲೋಚನಾಪ್ರಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- ‘ತ್ರಾತಾ ಯ ಏವ ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತ್ರಾತಾ ಯ ಏವ ನರಕಾತ್ ಸ ಹಿ ಪುತ್ರನಾಮಾ
 ಮುಖ್ಯಾವನಂ ನ ಸುಲಭಂ ಪುರುಷಾದಪೂರ್ಣಾತ್ |
 ತಸ್ಮಾತ್ ಸಮಸ್ತವಿದಪತ್ಯಮವದ್ಯಹೀನಂ
 ವಿದ್ಯಾಕರಾಕೃತಿ ಲಭೇಮಹಿ ಕೈರುಪಾಯೈಃ || 17 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ತ್ರಾತಾ, ಯಃ, ಏವ, ನರಕಾತ್, ಸಃ, ಹಿ, ಪುತ್ರನಾಮಾ, ಮುಖ್ಯಾವನಂ, ನ, ಸುಲಭಂ, ಪುರುಷಾತ್, ಅಪೂರ್ಣಾತ್, ತಸ್ಮಾತ್, ಸಮಸ್ತವಿತ್, ಅಪತ್ಯಮ್, ಅವದ್ಯಹೀನಂ, ವಿದ್ಯಾಕರಾಕೃತಿ, ಲಭೇಮಹಿ, ಕೈಃ, ಉಪಾಯೈಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ನರಕಾತ್ = ನರಕದ್ವೇಷಿಯಿಂದ, ಯಃ = ಯಾರು, ತ್ರಾತಾ = ಕಾಪಾಡುವರೋ, ಸಃ ಏವ ಹಿ = ಅವನಷ್ಟೇ, ಪುತ್ರನಾಮಾ = ಪುತ್ರ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು, ಮುಖ್ಯಾವನಂ = ಮುಖ್ಯವಾದ ರಕ್ಷಣೆಯು, ಅಪೂರ್ಣಾತ್ = ಗುಣಪೂರ್ಣನಲ್ಲದೇ ಇರುವ, ಪುರುಷಾತ್ = ಪುರುಷನದೇಸೆಯಿಂದ, ನ ಸುಲಭಂ = ಸುಲಭವಲ್ಲವು. ತಸ್ಮಾತ್ = ಆ ಕಾರಣದ್ವೇಷಿಯಿಂದ, ಸಮಸ್ತವಿತ್ - ಸಮಸ್ತ = ಎಲ್ಲವನ್ನೂ, ವಿತ್ = ತಿಳಿದಂಥ, ವಿದ್ಯಾಕರಾಕೃತಿ - ವಿದ್ಯಾ = ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗೆ, ಆಕರ = ಗಣಿಯಂತಿರುವ, ಆಕೃತಿ = ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ, ಅವದ್ಯಹೀನಮ್ = ದೋಷರಹಿತನಾದ, ಅಪತ್ಯಂ = ಮಗನನ್ನು, ಕೈಃ = ಯಾವ, ಉಪಾಯೈಃ = ಉಪಾಯಗಳಿಂದ, ಲಭೇಮಹಿ = ಹೊಂದುತ್ತೇವೆ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- 'ಪುನ್ನಾಮೋ ನರಕಾತ್ ತ್ರಾತಾ ಪುತ್ರ ಇತ್ಯಭಿಧೀಯತೇ' ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರ, ಯಾವನು ಪುನ್ನಾಮಕ ನರಕವೆಂಬ ದುರ್ಗತಿಯಿಂದ ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಯೋ ಅವನೇ ಪುತ್ರನಾಮಕನು. ಹೀಗೆ ದುರ್ಗತಿಯಿಂದ ರಕ್ಷಣೆಯೆಂಬ ಮುಖ್ಯರಕ್ಷಣೆಯು ಸ್ವತಃ ಪೂರ್ಣನಲ್ಲದ ಪುರುಷನಿಂದ ಆಗತಕ್ಕದ್ದಲ್ಲ. (ದುರ್ಲಭವು.)

(ತಾನೇ ಅಪೂರ್ಣನೆಂದ ಮೇಲೆ ಉಳಿದವರ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನಾದರೂ ಹೇಗೆ ಮಾಡಿಯಾನು(★)? ನಮಗಾದರೋ ತತ್ವಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯವುಂಟಾಗಿರೋಣದರಿಂದ ದುರ್ಗತಿಯೇ ಆಗಿರುತ್ತದೆ. ಇಂತಹ ದುರ್ಗತಿಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾದರೆ ಯಥಾರ್ಥಜ್ಞಾನವು ಉಂಟಾಗಬೇಕು. ಇಂತಹ ಜ್ಞಾನವಾದರೋ ಸ್ವತಃ ಅಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಪುರುಷನಿಂದ ಹೇಗಾದೀತು? ★★.) ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ, ಆದ್ದರಿಂದ ದೋಷರಹಿತನಾದ (ಪೂರ್ಣನಾದ), (★) ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ (★★) (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ತತ್ವಜ್ಞಾನೋಪದೇಶ ಪೂರ್ವಕ ನಮಗೆ ದುರ್ಗತಿಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸತಕ್ಕ) ಪುತ್ರನನ್ನು ನಾವು ಪಡೆಯಬೇಕು. ಹೀಗೆ ವಿದ್ಯೆಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಾನಭೂತವಾದ ಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ ಸಂತತಿಯನ್ನು ನಾವು ಯಾವ ಉಪಾಯದಿಂದ ಪಡೆದೇವು?

(ಹೀಗೆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಆಲೋಚಿಸಿದರೆಂದು ಪೂರ್ವ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಅನ್ವಯವು) || 17 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಹಿಂದಿನ ಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ತಾವು ತಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ಮಗನನ್ನು ಯಾವ ಉಪಾಯದಿಂದ ಪಡೆದೇವು ಎಂದು ಚಿಂತಿಸಿದರೆಂದು ಹೇಳಿದರು. ಈಗ ಅವರು ಆಲೋಚಿಸಿದ ಉಪಾಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಪೂರ್ವೇ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಪೂರ್ವೇಽಪಿ ಕರ್ಮಪರಾಶರಪಾಂಡುಮುಖ್ಯಾಃ
ಯತ್ಸೇವಯಾ ಗುಣಗಣಾಢ್ಯಮಪತ್ಯಮಾಪುಃ |
ತಂ ಪೂರ್ಣಸದ್ಗುಣತನುಂ ಕರುಣಾಮೃತಾಬ್ಧಿಂ
ನಾರಾಯಣಂ ಕುಲಪತಿಂ ಶರಣಂ ವ್ರಜೇಮ || 18 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಪೂರ್ವೇ, ಅಪಿ, ಕರ್ಮಪರಾಶರಪಾಂಡುಮುಖ್ಯಾಃ, ಯತ್, ಸೇವಯಾ, ಗುಣಗಣಾಢ್ಯಮ್, ಅಪತ್ಯಮ್, ಆಪುಃ, ತಂ, ಪೂರ್ಣಸದ್ಗುಣತನುಂ, ಕರುಣಾಮೃತಾಬ್ಧಿಂ, ನಾರಾಯಣಂ, ಕುಲಪತಿಂ, ಶರಣಂ, ವ್ರಜೇಮ ||

ಅರ್ಥಃ - ಪೂರ್ವೇ ಅಪಿ= ಮೊದಲು, ಕರ್ಮಪರಾಶರಪಾಂಡುಮುಖ್ಯಾಃ= ಕರ್ಮಮ=ಕರ್ಮಮಯುಷಿಗಳೇನು, ಪರಾಶರ=ಪರಾಶರ ಯುಷಿಗಳೇನು, ಪಾಂಡು=ಪಾಂಡುಮಹಾರಾಜನೇನು ಇವರುಗಳೇ, ಮುಖ್ಯಾಃ=ಮೊದಲಾದವರು, ಯತ್ತೇವಯಾ=ಯಾರ ಸೇವೆಯಿಂದ, ಗುಣಗಣಾಢ್ಯಂ- ಗುಣ=ಗುಣಗಳ, ಗಣ=ಸಮೂಹದಿಂದ, ಆಢ್ಯಂ=ಪೂರ್ಣರಾದ, ಅಪತ್ಯಂ=ಮಗನನ್ನು, ಆಪುಃ=ಹೊಂದಿದರೋ, ತಂ=ಅಂತಹ, ಪೂರ್ಣಸದ್ಗುಣತನುಂ-ಪೂರ್ಣ= ಪೂರ್ಣವಾದ, ಸದ್ಗುಣ=ಸದ್ಗುಣಗಳೇ, ತನುಂ=ಶರೀರವಾಗಿ ವುಳ್ಳ, ಕರುಣಾಮೃತಾಬ್ಧಿಂ- ಕರುಣಾ=ಕರುಣೆಯೆಂಬ, ಅಮೃತ=ಅಮೃತದಿಂದ, ಅಬ್ಧಿಂ=ಸಮುದ್ರಪ್ರಾಯರಾದ, ಕುಲಪತಿಂ=ಕುಲದೇವರಾದ, ನಾರಾಯಣಂ=ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರ ನ್ನು, ಶರಣಂ ವ್ರಜೇಮ=ಮರೆ ಹೊಂದೋಣ.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು (ಸರ್ವ ಜ್ಞಾನಾದ, ದೋಷಹೀನನಾದ, ತಮ್ಮ ದುರ್ಗತಿಯನ್ನು ತಪ್ಪಿಸತಕ್ಕ ಮಗನನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ) ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಶರಣು ಹೊಂದೋಣ ಎಂದು ಯೋಚಿಸಿದರೆಂದು ಫಲಿತಾಭಿಪ್ರಾಯ. ನಾರಾಯಣನು ಎಂತಹವನು ಎಂದರೆ ಕುಲಪತಿ ಎಂದರೆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ ಮನೆದೈವನು. ಪರಿಪೂರ್ಣನಾದ ಸಮೀಚೀನ ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ಗುಣಗಳನ್ನೇ

ಶರೀರವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನು. (ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೂ, ಅವನ ಗುಣಗಳಿಗೂ ಅತ್ಯಂತಅಭೇದವು). (ಪಾಠಾಂತರದಲ್ಲಿ 'ಪೂರ್ಣಷಡ್ಗುಣತನುಮ್' ಎಂದಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೈಶ್ವರ್ಯಪ್ರಭಾನಂದತೇಜಃ ಶಕ್ತಿಗಳೆಂಬ ಆರುಗುಣಗಳನ್ನೇ - ಇದರಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಿತವಾದ ಅನಂತಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳನ್ನೇ - ಶರೀರವಾಗಿ ಉಳ್ಳವನೆಂದರ್ಥ).

ಯಾರಾದರೂ ಸೇವಿಸಿ ಸತ್ಪುತ್ರಸಂತಾನವನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾರೋ ಎಂದರೆ, ಹೌದು ಪುರಾತನರಾದ ಕರ್ಮಪ್ರಜಾಪತಿಗಳು (ದೇವಹೂತಿ ದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಕಪಿಲರೂಪಿ ಪರಮಾತ್ಮನು), ಪರಾಶರ ಮಹರ್ಷಿಗಳು (ಸತ್ಯವತೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ ವೇದವ್ಯಾಸರು), ಪಾಂಡುಚಕ್ರವರ್ತಿ (ಕುಂತೀದೇವಿಯಲ್ಲಿ ಭೀಮಸೇನ) ಮೊದಲಾದವರು ಎಂದರೆ ಕಶ್ಯಪ,ಕೇಸರ್ಯಾದಿಗಳು ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಸೇವಾ ಮಾಡಿ ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪಡೆದಿದ್ದಾರೆ. ಆ ಮಕ್ಕಳಾದರೋ ಸರ್ವಜ್ಞರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಪುತ್ರಪ್ರದನಾದ ಆ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಸೇವಿಸಿದರೆ ನಮಗೂ ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಮಗನಾಗುವನೆಂದು ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡಿದರು || 18 ||

ಅವತಾರಿಕಾ : ಹೀಗೆ ಚಿಂತಿಸಿ, ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರ ಸೇವಾಮಾಡಿದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಇತ್ಥಂ ವಿಚಿಂತ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಇತ್ಥಂ ವಿಚಿಂತ್ಯ ಸ ವಿಚಿಂತ್ಯ ಮನನ್ಯ ಬಂಧುಃ
ಪ್ರೇಷ್ಯಪ್ರದಂ ರಜತಪೀಠಪುರಾಧಿವಾಸಮ್ |
ಭಕ್ತ್ಯಾ ಭವಾಬ್ಧಿಭಯಭಂಗದಯಾ ಶುಭಾತ್ಮಾ
ಭೇಜೇ ಭುಜಂಗಶಯನಂ ದ್ವಿಷಡಬ್ದಕಾಲಮ್ || 19 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಇತ್ಥಂ, ವಿಚಿಂತ್ಯ, ಸಃ, ವಿಚಿಂತ್ಯಮ್, ಅನನ್ಯಬಂಧುಃ, ಪ್ರೇಷ್ಯಪ್ರದಂ, ರಜತಪೀಠಪುರಾಧಿವಾಸಮ್ | ಭಕ್ತ್ಯಾ, ಭವಾಬ್ಧಿಭಯಭಂಗದಯಾ, ಶುಭಾತ್ಮಾ, ಭೇಜೇ, ಭುಜಂಗಶಯನಂ, ದ್ವಿಷಡಬ್ದಕಾಲಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ - ಅನನ್ಯಬಂಧುಃ = ಭಗವದತಿರಿಕ್ತಅನ್ಯಬಂಧುರಹಿತನಾದ, ಶುಭಾತ್ಮಾ = ನಿರ್ಮಲವಾದಅಂತಃಕರಣವುಳ್ಳ, ಸಃ = ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠನು, ವಿಚಿಂತ್ಯಮ್ = ವಿಚಾರಣೆಯ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು, ಇತ್ಥಮ್ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವಿಚಿಂತ್ಯ = ವಿಚಾರ ಮಾಡಿ, ಪ್ರೇಷ್ಯಪ್ರದಮ್ = ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರದಾನ ಮಾಡತಕ್ಕ, (ಅತಿಶಯಪ್ರಿಯವಾದ್ದನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ), ರಜತಪೀಠಪುರಾಧಿವಾಸಂ = ರಜತಪೀಠಪುರದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕ, ಭುಜಂಗಶಾಯಿನಂ =

ಶೇಷಶಾಯಿಯಾದ, ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರನ್ನು, ಭವಾಬ್ಧಿಭಯಭಂಗದಯಾ - ಭವ = ಸಂಸಾರವೆಂಬ, ಅಬ್ಧಿ = ಸಮುದ್ರದ್ದೆಸೆಯಿಂದ ಉಂಟಾದ, ಭಯ = ಭಯದ, ಭಂಗ = ನಾಶವನ್ನು, ದಯಾ = ಕೊಡತಕ್ಕ, ಭಕ್ತ್ಯಾ = ಭಕ್ತಿಯಿಂದ, ದ್ವಿಷಡಬ್ದಕಾಲಂ = ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷ ಕಾಲ, ಭೇಜೇ = ಸೇವಾಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ಎಂದರೆ, ನಮ್ಮ ಉದ್ಧೃತಿಯು ಸರ್ವಜ್ಞನಾದ ಮಗನಿಂದಲೇ, ಸತ್ತುತ್ತಲಾಭವು ನಾರಾಯಣನ ಸೇವೆಯಿಂದಲೇ ಎಂಬುದಾಗಿ ಚಿಂತಿಸಿ, ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಉಡುಪಿಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕ ಶೇಷಶಾಯಿಯನ್ನು (ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರನ್ನು) ಹನ್ನೆರಡು ವರ್ಷಕಾಲ ಸೇವಾಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ.

ಅವರು ಮಾಡಿದ ಚಿಂತನೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಜನರು ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡುವ ಚಿಂತನೆಯಂತೆ ಕೆಲಸಕ್ಕೆ ಬಾರದ್ದಲ್ಲ. ಮತ್ತೆ ಎಂತಹುದೆಂದರೆ, ವಿಚಿಂತ್ಯವಾದುದು = ವಿಚಾರಣೆಯ ಪ್ರಮೇಯವು. ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಸೇವೆ ಮಾಡಿದರಲ್ಲಾ ಅದರ ವೈಶಿಷ್ಟ್ಯವೇನು ಎಂದರೆ ಅವನು ಇಷ್ಟಪ್ರದನು = ಸಕಲ ಸಜ್ಜನರ ಮನೋಭೀಷ್ಟದಾಯಕನು. (ಆದ್ದರಿಂದ ಸತ್ತುತ್ತ ಲಾಭವೆಂಬ ಇಲರ ಅಭೀಷ್ಟವನ್ನೂ ಕೊಡತಕ್ಕವನು).

ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಎಂತಹವರು ಎಂದರೆ ಸ್ವಚ್ಛ (ನಿರ್ಮಲ)ವಾದ ಮನಸ್ಸುಳ್ಳವರು. ಅನನ್ಯ ಬಂಧುಗಳು ಎಂದರೆ - ಭಗವದ್ವ್ಯತಿರಿಕ್ತಬಂಧುರಹಿತರು (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸೇವಿಸಿದರು ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇತುಗರ್ಭ ವಿಶೇಷಣವಿದು).

ಹೇಗೆ ಸೇವಿಸಿದರು ಎಂದರೆ, ಭಕ್ತಿಯಿಂದ = ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕ ಸುದೃಢ ಸ್ನೇಹದಿಂದ. ಭಕ್ತಿ ಎಂತಹುದು ಎಂದರೆ, ಸಂಸಾರಸಾಗರದ ಭಯವನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು.

‘ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಸ್ತು ಸುದೃಢಃ ಸರ್ವತೋಧಿಕಃ |

ಸ್ನೇಹೋ ಭಕ್ತಿರಿತಿ ಪ್ರೋಕ್ತಃ ತಯಾ ಮುಕ್ತಿನಿಚಾನ್ಯಥಾ’

ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ನಿರ್ಣಯೋಕ್ತೀರೀತ್ಯಾ ಮೋಕ್ಷಪ್ರದವಾದದ್ದು. ಹೀಗೆ ಮೋಕ್ಷವನ್ನೇ ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದಾದ್ದರಿಂದ ಸತ್ತುತ್ತಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕದ್ದೆಂದು ಕೈಮುತ್ಯನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಿಶೇಷಾಂಶ- 1. ಶೇಷಶಾಯಿಯನ್ನು ಸೇವಿಸಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ,

‘ತಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ ಸುರಾಃ ಸರ್ವೇ ಮಹಾರಾಕ್ಷಸಪೀಡಿತಾಃ |

ದುಗ್ಧಾಬ್ಧಿಶಾಯಿನಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಶರಣ್ಯಂ ಶರಣಂ ಯಯುಃ||’

‘ಭೂಭಾರಕ್ಷಪಣಾಪೇಕ್ಷಾಸ್ತಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ ದಿವೌಕಸಃ |

ದುಗ್ಧಾಬ್ಧಿಶಾಯಿನಂ ವಿಷ್ಣುಂ ಶರಣ್ಯಂ ಶರಣಂ ಯಯುಃ||’

ಮೊದಲಾಗಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ರಾಮಕೃಷ್ಣಾದಿ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ದೈತ್ಯಪೀಡಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳು ಶೇಷಶಾಯಿಯನ್ನೇ ಮೊರೆ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ, ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ಅವತಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ತತ್ವಜ್ಞಾನಪೀಡಿತರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರೂ ಶೇಷಶಾಯಿಯನ್ನೇ ಮೊರೆಹೊಂದಿದರೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು.

2. ದ್ವಾದಶ ವರ್ಷಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ದ್ವಾದಶ ಎಂಬ ಸಂಖ್ಯೆಗೆ ಬಲು ಮಹತ್ವವಿದೆ.

01. ವೇದವ್ಯಾಸದೇವರು ಭಾಗವತವನ್ನು ದ್ವಾದಶ ಸ್ಕಂಧದಲ್ಲಿ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ,

02. ಆನಂದತೀರ್ಥರು ದ್ವಾದಶ ಸ್ತೋತ್ರಗಳನ್ನೇ ರಚಿಸಿದ್ದಾರೆ.

03. ನಿತ್ಯವೂ ದ್ವಾದಶ ಪುಂಡ್ರಧಾರಣವೇ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುತ್ತವೆ.

04. ಮಾಸಗಳಾದರೋ ದ್ವಾದಶವಿವೆ.

05. ಆದಿತ್ಯರುಗಳಾದರೋ ದ್ವಾದಶರಿದ್ದಾರೆ.

06. ಮಾಸನಿಯಾಮಕ ಹರಿಯ ಮೂರ್ತಿಗಳಾದರೋ ಕೇಶವಾದಿ ದ್ವಾದಶವಿವೆ.

07 ದ್ವಾದಶಿದಿನವಾದರೋ ‘ಹರಿದಿನಕೆ ಮರುದಿನಕೆ ಸರಿಯಲ್ಲವಿಂತೆಂದು ಹರಿವ ಹಾವನು ಹಿಡಿಯಲೋ’ ಎಂಬಂತೆ ಅಪ್ರತಿಯಾಗಿದೆ.

08. ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪಯೋವ್ರತವನ್ನಾದರೋ ದ್ವಾದಶ ದಿನವೇ ಮಾಡುವರು,

09. ಮಹಾಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ವಾಸುದೇವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶ ಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ,

10. ಛಂದಸ್ಸುಗಳಲ್ಲೊಂದಾದ ಜಗತೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ದ್ವಾದಶಅಕ್ಷರಗಳಿವೆ,

11. ಅನೇಕದೇವರ ದ್ವಾದಶ (12)ನಾಮಸ್ತೋತ್ರಗಳೇ ರಚಿತವಾಗಿವೆ.

12. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯಾದರೋ ಇಂತಹ ದ್ವಾದಶಗಳ ದ್ವಾದಶ (12)ವನ್ನೇ ಉದಾಹರಿಸಿರುತ್ತೇವೆ.

ಅವತಾರಿಕಾ :ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟ ದಂಪತಿಗಳ ಸೇವಾಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಪತ್ನಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಪತ್ನಾ ಸಮಂ ಭಗವತಃ ಸ ಭಜನ್ ಪದಾಬ್ಜಂ
ಭೋಗಾನ್ ಲಘೂನಪಿ ಪುನರ್ಲಘುಯಾಂಚಕಾರ |
ದಾಂತಂ ಸ್ವಯಂ ಚ ಹೃದಯಂ ದಮಯಾಂಚಕಾರ
ಸ್ವಚ್ಛಂ ಚ ದೇಹಮಧಿಕಂ ವಿಮಲೀಚಕಾರ || 20 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಪತ್ನಾ, ಸಮಂ, ಭಗವತಃ, ಸಃ, ಭಜನ್, ಪದಾಬ್ಜಂ, ಭೋಗಾನ್, ಲಘೂನ್, ಅಪಿ, ಪುನಃ, ಲಘುಯಾಂಚಕಾರ, ದಾಂತಂ, ಸ್ವಯಂ, ಚ, ಹೃದಯಂ, ದಮಯಾಂಚಕಾರ, ಸ್ವಚ್ಛಂ, ಚ, ದೇಹಮ್, ಅಧಿಕಂ, ವಿಮಲೀಚಕಾರ ||

ಅರ್ಥಃ- ಪತ್ನಾ = ತನ್ನ ಹೆಂಡತಿಯಿಂದ, ಸಮಮ್ = ಕೂಡಿ, ಭಗವತಃ = ಶ್ರೀನಾರಾಯಣನ, ಪದಾಬ್ಜಮ್ = ಪಾದಕಮಲವನ್ನು, ಭಜನ್ = ಸೇವಾ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಸಃ = ಮಧ್ಯಗೇಹ ಭಟ್ಟರು, ಲಘೂನ್ = ಅಲ್ಪವಾದ, ಭೋಗಾನ್‌ಪಿ = ವಿಷಯ ಭೋಗಗಳನ್ನಾದರೂ ಕೂಡ (ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು), ಪುನಃ = ಭಗವದ್ಭಜನಾನಂತರದಲ್ಲಿ, ಲಘುಯಾಂಚಕಾರ = ಪೂರ್ವಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಲಘುವಾಗಿ ಮಾಡತಕ್ಕವರಾದರು. ದಾಂತಂ = ವಿಷಯಗಳಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದ, ಹೃದಯಂ = ಮನಸ್ಸನ್ನು, ದಮಯಾಂಚಕಾರ = ದಮನ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವರಾದರು, ಸ್ವಚ್ಛಂ = ಶೌಚಾಚಮನಪ್ರಾಣಾಯಾಮಾದಿಗಳಿಂದ, ಬಾಹ್ಯಾಂಭ್ಯಂತರ ಶುದ್ಧಿಯುಕ್ತವಾದ, ದೇಹಮ್ = ಶರೀರವನ್ನು, ಅಧಿಕಮ್ = ವಿಮಲೀಚಕಾರ = ಪುನಃ ನಿರ್ಮಲಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ತಮ್ಮ ಹೆಂಡತಿಯಾದ ವೇದವತೀದೇವಿಯಿಂದ ಕೂಡಿ ಭಗವೆಂಬ ಸಮಗ್ರೈಶ್ವರ್ಯ, ವೀರ್ಯ, ಯಶ, ಶ್ರೀ, ಜ್ಞಾನ, ವಿಜ್ಞಾನಗಳುಳ್ಳವನಾದ್ದರಿಂದ ಭಗವಚ್ಛಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಅನಂತಾಸನದೇವರ ಸೇವೆಮಾಡತಕ್ಕ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, 1. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿಯೇ ಸ್ವತಃ ಅಲ್ಪಗಳಾದ ಸ್ರಕ್ ಚಂದನ,(ವಿ.ಟೀ) ಆಹಾರಾದಿ(ಭ.ವ್ಯಾ) ಭೋಗಗಳನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಅಲ್ಪ ಮಾಡಿದರು.2.ಸ್ವತಃ ವಿಷಯಸುಖದಿಂದ ನಿವೃತ್ತವಾದ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಮತ್ತಷ್ಟು ಜಿತವಿಷಯಾಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು,3. ಶೌಚಾಚಮನ ಪ್ರಾಣಾಯಾಮಾದಿಗಳಿಂದ ಬಾಹ್ಯಾಂತರ ಶುದ್ಧಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಶರೀರವನ್ನು, ಪಂಚಗವ್ಯ ಪ್ರಾಶನಾದಿಗಳಿಂದ ಮತ್ತಷ್ಟು ಶುದ್ಧಿಗೊಳಿಸಿದರು.

ಈ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸೇವೆಮಾಡತಕ್ಕ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟ ದಂಪತಿಗಳ ದೀಕ್ಷೆಯು ಉಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ || 20 ||

ಅವತಾರಿಕಾ : ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟ ದಂಪತಿಗಳು, ಹಿಂದೆ ಅದಿತಿ-ಕಶ್ಯಪರು ಶ್ರೀಹರಿಯನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿದಂತೆ, ಈಗ ಅನಂತೇಶ್ವರನನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿದರೆಂದು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ತೀವ್ಯೈಃ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತೀವ್ಯೈಃ ಪಯೋವ್ರತಮುಖ್ಯೈಃ ವಿವಿಧೈಃ ವ್ರತಾಗ್ನೈಃ

ಜಾಯಾಪತೀ ಗುಣಗಣಾರ್ಣವಪುತ್ರಕಾಮೌ |

ಸಂಪೂರ್ಣಪೂರುಷಮತೋಷಯತಾಂ

ನಿತಾಂತಂ ದೇವೇರಿತಾವಿವ ಪುರಾಽದಿತಿಕಶ್ಯಪೌ ತೌ || 21 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ತೀವ್ಯೈಃ, ಪಯೋವ್ರತಮುಖ್ಯೈಃ, ವಿವಿಧೈಃ, ವ್ರತಾಗ್ನೈಃ, ಜಾಯಾಪತೀ, ಗುಣಗಣಾರ್ಣವಪುತ್ರಕಾಮೌ, ಸಂಪೂರ್ಣಪೂರುಷಮ್, ಅತೋಷಯತಾಂ, ನಿತಾಂತಂ, ದೇವೇರಿತೌ, ಇವ, ಪುರಾ, ಅದಿತಿಕಶ್ಯಪೌ, ತೌ ||

ಅರ್ಥಃ- ಗುಣಗಣಾರ್ಣವಪುತ್ರಕಾಮೌ - ಗುಣ = ತತ್ತಜ್ಞಾನಾದಿಗುಣಗಳ, ಗಣ - ಸಮೂಹದಿಂದ, ಅರ್ಣವ - ಸಮುದ್ರದಂತೆ ಇರತಕ್ಕ, ಪುತ್ರ = ಮಗನನ್ನು, ಕಾಮೌ = ಇಚ್ಛಾ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಜಾಯಾಪತೀ = ದಂಪತಿಗಳಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಅವರ ಧರ್ಮಪತ್ನಿ ಇವರುಗಳು, ತೀವ್ಯೈಃ = ಇನ್ನೊಬ್ಬರಿಂದ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ದುಷ್ಕರವಾದ, ಪಯೋವ್ರತಮುಖ್ಯೈಃ - ಪಯೋವ್ರತ = ಕ್ಷೀರವ್ರತವೇ, ಮುಖ್ಯೈಃ = ಮೊದಲಾಗಿವುಳ್ಳ, ವಿವಿಧೈಃ = ನಾನಾವಿಧವಾದ, ವ್ರತಾಗ್ನೈಃ = ಪ್ರತಶ್ರೇಷ್ಠಗಳಿಂದ, ಸಂಪೂರ್ಣಪೂರುಷಮ್ - ಸಂಪೂರ್ಣ = ಅನಂತಾನಂತ ಕಲ್ಯಾಣಗುಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣನಾದ, ಪೂರುಷಮ್ = ಪುರಷಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರನ್ನು, ನಿತಾಂತಮ್ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ಪುರಾ = ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ (ವಾಮನಾವತಾರಣದಲ್ಲಿ), ದೇವೇರಿತೌ = ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಪ್ರೇರಿತರಾದ, ಅದಿತಿಕಶ್ಯಪೌ ಇವ = ಅದಿತಿ ಕಶ್ಯಪರಂತೆ, ಅತೋಷಯತಾಮ್ = ಸಂತೋಷಪಡಿಸತಕ್ಕವರಾದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಹಿಂದೆ ವಾಮನಾವತಾರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ ಕಶ್ಯಪರು ದೇವ ಎಂದರೆ ಚತುರ್ಮುಖದೇವರಿಂದ, 'ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿರಿ' ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಂತೆ (ಇದು ಹರಿವಂಶದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಿದೆ),

ವೇದವತೀದೇವಿ ಹಾಗೂ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ದೇವ ಎಂದರೆ ತಮ್ಮ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯಿಂದ ತಪಸ್ಸು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟರು. ಅದಿತಿ,ಕಶ್ಯಪರಿಗಾದರೋ ಗುಣಸಮೂಹದಿಂದ ಸಮುದ್ರ ಪ್ರಾಯನಾದ ಮಗನನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕೆಂದಿಚ್ಛೆ, ಅಂತೆಯೇ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟ ದಂಪತಿಗಳಿಗೂ ಗುಣಸಾಗರನಾದ ಪುತ್ರಾಪೇಕ್ಷೆ.

ಅದಿತಿ,ಕಶ್ಯಪರಾದರೋ ಪಯೋವ್ರತಾದಿ ಕಠಿಣ ವ್ರತಗಳನ್ನಾಚರಿಸಿದರು, ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟದಂಪತಿಗಳೂ ಪಯೋವ್ರತಾದಿ ತೀವ್ರವ್ರತಗಳನ್ನು ಅನುಷ್ಠಾನ ಮಾಡಿದರು. ಅದಿತಿ,ಕಶ್ಯಪರಂತೆ ಇವರೂ ಅನಂತಕಲ್ಯಾಣಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನು ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿದರು.

‘ಫಾಲ್ಗುಣಸ್ಯಾಮಲೇ ಪಕ್ಷೇ ದ್ವಾದಶಾಹಂ ಪಯೋವ್ರತಮ್ |

ಅರ್ಚಯೇದರವಿಂದಾಕ್ಷಂ ಭಕ್ತ್ಯಾ ಪರಮಯಾನ್ವಿತಃ||’

ಎಂದು ಭಾಗವತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ, ಫಾಲ್ಗುಣಮಾಸ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡುದಿನ, ಕೇವಲ ಹಾಲನ್ನು ಆಹಾರವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಕಮಲಾಕ್ಷನಾದ ಹರಿಯನ್ನು ಪರಮಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಪೂಜಿಸುವುದು ಪಯೋವ್ರತವೆನಿಸುತ್ತದೆ. ವಾಮನಾವತಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅದಿತಿ,ಕಶ್ಯಪರು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸಿದಂತೆ, ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಾವತಾರಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟ ದಂಪತಿಗಳು ಅನಂತಾಸನನನ್ನು ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥ

|| 21 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಹೀಗೆ ಸೇವೆ ಮಾಡತಕ್ಕ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟ ದಂಪತಿಗಳು (ಔಪಚಾರಿಕವಾಗಿಯಾದರೂ) ವಾಯುದೇವರು ತೃತೀಯ ಮಧ್ವಾಖ್ಯ ರೂಪಕ್ಕೆ ಜನಕ, ಜನನಿಯರಾಗಲು ಯೋಗ್ಯವಾದ ದೇಹಶುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- ‘ನಾಥಸ್ಯ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನಾಥಸ್ಯ ಭೂರಿಕರುಣಾಸುಧಯಾಽಭಿಷಿಕ್ತೌ

ಶ್ರೀಶ್ರೀಧರಪ್ರತತಿಶಾರಶರೀರಯಷ್ಟೀ |

ಭೂರಿವ್ರತಪ್ರಭವದಿವ್ಯಸುಕಾಂತಿಮಂತೌ

ತೌ ದೇಹಶುದ್ಧಿಮತಿಮಾತ್ರಮಥಾಲಭೇತಾಮ್ || 22 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ನಾಥಸ್ಯ, ಭೂರಿಕರುಣಾಸುಧಯಾ, ಅಭಿಷಿಕ್ತೌ, ಶ್ರೀಶ್ರೀಧರಪ್ರತತಿಶಾರಶರೀರಯಷ್ಟೀ, ಭೂರಿವ್ರತಪ್ರಭವದಿವ್ಯಸುಕಾಂತಿಮಂತೌ, ತೌ, ದೇಹಶುದ್ಧಿಮ್, ಅತಿಮಾತ್ರಮ್, ಅಥ,

अलभ्यैताम ॥

अर्थः- अथ = अनंतरदल्लि , नाथस्य = स्वामियादण्ठ अनंतेश्वर दैवर, भूरीकरुणासुधायया - भूरी = बहलवाद, करुणा = कृपा एण्ठो, सुधया = अमृतदलंद, अभिसिक्ता = अभिसिक्तराद, श्रिश्रिधरप्रतिसारशरीरयुष्ठी - श्रिः = लक्ष्मीदैवियेनु, श्रिधर = नारयाणनेनु, इवरिबुद, प्रतति = विलेश व्याप्तियुंद, सार = श्रेश्ठवाद, शरीर = शरीरवेण्ठो, युष्ठी = दण्डवुल्लु, भूरीव्रतप्रभवदिव्यसुकान्तिमण्ठौ - भूरी = बहलवाद, व्रत = व्रतल्ल दैसैयुंद, प्रभव = लुत्पन्नवाद, दिव्य = दैवतानुगृह संबण्ठवाद, (अपुर्ववाद), सुकान्तिमण्ठौ - सु = अत्तुण्तवाद, कान्तिमण्ठौ = कान्तियुंदयुक्तराद, ठौ = ओ दण्ठपतिगुलु, (मदुगृहभुल्लु मत्तु अवर धर्मपत्नियुद वैदवतिदैविये इवरुगुलु), दैहशुद्धिम् = शरीरशुद्धियनु, अतिमात्रण्ठ = अत्तुण्तवागि, अलभ्यैताम = हूण्ठण्ठण्ठवरादरु.

तात्पर्यः- ओ मदुगृहभुल्लु मत्तु वैदवति इवरुगुलु, अनंतर एण्ठर पदमात्तुननु पयूवैवतादिगुलुंद तृप्तिपडिसिदण्ठतर अत्तुण्त दैहशुद्धियनु पडैदरु एण्ठु फुल्लितार्थ. अवरु एण्ठहवरु एण्ठर तमूण्ठ सैवितनाद, स्वामियाद अनंतेश्वरदैवर अत्तुण्त करुणैयुंए अमृतदलंद क्लिन्नरादवरु. एण्ठर पदमात्तुन दयापात्ररु- सत्तुत्रलाभवेण्ठ मनुनूवैवैवु पुण्ठण्ठवागुव काल एण्ठगितु एण्ठु अभिप्राय.

मत्तु एण्ठहवरु एण्ठर श्रि एण्ठु लक्ष्मीदैविये, श्रिधर (लक्ष्मीदैवियनु तनु लुण्ठण्ठण्ठदल्लि, इल्लवै संपत्तनु इल्लवै कान्तियनु धरिसिदवनु.) एण्ठु नारयाण इवर व्याप्तियुंद= सनुधानदिण्ठ श्रेश्ठवाद (भ.व्या). इल्लवै मिश्रितवाद (वि.टी.) दैहकाव्यु दण्डवुल्लुवरु. एण्ठर 1. अकारादि भूरीगुलुनु अत्तुण्तुमाडि, तीव्रवाद पयूवैवतादिगुलुंद दैहवनु सैविसिदुण्ठण्ठ, अवर दैहगुलु कान्ठण्ठण्ठ सण्ठुगु ओगि बिल्लिदुण्ठण्ठ. 2. लूरीकदल्लि श्रेश्ठरू, शुदुण्ठरू अद मनुण्ठुण्ठरनु कान्ठण्ठण्ठण्ठ मनुण्ठुण्ठरु एण्ठु हैलुवुदु रूण्ठियुल्लिदु. अदुण्ठण्ठण्ठ, लक्ष्मीनारयाणर व्याप्तियुंद इवर दैहवु श्रेश्ठवयुतु एण्ठु हैलुवुदु सण्ठण्ठण्ठ.

ಮತ್ತೆ ಎಂತಹವರು ಎಂದರೆ ಮಹಾವ್ರತಗಳಿಂದ ಉಂಟಾದ ದೇವತಾಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸಮೀಚೀನ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವರು. (ಈ ಮೂರು ವಿಶೇಷಣಗಳೂ ಹೇತುಗರ್ಭಗಳು) || 22 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ವೇದವತೀದೇವಿಯು ಗರ್ಭವತಿಯಾದಳೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- ' ಕಾಂತಾತ್ ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಕಾಂತಾದ್ಯತೌ ಸಮುಚಿತೇಽಥ ಬಭಾರ ಗರ್ಭಂ ಸಾ

ಭೂಸುರೇಂದ್ರದಯಿತಾ ಜಗತಾಂ ಸುಖಾಯ |

ಅಚ್ಛಾಂಬರೇವ ರಜನೀ ಪರಿಪೂರಿತಾಶಾ

ಭಾವಿನ್ಯಪಾಸ್ತತಮಸಂ ವಿಧುಮಾದ್ಯಪಕ್ಷಾತ್ || 23 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಕಾಂತಾತ್, ಋತೌ, ಸಮುಚಿತೇ, ಅಥ, ಬಭಾರ, ಗರ್ಭಂ, ಸಾ, ಭೂಸುರೇಂದ್ರದಯಿತಾ, ಜಗತಾಂ, ಸುಖಾಯ, ಅಚ್ಛಾಂಬರಾ, ಇವ, ರಜನೀ, ಪರಿಪೂರಿತಾಶಾ, ಭಾವಿನೀ, ಅಪಾಸ್ತತಮಸಂ, ವಿಧುಮ್, ಆದ್ಯಪಕ್ಷಾತ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಥ = ಭಗವತ್ಸೇವಾದಿಂದ ಉಂಟಾದ ದೇಹಶುದ್ಧ್ಯನಂತರದಲ್ಲಿ, ಅಚ್ಛಾಂಬರಾ - ಅಚ್ಛ = ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಅಂಬರಾ = ವಸ್ತ್ರವುಳ್ಳ, ಸಾ = ಆ ಪ್ರಸಿದ್ಧಳಾದ, ಪರಿಪೂರಿತಾಶಾ - ಪರಿಪೂರಿತ = ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ, ಆಶಾ = ಆಭಿಲಾಷೆಗಳುಳ್ಳ ಮಧ್ಯಗೇಹ ಭಟ್ಟರ, ಭಾವಿನೀ = ಕ್ರಮೇಣ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದತಕ್ಕ, ಭೂಸುರೇಂದ್ರದುಹಿತಾ - ಭೂಸುರೇಂದ್ರ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶ್ರೇಷ್ಠನ, ದುಹಿತಾ = ಮಗಳು, ಆದ್ಯಪಕ್ಷಾತ್ - ಆದ್ಯ = ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದಂಥ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಪಕ್ಷಾತ್ = ಸಹಾಯವುಳ್ಳ, ಕಾಂತಾತ್ = ಪತಿಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ಸಮುಚಿತೇ = ಗರ್ಭಾಧಾನಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಋತೌ = ಋತುಕಾಲದಲ್ಲಿ, (ರಜೋದರ್ಶನಾಂಗಸ್ನಾನಾನಂತರದಲ್ಲಿ,) ಜಗತಾಂ = ಸಜ್ಜನರುಗಳಿಗೆ, ಸುಖಾಯ = ಸುಖವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ವಾಗಿ, ಅಪಾಸ್ತತಮಸಮ್ - ಅಪಾಸ್ತ = ಹೋಗಲಾಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ತಮಸಂ = ಅಜ್ಞಾನವುಳ್ಳ, ಗರ್ಭಮ್ = ಗರ್ಭವನ್ನು,

ಅಚ್ಛಾಂಬರಾ - ಅಚ್ಛ - ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಅಂಬರಾ = ಆಕಾಶವುಳ್ಳ, ಪರಿಪೂರಿತಾಶಾ - ಪರಿಪೂರಿತ = ಬೆಳದಿಂಗಳಿನಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದ, ಆಶಾ = ದಿಕ್ಕುಗಳುಳ್ಳ, ಭಾವಿನೀ = ಮುಂದೆ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ, ರಜನೀ = ರಾತ್ರಿಯು, ಸಮುಚಿತೇ = ಚಂದ್ರವಿಕಾಸಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾದ, ಋತೌ =

वसन्तादि ऋतुकालद्वयम्, **अद्यपक्वत्** = शुक्लपक्वद्वयसंज्ञा, **अपास्तमसम्** - अपास्त = ह्येगलादिस्पर्श, **तमसं** = अंधकारवृत्त, **विधुमिव** = चन्द्रनन्वेषादियुक्ते, **बभार** = धारणमादिदधु.

तात्पर्यम्- ब्राह्मणश्रौतस्य मन्त्राणां वेदवर्णनार्थं अद्यपक्व= एतदं सवर्णं आदिभूतनाद्वयं अद्यशब्दवाच्यनादपरमात्मपक्व=सहयवृत्त (अ.वा.) इत्येव अद्यपक्ववाच्यनादपरमात्मनः पक्व= पक्वप्रायवृत्त (वि. ६३), कांत= तन्नपतियं दसंज्ञां गर्भवन् धारणमादिदधुं प्रतीकार्थं. इदं हेतुं, रात्रियुक्ते कांत= मनोहरवद, अद्यपक्व एतदं शुक्लपक्वद्वयसंज्ञां चन्द्रनन्व धारणमादिदधुं.

रात्रियुक्ते चन्द्रनन्व धारणमादिदधुं योऽप्येव शरत्कालद्वयं चन्द्रनन्व धरिसुवन्ते, वेदवर्णनार्थं गार्वाक्ये योऽप्येव ऋतुकालद्वयं एतदं रजोदशनांगसंज्ञानन्तरं= रजोदशनवदमेव संज्ञादिदिनवृत्त (भा.प्र.)= (बहुतेः कदिनाल्लेनं दिनद्वयं) गार्वाक्ये धारणमादिदधुं.

रात्रियुक्ते स्वर्णवद अन्तरं= एतदं अकारवृत्तं (शरत्कालवद्वयं). वेदवर्णनार्थं स्वर्णवद अन्तरं= एतदं वस्तुवृत्तं. रात्रियुक्ते बर्णवृत्तं परोपनिषदवद अन्तरं= एतदं दिक्कवृत्तं, वेदवर्णनार्थं परोपनिषदवद एतदं सत्त्वनागवन् एतद्वद दैवतासंज्ञां परोपनिषदवद अन्तरं= अर्थावृत्तं. (पतियं अर्थावृत्तवद, सत्त्वप्रायवृत्तं). रात्रियुक्ते कर्मण अन्तरं, वेदवर्णनार्थं कर्मण अन्तरं कर्मण गार्वाक्ये हेतुवृत्तं.

रात्रियुक्ते धारणमादिदधुं चन्द्रनन्व तमवन् कर्तव्यं ह्येगलादिस्पर्शवन्, वेदवर्णनार्थं धारणमादिदधुं गार्वाक्ये 'तमो हरन्ते मन्त्रान्तरं च' एतदं अन्तरं ह्येगलादिस्पर्शवन्.

रात्रियुक्ते चन्द्रनन्व धरिसुवन्ते लोके कर्तव्यं परोपनिषदं हितं लुण्ठितवद्वद, वेदवर्णनार्थं गार्वाक्ये धारणमादिदधुं अन्तरं परोपनिषदं ह्येगलादिस्पर्शवन्

ಅವತಾರಿಕಾ : ದಶಮಮಾಸದಲ್ಲಿ ವೇದವತೀದೇವಿಯರು ಪ್ರಸವಿಸಿದರೆಂದೂ, ಅದೇ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಾಯುದೇವರು ಅವತರಿಸಿ ಅವರ ಮನೆಗೆ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರೆಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ತಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ 'ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ತಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಿತಬಿಂಬಮಿವ ಪ್ರವೃದ್ಧಂ

ಯಾವದ್ ದ್ವಿಜೇಂದ್ರವನಿತಾ ಸುಷುವೇತ್ರ ತಾವತ್ |

ಅಂಶೇನ ವಾಯುರವತೀರ್ಯ ಸ ರೂಪ್ಯಪೀಠೇ

ವಿಷ್ಣುಂ ಪ್ರಣಮ್ಯ ಭವನಂ ಪ್ರಯಯೌ ತದೀಯಮ್ || 24 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ತಂ, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಿತಬಿಂಬಮ್, ಇವ, ಪ್ರವೃದ್ಧಂ, ಯಾವತ್, ದ್ವಿಜೇಂದ್ರವನಿತಾ, ಸುಷುವೇ, ಅತ್ರ, ತಾವತ್ | ಅಂಶೇನ, ವಾಯುಃ, ಅವತೀರ್ಯ, ಸಃ, ರೂಪ್ಯಪೀಠೇ, ವಿಷ್ಣುಂ, ಪ್ರಣಮ್ಯ, ಭವನಂ, ಪ್ರಯಯೌ, ತದೀಯಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ದ್ವಿಜೇಂದ್ರವನಿತಾ - ದ್ವಿಜೇಂದ್ರ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ, ವನಿತಾ = ಪತ್ನಿಯಾದ ವೇದವತಿಯು, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸಿತಬಿಂಬಮಿವ - ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ = ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಸಿತ = ಶುಭ್ರವಾದ, ಬಿಂಬಮಿವ = ಚಂದ್ರಮಂಡಲದಂತೆ, ಪ್ರವೃದ್ಧಂ = ಅಭಿವೃದ್ಧವಾದ, ತಮ್ = ಆ ಗರ್ಭವನ್ನು, ಯಾವತ್ = ಯಾವಾಗ, ಅತ್ರ = ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ, ಸುಷುವೇ = ಪ್ರಸವಿಸಿದರೋ ತಾವತ್ = ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಃ = ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಅವತಾರ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ, ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಆಜ್ಞಾಪ್ತರಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು, ಅಂಶೇನ = ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ, ಅವತೀರ್ಯ = ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತರಾಗಿ, ರೂಪ್ಯಪೀಠೇ = ರಜತಪೀಠಪುರದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕ, ವಿಷ್ಣುಂ = ಅನಂತೇಶ್ವರನನ್ನು, ಪ್ರಣಮ್ಯ = ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿ, ತದೀಯಂ = ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ, ಭವನಂ = ಗೃಹವನ್ನು ಕುರಿತು, ಪ್ರಯಯೌ = ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಮಂಡಲವು ಯಾವ ರೀತಿ ವೃದ್ಧಿಹೊಂದುತ್ತದೋ, ಹಾಗೆಯೇ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ ಪತ್ನಿಯಿಂದ ಪೂರ್ವಶ್ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಧೃತವಾದ ಗರ್ಭವು ವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿತು. ಆ ವೇದವತೀದೇವಿಯು ಈ ಭೂಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸವಿಸಿದ ಕಾಲದಲ್ಲೇ (ಪ್ರಸವಿಸುವಷ್ಟರಲ್ಲೇ) ವಾಯುದೇವರು ಅಂಶದಿಂದ ಅವತಾರಮಾಡಿ (ಭೂಮಿಗೆ ಬಂದು) ರಜತಪೀಠಪುರದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ, ವ್ಯಾಪ್ತನು ಇಲ್ಲವೆಸರ್ವತ್ರಪ್ರವಿಷ್ಟನಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರಿಗೆ ಸಾಷ್ಟಾಂಗ ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ ಮನೆಗೆ

ಹೋದರು

|| 24 ||

ಅವತಾರಿಕಾ : ವಾಯುದೇವರು ಗರ್ಭವಾಸಾದಿ ದುಃಖರಹಿತರು. ಆದ್ದರಿಂದ, ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ವಾಸ ಮಾಡಿದ್ದ ಜೀವನನ್ನು, ಪ್ರಸವಾನಂತರ, ಹೊರಗೆ ಕಳುಹಿಸುತ್ತಾ ತಾವು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದರೆಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತಸಹಿತ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಸಂಪೂರ್ಣ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸಂಪೂರ್ಣಲಕ್ಷಣಚಣಂ ನವರಾಜಮಾನ

ದ್ವಾರಾಂತರಂ ಪರಮಸುಂದರಮಂದಿರಂ ತತ್ |

ರಾಜೇವ ಸತ್ಪುರವರಂ ಭುವನಾಧಿರಾಜೋ

ನಿಷ್ಕಾಸಯನ್ ಪರಮಸೌ ಭಗವಾನ್ ವಿವೇಶ || 25 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: - ಸಂಪೂರ್ಣಲಕ್ಷಣಚಣಂ, ನವರಾಜಮಾನದ್ವಾರಾಂತರಂ, ಪರಮಸುಂದರಮಂದಿರಂ, ತತ್ ,ರಾಜಾ, ಇವ, ಸತ್ಪುರವರಂ, ಭುವನಾಧಿರಾಜಃ, ನಿಷ್ಕಾಸಯನ್, ಪರಮ್, ಅಸೌ, ಭಗವಾನ್, ವಿವೇಶ ||

ಅರ್ಥ:- ಭುವನಾಧಿರಾಜಃ - ಭುವನ = ಹದಿನಾಲ್ಕುಲೋಕಗಳಿಗೆ, ಅಧಿರಾಜಃ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ಭಗವಾನ್ = ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನರಾದ, ಅಸೌ = ಈ ವಾಯುದೇವರು, ಸಂಪೂರ್ಣಲಕ್ಷಣಚಣಂ - ಸಂಪೂರ್ಣ = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಲಕ್ಷಣ = ದ್ವಾತ್ರಿಂಶಲ್ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ, ಚಣಂ = ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ನವರಾಜಮಾನದ್ವಾರಾಂತರಂ- ನವ = ನವಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ, ರಾಜಮಾನ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ದ್ವಾರಾಂತರಂ = ದ್ವಾರವಿಶೇಷಗಳುಳ್ಳ, (ಛಿದ್ರವಿಶೇಷಗಳುಳ್ಳ), ಪರಮಸುಂದರಮಂದಿರಂ - ಪರಮಸುಂದರ = ಅತಿರಮಣೀಯವಾದ, ಮಂದಿರಂ = ಗೃಹಭೂತವಾದ, (ವಿಪ್ರಪತ್ನಿ ಉದರ ಸಂಭೂತವಾದ), ತತ್ = ಆ ನಿರ್ದೋಷವಾದ, ಪುರವರಂ = ಶರೀರಶ್ರೇಷ್ಠವನ್ನು, ಪರಂ = ಪ್ರಸೂತಿಪರ್ಯಂತರವಾಗಿ ಗರ್ಭಸ್ಥಿತನಾದ ಜೀವನನ್ನು, ನಿಷ್ಕಾಸಯನ್ = ದೇಹದ್ವೇಷಿಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಹೊರಡಿಸತಕ್ಕಂಥವರಾಗಿ, ಪರಂ = ಶತ್ರುವನ್ನು, ವಿಚಿತ್ಯ = ಗೆದ್ದು, ನಗರಾತ್ = ಪಟ್ಟಣದ್ವೇಷಿಯಿಂದ, ನಿಷ್ಕಾಸಯನ್ = ಹೊರಗೆ ಹೊರಡಿಸತಕ್ಕ, ರಾಜಾ = ರಾಜನು, ಸಂಪೂರ್ಣಲಕ್ಷಣಚಣಮ್ - ಸಂಪೂರ್ಣಲಕ್ಷಣ = ಪರಿಪೂರ್ಣವಾದ ಪಟ್ಟಣಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ, ಚಣಮ್ = ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ, ನವರಾಜಮಾನದ್ವಾರಾಂತರಮ್ - ನವ = ನವಸಂಖ್ಯಾಕವಾದ, ರಾಜಮಾನ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ದ್ವಾರಾಂತರಂ = ದ್ವಾರವಿಶೇಷಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ಪರಮಸುಂದರಮಂದಿರಂ - ಪರಮಸುಂದರ = ಅತ್ಯಂತರಮಣೀಯವಾದ, ಮಂದಿರಮ್ = ಮಂದಿರಗಳುಳ್ಳ, ಸತ್ಪುರವರಮಿವ- ಸತ್ =

ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಪುರವರಮಿವ = ನಗರಶ್ರೇಷ್ಠವನ್ನೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ , ವಿವೇಶ = ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಹದಿನಾಲ್ಕು ಲೋಕಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯಾದ ಷಡ್ಗುಣೈಶ್ವರ್ಯಸಂಪನ್ನರಾದ ವಾಯುದೇವರು ಆ ಪುರವರ- ದೇಹಶ್ರೇಷ್ಠವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿದರು. ಇದು ಹೇಗಿತ್ತೆಂದರೆ, ಕಶ್ಚನ ರಾಜನು ಪುರವರ- ಪಟ್ಟಣಶ್ರೇಷ್ಠವನ್ನು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುವಂತೆ.

ರಾಜನು ಏನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದರೆ, ಪಟ್ಟಣದಲ್ಲಿದ್ದ ಶತ್ರುವನ್ನು ಹೊರಡಿಸುತ್ತಾ ತಾನು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ= ಪಟ್ಟಣವು ಅರಾಜಕವಾಗದಂತೆ. ಹಾಗೆಯೇ ವಾಯುದೇವರು (ಸ್ವಯಂ ಗರ್ಭವಾಸರಹಿತರಾದ್ದರಿಂದ, ಅದುವರೆವಿಗೂ ಗರ್ಭವಾಸ, ಜನ್ಮದುಃಖವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಿದ) ಜೀವನನ್ನು ಹೊರಡಿಸುತ್ತಾ ತಾವು ಆ ದೇಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದರು= ದೇಹವು ಹೆಣವಾಗದಂತೆ. (ಈ ಪೂರ್ವಜೀವನು ಯಾರೆಂದರೆ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು ತಪಸ್ಸುಮಾಡಿ ದ್ವಾತ್ರಿಂಶಲ್ಲಕ್ಷಣೋಪೇತ ಶರೀರಬೇಕೆಂದು ವರವನ್ನು ಕೇಳಿದ್ದ ಕಶ್ಚನ ದೈತ್ಯನು).

ಪಟ್ಟಣ ಎಂತಹುದೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಪಟ್ಟಣಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ (ದಳವಾಯಿ, ತಳವಾರ ಇತ್ಯಾದಿ)ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು, ದೇಹ ಎಂತಹುದೆಂದರೆ ಸಮಸ್ತ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಮೂವತ್ತೆರಡು ಸುಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ (ಆಜಾನುಬಾಹುತ್ವಾದಿ)ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು.

ಪಟ್ಟಣವು ನವ ಎಂದರೆ ಸುಣ್ಣಹಚ್ಚುವುದು, ಗಂಧಾದಿಲೇಪನಗಳಿಂದ ನೂತನಗಳಾದ ಇಲ್ಲವೆ ಮಂಗಳಕರವಾದ (ಭಾ.ಪ್ರ.), ಶೋಭಮಾನಗಳಾದ ಬಾಗಿಲುಗಳುಳ್ಳದ್ದು, ದೇಹವು ನವ ಎಂದರೆ ಒಂಭತ್ತು (2.ಕಿವಿ, 2.ಕಣ್ಣು, 2.ಮೂಗಿನದ್ವಾರಗಳು, 1ಗುಹ್ಯದ್ವಾರ, 1ಗುದದ್ವಾರ ಸೇರಿ) ಶೋಭಮಾನಗಳಾದ ದ್ವಾರಾಂತರ ಎಂಬ ಛಿದ್ರವಿಶೇಷಗಳುಳ್ಳದ್ದು.

ಪಟ್ಟಣವು ಪರಮಸುಂದರ ಮಂದಿರವು= ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ರಮಣೀಯವಾದ ಕಟ್ಟಡಗಳು ಉಳ್ಳದ್ದು, ದೇಹವೂ ಪರಮಸುಂದರ ಮಂದಿರವು= ಎಂದರೆ ಸರ್ವೋತ್ತಮನಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲವೆ 'ರಮಾಂ ಪಾತೀತಿ ಪರಮಃ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿನುಸಾರ ರಮಾದೇವಿಯರಿಗೂ ರಕ್ಷಕನಾದ್ದರಿಂದ ಪರಮಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಗೆ ರಮಣೀಯವಾದ ವಾಸಸ್ಥಾನವು. ದೇಹವೂ ಪಟ್ಟಣದಂತೆ ನಿರ್ದುಷ್ಟವು

|| 25 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಹೀಗೆ ವಾಯುದೇವರ ಅವತಾರವಾಗಲು ದೇವದುಂದುಭಿಯು ಮೊಳಗಿತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ-'ಸಂತುಷ್ಟತಾಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸಂತುಷ್ಯತಾಂ ಸಕಲಸನ್ನಿಕರೈರಸದ್ಭಿಃ ಖಿದ್ಯೇತ
 ವಾಯುರಯಮಾವಿರಭೂತ್ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮ್ |
 ಆಖ್ಯಾನಿತಿವ ಸುರದುಂದುಭಿಮಂದ್ರನಾದಃ
 ಪ್ರಾಶ್ರಾವಿ ಕೌತುಕವಶೈರಿಹ ಮಾನವೈಶ್ಚ

|| 26 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಸಂತುಷ್ಯತಾಂ, ಸಕಲಸನ್ನಿಕರೈಃ, ಅಸದ್ಭಿಃ, ಖಿದ್ಯೇತ, ವಾಯುಃ, ಅಯಮ್, ಆವಿರಭೂತ್, ಪೃಥಿವ್ಯಾಮ್, ಆಖ್ಯಾನ್, ಇತಿ, ಇವ, ಸುರದುಂದುಭಿಮಂದ್ರನಾದಃ, ಪ್ರಾಶ್ರಾವಿ, ಕೌತುಕವಶೈಃ, ಇಹ, ಮಾನವೈಃ, ಚ ||

ಅರ್ಥಃ- ಯಸ್ಮಾತ್ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಅಯಂ ವಾಯುಃ = ಈ ವಾಯುದೇವರು, ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ = ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ, ಆವಿರಭೂತ್ = ಅವತಾರಮಾಡಿದರೋ, ತಸ್ಮಾತ್ = ಆಕಾರಣದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಸಕಲಸನ್ನಿಕರೈಃ - ಸಕಲ = ಸಮಸ್ತವಾದ, ಸತ್ = ಸಜ್ಜನರುಗಳು, ನಿಕರೈಃ = ಸಮೂಹಗಳಿಂದ, ಸಂತುಷ್ಯತಾಮ್ = ಸಂತೋಷಹೊಂದಲ್ಪಡಲಿ. ಅಸದ್ಭಿಃ = ಅಸಜ್ಜನರುಗಳಿಂದ, ಖಿದ್ಯೇತ = ದುಃಖಪಡಲ್ಪಡಲಿ, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರಕವಾಗಿ, ಆಖ್ಯಾನಿವ = ಹೇಳುತ್ತದೆಯೆಂಬೋಪಾದಿಯಲ್ಲಿ, ಇಹ = ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ, ಕೌತುಕವಶೈಃ = ಕೌತುಕ = ಆಶ್ಚರ್ಯಕ್ಕೆ, ವಶೈಃ = ಅಧೀನರಾದ, ಮಾನವೈಶ್ಚ = ಮನುಷ್ಯರಿಂದಲೂ ಕಂಡ, ಸುರದುಂದುಭಿಮಂದ್ರನಾದಃ - ಸುರದುಂದುಭಿ = ದೇವದುಂದುಭಿಗಳ, ಮಂದ್ರ = ಗಂಭೀರವಾದ, ನಾದಃ = ಧ್ವನಿಯು, ಪ್ರಾಶ್ರಾವಿ = ಕೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ವಾಯುದೇವರು ಅವತಾರಮಾಡಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೇವದುಂದುಭಿಯು ಗಂಭೀರನಾದ ಮಾಡಿತು. ಆ ನಾದವು ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ಮಾನವರಿಗೂ ಕೇಳಿ, ಅವರಿಗೆ ಕುತೂಹಲವು ಉಂಟಾಯಿತು. ಆ ದುಂದುಭಿಯು, ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ವಾಯುದೇವರು ಅವತಾರ ಮಾಡಿದರೋ, ಆದ್ದರಿಂದ ಸಕಲ ಸಜ್ಜನಸಮುದಾಯವು ಸಂತೋಷಪಡಲಿ, ದುರ್ಜನರು ದುಃಖಪಡಲಿ ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತದೆಯೋ ಎಂಬಂತಿತ್ತು.

ವಸ್ತುತಃ, ವಾಯುದೇವರು ಅವತಾರ ಮಾಡಿದ್ದರಿಂದ ಸಜ್ಜನರಿಗೆ ಸಂತೋಷವಾಯಿತು. ದುರ್ಜನರಿಗೆ ದುಃಖವಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ಕವಿಗಳು ಉತ್ತೇಕ್ಷಾಲಂಕಾರ ಪೂರ್ವಕ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ

|| 26 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರಿಗೆ ಪುತ್ರೋತ್ಸವವನ್ನು ಕೇಳಿ ಅತ್ಯಂತಸಂತೋಷವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ನಾಥಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನಾಥಂ ನಿಷೇವ್ಯ ಭವನಾನತಿದೂರಮಾಪ್ತಃ
 ಪ್ರಾಜ್ಞೋ ಮಹಪ್ರಕೃತದುಂದುಭಿನಾದಪೂರ್ವಾತ್ |
 ಪುತ್ರೋದ್ಭವಶ್ರವಣತೋ ಮಹದಾಪ್ಯ ಸೌಖ್ಯಂ
 ಜ್ಞಾನಂ ಪರೋಕ್ಷಪದಮಪ್ಯಮತೇಷ್ಟಹೇತುಮ್ || 27 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ-ನಾಥಂ, ನಿಷೇವ್ಯ, ಭವನಾನತಿದೂರಮ್, ಆಪ್ತಃ, ಪ್ರಾಜ್ಞಃ, ಮಹಪ್ರಕೃತದುಂದುಭಿ
 ನಾದಪೂರ್ವಾತ್, ಪುತ್ರೋದ್ಭವಶ್ರವಣತಃ, ಮಹತ್, ಆಪ್ಯ, ಸೌಖ್ಯಂ, ಜ್ಞಾನಂ, ಪರೋಕ್ಷಪದಮ್,
 ಅಪಿ, ಅಮತ, ಇಷ್ಟಹೇತುಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ನಾಥಂ = ತಮಗೆ ಕುಲದೇವತೆಯಾದ ರಜತಪೀಠಪುರದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕ
 ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರನ್ನು, ನಿಷೇವ್ಯ = ಸೇವಾ ಮಾಡಿ, ಭವನಾನತಿದೂರಂ - ಭವನ = ಮನೆಗೆ,
 ಅನತಿದೂರಮ್ = ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ, ಆಪ್ತಃ = ಬಂದಂಥ, ಪ್ರಾಜ್ಞಃ = ಜ್ಞಾನಿಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು,
 ಮಹಪ್ರಕೃತದುಂದುಭಿನಾದಪೂರ್ವಾತ್ - ಮಹ = ಪುತ್ರ ಜನ್ಮೋತ್ಸವ ಸಮಯದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಕೃತ =
 ಉಪಕ್ರಾಂತವಾದ, ದುಂದುಭಿನಾದ - ದುಂದುಭಿ = ಭೇರಿಯ, ನಾದ = ಧ್ವನಿಯೇವೇ, ಪೂರ್ವಾತ್
 = ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾಗಿವುಳ್ಳ, ಪುತ್ರೋದ್ಭವಶ್ರವಣತಃ - ಪುತ್ರ = ಮಗನ, ಉದ್ಭವ = ಉತ್ಪತ್ತಿಯ,
 ಶ್ರವಣತಃ = ಶ್ರವಣದ್ವೇಷಿಯಿಂದ, ಮಹತ್ = ಬಹಳವಾದ, ಸೌಖ್ಯಮ್ = ಸುಖವನ್ನು, ಆಪ್ಯ =
 ಹೊಂದಿ, ಪರೋಕ್ಷಪದಂ- ಪರೋಕ್ಷ = ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಕ್ಕೆ, ಪದಮ್ = ವಿಷಯವಾಗಿವುಳ್ಳ, ಜ್ಞಾನಮ್
 = ಜ್ಞಾನವು, ಇಷ್ಟಹೇತುಮ್ = ಇಷ್ಟ = ಸುಖಕ್ಕೆ, ಹೇತುಮ್ = ಸಾಧನವನ್ನಾಗಿ, ಅಮತ = ತಿಳಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- (ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, 'ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು' ಎಂದು ಸೂಚನೆಯಾಗಿದ್ದರೂ
 ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರ ಸೇವೆಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟಿರಲಿಲ್ಲ.) ಕುಲಸ್ವಾಮಿಯನ್ನು ಸೇವೆ ಮಾಡಿ ತಮ್ಮ ಮನೆಗೆ
 ಸ್ವಲ್ಪದೂರದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದ್ದರು. ಆಗ, ಉತ್ಸವಕ್ಕಾಗಿ ಕೆಲವು ಪುರುಷರಿಂದ ಆರಂಭಮಾಡಲ್ಪಡುವ
 ನಗಾರಿಯ ಶಬ್ದವು ಇವರಿಗೆ ಕೇಳಿತು. ಹೀಗೆಯೇ ಅನಂತರ ಪುತ್ರೋತ್ಸವಕ್ಕೋಸ್ಕರ
 ಆರಂಭಿತವಾದ ದೇವದುಂದುಭಿಯ ನಾದವೂ ಕೇಳಿತು. ಅಷ್ಟರಲ್ಲಿ
 'ನಿಮಗೆ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಯಿತು' ಎಂದು ಜನರ ಬಾಯಿಂದ
 ಕೇಳಿ ಅವರಿಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಸುಖಾನುಭವವಾಯಿತು.

ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ಪಂಡಿತರಾದ್ದರಿಂದ ಪರೋಕ್ಷವೆಂದು ಕರೆಸಿಕೊಳ್ಳತಕ್ಕ ಜ್ಞಾನವೂ ಇಷ್ಟಕ್ಕೆ =
 ಸುಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು ತಿಳಿದರು. ಎಂದರೆ ಇಷ್ಟವಸ್ತುವಿನ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವೇ ಸುಖಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೆಂದು

नियमविल्ल. अदर परोक्षज्ञानवरो सुखहेतु ಎಂದು तीलीदरु.

हेरूंदरू उडुपूरू परूरूरुयमूरूरुतन्नू कूणूंद नूरूदरूरू अनंदवरूतूंदरू नूरूयमविल्ल. कूरूरुुुंंद करूलीदरू अनंदवरूतूंदरू.

‘अपरूरूकुं परूरूकुं वरू ङूरूतमूरूषुसू सूरूधनमू’ एंदरू अपरूरूकुवरूगूरू परूरूकुवरूगूरू तीलीदूरू, सुखकूरू सूरूधनूरूुु एंरूुदरूगूरू शूरूरूमदरूनंदतरूरूधरूधरूवतूरूदरू हूरूलीरूतूरूरू

॥ 27 ॥

अवतूरूरूकरू :हूडूरूद मगुवरूगी ङूरूतकरूमूरूदरूगूरू नूरूदरूंदरू हूरूलीतूरूरू- ‘अवूरूशू’ एंरूु शूरूूरूकदरूद.

अवूरूशू वूरूशू नरूडनंदनमूरूंदरूवकूरू
डूरूरूूरूेडडूरूनंदूरू स मूरूकुंददूरूरूुं प्रवंदूरू ।
ङूरूतसू, तसू, गूरूणङूरूतवहसू, ङूरूत
करूमूरूदरूकरूमूरूनरूवहं वरूदधूरूे सुकरूमूरू ॥ 28 ॥

परूडूरूूरूेदः - अवूरूशू, वूरूशू, नरूडनंदनमू, इंदरूवकूरू, डूरूरूूरूे, अडूरूनंदूरू, सः, मूरूकुंददूरूरूुं, प्रवंदूरू, ङूरूतसू, तसू, गूरूणङूरूतवहसू, ङूरूतकरूमूरूदरूकरूमूरूनरूवहं, वरूदधूरूे, सुकरूमूरू ॥

अधूरूेः- सुकरूमूरू - सु = समूरूेङूरूेनवरूद, करूमूरू = सुन, संधूरूूरूेदरूकरूमूरूगूरूुु, सः = अ डूरूूरूूरू, (मदूरूुगेहडूरूुूरू), वूरूशू = मनूरूयनूरू, अवूरूशू = प्रवूरूेशमूरूदरू, इंदरूवकूरूमूरू - इंदरू = ङूरूंदूरूनंत, वकूरूमूरू = मूरूुवूरूुु, नरूडनंदनं- नरूड = तनूरू, नंदनं = मगननूरू, दूरूूरूूरू = नूरूेड, डूरूरूूरूे = अतूरूंतवरूगूरू, अडूरूनंदूरू = संतूरूेषु परूु, मूरूकुंददूरूरूुं - मूरूकुंद = अनंतूरूेरूदूरूेवरू, दूरूरूुं = कूरूपरूवनूरू, प्रवंदूरू = नमसूरूरूपरूूरूूरू सुूरूेतूरू मूरूदरू, ङूरूतसू = अवतूरूरूमूरूदरू, गूरूणङूरूतवहसू - गूरूण = गूरूणगूरू, ङूरूत = समूरूुहवनूरू, वहसू = धरूरूणमूरूदरू, तसू = तनूरूमगनूरू, ङूरूतकरूमूरूदरूकरूमूरूनरूवहं - ङूरूतकरूमूरू = ङूरूतकरूमूरूवूरूे, अदरू = मूरूदलरूगूरूुु, करूमूरू = करूमूरूगूरू, नरूवहं = समूरूुहवनूरू, वरूदधूरूे = मूरूदरूदरू.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಪುತ್ರೋದ್ಭವಶ್ರವಣದಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಂಡ ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮನೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ ತಮ್ಮ ಮಗನನ್ನು ನೋಡಿದರು. ಆ ಮಗುವಾದರೋ ಚಂದ್ರನಂತೆ ಆಹ್ಲಾದಕರವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳದ್ದಾಗಿತ್ತು. (ಇಂತಹ ಮಗುವನ್ನು ನೋಡಿ) ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷಗೊಂಡರು.

(ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸುಖವು ಒದಗಿದಾಗ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಸ್ಮರಣೆ ಹೊಂದುವುದು ಕಂಡಿದೆ. ಆದರೆ, ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಹಾಗೆ ಮಾಡದೇ) ಮುಕ್ತಿದಾತನಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರನ ಕರುಣೆಯನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು. (ಸ್ತುತಿಸಿದರು. ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗುವಿಗೆ ಜಾತಕರ್ಮವೇ ಮೊದಲಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿದರು. (ಷೋಡಶಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಆಗ ತಾನೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗುವಿಗೆ ಮಾಡುವ ಕರ್ಮವು ಜಾತಕರ್ಮ ಎನಿಸುತ್ತದೆ). ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಎಂತಹವರು ಎಂದರೆ, ಸ್ನಾನಾದಿ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳವರು, ಆ ಮಗುವಾದರೋ ಗುಣಸಮೂಹಕ್ಕೆ ಆಶ್ರಯಭೂತವಾದದ್ದು

|| 28 ||

ಅವತಾರಿಕಾ : ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮಗುವಿಗೆ ವಾಸುದೇವ ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವನ್ನು ಇಟ್ಟರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಜ್ಞಾನಾರ್ಥ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಮೇವ ಯದಭೂದಸುದೇವ ಏಷಃ

ಯದ್ ವಾಸುದೇವಪದಭಕ್ತಿರತಃ ಸದಾಽಸೌ |

ತದ್ ವಾಸುದೇವಪದಮನ್ವವದನ್ ಸುರೇಂದ್ರಾಃ

ತಾತೇನ ಯನ್ನಿಗದಿತಂ ಸುತನಾಮಕರ್ತ್ರಾ || 29 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಮ್, ಏವ, ಯತ್, ಅಭೂತ್, ಅಸುದೇವಃ, ಏಷಃ, ಯತ್, ವಾಸುದೇವಪದಭಕ್ತಿರತಃ, ಸದಾ, ಅಸೌ, ತತ್, ವಾಸುದೇವಪದಮ್, ಅನ್ವವದನ್, ಸುರೇಂದ್ರಾಃ, ತಾತೇನ, ಯತ್, ನಿಗದಿತಂ, ಸುತನಾಮಕರ್ತ್ರಾ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸುತನಾಮಕರ್ತ್ರಾ - ಸುತ = ಮನನಿಗೆ, ನಾಮಕರ್ತ್ರಾ = ನಾಮಕರಣವನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕ, ತಾತೇನ = ತಂದೆಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರಿಂದ, ಯತ್ = ಯಾವ ವಾಸುದೇವಪದಂ = ವಾಸುದೇವ ಎಂಬೋ ಹೆಸರು, ನಿಗದಿತಂ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ, ತತ್ = ಆ ವಾಸುದೇವ ಎಂಬೋ ಹೆಸರನ್ನು, ಸುರೇಂದ್ರಾಃ = ದೇವತಾಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳು, ಅನ್ವವದನ್ = ಅನುಮೋದನ ಮಾಡಿದರು. ಏಷಃ = ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ, ಅಸುದೇವಃ - ಅಸು = ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ, ದೇವಃ = ನಿಯಾಮಕನಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು, (ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ) ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಮೇವ = ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವೇ, ಯತ್ = ಯಾವ

ಕಾರಣದ್ವೇಷೆಯಿಂದ, ಅಭೂತ್ = ಅವತಾರ ಮಾಡಿದರೋ, ತಸ್ಮಾತ್ = ಆ ಕಾರಣದಿಂದ, ಅಯಮ್ = ಇವನು, (ಈ ಬಾಲಕನು), ವಾಸುದೇವನಾಮ = ವಾಸುದೇವನೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು, ಯತ್ = ಯಾವ ಕಾರಣದ್ವೇಷೆಯಿಂದ, ಅಸೌ = ಈ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರು, ವಾಸುದೇವಪದಭಕ್ತಿರತಃ - ವಾಸುದೇವ = ವಾಸುದೇವ ನಾಮಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ, ಪದ = ಚರಣಾರವಿಂದಗಳ, ಭಕ್ತಿ = ಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ, ರತಃ = ಆಸಕ್ತನಾದವನೋ, ತಸ್ಮಾದಪಿ = ಆ ಕಾರಣದಿಂದಲೂ, ವಾಸುದೇವಃ = ವಾಸುದೇವನೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಮಗುವಿಗೆ ನಾಮಕರಣ ಮಾಡತಕ್ಕ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ವಾಸುದೇವ ಎಂದು ಹೆಸರಿಟ್ಟರು. ಈ ಹೆಸರನ್ನು ದೇವತಾಶ್ರೇಷ್ಠರುಗಳು ಅನುಮೋದನ ಮಾಡಿದರು ಎಂದರೆ ಈ ಹೆಸರು ಸಾರ್ಥಕವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಂಗೀಕಾರ ಮಾಡಿದರು.

ವಾಸುದೇವ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಹೇಗೆ ಅನ್ವರ್ಥಕವೆಂದರೆ, (1) 'ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದವಾ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಗತ್ಯರ್ಥಾನಾಂ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥತ್ವಮ್' ಎಂಬಂತೆ ಗತಿವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಜ್ಞಾನವಾಚಕತ್ವವೂ ಇರುವುದರಿಂದ 'ವಾ' ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನ ಎಂದರ್ಥ. ವಾಯುದೇವರು 'ಅಸು' ಎಂಬ ಪ್ರಾಣಗಳಿಗೆ ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಿಗೆ 'ದೇವ' ಎಂದರೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ್ದರಿಂದ 'ಅಸುದೇವ' ಎನಿಸುತ್ತಾರೆ. 'ವಾರ್ಥಂ' ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥ ಹುಟ್ಟಿದ ವಾಯುದೇವರ ರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ರೂಪಕ್ಕೆ ವಾಸುದೇವ ಎಂಬ ಹೆಸರು ಅನ್ವರ್ಥಕವಾಗಿದೆ.

ವಾಯುದೇವರ ಮೂರನೆಯ ರೂಪವು ಜ್ಞಾನಾರ್ಥ ಉತ್ಪನ್ನವಾದ್ದೆಂದು 'ತೃತೀಯಮಸ್ಯ ವೃಷಭಸ್ಯ ದೋಹಸೇ ದಶಪ್ರಮತಿಂ ಜನಯಂತ ಯೋಷಣಃ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಇದರ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ತಿಳಿಸಿದೆ.

(2) ಈ ಮಗುವು ವಾಸುದೇವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯೆಂಬ ಮಹಾತ್ಮ್ಯಜ್ಞಾನಪೂರ್ವಕ ಸುದೃಢ ಸ್ನೇಹವನ್ನು ಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿರತವಾದದ್ದು. ಒಮ್ಮೆಯಾದರೂ ಭಕ್ತಿಗೆ ಚ್ಯುತಿಯೆಂಬುದೇ ಇಲ್ಲ, ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ ವಾಯುದೇವರು ವಾಸುದೇವಪದಭಕ್ತಿರತರಾಗಿದ್ದಾರೆ. ಹೀಗೆ ಸರ್ವದಾ ವಾಸುದೇವನ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ್ದರಿಂದ ವಾಸುದೇವ ಎಂಬ ನಾಮವು ಸಾರ್ಥಕ. ವಾಸುದೇವಸ್ಯ ಅಯಂ ವಾಸುದೇವಃ ಎಂದು ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ. ಸಂಬಂಧಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. || 29 ||

ಅವತಾರಿಕಾ : ಹೀಗೆ ವಾಯುದೇವರ ತೃತೀಯಾವತಾರವಾದ ಈ ಮಗುವಿನ ಸತ್‌ಪಾತ್ರತೆಯನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಘಟನೆಯೊಂದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಪಾತುಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಪಾತುಂ ಪಯಾಂಸಿ ಶಿಶವೇ ಕಿಲ ಗೋಪ್ರದೋಽಸ್ಮೈ
ಪೂರ್ವಾಲಯಃ ಸ್ವಸುತಸೂನುತಯಾ ಪ್ರಜಾತಃ |
ನಿರ್ವಾಣಹೇತುಮಲಭೀಷ್ಟ ಪರಾತ್ಮವಿದ್ಯಾಂ
ದಾನಂ ಧ್ರುವಂ ಫಲತಿ ಪಾತ್ರಗುಣಾನುಕೂಲ್ಯಾತ್ || 30 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಪಾತುಂ, ಪಯಾಂಸಿ, ಶಿಶವೇ, ಕಿಲ, ಗೋಪ್ರದಃ, ಅಸ್ಮೈ, ಪೂರ್ವಾಲಯಃ, ಸ್ವಸುತಸೂನುತಯಾ, ಪ್ರಜಾತಃ, ನಿರ್ವಾಣಹೇತುಮ್, ಅಲಭೀಷ್ಟ, ಪರಾತ್ಮವಿದ್ಯಾಂ, ದಾನಂ, ಧ್ರುವಂ, ಫಲತಿ, ಪಾತ್ರಗುಣಾನುಕೂಲ್ಯಾತ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಶಿಶವೇ = ಬಾಲಕನಾದ, ಅಸ್ಮೈ = ವಾಸುದೇವನಿಗೋಸ್ಕರವಾಗಿ, ಪಯಾಂಸಿ = ದುಗ್ಧವನ್ನು (ಹಾಲನ್ನು), ಪಾತುಮ್ = ಪಾನಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ, ಗೋಪ್ರದಃ = ಗೋ = ಆಕಳನ್ನು, ಪ್ರದಃ = ದಾನ ಮಾಡಿದ, ಪೂರ್ವಾಲಯಃ = ಪೂರ್ವಾಲಯನಾಮಕನಾದ, ಒಬ್ಬಾನೊಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು, ಸ್ವಸುತಸೂನುತಯಾ - ಸ್ವ = ತನ್ನ, ಸುತ = ಮಗನಿಗೆ, ಸೂನುತಯಾ = ಪುತ್ರತ್ವೇನ, ಪ್ರಜಾತಃ ಸನ್ = ಹುಟ್ಟಿದಂಥವರಾಗಿ, ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರ ದೆಸೆಯಿಂದ, ನಿರ್ವಾಣಹೇತುಂ- ನಿರ್ವಾಣ = ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ, ಹೇತುಂ=ಕಾರಣವಾದ. ಪರಾತ್ಮವಿದ್ಯಾಂ-ಪರಾತ್ಮ = ಪರಮಾತ್ಮನ, ವಿದ್ಯಾಮ್ = ತತ್ತ್ವಜ್ಞಾನವನ್ನು, ಅಲಭೀಷ್ಟ = ಪಡೆದನು. ದಾನಮ್ = ದಾನಮಾಡೋಣವು, ಪಾತ್ರಗುಣಾನುಕೂಲ್ಯಾತ್ - ಪಾತ್ರ = ಸತ್ಪುತ್ರರುಗಳ, ಗುಣ = ಗುಣಗಳ, ಅನುಕೂಲ್ಯಾತ್ = ಅನುಕೂಲದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ಫಲತಿ = ಫಲಿಸುತ್ತದೆ, ಧ್ರುವಮ್ = ನಿಶ್ಚಯವು. ಕಿಲ =

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಪೂರ್ವದಿಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮನೆಯುಳ್ಳ ಪೂರ್ವಾಲಯ=ಮೂಡಿಲ್ಲಾಯ (ಭಾ.ಪ್ರ.) ಎಂಬ ಕುಲದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ (ಪೂರ್ವಾಲಯ ನಾಮಕನಾದ) ಒಬ್ಬಾನೊಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು, 'ಮಗುವಿಗೆ ಈ ಹಸುವಿನ ಹಾಲನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡಿಸಿ' ಎಂದು ಹೇಳಿ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರಿಗೆ ಗೋದಾನ ಮಾಡಿದನು. ಆ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಮೃತಿಹೊಂದಿದ ಮೇಲೆ ತನ್ನ ಮಗುವಿಗೆ ಮಗನಾಗಿ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ಮೊಮ್ಮಗನಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದನು.

ಅನಂತರ (ಶ್ರೀಮನ್ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಂದ) ಪರಮಾತ್ಮನ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆದನು, ಆ ಜ್ಞಾನವಾದರೋ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಕಾರಣವಾದುದು. ಇದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವು.

ಮಾಡಿದುದೊಂದು ಗೋದಾನ, ಫಲವಾದರೋ ಮುಕ್ತಿಹೇತುವಾದ ತತ್ವಜ್ಞಾನ. ಇದು ಹೇಗೆ ಎಂದರೆ ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ- 'ದಾನಂ' ಎಂಬುದಾಗಿ. ದಾನವು ದಾನಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡುವವನ ಗುಣಾನುಸಾರ ಫಲಕೊಡುತ್ತದೆ ಎಂಬುದು ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧವು. ಇಲ್ಲಿಯಾದರೋ ದಾನವನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದ ಮಗುವು ಅತ್ಯಂತಸತ್ಪಾತ್ರವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ತತ್ವಜ್ಞಾನಲಾಭವೆಂಬ ಮಹಾಫಲವು ಉಂಟಾಯಿತು .

ಈ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದಂದಿನಿಂದ 30ನೇ ದಿನ ಮಾಡಬೇಕಾದ 'ಗೋಕ್ಷೀರಪಾನ' ಎಂಬ ಸಂಸ್ಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು||30||

ಅವತಾರಿಕಾ : ಮಗುವನ್ನು ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವ ಉತ್ಥಾನಾಖ್ಯಮಹೋತ್ಸವವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಉಂಟಾದ ಆ ಮಗುವನ್ನು ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೇ ಅರ್ಪಣಮಾಡಿದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಅತ್ರಸ್ತಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಅತ್ರಸ್ತಮೇವ ಸತತಂ ಪರಿಪುಲ್ಲಚಕ್ಷುಃ ಕಾಂತ್ಯಾ

ವಿಡಂಬಿತನವೇಂದು ಜಗತ್ಯನರ್ಘಮ್ |

ತತ್ಪುತ್ರರತ್ನಮುಪಗೃಹ್ಯ ಕದಾಚಿದಾಪ್ತಃ

ಸ್ವಸ್ವಾಮಿನೇ ಬುಧ ಉಪಾಯನಮಾರ್ಪಯತ್ ಸಃ || 31 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಅತ್ರಸ್ತಮ್, ಏವ, ಸತತಂ, ಪರಿಪುಲ್ಲಚಕ್ಷುಃ, ಕಾಂತ್ಯಾ, ವಿಡಂಬಿತನವೇಂದು, ಜಗತಿ, ಅನರ್ಘಮ್, ತತ್, ಪುತ್ರರತ್ನಮ್, ಉಪಗೃಹ್ಯ, ಕದಾಚಿತ್, ಆಪ್ತಃ, ಸ್ವಸ್ವಾಮಿನೇ, ಬುಧ, ಉಪಾಯನಮ್, ಅರ್ಪಯತ್, ಸಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಬುಧಃ = ಜ್ಞಾನಿಯಾದ, ಸಃ = (ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ), ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರು (ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು), ಸಂತತಮ್ = ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ, ಅತ್ರಸ್ತಮೇವ = ಭಯರಹಿತನಾದಂಥಾದ್ದಾಗಿ ಯೇವೇ, ಪರಿಪುಲ್ಲಚಕ್ಷುಃ - ಪರಿಪುಲ್ಲ = ವಿಕಸಿತವಾದ, ಚಕ್ಷುಃ = ನೇತ್ರವುಳ್ಳ, ಕಾಂತ್ಯಾ = ಶರೀರಕಾಂತಿಯಿಂದ, ವಿಡಂಬಿತನವೇಂದು- ವಿಡಂಬಿತ = ಅನುಕೃತವಾದ, ನವ = ನೂತನವಾದ, ಇಂದು = ಚಂದ್ರನುಳ್ಳ (ಆಗತಾನೇ ಉದಯಿಸಿರುವ ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಸದೃಶವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳ), ಜಗತಿ = ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ, ಅನರ್ಘಮ್ = ಅಮೂಲ್ಯವಾದ, ಪುತ್ರರತ್ನಂ - ಪುತ್ರ = ಪುತ್ರನೆಂಬೋ, ರತ್ನಮ್ = ರತ್ನವನ್ನು, ಉಪಗೃಹ್ಯ = ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿಕೊಂಡು, ಕದಾಚಿತ್ = ಒಂದಾನೊಂದು ಶುಭದಿವಸದಲ್ಲಿ, ಸ್ವಸ್ವಾಮಿನೇ = ತನಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ, ರಜತಪೀಠಪುರದಲ್ಲಿ ವಾಸಮಾಡತಕ್ಕ ಅನಂತೇಶ್ವರ ದೇವರನ್ನು ಕುರಿತು, ಆಪ್ತಃ ಸನ್ = ಪ್ರಾಪ್ತನಾದಂಥವನಾಗಿ, (ತತ್ - ಆ ಪುತ್ರರತ್ನವನ್ನು), ಸ್ವಸ್ವಾಮಿನೇ

- ಸ್ವ = ತನಗೆ, ಸ್ವಾಮಿನೇ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರಿಗೋಸ್ಕರ, ಉಪಾಯನಮ್ = ಕಾಣಿಕೆಯನ್ನಾಗಿ, ಆರ್ಪಯತ್ - ಸಮರ್ಪಣೆಮಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಕಶ್ಚನ ಭೃತ್ಯನು ತನ್ನ ಸ್ವಾಮಿಗೆ ರತ್ನವನ್ನು ಕಾಣಿಕೆಯಾಗಿ ಕೊಡುವಂತೆ, ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ತಮ್ಮ ಮಗುವೆಂಬ ರತ್ನವನ್ನು (ರತ್ನ ಶಬ್ದವು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಚಕವಾದ್ದರಿಂದ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ತಮ್ಮ ಮಗುವನ್ನು) ಕರೆದುಕೊಂಡು ತಮ್ಮ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ರಜತಪೀಠಪುರ ವಾಸಿಯಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರನ್ನು ಹೊಂದಿ ಆ ನಾಥನಿಗೆ ಅರ್ಪಣೆಮಾಡಿದರು.

ಶ್ರೇಷ್ಠರತ್ನವು ತ್ರಾಸವೆಂಬ ಮಣಿದೋಷರಹಿತವಾಗಿ ಇರುವಂತೆ, ಈ ಮಗುವು ತ್ರಾಸವೆಂಬ ಭಯರಹಿತವಾಗಿಯೇ ಇದ್ದಿತು. ರತ್ನವು ಕೊಳೆ ತೆಗೆಯೋಣ ಮೊದಲಾದ್ದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾದ ಚಕ್ಷು ಎಂಬ ಪ್ರಕಾಶ (ಭಾ.ಪ್ರ.) ಇಲ್ಲವೆ ಛಿದ್ರ (ವಿ.ಟೀ - ತಂತುವಿನಲ್ಲಿ ಪೋಣಿಸುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರವಿರುವ ರಂಧ್ರ) ವುಳ್ಳದ್ದು, ಮಗುವು ವಿಕಸಿತವಾದ ಚಕ್ಷು ಎಂಬ ನೇತ್ರಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ರತ್ನದಂತೆ ಮಗುವೂ ತನ್ನ ದೇಹಕಾಂತಿಯಿಂದ ಉದಿತನಾದ ಚಂದ್ರನನ್ನು ಅನುಕರಣ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷ ಚಂದ್ರನ ಕಾಂತಿಯಂತೆ ವರ್ಧಮಾನವಾದ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳದ್ದು. ಹಾಗೂ ಪ್ರಪಂಚದಲ್ಲಿ ಬೆಲೆ ಕಟ್ಟಲು ಅಸಾಧ್ಯವಾದ ಪದಾರ್ಥವು

|| 31 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ಅನಂತೇಶ್ವರನಿಗೆ ಮಗುವನ್ನು ಅರ್ಪಣೆ ಮಾಡಿದನಂತರ ಏನು ಮಾಡಿದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ನತ್ವಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನತ್ವಾ ಹರಿಂ ರಜತಪೀಠಪುರಾಧಿವಾಸಂ

ಬಾಲಸ್ಯ ಸಂಪದಮನಾಪದಮರ್ಥಯಿತ್ವಾ |

ಸಾಕಂ ಸುತೇನ ಪರಿವಾರಜನಾನ್ವಿತೋಽಸೌ

ಪ್ರಾಯಾನ್‌ನಿಶೀಘ್ರಸಮಯೇ ನಿಜಮೇವ ಧಾಮ

|| 32 ||

ಪದಚ್ಛೇದ:- ನತ್ವಾ, ಹರಿಂ, ರಜತಪೀಠಪುರಾಧಿವಾಸಂ, ಬಾಲಸ್ಯ, ಸಂಪದಮ್, ಅನಾಪದಮ್, ಅರ್ಥಯಿತ್ವಾ, ಸಾಕಂ, ಸುತೇನ, ಪರಿವಾರಜನಾನ್ವಿತಃ, ಅಸೌ, ಪ್ರಾಯಾತ್, ನಿಶೀಘ್ರಸಮಯೇ, ನಿಜಮ್, ಏವ, ಧಾಮ ||

ಅರ್ಥ:- ಅಸೌ = ಈ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ರಜತಪೀಠಪುರಾಧಿವಾಸಂ- ರಜತಪೀಠಪುರ = ರಜತಪೀಠಪುರದಲ್ಲಿ, ಅಧಿವಾಸಮ್ = ವಾಸವುಳ್ಳ, ಹರಿಂ= ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರನ್ನು, ನತ್ವಾ =

ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿ, ಬಾಲಸ್ಯ = ಶಿಶುವಿಗೆ, ಅನಾಪದಮ್ = ವಿಪದ್ರಾಹಿತ್ಯವುಳ್ಳ, ಸಂಪದಮ್ = ಶ್ರೇಯಸ್ಸನ್ನು, ಅರ್ಥಯಿತ್ವಾ = ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡಿ, ಸುತೇನ = ಮಗನಿಂದ, ಸಾಕಮ್ = ಕೂಡಿ, ಪರಿವಾರಜನಾನ್ವಿತಃ - ಪರಿವಾರಜನ = ಪರಿವಾರಜನರಿಂದ, ಅನ್ವಿತಃ ಸನ್ = ಯುಕ್ತರಾದವರಾಗಿ, ನಿಶೀಠಸಮಯೇ - ನಿಶೀಠ = ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯ, ಸಮಯೇ = ಸಮಯದಲ್ಲಿ, ನಿಜಮೇವ = ಸ್ವಕೀಯವಾದಂಥಾದ್ದೇವೆ, ಧಾಮ = ಮನೆಯನ್ನು ಕುರಿತು, ಪ್ರಾಯಾತ್ = ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- ಪಾಪಹರನಾದ್ದರಿಂದ ಹರಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ (ಪಾಠಾಂತರದಂತೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಪತಿಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ) ಉಡುಪಿ ಕ್ಷೇತ್ರ ನಿವಾಸಿಯಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರನನ್ನು ನಮಸ್ಕರಿಸಿದರು. ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಶ್ರೇಯಸ್ಸಾಗಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆ ಮಾಡಿದರು. ಅನಂತರ, ಅರ್ಧರಾತ್ರಿಯ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಮಗನಿಂದಲೂ, ಪರಿವಾರ ಜನರಿಂದಲೂ ಕೂಡಿ ತಮ್ಮ ಮನೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿದರು= ಪಾಜಕ ಕ್ಷೇತ್ರಕ್ಕೆ ಹಿಂದಿರುಗಿ ಹೊರಟರು

|| 32 ||

ಅವತಾರಿಕಾ : ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಭೂತವೊಂದು ಮಗುವನ್ನು ಪಿಡಿಸಿದೇ ಕಂಚನ ಪುರುಷನನ್ನು ಪಿಡಿಸಿದ್ದನ್ನು ನೋಡಿ ಜನರಿಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ದೋಷಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ದೋಷೇಯುಷಾಂ ಸಮಮನೇನ ವನೇಽತಿಭೀಮೇ

ತತ್ಕ್ರೀಡಿತಗ್ರಹ ಇಹೈಕತಮಂ ತುತೋದ |

ಉದ್ವಾಂತರಕ್ತಮವಲೋಕ್ಯ ತಮಭ್ಯಧಾಯಿ

ಕೇನಾಪ್ಯಹೋ ನ ಶಿಶುತುತ್ ಕಥಮೇಷ ಇತ್ಥಮ್ ||33 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ -ದೋಷಾ, ಈಯುಷಾಂ, ಸಮಮ್, ಅನೇನ, ವನೇ,ಅತಿಭೀಮೇ, ತತ್, ಕ್ರೀಡಿತಗ್ರಹಃ, ಇಹ, ಏಕತಮಂ, ತುತೋದ, ಉದ್ವಾಂತರಕ್ತಮ್, ಅವಲೋಕ್ಯ, ತಮ್, ಅಭ್ಯಧಾಯಿ, ಕೇನ, ಅಪಿ, ಅಹೋ, ನ, ಶಿಶುತುತ್, ಕಥಮ್, ಏಷಃ, ಇತ್ಥಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ:- ಅನೇನ = ಈ ಬಾಲಕನಿಂದ, ಸಮಂ = ಕೂಡಿ, ದೋಷಾ = ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ, ಅತಿಭೀಮೇ = ಅತ್ಯಂತಭಯಂಕರವಾದ, ವನೇ = ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ, ಈಯುಷಾಂ ಸತಾಂ = ಹೋಗುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ, ತತ್ಕ್ರೀಡಿತಗ್ರಹಃ - ತತ್ = ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ, ಕ್ರೀಡಿತ = ವಿಹಾರಮಾಡತಕ್ಕ, ಗ್ರಹಃ = ಪಿಶಾಚವು, ಇಹ = ಈ ಜನಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಏಕತಮಂ = ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ ಪುರುಷನನ್ನು, ತುತೋದ = ಹಿಂಸೆಮಾಡಿತು.

ಕೇನಾಪಿ = ಅಲ್ಲಿ ಕಲೆತಿರತಕ್ಕ ಯಾವನೋ ಒಬ್ಬ ಪುರುಷನಿಂದ, ಉದ್ವಾಂತರಕ್ತಂ - ಉದ್ವಾಂತ = ವಮನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ರಕ್ತಂ = ರಕ್ತವುಳ್ಳ, ತಮ್ = ಆ ಗ್ರಹಪೀಡಿತ ಪುರುಷನನ್ನು, ಅವಲೋಕ್ಯ = ನೋಡಿ, ಏಷಃ = ಈ ಗ್ರಹವು, ಶಿಶುತುತ್ - ಶಿಶು = ಶಿಶುವನ್ನು, ತುತ್ = ಹಿಂಸಾಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು, ಕಥಮ್ = ಹೇಗೆ, ನಾಭೂತ್ = ಆಗಲಿಲ್ಲ ? ಇತ್ಥಮ್ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅಭ್ಯದಾಯಿ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಹೀಗೆ ಅರ್ಧರಾತ್ರಿ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಾಲಕನಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದರು. ಅತ್ಯಂತ ಭಯಂಕರವಾದ ಕಾಡು. ಆ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಒಂದಾನೊಂದು ಪಿಶಾಚವು (ರಾತ್ರಿ ಸಮಯವಾದ್ದರಿಂದ) ಕ್ರೀಡೆ ಮಾಡುತ್ತಿತ್ತು. ಆ ಪಿಶಾಚವು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದವರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನನ್ನು ಪೀಡಾ ಮಾಡಿತು. ಹೀಗೆ ಪೀಡಿತನಾದ ಪುರುಷನು ರಕ್ತ ಕಾರಿದನು

. ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬನು, '(ಪಿಶಾಚವು ಹೆಂಗಸರು ಮಕ್ಕಳನ್ನು ಪೀಡಿಸಬೇಕು, ಈ ಪುರುಷನನ್ನು ಪೀಡಿಸಿದೆ) ಇದು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಹೇಗೆ ಮಗುವನ್ನು ಪೀಡಿಸಲಿಲ್ಲ? ಎಲೆ! ಇದು ಆಶ್ಚರ್ಯವು' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು

|| 33 ||

ಅವತಾರಿಕಾ : ಹೀಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯಗೊಂಡ ಜನರನ್ನು ಕುರಿತು ಆ ಗ್ರಹವು ಮಾತನಾಡಿತು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಆವಿಶ್ಯ ಪೂರುಷಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಆವಿಶ್ಯ ಪೂರುಷಮುವಾಚ ಮಹಾಗ್ರಹೋಽಸೌ

ಅಸ್ಮದ್‌ವಿಹಾರಸಮಯೋಪಗತಾನ್ ಸಮಸ್ತಾನ್ |

ಯಚ್ಚ ಕ್ತಿಗುಪ್ತಿರಹಿತಾನಲಮಸ್ಮಿ ಹಂತುಂ

ಲೋಕೇಶ್ವರಃ ಸ ಬತ ಬಾಲತಮಃ ಕಿಲೇತಿ

|| 34 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಆವಿಶ್ಯ, ಪೂರುಷಮ್, ಉವಾಚ, ಮಹಾಗ್ರಹಃ, ಅಸೌ, ಅಸ್ಮತ್, ವಿಹಾರಸಮಯೋಪಗತಾನ್, ಸಮಸ್ತಾನ್ | ಯತ್, ಶಕ್ತಿಗುಪ್ತಿರಹಿತಾನ್, ಅಲಮ್, ಅಸ್ಮಿ, ಹಂತುಂ, ಲೋಕೇಶ್ವರಃ, ಸಃ, ಬತ, ಬಾಲತಮಃ, ಕಿಲ, ಇತಿ ||

ಅರ್ಥ:- ಅಸೌ = ಈ ಮಹಾಗ್ರಹವು, ಪೂರುಷಮ್ = ರಕ್ತವಮನ ಮಾಡಿದಂಥ ಪುರುಷನನ್ನೇವೇ, ಆವಿಶ್ಯ = ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿ, ಅಸ್ಮದ್‌ವಿಹಾರಸಮಯೋಪಗತಾನ್ - ಅಸ್ಮತ್ = ನಮ್ಮ, ವಿಹಾರ = ಕ್ರೀಡೆಯ, ಸಮಯ = ಸಮಯದಲ್ಲಿ, ಉಪಗತಾನ್ = ಪ್ರಾಪ್ತರಾದ, ಸಮಸ್ತಾನ್ = ಸಮಸ್ತರನ್ನೂ,

ಯಚ್ಚಕ್ಷಿಗುಪ್ತಿರಹಿತಾನ್ - ಯತ್ ಯಾವ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರ, ಶಕ್ತಿ = ಸಾಮರ್ಥ್ಯರೂಪವಾದ, ಗುಪ್ತಿ = ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ರಹಿತಾನ್ = ರಹಿತರಾದ, ಯುಷ್ಮಾನ್ = ನಿಮ್ಮಗಳನ್ನು, ಹಂತುಮ್ = ಸಂಹಾರ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ, ಅಲಮ್ = ಸಮರ್ಥನು, ಅಸ್ಮಿ = ಇದ್ದೇನೆ, ಸಃ = ಆ, ಬಾಲತಮಃ = ಅತ್ಯಂತ ಸಣ್ಣಕೂಸು, ಲೋಕೇಶ್ವರಃ - ಲೋಕ = ಲೋಕಗಳಿಗೆ, ಈಶ್ವರಃ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವಾಯುದೇವರು, ಬತ = ಆಶ್ಚರ್ಯವು, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಉವಾಚ = ಮಾತನಾಡಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಆ ಮಹಾಪಿಶಾಚವು ರಕ್ತವಮನ ಮಾಡಿದ ಪುರುಷನನ್ನೇ ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿತು. 'ಎಲೈ ಜನರುಗಳಿರಾ, ನೀವುಗಳು ನಮ್ಮ ವಿಹಾರದ ಸಮಯದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದ್ದೀರಿ. ನಿಮ್ಮನ್ನೆಲ್ಲರನ್ನೂ ಸಂಹಾರ ಮಾಡಲು ನಾನು ಶಕ್ತನಾಗಿದ್ದೇನೆ. ಆದರೆ (ವಾಯುಸ್ವರೂಪನಾದ)ಆ ಮಗುವಿನ ಶಕ್ತಿಯ ರಕ್ಷಣೆ ಪಡೆದಿದ್ದೀರಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಮ್ಮ ಸಂಹರಣ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಕ್ತನಾಗಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ರಕ್ಷಣೆ ಇರದಿದ್ದರೆ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸಂಹರಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಿದ್ದೆ. ಆ ಮಗುವು ಜಗದೀಶ್ವರನಾದ ವಾಯುದೇವರೇ ಸರಿ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಮಗುವಿಗೆ ಪೀಡೆ ಹೇಗಾಗಲಿಲ್ಲವೆಂದು ಆಶ್ಚರ್ಯ ಪಡಬೇಡಿ' ಎಂದು ಮಾತನಾಡಿತು.

ವಿಶ್ವಪತೀರ್ಥರು ಬರೆಯುತ್ತಾರೆ- 'ನೀವು ಯಾವ ವಾಯುದೇವರ ಶಕ್ತಿಯ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ (ನನ್ನಿಂದ ಸಂಹೃತರಾಗದೇ ಇದ್ದೀರೋ)ರಹಿತರಾಗಿ ನನ್ನಿಂದ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡಲು ಶಕ್ಯರಾಗುತ್ತೀರೋ ಅಂತಹ ವಾಯುದೇವರು ಸಣ್ಣ ಮಗುವೆಂದು ಹೇಳಿದಿರಲ್ಲಾ ಇದು ಆಶ್ಚರ್ಯವು ಎಂದುಮಾತನಾಡಿತು' ಎಂಬುದಾಗಿ.

ಈ ಚರಿತ್ರೆಯಿಂದ ಈ ಮಗುವು ಲೋಕ ಶಿಶುಗಳಂತಲ್ಲ, ಲೋಕಸ್ವಾಮಿಗಳಾದ ವಾಯುದೇವರೇ ಎಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ || 34 ||

ಅವತಾರಿಕಾ : ವಾಸುದೇವ ಬಾಲಕನ ಅದ್ಭುತಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುವ ಇನ್ನೊಂದು ಚರಿತ್ರೆಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಸ್ತನ್ಯೇನ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸ್ತನ್ಯೇನ ಬಾಲಮನುತೋಷ್ಯ ಮುಹುಃ ಸ್ವಧಾಮ್ನೋ

ಮಾತಾ ಕದಾಚನ ಯಯೌ ವಿರಹಾಸಹಾಽಪಿ |

ವಿಶ್ವಸ್ಯ ವಿಶ್ವಪರಿಪಾಲಕಪಾಲನಾಯ ಕನ್ಯಾಂ

ನಿಜಾಮನುಗುಣಾಂ ಕಿಲ ಭೀರುರೇಷಾ

|| 35 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಸ್ತನ್ಯೇನ, ಬಾಲಮ್, ಅನುತೋಷ್ಯ, ಮುಹುಃ, ಸ್ವಧಾಮ್ನೋಮಾತಾ, ಕದಾಚನ,

ಯಯೌ, ವಿರಹಾಸಹಾ, ಅಪಿ | ವಿಶ್ವಸ್ಯ, ವಿಶ್ವಪರಿಪಾಲಕಪಾಲನಾಯ, ಕನ್ಯಾಂ, ನಿಜಾಮ್, ಅನುಗುಣಾಂ, ಕಿಲ, ಭೀರುಃ, ಏಷಾ ||

ಅರ್ಥಃ- ಭೀರುಃ = ಭಯಶೀಲಳಾದ, ಏಷಾ = ಈ ತಾಯಿಯು, ಕದಾಚನ = ಒಂದಾನೊಂದು ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಬಾಲಕಮ್ = ಬಾಲಕನನ್ನು, ಸ್ತನ್ಯೇನ = ಸ್ತನಗತವಾದ ಕ್ಷೀರದಿಂದ, ಮುಹುಃ = ತೃಪ್ತವಾಗುವ ಪರ್ಯಂತರವಾಗಿ, ಅನುತೋಷ್ಯ = ಸಂತೋಷಪಡಿಸಿ, ವಿರಹಾಸಹಾಽಪಿ - ವಿರಹ = ಪುತ್ರವಿಯೋಗವನ್ನು, ಅಸಹಾ = ಸಹನಮಾಡದೆ ಇರತಕ್ಕವಳಾದಾಗ್ಯೂಕೂಡ, ಸ್ವಧಾಮ್ನಃ = ತನ್ನ ಮಂದಿರದ್ದೆಸೆಯಿಂದ, ವಿಶ್ವಪರಿಪಾಲಕಪಾಲನಾಯ - ವಿಶ್ವ = ಸಮಸ್ತಪ್ರಪಂಚದ, ಪರಿಪಾಲಕ = ರಕ್ಷಣೆಮಾಡತಕ್ಕ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರ, ಪಾಲನಾಯ = ರಕ್ಷಣೆಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ಅನುಗುಣಾಂ = ವಶವರ್ತಿಯಾದ, ಕನ್ಯಾಮ್ = ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು, ವಿಶ್ವಸ್ಯ = (ಎಲೈ ! ಕನ್ಯೆಯೇ ನೀನು ಬಾಲಕನನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡು, ನಿನಗೆ ಅಪೂರ್ವವಾದ ಪದಾರ್ಥವನ್ನು ತಂದು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ)ನಂಬಿಸಿ, ಯಯೌ = ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿದಳು. ಕಿಲ = ಅಪರಮಾರ್ಥವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಒಮ್ಮೆ ತಾಯಿಯು ಕಾರ್ಯಾಂತರದಿಂದ ಅನ್ಯತ್ರ ಹೋದಳೆಂದು ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥ. ಆ ತಾಯಿಯು ಎಂತಹವಳು ಎಂದರೆ ಭಯಶೀಲಳು= ಮಗುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಹೋದರೆ ಏನಾಗುವುದೋ ಎಂಬ ಭಯವುಳ್ಳವಳು. ಮಗುವಿನ ವಿಯೋಗವನ್ನು ಸಹನ ಮಾಡಲು ಅಶಕ್ಯಳು. (ಆದರೆ, ಮಗುವನ್ನು ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋದರೆ ತನ್ನ ಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ ಅಡಚಣೆ= ಹಿಂದಿನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಮಾರಂಭಗಳು ನಡೆದರೆ, ಒಬ್ಬರಿಗೊಬ್ಬರು ನೆರವಾಗುತ್ತಿದ್ದರು. ಹೀಗೆ ವೇದವತೀದೇವಿಯೂ ಒಮ್ಮೆ ಹೋಗಬೇಕಾಯಿತು. ಮಗುವು ಜೊತೆಗಿದ್ದರೆ ಕೆಲಸಮಾಡಲು ತೊಂದರೆ ಕೊಡುವುದೆಂಬ ಕಾರಣದಿಂದ) ಮಗುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದಳು.

ಮನೆಯಿಂದ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ (ತಾನು ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬರುವತನಕ ಮಗುವು ಅಳದಿರಲೆಂದು) ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವರೆಗೆ ಸ್ತನಗತ ಕ್ಷೀರದಿಂದ ಮಗುವನ್ನು ಸಂತೋಷ ಪಡಿಸಿದಳು. ತನಗೆ ವಿಧೇಯಳಾದ ತನ್ನ ಮಗಳಿಗೆ, (ಎಲೈ ಮಗಳೇ, ನೀನು ಮಗುವನ್ನು ಪರಿಪಾಲನ ಮಾಡು, ನಿನಗೆ ಅಪೂರ್ವವಸ್ತುವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ನಂಬಿಕೆ ಹುಟ್ಟಿಸಿ,(ಇಲ್ಲವೆ,) ಮಗುವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲು ಇವಳು ಸಮರ್ಥಳೆಂದು ತಿಳಿದು) ಮಗುವನ್ನು ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅವಳನ್ನು ಯೋಚಿಸಿದಳು.

ಆ ಮಗುವು ಎಂತಹುದು ಎಂದರೆ, ಪ್ರಪಂಚವನ್ನೇ ರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು. ಇದನ್ನು ತಾಯಿಯು ತಿಳಿದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸೂಚಿಸಲು 'ಕಿಲ'

ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ (ಛ.ವ್ಯಾ.) ಇಲ್ಲವೆ ಕಿಲಶಬ್ದವು ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಐತಿಹ್ಯವಿದೆ ಎಂಬುದಾಗಿ ಐತಿಹ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ (ವಿ.ಟೀ.)

|| 35 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಮಗುವು ಅಳಲು ಆರಂಭಿಸಿತೆಂದೂ, ಆ ಬಾಲಕಿಯು ಮಗುವನ್ನು ಸಮಾಧಾನ ಮಾಡಿದಳೆಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಸಾ ಬಾಲಕಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸಾ ಬಾಲಕಂ ಪ್ರರುದಿತಂ ಪರಿಸಾಂತ್ವಯಂತೀ

ಮುಗ್ಧಾಕ್ಷರೇಣ ವಚಸಾಽನುನಿನಾಯ ಮುಗ್ಧಾ |

ಮಾ ತಾತ ತಾತ ಸುಮುಖೇತಿ ಪುನಃ ಪ್ರರೋದೀಃ

ಮಾತಾ ತನೋತಿ ರುಚಿತಂ ತ್ವರಿತಂ ತವೇ || 36 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಸಾ, ಬಾಲಕಂ, ಪ್ರರುದಿತಂ, ಪರಿಸಾಂತ್ವಯಂತೀ, ಮುಗ್ಧಾಕ್ಷರೇಣ, ವಚಸಾ, ಅನುನಿನಾಯ, ಮುಗ್ಧಾ | ಮಾ, ತಾತ, ತಾತ, ಸುಮುಖ, ಇತಿ, ಪುನಃ, ಪ್ರರೋದೀಃ, ಮಾತಾ, ತನೋತಿ, ರುಚಿತಂ, ತ್ವರಿತಂ, ತವ, ಇತಿ ||

ಅರ್ಥಃ:- ಮುಗ್ಧಾ = ಮುಗ್ಧಳಾದ, ಸಾ = ಆ (ಕನ್ಯೆಯು) ಬಾಲಕಿಯು, ಪ್ರರುದಿತಂ = ವಿಶೇಷವಾಗಿ ರೋದನ ಮಾಡತಕ್ಕ, ಬಾಲಕಂ = ಬಾಲಕನನ್ನು (ಕೂಸನ್ನು), ಪರಿಸಾಂತ್ವಯಂತೀ ಸತೀ = ಅನೇಕ ಉಪಾಯಗಳಿಂದ ಸಮಾಧಾನಕರವಾದ ವಚನದಿಂದ ರೋದನವನ್ನು ಶಮನ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವಳಾಗಿ, ಮುಗ್ಧಾಕ್ಷರೇಣ = ಅವ್ಯಕ್ತವರ್ಣಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ, ವಚಸಾ = ವಾಕ್ಯದಿಂದ, ಹೇ ತಾತ = ಎಲೈ ! ಕೂಸೇ, ಹೇ ! ಸುಮುಖ - ಸು = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ಮುಖ = ಮುಖವುಳ್ಳವನೇ, ಮಾತಾ = ತಾಯಿಯು, ತ್ವರಿತಂ = ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ತವ = ನಿನಗೆ, ರುಚಿರಂ = ಪ್ರೀತಿಕರವಾದ, ಫಲಾದಿಗಳನ್ನು, ಪುನಃ = ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ, ತನೋತಿ = ತರುತ್ತಾಳೆ. ಇತಿ = ಈ ಕಾರಣದಿಂದ, ಮಾ ಪ್ರರೋದೀಃ = ಅಳಬೇಡ, ಇತಿ ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಅನುನಿನಾಯ = ಸಮಾಧಾನ ಮಾಡಿದಳು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ:- ಮಗುವು ಪ್ರಕರ್ಷಣೆ ಅಳಲು ಮೊದಲುಮಾಡಿತು. ಮುಗ್ಧಳಾದ ಎಂದರೆ ರಮ್ಯಳಾದ (ವಿ.ಟೀ) ಇಲ್ಲವೆ ಮೂಢಳಾದ (ಛ.ವ್ಯಾ.) ಆ ಕನ್ಯೆಯು, 'ಎಲೈ ಸಮೀಚೀನವಾದ ಮುಖವುಳ್ಳ ಮಗುವೇ, ಪುನಃ ಮತ್ತೆ ಹೀಗೆ ಅಳಬೇಡ. ತಾಯಿಯು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ನಿನಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ್ದನ್ನು (ಆಕಾಂಕ್ಷಿತವಾದ ಸ್ತನ್ಯದಾನ ಇಲ್ಲವೆ ಕದಲಿಫಲದಾನವನ್ನು) ಪುನಃ ಯಥೇಷ್ಟವಾಗಿ (ಛ.ವ್ಯಾ.) ಕೊಡುತ್ತಾಳೆ' ಎಂಬುದಾಗಿ ಅಳುವನ್ನು ಶಮನ ಮಾಡುವವಳಾಗಿ, ಅವ್ಯಕ್ತಮಧುರಾಕ್ಷರವುಳ್ಳ

(ತೊದಲು)ಮಾತಿನಿಂದ ಸಮಾಧಾನ ಪಡಿಸಿದಳು.

‘ಮಗು,ಮಗು, ಅಲಬೇಲ, ಅಲಬೇಲ.ಅಮ್ಮ ಬತ್ತಾಲೆ, ತಿಂದಿ ತತ್ತಾಲೆ’ ಎಂದು ಹೇಳಿದಳು ಎಂದು
ಅರ್ಥ || 36 ||

ಅವತಾರಿಕಾ : ಮಗುವು ಅಳುನಿಲ್ಲಿಸದಿರಲು ತಾಯಿಯ ಹಾದಿಯನ್ನೇ ಎದುರು ನೋಡಿದಳು ಎಂದು
ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- ‘ರೋದೇ ’ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ರೋದೇ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರತ ಏವ ವೃತ್ತೇ

ಪೋತಸ್ಯ ಮಾತರಿ ಚಿರಾದಪಿ ನಾಗತಾಯಾಮ್ |

ಜಗ್ರಾಹ ಬಾಲಮಥ ಚೈಕ್ಷತ ಮಾತೃಮಾರ್ಗಂ

ಸಾಪಿ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರತ ಏವ ಬಾಲಾ || 37 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ರೋದೇ, ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರತಃ, ಏವ, ವೃತ್ತೇ, ಪೋತಸ್ಯ, ಮಾತರಿ, ಚಿರಾತ್, ಅಪಿ, ನ, ಆಗತಾಯಾಂ, ಜಗ್ರಾಹ, ಬಾಲಮ್, ಅಥ, ಚ, ಐಕ್ಷತ, ಮಾತೃಮಾರ್ಗಂ, ಸಾ, ಅಪಿ, ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರತಃ, ಏವ, ಬಾಲಾ ||

ಅರ್ಥಃ- ಪೋತಸ್ಯ =ಬಾಲಕನ, ರೋದೇ = ಅಳೋಣವು, ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರತ ಏವ = ಪುನಃ ಪುನಃ, (ಒಂದೇಸಮನೇ) ವೃತ್ತೇ ಸತಿ =ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ, ಮಾತರಿ ಅಪಿ = ತಾಯಿಯಾದರೂ, ಚಿರಾತ್ = ಬಹುಕಾಲಪರ್ಯಂತರವಾಗಿ, ನಾಗತಾಯಾಮ್ ಸತ್ಯಾಮ್ = ಬರದೇ ಇರುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ, ಬಾಲಾ = ಆ ಕನ್ಯೆಯು, ಬಾಲಂ= ಅರ್ಭಕನನ್ನು , ಜಗ್ರಾಹ = ಟೊಂಕದಲ್ಲಿ ಎತ್ತಿಕೊಂಡಳು, ಅಥ = ಅನಂತರದಲ್ಲಿ , ಮಾತೃಮಾರ್ಗಂ - ಮಾತೃ = ತಾಯಿಯ, ಮಾರ್ಗಂ = ಮಾರ್ಗವನ್ನು, ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರತ ಏವ = ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ (ಎಡಬಿಡದೆ) ಐಕ್ಷತ = ನಿರೀಕ್ಷಣ ಮಾಡಿದಳು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಮಗುವು ಪುನಃಪುನಃ (ಎಡೆ ಬಿಡದೆ)ಇಲ್ಲವೆ ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ (ಭಾ.ಪ್ರ .) ಅಳುತ್ತಿತ್ತು , ಮಗುವಿನ ತಾಯಿಯು= ವೇದವತೀದೇವಿಯು ದೀರ್ಘಕಾಲವಾದರೂ ಬರಲಿಲ್ಲ. ಆಗ ಆ ಕನ್ಯೆಯು ಮಗುವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಎಂದರೆ ಕೈಗಳಿಂದ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿ ಸೊಂಟದಲ್ಲಿ ಕೂಡಿಸಿಕೊಂಡು (ಭ. ವ್ಯಾ) ಇಲ್ಲವೆ ಅತ್ತಿತ್ತ ಹೊರಳದಂತೆ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿ (ವಿ.ಟೀ) ಅನಂತರ ಪುನಃಪುನಃ ತಾಯಿಯು

ಹಾದಿಯನ್ನು ಎದುರು ನೋಡಿದಳು. ಎಂದರೆ ತಾಯಿಯು ಯಾವಾಗ ಬರುವಳೋ ಎಂಬುದಾಗಿ (ವಿ.ಟೀ) ಮನೆಯಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬರುವುದು; ಮನೆಯ ಒಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದು (ಛ.ವ್ಯಾ) ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪ್ರತೀಕ್ಷಣೆ ಮಾಡಿದಳು

|| 37 ||

ಅವತಾರಿಕಾ : ತಾಯಿಯು ಯಾರ ಉಷ್ಣರೋಗದ ಶಂಕೆಯಿಂದ ಹಾಲನ್ನೂ ತಣ್ಣಗೆ ಕುಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಳೋ ಅಂತಹ ಮಗುವಿಗೆ ಅತ್ಯುಷ್ಣವಾದ ಹುರುಳಿಯನ್ನು, ಅಳುವನ್ನು ಶಮನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ, ತಿನ್ನಲು ಕೊಟ್ಟಳೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಕರ್ತವ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಕರ್ತವ್ಯಮೌಢ್ಯಮಭಿಪದ್ಯ ನಿರೂಪ್ಯ ಸಾ ತಂ

ಪ್ರಾಭೋಜಯತ್ ಖಿಲು ಕುಲಸ್ಥ(ಕುಲಿತ್ಥ)ಕುಲಂ ಪ್ರಪಕ್ಷಮ್ |

ಶೀತಂ ಪಯೋಽಪಿ ಸತತಂ ಪರಿಪಾಯಯಂತೀ

ಯಸ್ಯೋಷ್ಣರೋಗಮತಿವೇಲಮಶಂಕತಾಂಬಾ || 38 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಕರ್ತವ್ಯಮೌಢ್ಯಮ್, ಅಭಿಪದ್ಯ, ನಿರೂಪ್ಯ, ಸಾ, ತಂ, ಪ್ರಾಭೋಜಯತ್, ಖಿಲು, ಕುಲಸ್ಥ(ಕುಲಿತ್ಥ)ಕುಲಂ, ಪ್ರಪಕ್ಷಮ್, ಶೀತಂ, ಪಯಃ, ಅಪಿ, ಸತತಂ, ಪರಿಪಾಯಯಂತೀ, ಯಸ್ಯ, ಉಷ್ಣರೋಗಮ್, ಅತಿವೇಲಮ್, ಅಶಂಕತ, ಅಂಬಾ ||

ಅರ್ಥಃ- ಸಾ = ಆ ಕನ್ಯೆಯು, ಕರ್ತವ್ಯಮೌಢ್ಯಮ್ - ಕರ್ತವ್ಯ = ಮಾಡತಕ್ಕಂಥ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಮೌಢ್ಯಮ್ = (ಅಜ್ಞಾನವನ್ನು) ಮೂಢತ್ವವನ್ನು(ಈ ಬಾಲಕನನ್ನು ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸಲಿಕ್ಕೆ), ಅಭಿಪದ್ಯ = ಹೊಂದಿ, ನಿರೂಪ್ಯ = ಏನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುದಾಗಿ ವಿಚಾರ ಮಾಡಿ, ತಮ್ = ಆ ಬಾಲಕನನ್ನು ಕುರಿತು, ಪ್ರಪಕ್ಷಮ್ = ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪಕ್ಷವಾದ, ಕುಲಿತ್ಥಕುಲಂ = ಹುರುಳಿ ಸಮೂಹವನ್ನು, ಪ್ರಾಭೋಜಯತ್ = ಭೋಜನ ಮಾಡಿಸಿದಳು. ಖಿಲು = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಅಂಬಾ = ತಾಯಿಯು, ಯಸ್ಯ = ಯಾವ ಬಾಲಕನಿಗೆ, ಅತಿವೇಲಮ್ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ಉಷ್ಣರೋಗಮ್ = ಉಷ್ಣರೋಗವನ್ನು, ಅಶಂಕತ = ಶಂಕಾ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಳು, ಅತ ಏವ = ಆದ್ದರಿಂದಲೇ, ಸತತಂ = ನಿರಂತರದಲ್ಲಿ, ಪಯೋಽಪಿ = ಹಾಲನ್ನೂ ಕೂಡ, ಶೀತಂ = ಶೀತಲಾವಾದಂಥಾದ್ದನ್ನು, ಪರಿಪಾಯಯಂತೀ = ಪಾನ ಮಾಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಆ ಕನ್ಯೆಯು ತಾನು ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೌಢ್ಯ=ಅಜ್ಞತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿದಳು. ಎಂದರೆ ಏನು ಮಾಡಬೇಕು ಎಂಬುದನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿಲ್ಲ. ಕ್ರಮೇಣ, ಈ

ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾನೇನು ಮಾಡಬೇಕು? ಎಂದು ವಿಚಾರ ಮಾಡಿದಳು. (ಎತ್ತಿಗಾಗಿ ಹುರುಳಿಯನ್ನು ಬೇಯಿಸಿಟ್ಟಿದ್ದರು). ಬೆಂದ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿ ಸಂಬಂಧದಿಂದ ಮೃದುವಾಗಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ (ಅತ್ಯಂತ ಉಷ್ಣವಾದ) ಹುರುಳಿಯ ಸಮೂಹವನ್ನೇ ಮಗುವಿಗೆ ತಿನ್ನಿಸಿದಳು.

(ಮಗುವು ಅಳುವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲೆಂದು, ಹುರುಳಿಯ ರಾಶಿಯ ಮುಂದೆ ಕೂಡಿಸಿದಳು, ಮಗುವಾದರೂ ಹುರುಳಿಯನ್ನೆಲ್ಲಾ ತಿಂದು ಬಿಟ್ಟಿತು. ಆಮಗುವು ಎಂತಹುದು ಎಂದರೆ, ತಾಯಿಯಾದ ವೇದವತೀದೇವಿಯು ಮಗುವಿಗೆ ಎಲ್ಲಿ ಉಷ್ಣವಾಗುತ್ತದೋ ಎಂಬ ಅನುಮಾನದಿಂದ, ಹಾಲನ್ನೂ ತಣ್ಣಗೆ ಮಾಡಿ ಕುಡಿಸುತ್ತಿದ್ದಳು. ಇಷ್ಟು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಬೆಳೆಸಲ್ಪಟ್ಟ ಮಗುವಿಗೆ ಅತ್ಯುಷ್ಣವಾದ ಹುರುಳಿಯನ್ನು ತಿನ್ನಿಸಿಬಿಟ್ಟಳು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ

॥ 38 ॥

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಅತ್ತ ತಾಯಿಗಾದ ಕಾತುರತೆಯನ್ನೂ, ಆಕೆಯು ಬಂದು ಮಗುವಿನ ಉದರವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿದ್ದನ್ನು ಕಂಡದ್ದನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ನೂನಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ನೂನಂ ಪಿಪಾಸುರತಿರೋದಿತಿ ಹಂತ ಬಾಲೋ

ಧಿಜ್ ಮಾಂ ದಯಾವಿರಹಿತಾಂ ಪರಕೃತ್ಯಸಕ್ತಾಮ್ |

ಇತ್ಯಾಕುಲಾ ಗೃಹಮುಪೇತ್ಯ ತದಾ ಪ್ರಸನ್ನಂ

ಪೂರ್ಣೋದರಂ ಸುತಮವೈಕ್ಷತ ವಿಪ್ರಪತ್ನೀ ॥ 39 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ನೂನಂ, ಪಿಪಾಸುಃ, ಅತಿರೋದಿತಿ, ಹಂತ, ಬಾಲಃ, ಧಿಜ್, ಮಾಂ, ದಯಾವಿರಹಿತಾಂ, ಪರಕೃತ್ಯಸಕ್ತಾಮ್, ಇತಿ, ಆಕುಲಾ, ಗೃಹಮ್, ಉಪೇತ್ಯ, ತದಾ, ಪ್ರಸನ್ನಂ, ಪೂರ್ಣೋದರಂ, ಸುತಮ್, ಅವೈಕ್ಷತ, ವಿಪ್ರಪತ್ನೀ ||

ಅರ್ಥಃ- ತದಾ = ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ವಿಪ್ರಪತ್ನೀ - ವಿಪ್ರ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರ, ಪತ್ನೀ = ಹೆಂಡತಿಯಾದ ವೇದವತಿಯು, ಬಾಲಃ = ಬಾಲಕನು, ನೂನಂ = ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ, ಪಿಪಾಸುಃ = ಸ್ತನಗತಕ್ಷೀರಪಾನ ಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಇಚ್ಛಾ ಮಾಡತಕ್ಕಂಥವನಾಗಿ, ಅತಿರೋದಿತಿ = ಬಹುಳವಾಗಿ ಅಳುತ್ತಾನೋ ಏನೋ, ದಯಾವಿರಹಿತಾಮ್ - ದಯಾ = ಕೃಪಾದಿಂದ, ವಿರಹಿತಾಂ = ಬಿಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಪರಕೃತ್ಯಸಕ್ತಾಂ - ಪರ = ಇತರರ, ಕೃತ್ಯ = ಕೆಲಸದಲ್ಲಿ, ಸಕ್ತಾಮ್ = ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳ, ಮಾಂ = ನನ್ನನ್ನು ಕುರಿತು, ಜನಃ = ಜನವು, ಧಿಜ್ = ಧಿಕ್ಕಾರ ಮಾಡಲಿ. ಇತ್ಥಮ್ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಆಕುಲಾ ಸತೀ = ಸಂಭ್ರಾಂತಳಾದಂಥವಳಾಗಿ, ಗೃಹಮ್ = ತನ್ನ ಮನೆಯನ್ನು, ಉಪೇತ್ಯ = ಹೊಂದಿ,

ಪ್ರಸನ್ನಂ = ಸಂತುಷ್ಟನಾದ, ಪೂರ್ಣೋದರಂ- ಪೂರ್ಣ = ಪೂರ್ಣವಾದ, ಉದರಂ = ಉದರವುಳ್ಳ, ಸುತಮ್ = ಬಾಲಕನನ್ನು, ಅವೈಕ್ಷತ = ನೋಡಿದಳು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಮಧ್ಯಗೇಹರ ಪತ್ನಿಗೆ ಸಂಭ್ರಾಂತಿ- ಕಾತರತೆ- ವುಂಟಾಯಿತು. ಏನೆಂದರೆ, ಮಗುವು ಸ್ತನ್ಯಪಾನಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಅಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಅತ್ಯಂತ ಅಳುತ್ತದೆ, ಅಯ್ಯೋ (ವಿಷಾದ ಇಲ್ಲವೆ ಅನುಕಂಪ)ನಾನಾದರೋ ದಯಾರಹಿತಳು= ಮಗುವಿನಲ್ಲಿ ದಯೆಯಿದ್ದಲ್ಲಿ ಮಗುವಿನ ಹಿತವನ್ನು ಮೊದಲು ನೋಡಬೇಕಿತ್ತು. ಹಾಗಲ್ಲದೆ, ಪರಕೀಯರ ಕಾರ್ಯದಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಳಾಗಿ ದ್ದೇನೆ. ನನಗೆ ಧಿಕ್ಕಾರವಿರಲಿ ಎಂಬುದಾಗಿ. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಕುಲಳಾಗಿ ಮನೆಗೆ ಬಂದಳು. ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸಂತುಷ್ಟನೂ, ಪೂರ್ಣವಾದ ಜಠರ(ಹೊಟ್ಟೆ)ವುಳ್ಳವನೂ ಆದ ಮಗುವನ್ನು ನೋಡಿದಳು. ಎಂದರೆ ಆಕೆಯು ನೋಡಿದ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಗುವಿನ ಉದರವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿತ್ತು ಎಂದು ಅರ್ಥ

|| 39 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ವಾಸ್ತವ ವಿಷಯವನ್ನು ಕೇಳಿ ವೇದವತೀದೇವಿಗೆ ಉಂಟಾದ ಮನೋಭಾವಗಳನ್ನು ಬಹು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಪೃಷ್ಠಾ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಪೃಷ್ಠಾಽವಗಮ್ಯ ಸಕಲಂ ಚ ತತಃ ಪ್ರವೃತ್ತಂ

ಯೂನಾಂ ಚ ದುಸ್ಸಹಮಿದಂ ಶಿಶುನೋಪಭುಕ್ತಮ್ |

ಇತ್ಥಂ ವಿಚಿಂತ್ಯ ತನಯಾಂ ಬಹು ಭರ್ತ್ಸಯಂತ್ಯಾ

ಭೀತಂ ತಯೋತ ಕುಪಿತಂ ಮನಸಾಽನುತಪ್ತಮ್

|| 40 ||

ಪದಚ್ಛೇದ:- ಪೃಷ್ಠಾಽವಗಮ್ಯ, ಸಕಲಂ, ಚ, ತತಃ, ಪ್ರವೃತ್ತಂ, ಯೂನಾಂ, ಚ, ದುಸ್ಸಹಮ್, ಇದಂ, ಶಿಶುನಾ, ಉಪಭುಕ್ತಮ್ | ಇತ್ಥಂ, ವಿಚಿಂತ್ಯ, ತನಯಾಂ, ಬಹು, ಭರ್ತ್ಸಯಂತ್ಯಾ, ಭೀತಂ, ತಯಾ, ಉತ, ಕುಪಿತಂ, ಮನಸಾ, ಅನುತಪ್ತಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ತತಃ = ಸಂತುಷ್ಟಸುತದರ್ಶನಾನಂತರದಲ್ಲಿ, ಪೃಷ್ಠಾಽ = ಪ್ರಶ್ನೆಮಾಡಿ (ಈ ಬಾಲಕನು ಯಾತಕ್ಕೋಸ್ಕರವಾಗಿ ಪೂರ್ಣವಾದ ಉದರವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದಾನೆ ? ನೀನು ಏನನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟೆ ? ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಕನ್ಯಾವನ್ನು ಪ್ರಶ್ನೆ ಮಾಡಿ), ತತಃ = ಕನ್ಯಾವಚನದೊಡನೆಂದ, ಪ್ರವೃತ್ತಂ = ಪ್ರವೃತ್ತವಾದ, ಸಕಲಮ್ = ಹುಡುಗ ಅತ್ತಿದ್ದು, ಅವನ ಸಮಾಧಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಹುರುಳಿಯನ್ನು ತಿನ್ನಿಸಿದ್ದು, ಅದರಿಂದ ಉದರ ಪೂರ್ಣವಾದದ್ದು, ಇವೇ ಮೊದಲಾದಂಥಾದ್ದನ್ನು, ಅವಗಮ್ಯ =

ತಿಳಿದು, ಶಿಶುನಾ = ಬಾಲಕನಿಂದ, ಉಪಭುಕ್ತಮ್ = ಭಕ್ಷಿತವಾದ, ಇದಂ = ಈ ಹುರುಳಿ ಸಮೂಹವು, ಯೂನಾಂ ಚ = ಯೌವನಸ್ಥರಿಗೂ ಕೂಡ, ದುಸ್ಸಹಮ್ = ಜೀರ್ಣಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಲು ಅಶಕ್ಯವಾದದ್ದು, ಹಿ = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು, ಇತ್ಥಮ್ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವಿಚಿಂತ್ಯ = ಆಲೋಚನೆ ಮಾಡಿ, ತನಯಾಂ = ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು, ಬಹುಭರ್ತ್ಸಯಂತ್ಯಾ - ಬಹು = ಬಹಳವಾಗಿ, ಭರ್ತ್ಸಯಂತ್ಯಾ = ನಿಷ್ಕೂರವಾದ ಮಾತುಗಳಿಂದ ಬೈಯತಕ್ಕ, ತಯಾ = ಆ ತಾಯಿಯಿಂದ, ಭೀತಮ್ = ಮಗನ ಆಪಾಯಭಯವನ್ನು ಆಶಂಕಾ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು, ಕುಪಿತಮ್ ಉತ = ಮಗಳನ್ನು ಕುರಿತು ಕೋಪ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು, ಮನಸಾ = ಅಂತಃಕರಣದಿಂದ, ಅನುತಪ್ತಮ್ = ನನ್ನ ಉಪೇಕ್ಷಾದಿಂದ ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಆಯಿತು ಎಂದು ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪ ಪಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಅನಂತರ- ಮನೆಗೆ ಬಂದು (ವಿ.ಟೀ), ಸಂತುಷ್ಟಪುತ್ರ ದರ್ಶನಾನಂತರ (ಛ. ವ್ಯಾ), ವೇದವತೀ ದೇವಿಯು ಮಗಳನ್ನು (ಎಲೈ ಮಗಳೇ, ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ ಮಗುವಿನ ಉದರವು ಪೂರ್ಣವಾಗಿದೆ? ನೀನು ಏನನ್ನು ತಿನ್ನಲು ಕೊಟ್ಟೆ? ಎಂಬುದಾಗಿ) ಕೇಳಿದಳು. ಮಗಳ ದೆಸೆಯಿಂದ ನಡೆದ ಸರ್ವಸ್ವವನ್ನೂ (ಮಗು ಅತ್ತಿದ್ದು, ಹುರುಳಿಯನ್ನು ತಿಂದು ಉದರ ಭರ್ತಿಯಾದದ್ದು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ) ತಿಳಿದಳು. ಅತ್ಯಂತ ಯೋಚನೆ ಉಂಟಾಯಿತು. ಏನೆಂದರೆ, ಮಗುವು ಹುರುಳಿಯ ಸಮೂಹವನ್ನು ತಿಂದುಬಿಟ್ಟಿದೆ, ಹುರುಳಿಯು ಯುವಕರಿಗೂ ಸಹನ ಮಾಡಲು ಅಶಕ್ಯವಾದದ್ದು= ಜೀರ್ಣಿಸಿಕೊಳ್ಳಲು ಶಕ್ಯವಲ್ಲ ಎಂಬುದಾಗಿ. ಹೀಗೆಂಬ ಚಿಂತೆಯಿಂದ ಮಗುವಿಗೆ ಏನು ಅಪಾಯವಾಗುವುದೋ ಎಂಬ ಶಂಕೆಯಿಂದ ಭಯವುಂಟಾಯಿತು, ತನ್ನ ಮಗಳನ್ನು ಜಭರಿಸುತ್ತಾ= ಅತಿ ನಿಷ್ಕೂರವಾಗಿ ಮಾತನಾಡುತ್ತಾ ಮಗಳಲ್ಲಿ ಕೋಪವೂ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು, ತನ್ನ ಉಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದಲೇ ಹೀಗಾಯಿತು ಎಂದು ಪಶ್ಚಾತ್ತಾಪವೂ ಉಂಟಾಯಿತು || 40 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಮಗುವು ಆರೋಗ್ಯಶಾಲಿಯಾಗಿಯೇ ಇರಲು ವೇದವತೀದೇವಿಯು ಆಶ್ಚರ್ಯ ಹೊಂದಿದಳೆಂದೂ ಹೀಗೆ ಆಶ್ಚರ್ಯ ಪಡುವುದು ಅನುಚಿತವೆಂದೂ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಆರೋಗ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಆರೋಗ್ಯಶಾಲಿನಿ ಪುರೇವ ತದಾಽಪಿ ಪುತ್ರೇ
ವಿಸ್ಮೇರತಾಮುಪಜಗಾಮ ಜನನ್ಯಮುಷ್ಯ |
ಯಸ್ಯ ತ್ರಿಲೋಕಜನನೀ ಜನನೀ ವಿಷೇಽಪಿ
ಪೀತೇ ನ ವಿಸ್ಮಯಮವಾಪ ಸಮಸ್ತಶಕ್ತೇಃ || 41 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: - ಆರೋಗ್ಯಶಾಲಿನಿ, ಪುರಾ, ಇವ, ತದಾ, ಅಪಿ, ಪುತ್ರೇ, ವಿಸ್ಮೇರತಾಮ್, ಉಪಜಗಾಮ, ಜನನೀ, ಅಮುಷ್ಯ, ಯಸ್ಯ, ತ್ರಿಲೋಕಜನನೀ, ಜನನೀ, ವಿಷೇ, ಅಪಿ, ಪೀತೇ, ನ, ವಿಸ್ಮಯಮ್, ಅವಾಪ, ಸಮಸ್ತಶಕ್ತೇಃ ||

ಅರ್ಥ:- ಪುತ್ರೇ = ಮಗನು, ತದಾಽಪಿ = ಕುಲಿತಭಕ್ಷಣಾನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ, ಪುರೇವ = ಕುಲಿತಭಕ್ಷಣಮಾಡುವುದಕ್ಕಿಂತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೇ, ಆರೋಗ್ಯಶಾಲಿನಿ ಸತಿ = ಆರೋಗ್ಯದಿಂದ ಇರುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ, (ಉದರದಲ್ಲಿ ಉದರಶೂಲಾದಿವಿಕಾರ ಇಲ್ಲದೆ ಇರೋಣದರಿಂದ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗುತ್ತಾ ಇರಲಿಕ್ಕೆ) ಅಮುಷ್ಯ = ಬಾಲಕನ, ಜನನೀ = ತಾಯಿಯು, ವಿಸ್ಮೇರತಾಮ್ = ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು, ಉಪಜಗಾಮ = ಹೊಂದಿದಳು, ಯಸ್ಯ = ಯಾವ, ಸಮಸ್ತಶಕ್ತೇಃ- ಸಮಸ್ತ = ಸರ್ವವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಶಕ್ತೇಃ = ಆಪ್ರತಿಹತವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳ ವಾಯುದೇವರ, ಜನನೀ = ತಾಯಿಯಾದ, ತ್ರಿಲೋಕಜನನೀ = ಮೂರು ಲೋಕಕ್ಕೆ ತಾಯಿಯಾದ ಇಂದಿರಾದೇವಿಯು, ವಿಷೇ = ಕಾಲಕೂಟವು, ವಾಯುನಾ = ವಾಯುದೇವರಿಂದ, ಪೀತೇಽಪಿ = ಪಾನಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟರೂ ಕೂಡ (ವಾಯುದೇವರ ಆ ಸಮರ್ಥತೆಯನ್ನು ತಿಳಿದ ವಾಯುದೇವರ ತಾಯಿಯಾದ ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು) ವಿಸ್ಮಯಮ್ = ಆಶ್ಚರ್ಯವನ್ನು, ನ ಅವಾಪ = ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಆಗಲೂ ಎಂದರೆ ಹುರುಳಿಯ ರಾಶಿಯನ್ನು ತಿಂದ ನಂತರದಲ್ಲಿಯೂ ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಎಂದರೆ, ಹುರುಳಿಯನ್ನು ತಿನ್ನುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ (ಉದರಶೂಲಾದಿ ವಿಕಾರರಹಿತವಾಗಿ)ಮಗುವು ಆರೋಗ್ಯದಿಂದಿರಲಾಗಿ, ಈ ಮಗುವಿನ ತಾಯಿಯಾದ ವೇದವತೀದೇವಿಯು ಆಶ್ಚರ್ಯ ಹೊಂದಿದಳು. ಈ ಮಗುವು ಎಂತಹುದು ಎಂದರೆ,

‘ವಾಯುರಸ್ಮಾ ಉಪಾಮಂಥತ್ ಪಿನಷ್ಟಿಸ್ಮಾ ಕುನನ್ನಮಾ |

ಕ ಿಶೀ ವಿಷಸ್ಯ ಪಾತ್ರೇಣ ಯದ್ರುದ್ರೇಣಾಪಿಪತತ್ ಸಃ ||’

ಎಂಬ ಶ್ರುತ್ಯುಕ್ತಪ್ರಕಾರ, ದೇವದಾನವರಿಂದ ಅಮೃತಮಥನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉಂಟಾದ ಕಾಲಕೂಟವಿಷವನ್ನು ಪಾನ ಮಾಡಿದ ವಾಯುಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳದ್ದು.

ಹೀಗೆ ಕಾಲಕೂಟ ವಿಷಪಾನ ಮಾಡಿದಾಗ ವಾಯುದೇವರ ತಾಯಿಯಾದ ಲೋಕ (ಲೋಕಸಮೂಹಕ್ಕೆ)ಮಾತೆಯಾದ ಇಂದಿರಾದೇವಿಯು ಆಶ್ಚರ್ಯ ಹೊಂದಲಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸರ್ವವಿಷಯಣಿಯಾದ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ವಾಯುದೇವರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯರಿಗೆ ತಿಳಿದಿತ್ತು.

ಈಗಲಾದರೂ ವೇದವತೀದೇವಿಯು, ವಿಷಪಾನಮಾಡಿ ಜೀರ್ಣಿಸಿಕೊಂಡ ವಾಯುಸ್ವರೂಪವುಳ್ಳ

ಮಗುವಿಗೆ ಹುರುಳಿ ತಿನ್ನೋಣದರಿಂದ ಏನಾದಿತು? ಏನೂ ಆಗುವುದಿಲ್ಲವು ಎಂಬ ಜ್ಞಾನವಿಲ್ಲದೇ ,
ಆಶ್ಚರ್ಯ ಚಕಿತಳಾದಳು ಎಂದು ಅರ್ಥ || 41 ||

ಅವತಾರಿಕಾ - ಜನನ್ಯಾದಿಗಳು ಮಗುವಿನಲ್ಲಿ ಆಸಕ್ತಿಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಮಗುವು ವಾಯುದೇವರು ಎಂದು
ತಿಳಿಯದೆ ಏನು ಮಾಡಿದರೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- ‘‘ ಸ್ತನ್ಯಂ ’ ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಸ್ತನ್ಯಂ ಮುಹುಃ ಕಿಲ ದದೌ ಜನನೀ ಗೃಹೀತ್ವಾ
ಕ್ಷೇಮಾಯ ತಂ ಕಿಲ ದಧತ್ ಜನಕೋ ಜಜಾಪ |
ಅನ್ಯೋ ಜನೋಽಪಿ ಕಿಲ ಲಾಲಯತಿ ಸ್ಮ ಕಿಂತು
ಸರ್ವೋಽಪಿ ತನ್ಮುಖಿಸುಹಾಸರಸಾಯನೋತ್ಕಃ || 42 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಸ್ತನ್ಯಂ, ಮುಹುಃ, ಕಿಲ, ದದೌ, ಜನನೀ, ಗೃಹೀತ್ವಾ, ಕ್ಷೇಮಾಯ, ತಂ, ಕಿಲ,
ದಧತ್, ಜನಕಃ, ಜಜಾಪ, ಅನ್ಯಃ, ಜನಃ, ಅಪಿ, ಕಿಲ, ಲಾಲಯತಿ, ಸ್ಮ, ಕಿಂತು, ಸರ್ವಃ, ಅಪಿ,
ತನ್ಮುಖಿಸುಹಾಸರಸಾಯನೋತ್ಕಃ ||

ಅರ್ಥಃ- ಜನನೀ = ತಾಯಿಯು, ತಮ್ = ಆ ಬಾಲಕನನ್ನು, ಗೃಹೀತ್ವಾ = ಕೈಗಳಿಂದ ಎತ್ತಿಕೊಂಡು,
ಮುಹುಃ = ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ, ಸ್ತನ್ಯಂ = ಸ್ತನಗತ್ಕ್ಷೀರವನ್ನು, ದದೌ = ಪಾನಮಾಡಿಸಿದಳು. ಕಿಲ =
ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ತಥಾ = ಹಾಗೂ, ಜನಕಃ = ತಂದೆಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ತಂ = ಆ ಬಾಲಕನನ್ನು,
ದಧತ್ ಸನ್ = ಹಸ್ತಗಳಿಂದ ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿ, ಕ್ಷೇಮಾಯ = ಬಾಲಕನ ಕ್ಷೇಮಾರ್ಥವಾಗಿ ಮತ್ತು
ಅರಿಷ್ಟನಿವೃತ್ತಾರ್ಥವಾಗಿ, ಜಜಾಪ = ಧನ್ವಂತರ್ಯಾದಿಮಹಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು, ಶಾಂತಿಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೂ ಜಪ
ಮಾಡಿದರು. ಅನ್ಯಃ = ಮಾತಾಪಿತೃಗಳಿಂದ ವ್ಯತಿರಿಕ್ತರಾದ, ಜನೋಽಪಿ = ಬಂಧುಜನವಾದರೂ, ತಂ =
ಆ ಬಾಲಕನನ್ನು, ಲಾಲಯತಿ ಸ್ಮ = ಲಾಲನೆ ಮಾಡಿದರು. ಕಿಲ = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು, ಕಿಂತು = ಮತ್ತೇನೆಂದರೆ,
ಸರ್ವೋಽಪಿ = ಸಮಸ್ತಜನವೂ, ತನ್ಮುಖಿಸುಹಾಸರಸಾಯನೋತ್ಕಃ - ತತ್ = ಆ ಬಾಲಕನ, ಮುಖ =
ಮುಖದಲ್ಲಿ, ವಿದ್ಯಮಾನವಾದ, ಸುಹಾಸ = ಮನೋಹರವಾದ ಮಂದಹಾಸವೆಂಬ, ರಸಾಯನ =
ಅಮೃತದಲ್ಲಿ, ಉತ್ಕಃ = ಔತ್ಕಂಠ್ಯವುಳ್ಳಂಥಾದ್ದಾಗಿ (ಉತ್ಸಾಹವುಳ್ಳಂಥದ್ದಾಗಿ), ಅಭವತ್ = ಆಯಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ತಾಯಿಯು ಮಗುವನ್ನು ಎತ್ತಿಕೊಂಡು ಮತ್ತೆಮತ್ತೆ ಸ್ತನಗತ್ಕ್ಷೀರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಳು.
(ಸ್ತನ್ಯಪಾನ ಮಾಡಿಸಿದಳು). ತಂದೆಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮಗುವಿಗೆ ಕ್ಷೇಮವಾಗಲೆಂದು
ಮಗುವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ (ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಕೂಡಿಸಿಕೊಂಡು) (ಧನ್ವಂತರ್ಯಾದಿ ರೋಗನಿವಾರಕ

मन्त्रगणना, 'स्वस्ति नो' इत्यादि शान्तिस्तोत्रगणना) जपमादिदरु. तायी, तन्देगणन्द
व्यतिरिक्त जनरु मगुवन्नु मुद्विसुत्तिद्वरु.

(इवेल्लवुरु मुरुहदिन्द एन्दु तुुरुसलु किलशब्दप्रयुरुगं मुरुदिद्वरु)
किल-अपरमुरुधवु-(भु.प्र).

लुरुकदल्लु तायी, तन्देगणुगं मगनल्लु प्रुरुमवु कणुदि, प्रुरुक्कक जनरुगं हुरुगं प्रुरुमवु
लुणुतुगुत्तुदु एन्दु हुरुगुत्तुरु- 'कणुतु' एणुदुदुगु(भु.व्यु).

सकलजनरु, अ मगुवणु मुरुखद मणुदहुरुसवणुब अम्युतदल्लु असुक्ती वुगुवुरुगु
द्वरु. अम्युतकु सुरुमुरुनवुद (शुरुतलवुद) कुरुणगणुरुवुदु कणुदुन लकुण. वुरुसुदुरुवणु
मुरुखवु अम्युतकु सुरुमुरुनवुद मणुदहुरुस लुगुदुदु एणुदु हुरुगुदुदुरुणुद, मगुवणु मुरुखवु
कणुदुनणुतु असुदुदुकरवुगुत्तुदु सुुरुकुरुतवुगुत्तुदु. हुरुगु असुदुदुकरवुद मुरुखदल्लु
असुक्तीयणुदु जननुगुदुगुलु सुनुगुदुनुगुदुगुलु मुरुदिदुदु एणुदु अर्धु ॥ 42 ॥

अवतुरुकुरु :-वुरुसुदुरुवणुगु मुरुतनुदुलु बणुदुतणुदु तुरुगुसुत्तुरु- 'दुरुव 'एणुब
शुरुुरुकणुदुदु.

दुरुवुदुसदुदुदुनुसुलुतुयुरुदुरुुरुणु

दुरुव्युदुदुतुनुवु वुलसुतुपदुयुरु नुतुणुतुमुरु ।

अव्युक्तुयुरु प्रुधुमुरुतुरु वदनुनुसु वुरुणुगु

शुरुलुरुनयुरुवु भुवणुनुकुरुतुयुरु वुजुहुरु ॥ 43 ॥

पदकुणुदुः - दुरुवुदुसदुदुदु, अनुसुलुतुयुरु, अदुरुुरुणु, दुरुव्युदुतुनु, इव, वुलसुतु,
पदुयुरु, नुतुणुतुमुरु । अव्युक्तुयुरु, प्रुधुमुरुतुः, वदनुनु, असु, वुरुणुगु, शुरुलुरुनयुरु,
इव, भुवणुनुकुरुतुयुरु, वुजुहुरु, ॥

अर्धुः- असु = कुरु बुरुलकणु, वदनुनु = मुरुखदल्लु, (दुरुव्युदु = सरसुतुतुतुकरवुद,
वुरुणुगु = वुरुकुरुदुणुदु,) नुतुणुतुणु = अतुणुतुवुगु, दुरुवुदुसदुदुदु - दुरुवु = दुरुवुतुगुगुवु,
अदु = मुरुदलुगुवुगु, सदुदुदु = सजुनरुणुदु, (कुरुुरुकुरुवसुगुणुदु,) अदुरुुरुणु = भुक्तीयणुदु,
अनुसुलुतुयुरु = युरुवुगु कुरु बुरुलकणु मुरुतनुदुदुयुरुनु एणुदु प्रुतुरुकु मुरुदुतुकु,

ವಿಲಸತ್ಪದಯಾ - ವಿಲಸತ್ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, (ಶೋಭಾಯಮಾನವಾದ), ಪದಯಾ = ವರ್ಣಾತ್ಮಕಪದಗಳುಳ್ಳ, ಪ್ರಥಮತಃ = ಮೊದಲು, ಅವ್ಯಕ್ತಯಾ = ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ ಅಕ್ಷರಗಳುಳ್ಳ, ಅತ ಏವ = ಆದ್ದರಿಂದಲೇವೇ, ಶಾಲೀನಯೇವ = ಅದೃಷ್ಟದಂತೆ ಇರತಕ್ಕ, ಭುವನಾರ್ಚಿತಯಾ - ಭುವನ = ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ, ಅರ್ಚಿತಯಾ = ಪೂಜಿತಳಾದ, ದೇವ್ಯಾ = ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯಿಂದ, ವಿಜಹ್ರೇ = ಕ್ರೀಡಾ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ-ವಾಸುದೇವನ ಮುಖದಲ್ಲಿ 'ವಾಕ್ ನಯತೀತಿ ವಾಣೀ' ಎಂಬ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ವಾಗಭಿಮಾನಿಯಾದರಿಂದ ವಾಣೀ ಎಂದು ಕರೆಸತಕ್ಕ (ವಿ.ಟೀ) ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯರಿಂದ, ಬ್ರಹ್ಮಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಮೂರ್ತಿಮತ್ತಾಗೋ ಎಂಬಂತೆ (ವಿ.ಟೀ), ತದಭಿಮಾನ್ಯಮಾನ ವಾಣೀ ಎಂಬ ಮಾತಿನಿಂದ (ಛ.ವ್ಯಾ) ಚೆನ್ನಾಗಿ ಕ್ರೀಡಾ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಎಂದರೆ ವಾಸುದೇವನು ಮಾತನಾಡಲು ಮೊದಲು ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯರು ಎಂತಹವರು ಎಂದರೆ, ಬ್ರಹ್ಮಸಭೆಯಲ್ಲಿ ಗರುಡಶೇಷರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಯಾವಾಗ ಕ್ರೀಡಾರ್ಥ (ನರ್ತನಾರ್ಥ) ಬರುತ್ತಾರೋ, ನಾವು ಯಾವಾಗ ವಾಗಿ ಗ್ರಳಾಗುತ್ತೇವೋ ಎಂಬುದಾಗಿ (ಛ.ವ್ಯಾ), ಇಲ್ಲವೆ ಯಾವಾಗ ತೆರೆಯನ್ನು ತೆರೆದು ನಮಗೆ ಹಿತವನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾರೋ(ಛ.ವ್ಯಾ)ಎಂಬುದಾಗಿ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ನಿರೀಕ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟವರು. ಮಾತಾದರೂ, ಗರುಡ, ಶೇಷ, ರುದ್ರೇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಯಾವಾಗ ವಾಸುದೇವನು ಮಾತನಾಡುತ್ತಾನೋ ಎಂಬುದಾಗಿ ಪ್ರತೀಕ್ಷೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದು. ಸರಸ್ವತೀ ದೇವಿಯರು (ಗೆಜ್ಜೆಯಿಂದ -ಛ.ವ್ಯಾ)ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಪಾದವಿನ್ಯಾಸವುಳ್ಳವರು (ಇಲ್ಲವೆ ತೆರೆಯ ಹಿಂದಿದ್ದರೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಕಾಣುವ ಪಾದವುಳ್ಳವರು - ಛ.ವ್ಯಾ)ಮಾತು ಶೋಭಮಾನವಾದ ಪದ ಎಂದರೆ ವರ್ಣಾತ್ಮಕವಾದ ವಾಕ್ಯಾವಯವವುಳ್ಳದ್ದು.

ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯರು ಮೊದಲು ಲಜ್ಜೆಯಿಂದ (ಮುಂದೆ ನರ್ತನಶಾಲೆಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಲು) ತೆರೆಯಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತರಾದ್ದರಿಂದ ವ್ಯಕ್ತರಲ್ಲದವರು (ಕಾಣಿಸದಿರತಕ್ಕವರು), ಮಾತೂ ಮೊದಲು ಅವ್ಯಕ್ತ ಎಂದರೆ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಗಲ್ಭವಾದುದಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಹೇಗೆ ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯರು ಮೊದಲಿಗೆ ಲಜ್ಜಾಯುಕ್ತರಾದ್ದರಿಂದ ತೆರೆಯಿಂದ ಆಚ್ಛಾದಿತರಾಗಿ ಅವ್ಯಕ್ತರಾಗಿ ನರ್ತಿಸುತ್ತಿದ್ದು, ಅನಂತರ ನರ್ತನಶಾಲೆಯಲ್ಲಿ ವಿಹಾರ ಮಾಡುವರೋ ಅದೇರೀತಿ ಮಾತೂ ಮೊದಲಿಗೆ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಗಲ್ಭ ವಾಗಿರಲಿಲ್ಲ= ಮುಗ್ಧವಾಗಿತ್ತು. ಅನಂತರ ಪ್ರಗಲ್ಭವಾಯಿತು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯರಂತೆ

ಮಾತೂ ಲೋಕಪೂಜಿತವಾದುದು || 43 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ವಾಸುದೇವನು ಲೋಕಾನುಸರಣಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಅಂಬೆಗಾಲಿಡೋಣ, ನಿಲ್ಲೋಣ ಮತ್ತು ನಡೆಯೋಣ ಮಾಡಿದನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಪ್ರಾಕ್' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಪ್ರಾಕ್ ರಿಂಖಿಣಂ ಸ್ವಯಮಥ ಸ್ಥಿತಿಮೇಷ ಚಕ್ರೇ
ಪಶ್ಚಾದ್ಗತಿಂ ಪರಿಚಯೇನ ಕಿಲ ಕ್ರಮೇಣ |
ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಚೇಷ್ಟಿತಮಹೋ ಯದನುಗ್ರಹೇಣ
ಸರ್ವಂ ತದಸ್ಯ ಪವನಸ್ಯ ವಿಡಂಬನಂ ಹಿ

|| 44 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಪ್ರಾಕ್, ರಿಂಖಿಣಂ, ಸ್ವಯಮ್, ಅಥ, ಸ್ಥಿತಿಮ್, ಏಷಃ, ಚಕ್ರೇ, ಪಶ್ಚಾತ್, ಗತಿಂ, ಪರಿಚಯೇನ, ಕಿಲ, ಕ್ರಮೇಣ, ವಿಶ್ವಸ್ಯ, ಚೇಷ್ಟಿತಮ್, ಅಹೋ, ಯದನುಗ್ರಹೇಣ, ಸರ್ವಂ, ತತ್, ಅಸ್ಯ, ಪವನಸ್ಯ, ವಿಡಂಬನಂ, ಹಿ ||

ಅರ್ಥಃ- ಏಷಃ = ಈ ವಾಸುದೇವನು, ಪ್ರಾಕ್ = ಮೊದಲು, ರಿಂಖಿಣಂ = ಅಂಬೆಗಾಲಿಡೋಣವನ್ನು, ಚಕ್ರೇ = ಮಾಡಿದನು. ಅಥ = ಮತ್ತೆ ಕೆಲವುದಿವಸಗಳಲ್ಲಿ, ಸ್ವಯಮೇವ = ತನ್ನಷ್ಟಕೇವೆ, ಸ್ಥಿತಿಂ = ನಿಲ್ಲೋಣವನ್ನು, ಚಕ್ರೇ = ಮಾಡಿದನು. ಪಶ್ಚಾತ್ = ಅನಂತರದಲ್ಲಿ, ಕ್ರಮೇಣ = ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ, ಪರಿಚಯೇನ = ಅಭ್ಯಾಸದಿಂದ, ಗತಿಂ = ಸರ್ವತ್ರ ನಡೆಯುವುದನ್ನು, ಚಕ್ರೇ = ಮಾಡಿದನು. ಕಿಲ = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ವಿಶ್ವಸ್ಯ = ಸರ್ವಪ್ರಾಣಿಸಮುದಾಯದ, ಚೇಷ್ಟಿತಂ = ಶ್ವಾಸೋಚ್ಛ್ವಾಸಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರವು, ಯದನುಗ್ರಹೇಣ = ಯಾವ ವಾಯುದೇವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ, ಭವತಿ = ಆಗುತ್ತದೆಯೋ, ಅಸ್ಯ = ಈ ಪ್ರಸಿದ್ಧರಾದ, ಪವನಸ್ಯ = ವಾಯವತಾರ ಭೂತರಾದ, ಶಿಶೋಃ = ಕೂಸಿನ, ತತ್ಸರ್ವಮ್ = ಅಂಬೆಗಾಲಿಡೋಣವೇ ಮೊದಲಾದ ವ್ಯಾಪಾರವು, ವಿಡಂಬನಂ ಹಿ = ಲೌಕಿಕಜನಾನುಕರಣವು, ಹಿ = ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು, ಅಹೋ = ಆಶ್ಚರ್ಯವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ವಾಸುದೇವನು ಮೊದಲಿಗೆ ಅಂಬೆಗಾಲಿಟ್ಟನು- ಎಂದರೆ ಎರಡು ಕೈಗಳು ಎರಡು ಮೊಣಕಾಲುಗಳಿಂದ (ಮನೆಯ ಒಳಗೆ) ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿದನು. ಅನಂತರ ತಾಯಿಯ ಹಸ್ತ, ಕಂಭ, ಗೋಡೆ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಿಂತನು= ನಿಲ್ಲುವುದನ್ನು ಕಲಿತನು. ಕೆಲವು ದಿನಗಳ ನಂತರ ಮಾರ್ಗಗಳ ಪರಿಚಯದಿಂದ ಕ್ರಮೇಣ ಓಡಾಡಿದನು.

ಇವೆಲ್ಲವೂ ವಾಯುಸ್ವರೂಪನಾದ ವಾಸುದೇವನ ಲೋಕಜನಾನುಕರಣವು. (ಇಂತಹ

ವಿಡಂಬನೆಯಿಂದ ಅಜ್ಞರಿಗೆ ಮೋಹನ, ಪ್ರಜ್ಞರಿಗೆ ಮೋದನ). ಏಕೆಂದರೆ, ವಾಯುದೇವರ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದಲೇ ಸಮಸ್ತ ಜೀವಸಮುದಾಯದ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ನಡೆಯುತ್ತವೆ.

ಹುಟ್ಟಿದಾಗಲೇ (ಅವತರಿಸಿದ ಕ್ಷಣದಲ್ಲೇ) ಗಮನ ಶಕ್ತಿಯಿದ್ದರೂ ಅದನ್ನು ಪ್ರಕಟಣೆ ಮಾಡದೇ ಲೌಕಿಕರಂತೆ ಅಂಬಿಗಾಲಿಡುವುದೇ ಮೊದಲಾದುದು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದುದು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ||

44 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :-ಹೀಗೆ ಲೋಕದೃಷ್ಟಿಯಿಂದ ನಡೆಯುವುದು ಬಂದನಂತರ ಒಮ್ಮೆ ಎತ್ತಿನ ಬಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹೊರಟುಹೋದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಪುಚ್ಛ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಪುಚ್ಛಾಂತಮಚ್ಛಮವಲಂಬ್ಯ ಕದಾಚಿದೇಷ ಪ್ರಾತವ್ರಜಾದ್ವಜತ ಏವ
ನಿಜರ್ಷಭಸ್ಯ |

ಪ್ರಾಯಾತ್ ಪ್ರಿಯಸ್ಯ ಸಹಸಾ ಸ್ವಜನೈರದೃಷ್ಟೋ ನಾನಾವನೇಷು
ಚರತಃ ಚರತಃ ತೃಣಾನಿ || 45 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಪುಚ್ಛಾಂತಮ್, ಅಚ್ಛಮ್, ಅವಲಂಬ್ಯ, ಕದಾಚಿತ್, ಏಷಃ, ಪ್ರಾತಃ, ವ್ರಜಾತ್, ದ್ವಜತ, ಏವ, ನಿಜರ್ಷಭಸ್ಯ, ಪ್ರಾಯಾತ್, ಪ್ರಿಯಸ್ಯ, ಸಹಸಾ, ಸ್ವಜನೈಃ, ಅದೃಷ್ಟಃ, ನಾನಾವನೇಷು, ಚರತಃ, ಚರತಃ, ತೃಣಾನಿ ||

ಅರ್ಥಃ- ಏಷಃ = ಈ ಬಾಲಕನು, ಕದಾಚಿತ್ = ಒಂದಾನೊಂದುದಿವಸದಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾತಃ = ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ, ವ್ರಜಾತ್ = ಗೋಷ್ಯದ್ದಸೆಯಿಂದ, ದ್ವಜತಃ = ಹೊರಗೆ ಹೋಗತಕ್ಕ, ಪ್ರಿಯಸ್ಯ = ತನಗೆ ಪ್ರೀತ್ಯಾಸ್ಪದವಾದ, ನಾನಾವನೇಷು - ನಾನಾ = ನಾನಾವಿಧವಾದ, ವನೇಷು = ಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ, ಚರತಃ = ಸಂಚಾರಮಾಡತಕ್ಕ, ತೃಣಾನಿ = ಹುಲ್ಲುಗಳನ್ನು, ಚರತಃ = ಭಕ್ಷಣಮಾಡತಕ್ಕ, ನಿಜರ್ಷಭಸ್ಯ - ನಿಜ = ಸ್ವಕೀಯವಾದ, ಋಷಭಸ್ಯ = ಎತ್ತಿನ, ಅಚ್ಛಂ = ನಿರ್ಮಲವಾದ, ಪುಚ್ಛಾಂತಂ - ಪುಚ್ಛ = ಬಾಲದ, ಅಂತಮ್ = ಕೊನೆಯನ್ನು, ಅವಲಂಬ್ಯ = ಹಿಡಿದುಕೊಂಡು, ಸಹಸಾ = ಅತರ್ಕಿತವಾಗಿ, ಸ್ವಜನೈಃ = ಸ್ವಕೀಯರಾದ ಪಿತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ, ಅದೃಷ್ಟಃ ಸನ್ = ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸದೆ ಇರತಕ್ಕವನಾಗಿ, ಪ್ರಾಯಾತ್ = ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ-ಒಮ್ಮೆ ಬಾಲಕನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಸೂರ್ಯೋದಯಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಮೇವಿಗಾಗಿ) ಕೊಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಹೊರಡತಕ್ಕ ತಮ್ಮ ಎತ್ತಿನ ಸ್ವಚ್ಛವಾದ ಬಾಲವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡಿದನು.

ಹೇಗೆಂದರೆ ಅತರ್ಕಿತವಾಗಿ= ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ. (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ)ಸ್ವಕೀಯರಾದ ಎಂದರೆ ಜ್ಞಾತಿಗಳಾದ ಪಿತ್ರಾದಿ ಜನಗಳಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಡಲಿಲ್ಲ. ಆ ಮತ್ತು ಎಂತಹುದು ಎಂದರೆ ತನಗೆ ಪ್ರೀತಿವಿಷಯವಾದುದು. (ಈ ಎತ್ತೇ ಮುಂದೆ ಜಯತೀರ್ಥರಾದರೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.) ಮತ್ತು ನಾನಾಅರಣ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಾ ಹುಲ್ಲು ನ್ನು ಮೇಯತಕ್ಕದ್ದು. ಎಂದರೆ ಇವರು (ಬಾಲಸ್ವರೂಪರಾದ ವಾಯುದೇವರು) ಯಾವ ಎತ್ತಿನ ಬಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹೊರಟರೋ ಆ ಮತ್ತು ಮೇವನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಾ ಹುಡುಕುತ್ತಾ ವಿವಿಧ ಕಾಡುಗಳಲ್ಲಿ ಅಲೆದಾಡಿತು || 45 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ವಾಸುದೇವನು ಎತ್ತಿನ ಬಾಲ ಹಿಡಿದು ಹೋಗುತ್ತಿದ್ದುದು ಹೇಗಿತ್ತು ಎಂದರೆ ಉಪಮಾನಪೂರ್ವಕ ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಉತ್ತುಂಗ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಉತ್ತುಂಗಶೃಂಗಲಸಿತಸ್ಯ ಮಹಿಷ್ಯಮೂರ್ತೇಃ

ಪಾದಾವೃತಾವನಿತಲಸ್ಯ ಸುರಂಧ್ರಕಸ್ಯ |

ಆಶ್ರಿತ್ಯ ತಸ್ಯ ಶುಶುಭೇಽವಯವೈಕದೇಶಂ

ಬಾಲೋ ದಿವಾಕರ ಇವೋದಯಪರ್ವತಸ್ಯ || 46 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಉತ್ತುಂಗಶೃಂಗಲಸಿತಸ್ಯ, ಮಹಿಷ್ಯಮೂರ್ತೇಃ, ಪಾದಾವೃತಾವನಿತಲಸ್ಯ, ಸುರಂಧ್ರಕಸ್ಯ, ಆಶ್ರಿತ್ಯ, ತಸ್ಯ, ಶುಶುಭೇ, ಅವಯವೈಕದೇಶಂ, ಬಾಲಃ, ದಿವಾಕರಃ, ಇವ, ಉದಯಪರ್ವತಸ್ಯ ||

ಅರ್ಥಃ- ಬಾಲಃ = ವಾಸುದೇವನು, ಉತ್ತುಂಗಶೃಂಗಲಸಿತಸ್ಯ - ಉತ್ತುಂಗ = ದೀರ್ಘವಾದ, ಶೃಂಗ = ಕೋಡುಗಳಿಂದ, ಲಸಿತಸ್ಯ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, ಪಾದಾವೃತಾವನಿತಲಸ್ಯ - ಪಾದ = ಚರಣಗಳಿಂದ, ಆವೃತ = ಆಕ್ರಮಿತವಾದ, ಅವನಿತಲಸ್ಯ = ಭೂಮಿಪ್ರದೇಶವುಳ್ಳ (ಭೂತಲವುಳ್ಳ), ಮಹಿಷ್ಯ ಮೂರ್ತೇಃ - ಮಹಿಷ್ಯ = ಅತ್ಯಂತ ದೊಡ್ಡದಾದ, ಮೂರ್ತೇಃ = ಆಕಾರವುಳ್ಳ, ಸುರಂಧ್ರಕಸ್ಯ - ಸು = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ರಂಧ್ರಕಸ್ಯ = ಚಕ್ಷುರಾದಿ ನವಚ್ಛಿದ್ರಗಳುಳ್ಳ, ತಸ್ಯ = ಆ ವೃಷಭದ, ಅವಯವೈಕದೇಶಮ್- ಅವಯವ = ಪುಚ್ಛಾಖ್ಯ ಅವಯವದ, ಏಕದೇಶಮ್ = ಅಗ್ರಭಾಗವನ್ನು , ಆಶ್ರಿತ್ಯ = ಆಶ್ರಯ ಮಾಡಿ, ದಿವಾಕರಃ = ಸೂರ್ಯನು,

ಉತ್ತುಂಗಶೃಂಗಲಸಿತಸ್ಯ - ಉತ್ತುಂಗ = ಅತ್ಯಂತ ಉನ್ನತವಾದ, ಶೃಂಗ = ಶಿಖರಗಳಿಂದ, ಲಸಿತಸ್ಯ = ವಿರಾಜಮಾನವಾದ, ಮಹಿಷ್ಯ ಮೂರ್ತೇಃ - ಮಹಿಷ್ಯ = ಬಹು ಯೋಜನ ಪರ್ಯಂತ

ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾದ, ಮೂರ್ತೇಃ = ಆಕಾರವುಳ್ಳ, ಪಾದಾವೃತಾವನಿತಲಸ್ಯ - ಪಾದ = ಪ್ರತ್ಯಂತ ಪರ್ವತಗಳಿಂದ, ಆವೃತ = ಆಕ್ರಾಂತವಾದ, ಅವನಿತಲಸ್ಯ = ಭೂತಲವುಳ್ಳ, ಸುರಂಧ್ರಕಸ್ಯ - ಸು = ಸಮೀಚೀನವಾದ, ರಂಧ್ರಕಸ್ಯ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಗಹ್ವರಗಳುಳ್ಳ, ಉದಯಪರ್ವತಸ್ಯ = ಮೇರುಪರ್ವತದ, ಅವಯವೈಕ- ದೇಶಮ್ - ಅವಯವ = ಶಿಖರದ, ಏಕದೇಶಮ್ = ಅಗ್ರಭಾಗವನ್ನು, ಆಶ್ರಿತ್ಯ = ಆಶ್ರಯ ಮಾಡಿ, ಯಥಾ = ಹೇಗೆ, ಶೋಭತೇ (ಲಸತಿ) - ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತದೋ, ತಥಾ = ಹಾಗೆ, ಶುಶುಭೇ = ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಬಾಲಕನಾದ ವಾಸುದೇವನು ಎತ್ತಿನ ಅವಯವ ಎಂದರೆ ಬಾಲದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದನು. ಇದು ಹೇಗಿತ್ತು ಎಂದರೆ ಬಾಲಕನಾದ ಎಂದರೆ ಉದಯಿಸುತ್ತಿರುವ, ಹಗಲನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ದಿವಾಕರನೆಂಬ ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಪರ್ವತದ ಅವಯವ ಎಂದರೆ ಶಿಖರದ ಒಂದು ಭಾಗವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ (ಒಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿದ್ದು) ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗುವಂತೆ.

ಉದಯಪರ್ವತ ಎಂತಹುದು ಎಂದರೆ ಉನ್ನತವಾದ ಶೃಂಗ ಎಂದರೆ ಶಿಖರಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದುದು, ವೃಷಭವು ಉನ್ನತವಾದ ಶೃಂಗ ಎಂದರೆ ಕೊಂಬುಗಳುಳ್ಳದ್ದು. ಉದಯಪರ್ವತದಂತೆ ದೊಡ್ಡ ಆಕಾರವುಳ್ಳದ್ದು. ಉದಯಪರ್ವತವು ಪಾದ- ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಂತ ಪರ್ವತಗಳಿಂದ (ಸುತ್ತುಮುತ್ತಲಿನ ಉಪಪರ್ವತಗಳಿಂದ) ಆವೃತವಾದ ಭೂಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದು, ಮತ್ತು ಪಾದ ಎಂದರೆ ತನ್ನ ನಾಲ್ಕು ಚರಣಗಳಿಂದ ಯಥಾಸಂಭವ (ಎಷ್ಟೋ ಅಷ್ಟು) ಆಕ್ರಮಿತವಾದ ಭೂಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದು. (ಇಲ್ಲವೆ, ಓಡಾಡೋಣದರಿಂದ ತನ್ನ ಪಾದಗಳಿಂದ ಆಕ್ರಮಿತವಾದ ಭೂಭಾಗವುಳ್ಳದ್ದು. ಎಂದರೆ ಅನೇಕ ಭೂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರ ಮಾಡಿತು ಎಂದು ಅರ್ಥ). ಉದಯ ಪರ್ವತವು ಸಮೀಚೀನವಾದ ರಂಧ್ರ ಎಂದರೆ ಗುಹೆಗಳುಳ್ಳದ್ದು, ಮತ್ತು ಸಮೀಚೀನವಾದ ರಂಧ್ರ ಎಂದರೆ ನವದ್ವಾರ (ಛಿದ್ರ)ಗಳುಳ್ಳದ್ದು|| 46 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಅತ್ತ ತಂದೆತಾಯಿಗಳು ಮಗುವನ್ನು ಕಾಣದೆ, ಹುಡುಕಿ ಮಗುವು ಸಿಗದಿರಲು ಅತ್ಯಂತ ಅತ್ಯಂತಸಂತಾಪಕ್ಕೆ ಈಡಾದರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಲೀಲಾಂ 'ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಲೀಲಾಂ ಕರೋತಿ ನು ಗೃಹಾಂತರಗೋ ನು ಬಾಲಃ

ಕೂಪಾಂತರೇ ನು ಪತಿತಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವತಂತ್ರಃ |

ಇತ್ಥಂ ವಿಚಿಂತ್ಯ ಸ ಮುಹುಃ ಸ್ವಜನೋ ವಿಮೃಗ್ಯ

ಹಂತಾನವೇಕ್ಷ್ಯ ತನಯಂ ಹೃದಿ ತಾಪಮಾಪ || 47 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: - ಲೀಲಾಂ, ಕರೋತಿ, ನು, ಗೃಹಾಂತರಗಃ, ನು, ಬಾಲಃಕೂಪಾಂತರೇ, ನು, ಪತಿತಃ, ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವತಂತ್ರಃ, ಇತ್ಥಂ, ವಿಚಿಂತ್ಯ, ಸಃ, ಮುಹುಃ, ಸ್ವಜನಃ, ವಿಮೃಗ್ಯ, ಹಂತ, ಅನವೇಕ್ಷ್ಯ, ತನಯಂ, ಹೃದಿ, ತಾಪಮ್, ಆಪ ||

ಅರ್ಥ:- ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವತಂತ್ರಃ-ಪ್ರಕೃತಿ =ಸ್ವಭಾವದಿಂದ, ಸ್ವತಂತ್ರಃ= ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ, ಬಾಲಃ = ವಾಸುದೇವನು, ಲೀಲಾಮ್ = ಕ್ರೀಡಾವನ್ನು, ಕರೋತಿ ನು = ಮಾಡುತ್ತಾನೋ ಏನೋ, ಗೃಹಾಂತರಗಃ - ಗೃಹಾಂತರ - ಮನೆಯ ಮಧ್ಯಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಗೋ ನು = ಇದ್ದಾನೆಯೋ ಏನು, ಕೂಪಾಂತರೇ = ಭಾವಿಯ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ಪತಿತೋ ನು = ಬಿದ್ದನೋ ಏನು, ಇತ್ಥಂ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವಿಮೃಗ್ಯ = ಹುಡುಕಿ, ತನಯಮ್ = ಮಗನನ್ನು, ಅನವೇಕ್ಷ್ಯ = ನೋಡಿದಲೆ, ಹಂತ = ವಿಷಾದವನ್ನು ಹೊಂದಿ, ಸಃ = ಪಿತ್ರಾದಿಜನವು, ಹೃದಿ = ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ತಾಪಮ್ = ಖೇದವನ್ನು, ಆಪ = ಹೊಂದಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- ಸ್ವಕೀಯರಾದ ಪಿತ್ರಾದಿ ಜನರುಗಳು (ವಾಸುದೇವನು ಎತ್ತಿನ ಬಾಲಹಿಡಿದು ಹೊರಟು ಹೋದ ಮೇಲೆ)ಮಗುವು ಸ್ವಭಾವದಿಂದ ಸ್ವೇಚ್ಛಾಪ್ರವೃತ್ತಿವುಳ್ಳದ್ದು. ಹೇಳೋಣಿಲ್ಲ, ಕೇಳೋಣಿಲ್ಲ, ಎಲ್ಲಿಯಾದರೂ ಆಟವಾಡುತ್ತಿದೆಯೋ, ಮನೆಯ ಒಳಗಡೆ ಇದೆಯೋ, ಇಲ್ಲವೆ ಭಾವಿಯಲ್ಲೇನಾದರೂ ಬಿದ್ದು ಹೋಯಿತೋ ಎಂದು ಯೋಚನೆ ಮಾಡಿದರು. ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ಹುಡುಕಿದರು, ಮಗನನ್ನು ಕಾಣಲಿಲ್ಲ, (ಆದ್ದರಿಂದ) ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಾಪವನ್ನು ಹೊಂದಿದರು.

ಅಯ್ಯೋ ! ಹೀಗೆ ತಾಪ ಹೊಂದಿದರಲ್ಲಾ ಎಂಬ ವಿಷಾದಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಹಂತ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿದ್ದಾರೆ || 47 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಸಾಯಂಕಾಲ ಮನೆಗೆ ಮಗು ಬಂದಿತೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಬಾಲಸ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಬಾಲಸ್ಯ ಬಾಲಪರಿಲಂಬನಗೋಚರಂ ತದ್
ವ್ಯಶ್ವಸ್ಯತಾಪಿ ವಚನಂ ವನಗೋಚರೋಕ್ತಮ್ |
ಯತ್ ಸಾಯಮೈಕ್ಷತ ಜನಃ ಶಿಶುಮಾವ್ರಜಂತಮ್
ಏಕಾಬ್ದಕಂ ವೃಷಭಬಾಲಕೃತಾವಲಂಬಮ್ || 48 ||

ಪದಚ್ಛೇದ: - ಬಾಲಸ್ಯ, ಬಾಲಪರಿಲಂಬನಗೋಚರಂ, ತತ್, ವ್ಯಶ್ವಸ್ಯತ, ಅಪಿ, ವಚನಂ, ವನಗೋಚರೋಕ್ತಂ, ಯತ್, ಸಾಯಮ್, ಏಕ್ಷತ, ಜನಃ, ಶಿಶುಮ್, ಆವ್ರಜಂತಮ್, ಏಕಾಬ್ದಕಂ,

ವೃಷಭಬಾಲಕೃತಾವಲಂಬಮ್ ||

ಅರ್ಥ:- ಬಾಲಸ್ಯ = ಬಾಲಕನ, ಬಾಲಪರಿಲಂಬನಗೋಚರಂ - ಬಾಲ = ವೃಷಭಪುಚ್ಛದ, ಪರಿಲಂಬನ = ಹಸ್ತದಿಂದ ಹಿಡಿಯೋಣವೇ, ಗೋಚರಂ = ವಿಷಯವಾಗಿವುಳ್ಳ, ವನಗೋಚರೋಕ್ತಮಪಿ - ವನ = ಅರಣ್ಯದಲ್ಲಿ, ಗೋಚರ = ಹಸುವನ್ನು ಸಾಚಾರ ಮಾಡಿಸತಕ್ಕ ಗೋರಕ್ಷನಿಂದ, ಉಕ್ತಮಪಿ = ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಂಥ, (ಎತ್ತಿನಬಾಲವನ್ನು ಆಶ್ರಯ ಮಾಡಿ ವನವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗತಕ್ಕ ಬಾಲಕನು, ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ನನ್ನಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಟ್ಟನು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ ಗೋಪಾಲಕನಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ), ವಚನಂ = ವಚನವನ್ನು, ಯತ್ = ಯಾವಾಗ, ಜನಃ = ಪಿತೃದಿ ಜನವು, ಸಾಯಂ = ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ, ವೃಷಭಬಾಲಕೃತಾವಲಂಬಂ - ವೃಷಭ = ಎತ್ತಿನ, ಬಾಲ = ಲಾಂಗೂಲದಲ್ಲಿ, ಕೃತ = ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ, ಅವಲಂಬಮ್ = ಆಶ್ರಯವುಳ್ಳ, ಆವ್ರಜಂತಮ್ = ವನದ್ದೆಸೆಯಿಂದ ಮನೆಯನ್ನು ಕುರಿತು ಬರತಕ್ಕಂಥ, ಏಕಾಬ್ದಕಂ = ಒಂದು ವರ್ಷವಯಸ್ಸುಳ್ಳ, ಶಿಶುಮ್ = ಬಾಲಕನನ್ನು, ಐಕ್ಷತ = ನೋಡಿತೋ, ತತ್ = ಆಗ, ವ್ಯಶ್ಚಸ್ಯತ = ವಿಶ್ವಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ:- (ತಂದೆತಾಯಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದವರು ಮಗುವನ್ನು ಹುಡುಕುತ್ತಿದ್ದಾಗ) ಒಬ್ಬನೊಬ್ಬ ವನಗೋಚರ ಎಂದರೆ ಕಾಡೇ ವಿಷಯವಾಗಿವುಳ್ಳ = ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸತಕ್ಕ (ವಿ.ಟೀ) ಇಲ್ಲವೆ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಗೋ = ಎಂದರೆ ಆಕಳುಗಳನ್ನು ಚರ = ಎಂದರೆ ಮೇಯಿಸತಕ್ಕ ಗೋಪಾಲಕನು, 'ಬೆಳಿಗ್ಗೆ ಎತ್ತಿನ ಬಾಲವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದ (ಛ.ವ್ಯಾ) ಮಗುವನ್ನು ನಾನು ನೋಡಿದೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಸಾಯಂಕಾಲ ಒಂದು ವರ್ಷದ ಆ ವಾಸುದೇವನು ಎತ್ತಿನ ಬಾಲವನ್ನು ಹಿಡಿದು ಹಿಂದಿರುಗಿ ಬರುತ್ತಿದ್ದನು. ಅವನನ್ನು ನೋಡಿ ಜನರು ಬಾಲದ ಮಗುವಿನ ಆಶ್ರಯವೇ ವಿಷಯವಾಗುಳ್ಳ ಗೋಪಾಲಕನ ಮಾತನ್ನು ನಂಬಿದರು- 'ಎಲೋ! ಆ ವನದಲ್ಲಿ ಗೋವಳನು ಹೇಳಿದ ಮಾತನ್ನು ನಾವು ಆಗ ನಂಬಲಿಲ್ಲ. ಆ ಮಾತು ಯಥಾರ್ಥವೇ ಆಗಿದೆ' ಎಂದು ತಿಳಿದರು || 48 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಆಗ ಮಗುವನ್ನು ಪಡೆದು ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷ ಹೊಂದಿ, ಮಗುವಿನ ಲಾಭವು ದೇವರ ದಯೆಯಿಂದ ಆದದ್ದೆಂದು ತಿಳಿದರು ಎಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಚಿಂತಾಮಣಿ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಚಿಂತಾಮಣೀಂದ್ರಮಿವ ಚಿಂತಿತದಂ ದರಿದ್ರೋ

ವಿಜ್ಞಾನಮಾರ್ಗಮಿವ ವಿಷ್ಣುಪರಂ ಮುಮುಕ್ಷುಃ |

नष्पं च नन्दनमिति स्वजनोऽस्य लब्धा
नाथस्य तस्य तदनुग्रहमेव मेने

॥ 49 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಚಿಂತಾಮಣೀಂದ್ರಮ್, ಇವ, ಚಿಂತಿತದಂ, ದರಿದ್ರಃ, ವಿಜ್ಞಾನಮಾರ್ಗಮ್, ಇವ, ವಿಷ್ಣುಪರಂ, ಮುಮುಕ್ಷುಃ, ನಷ್ಪಂ, ಚ, ನಂದನಮ್, ಇತಿ, ಸ್ವಜನಃ, ಅಸ್ಯ, ಲಬ್ಧ್ವಾ, ನಾಥಸ್ಯ, ತಸ್ಯ, ತತ್, ಅನುಗ್ರಹಮ್, ಏವ, ಮೇನೇ ||

ಅರ್ಥಃ- ದರಿದ್ರಃ = ನಿರ್ಧನನು, ಚಿಂತಿತದಂ = ಅಪೇಕ್ಷಿತ ಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ, ಚಿಂತಾಮಣೀಂದ್ರಮಿವ - ಚಿಂತಾಮಣಿನಾಮಕ ಮಣಿಶ್ರೇಷ್ಠದಂತೆ, ಮುಮುಕ್ಷುಃ = ಸಂಸಾರದ್ವೇಷಿಯಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಇಚ್ಛಾ ಮಾಡತಕ್ಕ ಪುರುಷನು, ವಿಷ್ಣುಪರಂ = ವಿಷ್ಣು ವಿಷಯಕವಾದ, ವಿಜ್ಞಾನಮಾರ್ಗಮಿವ - ವಿಜ್ಞಾನ = ತತ್ವಜ್ಞಾನದ, ಮಾರ್ಗಮಿವ = ಮಾರ್ಗದಂತೆ, ಅಸ್ಯ = ಈ ಬಾಲಕನ, ಸ್ವಜನಃ = ಪಿತೃದಿಷ್ಟಜನವು, ಇತಿ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ನಷ್ಪಂ = ಎಷ್ಟು ಹುಡುಕಿದಾಗ್ಯೂ ಕೂಡ ಕಣ್ಣಿಗೆ ಕಾಣಿಸದಿರತಕ್ಕ, ನಂದನಂ = ಮಗನನ್ನು, ಲಬ್ಧ್ವಾ = ಹೊಂದಿ, ತಂ = ಆ ಪುತ್ರದರ್ಶನಾಖ್ಯಲಾಭವನ್ನು, ತಸ್ಯ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಅನಂತೇಶ್ವರದೇವರ, ಅನುಗ್ರಹಮೇವ = ಅನುಗ್ರಹವನ್ನಾಗಿ. ಮೇನೇ = ತಿಳಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯ- ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ಕಳೆದು ಹೋಯಿತು ಎಂದು ಕೊಂಡಿದ್ದ ಮಗುವನ್ನು ಸ್ವಜನರು ಪಡೆದರು. (ಪ್ರಾಯಶಃ ಹತಭಾಗ್ಯರೆಂದುಕೊಂಡಿದ್ದ ನಮಗೆ ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಮತ್ತೆ ಮಗುವಿನ ದರ್ಶನವಾದದ್ದು) ಅನಂತೇಶ್ವರನ ಅನುಗ್ರಹವೇ ಸರಿ ಎಂದು ತಿಳಿದರು.

ಅವರು ಮಗುವನ್ನು ಪಡೆದದ್ದು ಹೇಗಿತ್ತು ಎಂದರೆ, 1. ಚಿಂತಿತವಾದ =ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಚಿಂತಾಮಣಿ ಎಂಬ ರತ್ನಶ್ರೇಷ್ಠವನ್ನು ನಿರ್ಧನನು ಪಡೆಯುವಂತೆ. ಅಪೇಕ್ಷಿತ ಪುರುಷಾರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಮಣಿಯು ಯಾರಿಂದಲಾದರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದದ್ದು. ಬೇಕಾದ ಸೌಖ್ಯವಿರುವ ಧನಿಕನಿಗೆ ದೊರೆತರೇ ಆನಂದದಾಯಕವಾದದ್ದು. ಇನ್ನು ದರಿದ್ರನಿಗೆ ದೊರೆತರೆ ಬಹಳ ಸಂತೋಷವಾಗುವಂತೆ, ಅಪೇಕ್ಷಿತ ಪ್ರದಾತೃವಾದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಪುತ್ರಧನರಹಿತರಾದ್ದರಿಂದ ನಿರ್ಧನರಾದ ಸ್ವಜನರು ಅತ್ಯಂತ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟರು ಎಂದು ಅರ್ಥ.

2. ಮೋಕ್ಷಾಪೇಕ್ಷೆಯು ವಿಷ್ಣುಪರವಾದ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿಷಯಕವಾದ ತತ್ವಜ್ಞಾನಲಕ್ಷಣ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆಯುವಂತೆ. ವಿಷ್ಣುವಿಷಯಕವಾದ ತತ್ವಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ನೇರಹಾದಿಯು. ಇಂತಹ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಪಡೆದರೆ ಮೋಕ್ಷೇಚ್ಛೆಗೆ ಅತ್ಯಂತ ಆನಂದವು ಆಗುವಂತೆ, ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ

ಸ್ವಜನರು ತತ್ವಜ್ಞಾನಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿಸಿಕೊಡತಕ್ಕ (ಸ್ವತಃ ತತ್ವಜ್ಞಾನಮಾರ್ಗ ಬಲ್ಲವರಾದ್ದರಿಂದ), ವಿಷ್ಣುಪರ ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ನಿಷ್ಠನಾದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅತ್ಯಂತ ಆನಂದ ಹೊಂದಿದರು ಎಂದು ಅರ್ಥ || 49 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ವಾಯುಸ್ವರೂಪನಾದ ವಾಸುದೇವನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ಆದರ ಮಾಡಿದವರಿಗೆ ಮೋಕ್ಷಾದಿ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕವನೆಂದು ತಿಳಿಸುವ ಇನ್ನೊಂದು ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೇಳಲು ಉಪಕ್ರಮಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಲೀಲಾವಸಾನ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಲೀಲಾವಸಾನಸಮಯೇ ಸಹಸಾ ಕದಾಚಿತ್

ಆರ್ಯೋಽಮುನಾಽಭ್ಯವಹೃತಿಂ ಪ್ರತಿ ಚೋದ್ಯಮಾನಃ |

ರೋದ್ಧೈಷ ನೋಽಸ್ಮಿ ಧನಿಕೋ ವೃಷವಿಕ್ರಯೀತಿ

ಪ್ರೋವಾಚ ನಂದನಮುಖೇಂದುಮವೇಕ್ಷ್ಯ ಮಂದಮ್ || 50 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಲೀಲಾವಸಾನಸಮಯೇ, ಸಹಸಾ, ಕದಾಚಿತ್, ಆರ್ಯಃ, ಅಮುನಾ, ಅಭ್ಯವಹೃತಿಂ, ಪ್ರತಿ, ಚೋದ್ಯಮಾನಃ, ರೋದ್ಧಾ, ಏಷಃ, ನಃ, ಅಸ್ಮಿ, ಧನಿಕಃ, ವೃಷವಿಕ್ರಯೀ, ಇತಿ, ಪ್ರೋವಾಚ, ನಂದನಮುಖೇಂದುಮ್, ಅವೇಕ್ಷ್ಯ, ಮಂದಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- . ಕದಾಚಿತ್ = ಒಂದಾನೊಂದು ದಿನಸದಲ್ಲಿ, ಲೀಲಾವಸಾನಸಮಯೇ - ಲೀಲಾ - ಕ್ರೀಡೆಯ, ಅವಸಾನ = ಸಮಾಪ್ತಿಯ, ಸಮಯೇ = ಕಾಲದಲ್ಲಿ, ಸಹಸಾ = ಅತರ್ಕಿತವಾಗಿ ಬಂದು, ಅಮುನಾ = ಬಾಲಕನಿಂದ, ಅಭ್ಯವಹೃತಿಂ ಪ್ರತಿ = ಭೋಜನವನ್ನು ಉದ್ದಿಶ್ಯ ಮಾಡಿ, ಚೋದ್ಯಮಾನಃ = ಪ್ರೇರ್ಯಮಾಣನಾದ, ಆರ್ಯಃ = ತಂದೆಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು, ನಂದನಮುಖೇಂದುಂ - ನಂದನ = ಮಗನ, ಮುಖೇಂದುಮ್ = ಮುಖವೆಂಬ ಚಂದ್ರನನ್ನು, ಅವೇಕ್ಷ್ಯ = ನೋಡಿ, ಮಂದಂ = ಮೆಲ್ಲಗೆ, ವೃಷವಿಕ್ರಯೀ - ವೃಷ = ಎತ್ತಿನ, ವಿಕ್ರಯೀ = ವಿಕ್ರಯ ಮಾಡಿದ, ಏಷಃ = ಈ, ಧನಿಕಃ = ಧನಿಕನು, ನಃ = ನಮ್ಮಗಳನ್ನು, ರೋದ್ಧಾ = 'ಎತ್ತಿನ ಮೌಲ್ಯವನ್ನು ಕೊಡದೆ ಭೋಜನ ಮಾಡಬಾರದು' ಎಂದು ವಿಘ್ನ ಮಾಡತಕ್ಕವನಾಗಿ ಇದ್ದಾನೆ, ಇತಿ = ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ಪ್ರೋವಾಚ = ಮಾತನಾಡಿದರು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ - ಒಮ್ಮೆ ವಾಸುದೇವನು ಆಟ ಮುಗಿದ ಮೇಲೆ ಇದ್ದಕ್ಕಿದ್ದಂತೆ (ತಂದೆಯಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರಬಳಿಗೆಬಂದು) ಅವರನ್ನು ಭೋಜನವನ್ನು ಕುರಿತು ಚೋದನ (ಪ್ರೇರಣ)ಮಾಡಿದನು.

ಎಂದರೆ 'ಎಲೈ ತಂದೆಯೇ, ಊಟ ಮಾಡೋಣ ಬನ್ನಿರಿ' ಎಂದು ಕರೆದನು. ಆ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಮಗುವಿನ ಚಂದ್ರನಂತಹ ಮುಖವನ್ನು ನೋಡಿ, 'ಎಲೈ ಮಗುವೇ, ನಮಗೆ ಎತ್ತನ್ನು ಬಿಕ್ಕರಿ ಮಾಡಿದ (ಆಮೇಲೆ ಹಣವನ್ನು ಕೊಡಿದರಿ ಎಂದು ಹೇಳಿ ಎತ್ತನ್ನು ಮಾರಿದ) ಈ ಧನಿಕನು (ಹಣವಂತನು) ನಮ್ಮನ್ನು ತಡೆ ಹಿಡಿದಿದ್ದಾನೆ= ಎಂದರೆ 'ನೀವು ಹಣ ಕೊಡದೆ ಊಟ ಮಾಡ ಕೂಡದು' ಎಂದು ಹೇಳಿ ತಾನೂ ಭೋಜನ ಮಾಡದೆ ಕುಳಿತು ಬಿಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. (ಆದ್ದರಿಂದ ನಾನು ಈಗ ಭೋಜನ ಮಾಡಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ನೀನೊಬ್ಬನೇ ಊಟ ಮಾಡು) ಎಂದು ಮೆಲ್ಲಗೆ ಹೇಳಿದರು.

ಮೆಲ್ಲಗೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಲಾಲನೆಯನ್ನು ತೋರಿಸುತ್ತದೆ

|| 50 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ತಂದೆಯು ಹೇಳಲು ವಾಸುದೇವನು ಏನು ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಲೀಲಾಕರೇಣ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಲೀಲಾಕರೇಣ ಸ ಕರೇಣ ಸುಕೋಮಲೇನ

ಬೀಜಾಂತರಾಣಿ ಕಿಲ ಕಾನಿಚಿತ್ ತಸ್ಮೈ |

ಸ್ಮಿತ್ವಾಭ್ಯರ್ಥಕೋಽಭಿಮತನಿಷ್ಕಪದೇ ಯದಾಽದಾತ್

ಆದತ್ತ ತಾನಿ ಧನಿಕೋ ಬಹುಮಾನಪೂರ್ವಮ್

|| 51 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಲೀಲಾಕರೇಣ, ಸಃ, ಕರೇಣ, ಸುಕೋಮಲೇನ, ಬೀಜಾಂತರಾಣಿ, ಕಿಲ, ಕಾನಿಚಿತ್, ಆಶು, ತಸ್ಮೈ, ಸ್ಮಿತ್ವಾ, ಅಭ್ಯರ್ಥಕಃ, ಅಭಿ- ಮತನಿಷ್ಕಪದೇ, ಯದಾ, ಅದಾತ್, ಆದತ್ತ, ತಾನಿ, ಧನಿಕಃ, ಬಹುಮಾನಪೂರ್ವಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಅಭ್ಯರ್ಥಕಃ = ಆ ಬಾಲಕನು (ವಾಸುದೇವನು), ಲೀಲಾಕರೇಣ - ಲೀಲಾ = ಕ್ರೀಡೆಗಳಿಗೆ, , ಆಕರೇಣ = ಖನಿಭೂತವಾದ, ಸುಕೋಮಲೇನ = ಅತ್ಯಂತ ಕೋಮಲವಾದ, ಕರೇಣ = ಹಸ್ತದಿಂದ, ಆಶು = ಶೀಘ್ರವಾಗಿ, ಅಭಿಮತನಿಷ್ಕಪದೇ - ಅಭಿಮತ = ಉಭಯಸಮ್ಮತವಾದ, ನಿಷ್ಕ = ಸುವರ್ಣನಾಣ್ಯಗಳ, ಪದೇ = ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಕಾನಿಚಿತ್ = ಕೆಲವು, ಬೀಜಾಂತರಾಣಿ = ಹುಣಸೇ ಬೀಜಗಳನ್ನು, ಸ್ಮಿತ್ವಾ = ಮಂದಹಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿ, ಯದಾ = ಯಾವಾಗ, ತಸ್ಮೈ = ಆ ಧನಿಕನಿಗೋಸ್ಕರ, ಅದಾತ್ = ಕೊಟ್ಟನೋ, ತದಾ = ಆಗ, ಧನಿಕಃ = ಧನಿಕನು, ತಾನಿ = ಆ ಬೀಜಗಳನ್ನು, ಬಹುಮಾನಪೂರ್ವಂ = ಆದರ ಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ, ಆದತ್ತ = ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದನು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ವಾಸುದೇವನು ಮಂದಹಾಸ ಮಾಡಿ (ಎಲೈ !ಧನಿಕನೇ, ನಿನ್ನ

ಹಣವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೋ ಎಂಬುದಾಗಿ) ಆ ಎತ್ತನ್ನು ಮಾರಿದ ಧನಿಕನಿಗೆ ತನ್ನ ಕೈಗಳಿಂದ ಧನಿಕನ ಅಂತಃ ಕರಣವು ನಿರ್ಮಲವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಸ್ವೀಕರಿಸುವನೆಂದು ಕೆಲವು ಬೀಜವಿಶೇಷಗಳನ್ನು (ಹುಣಸೇಬೀಜಗಳು-(ಭಾ.ಪ್ರ) ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟವನ್ನು) ತಮ್ಮ ತಂದೆಗೂ ಧನಿಕನಿಗೂ ಎತ್ತಿನ ಮೌಲ್ಯದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿಗದಿಯಾದ ಹಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟನು.

ಅವುಗಳನ್ನು ಆ ಧನಿಕನು ಆದರಪುರಸ್ಕರವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು. (ಅನಂತರ, ಹಣವು ಬಂದಿತೆಂದು ಹೇಳಿ ಹೊರಟುಹೋದನು).

ಇತಿಹಾಸವನ್ನು ಸೂಚಿಸಲು ಕಿಲಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಇಲ್ಲವೆ ಈ ಕಥೆಯು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದುದು ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕಿಲಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ವಾಸುದೇವನ ಕೈಗಳು ಎಂತಹುದು ಎಂದರೆ ಅತ್ಯಂತ ಕೋಮಲವಾದುದು ಮತ್ತು ಕ್ರೀಡೆಗಳಿಗೆ ಆಶ್ರಯವಾದವು ಎಂದರೆ ಬಾಲಕ್ರೀಡೆಯನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವು. ಇವೆರಡು ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವಾಸುದೇವನು ಇನ್ನೂ ಸಣ್ಣವನೆಂದು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಸಣ್ಣಮಗುವು ಕೊಟ್ಟಿದ್ದರಿಂದ ಆ ಧನಿಕನು ಆದರಪುರಸ್ಕರ ಹುಣಸೇಬೀಜಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕಾರ ಮಾಡಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥ || 51 ||

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಧನಿಕನು ವಾಸುದೇವನಲ್ಲಿ ಮಾಡಿದ ನಿಷ್ಕಪಟ ಆದರದಿಂದಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನೇ ಪಡೆದನೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ- 'ಲಬ್ಧಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಲಬ್ಧಂ ಸುತಾದಿತಿ ವದನ್ ದ್ವಿಜಪುಂಗವೇನ

ಕಾಲಾಂತರೇ ನಿಜಧನೇ ಪ್ರತಿದಿತ್ತೇಽಪಿ |

ಸಾಕ್ಷಾದಮಾನವನವಾಕೃತಿತಃ ಸ ಲೇಭೇ

ಬೀಜಚ್ಛಲೇನ ಪುರುಷಾರ್ಥಮಹೋ ವಿಶಿಷ್ಟಮ್

|| 52 ||

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಲಬ್ಧಂ, ಸುತಾತ್, ಇತಿ, ವದನ್, ದ್ವಿಜಪುಂಗವೇನ, ಕಾಲಾಂತರೇ, ನಿಜಧನೇ, ಪ್ರತಿದಿತ್ತೇ, ಅಪಿ, ಸಾಕ್ಷಾತ್, ಮಾನವನವಾಕೃತಿತಃ, ಸಃ, ಲೇಭೇ, ಬೀಜಚ್ಛಲೇನ, ಪುರುಷಾರ್ಥಮ್, ಅಹೋ, ವಿಶಿಷ್ಟಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ:- ದ್ವಿಜಪುಂಗವೇನ = ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರಿಂದ, ಕಾಲಾಂತರೇ = ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ, ನಿಜಧನೇ - ನಿಜ = ಸ್ವಕೀಯವಾದ, ಧನೇ = ದ್ರವ್ಯವು, ಪ್ರತಿದಿತ್ತೇಽಪಿ = ಕೊಡಲ್ಪಡಲಿಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟಪಟ್ಟರೂ ಕೂಡ, ಸುತಾತ್ = ನಿಮ್ಮ ಮಗನ ದೆಸೆಯಿಂದ, ವೃಷಭಮೌಲ್ಯಮ್ =

ನನ್ನ ಎತ್ತಿನ ದ್ರವ್ಯವು, ಲಬ್ಧಮ್ = ಹೊಂದಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ, ವದನ್ = ಮಾತನಾಡತಕ್ಕ, ಸಃ = ಧನಿಕನು, ಸಾಕ್ಷಾದಮಾನವನವಾಕ್ಯತಿತಃ ಸಾಕ್ಷಾತ್ = ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ಅಮಾನವ = ದೇವತೆಗಳಾದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣದೇವರ, ನವ = ನೂತನವಾದ, ಆಕೃತಿತಃ = ಅವತಾರ ಭೂತನಾದ ವಾಸುದೇವನಾಮಕ ಬಾಲಕನಿಂದ, ಬೀಜಚ್ಛಲೇನ = ಬೀಜದ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ, ವಿಶಿಷ್ಟಂ = ಸರ್ವಪುರುಷಾರ್ಥೋತ್ತಮವಾದ, ಮೋಕ್ಷವನ್ನು, ಲೇಭೇ = ಹೊಂದ ತಕ್ಕಂಥವನಾದನು. ಅಹೋ = ಆಶ್ಚರ್ಯವು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಕಾಲಾಂತರದಲ್ಲಿ (ಕೆಲವು ಕಾಲದ ನಂತರ) ಬ್ರಾಹ್ಮಣಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ (ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸಂತ್ಯವಂತರಾದ) ಮಧ್ಯಗೇಹಭಟ್ಟರು ಧನಿಕನಿಗೆ ಎತ್ತಿನ ಬೆಲೆಯನ್ನು ಕೊಡಲು ಇಚ್ಛಿಸಿದರು (ಕೊಡಲು ಹೋದರು). ಆಗ ಆ ಧನಿಕನು, 'ಎಲೈ! ವಿಪ್ರವರ್ಯರೇ, ತಮ್ಮ ಮಗನಿಂದ ನನ್ನ ಹಣವು ಬಂದಿದೆ' ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. (ಸ್ವೀಕರಿಸಲಿಲ್ಲ, ಹಾಗೆ ಸ್ವೀಕರಿಸದಿರೋಣದರಿಂದ) ಮುಖ್ಯರಾದ ಅಮಾನವ ಎಂದರೆ (ಮನುಷ್ಯರಲ್ಲದ) ದೇವತೆಗಳಾದ ವಾಯುದೇವರ ನವ ಎಂದರೆ ನೂತನ ಅವತಾರರೂಪದಿಂದ ಇಲ್ಲವೆ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ನವ ಎಂದರೆ ಸ್ತುತ್ಯರಾದ ವಾಯುದೇವರ ಅವತಾರವಾದ ಈ ವಾಸುದೇವರೂಪದಿಂದ, ಹುಣಸೇಬೀಜಗಳೆಂಬ ನೆಪದಿಂದ, ಉತ್ತಮಪುರುಷಾರ್ಥವಾದ ಮೋಕ್ಷವನ್ನೇ ಪಡೆದನು.

ಎಂದರೆ ವಾಸುದೇವನು ಕೊಟ್ಟದ್ದಾದರೋ ಹುಣಸೇಬೀಜಗಳನ್ನೇ. ಆದರೆ, ತನ್ನ ಹಣವು ಹಿಂದಿರುಗಿ ಕೊಡಲ್ಪಡುತ್ತಿದ್ದರೂ ಅದಕ್ಕೆ ಕೈಯೊಡ್ಡದಷ್ಟು ಆದರದಿಂದ ಆಧನಿಕನು ಹಣದ ಪ್ರತಿನಿಧಿಯಾಗಿ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟ ಹುಣಸೇಬೀಜಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದ್ದರಿಂದ, ಹೀಗೆ ತುಷ್ಟನಾದ ಧನಿಕನಲ್ಲಿ ವಾಸುದೇವನು ಪ್ರಸನ್ನನಾಗಿ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಮಹಿಮೆಯು ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದುದು.

ಮಾಡಿದ ಸೇವೆಯನ್ನು ಅನಂತಮಡಿ ಮಾಡಿ ಸದ್ಗತಿಯನ್ನು ಕೊಡುವ ಕರುಣಾಳುಗಳು ಶ್ರೀಹರಿಯಂತೆ ವಾಯುದೇವರು.

'ಮೋಕ್ಷೋ ಹಿ ಸರ್ವಪುರುಷಾರ್ಥೋತ್ತಮಃ' ಎಂದರೆ ಸಕಲ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳೆಲ್ಲಾ ಅತ್ಯಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದುದು ಮೋಕ್ಷವೇ ಎಂಬುದಾಗಿ ಶ್ರೀಮದಾಚಾರ್ಯರು ಶ್ರೀಮದ್ವಿಷ್ಣುತತ್ವನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿಯಾದರೂ ವಿಶಿಷ್ಟ ಪುರುಷಾರ್ಥ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಮೋಕ್ಷ ಎಂಬುದಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಿಸಿದೆ.

ವಾಸುದೇವನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷಕೊಡಲು ಹೇಗೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯ ಎಂದರೆ, 'ವಿಷ್ಣುರ್ಹಿ ದಾತಾ ಮೋಕ್ಷಸ್ಯ'

ವಾಯುಶ್ಚ ತದನುಜ್ಞಯಾ 'ಎಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವೇ ಮುಕ್ತಿದಾತನು, ವಾಯುದೇವರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅಪ್ಪಣೆಯಿಂದ (ಮುಕ್ತಿದಾತರು) ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರ ವಾಯುದೇವರಿಗೆ ಮುಕ್ತಿದಾತೃತ್ವವು ಕಂಡಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ 'ಬಳಿತ್ತಾ ತದ್ವಪುಷೇ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವಾಯುದೇವರ ಅಂಶಿಅಂಶರೂಪಗಳಿಗೆ ಪ್ರಜ್ಞಾ, ಬಲಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಿಂಚಿತ್ತಾದರೂ ಭೇದವಿಲ್ಲ

॥ 52 ॥

ಅವತಾರಿಕಾ :- ಈ ರೀತಿಯಾದ ವಾಸುದೇವನ ಬಾಲಲೀಲೆಗಳನ್ನು ನೋಡಿ ಜನರು, ಹಿಂದೆ ಯಶೋದಾದಿಗಳು ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನ ಬಾಲಲೀಲೆಯನ್ನು ನೋಡಿ ಸಂತೋಷಗೊಂಡಂತೆ, ಸಂತೋಷಪಟ್ಟರೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ವಾಸುದೇವಂ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ವಾಸುದೇವಮಿಹ ವಾಸುದೇವತಾ ಸತ್ಕಲಾಮಭಿನನಂದ ತಂ ಜನಃ |

ವಾಸುದೇವಮಿಹ ವಾಸುದೇವಸನ್ನಾಮಕಂ ವಿವಿಧಲೀಲಮರ್ಭಕಮ್

॥ 53 ॥

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ವಾಸುದೇವಮ್, ಇಹ, ವಾ, ಅಸುದೇವತಾಸತ್ಕಲಾಮ್, ಅಭಿನನಂದ, ತಂ, ಜನಃ, ವಾಸುದೇವಮ್, ಇಹ, ವಾಸುದೇವಸನ್ನಾಮಕಂ, ವಿವಿಧಲೀಲಮ್, ಅರ್ಭಕಮ್ ||

ಅರ್ಥಃ- ಜನಃ = ಸಜ್ಜನ ಸಮೂಹವೂ, ಇಹ = ಈ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ತಮಾನನಾದ, ವಾಸುದೇವಮ್ = ವಾಸುದೇವನನ್ನು, ಅಸುದೇವತಾಸತ್ಕಲಾಮ್ - ಅಸು = ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ, ದೇವತಾ = ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ವಾಯುದೇವರ, ಸತ್ಕಲಾಂ- ಸತ್ = ನಿರ್ದುಷ್ಟವಾದ, ಕಲಾಮ್ = ಅಂಶಭೂತನೆಂದು, ಇತಿ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ವಿವಿಧಲೀಲಂ - ವಿವಿಧ = ನಾನಾವಿಧವಾದ, ಲೀಲಂ = ಕ್ರೀಡಾವುಳ್ಳ, ವಾಸುದೇವಸನ್ನಾಮಕಂ- ವಾಸುದೇವ = ವಾಸುದೇವನೆಂಬ, ಸನ್ನಾಮಕಮ್ = ನಿರ್ದುಷ್ಟನಾಮವುಳ್ಳ, ಅರ್ಭಕಂ = ಬಾಲಕನನ್ನು, ದೃಷ್ಟ್ವಾ = ನೋಡಿ, ವಾಸುದೇವಂ = ವಾಸುದೇವನ ಜಠರದಲ್ಲಿ ಅವತಾರ ಮಾಡಿದ ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು, ವಾ = ಹೇಗೆ, ಜನಃ = ಜನವು, ದೃಷ್ಟ್ವಾ = ನೋಡಿ, ಅಭಿನನಂದ = ಸಂತೋಷಪಟ್ಟತೋ, ತಥಾ = ಹಾಗೆ, ಅಭಿನನಂದ = ಸಂತೋಷಪಟ್ಟಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ಬಾಲಕನಾದ ವಾಸುದೇವನನ್ನು ನೋಡಿ ಅವನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಕೇಳಿ ಜನರು ಸಂತೋಷಪಟ್ಟರು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಹಿಂದೆ ವಾಸುದೇವ ಎಂದರೆ = ಬಾಲರೂಪ (ವಾಸುದೇವಸುತನಾದ) ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣನನ್ನು (ಯಶೋದಾದಿಗಳೂ, ದೇವತ್ಯಾದಿಗಳೂ) ನೋಡಿ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟಂತೆ ಎಂದು ಫಲಿತಾರ್ಥ.

श्रीकृष्णनु एतहवनु एदरं, असुएब प्रण= इन्द्रियाभिमानिदवतंशुं
 देव परममुख्यस्वामियाद श्रीमन्नारयणन निरुषु अशनु=
 नारयणवतारभूतनु, वासुदेवनु असुदेव एदरं नारयण, रमयुं
 तरुवयु इन्द्रियाभिमानिदवतंशुं मुख्यस्वामियाद वयुदेवर निरुषु
 अशनु= वयुवतार भूतनु एदु अरु. श्रीकृष्णनु

‘वासुनाद्वसुदेवोसि वासितं तं जगत्प्रयम् ।

सर्वभूतनिवासोसि वासुदेव नमोसु तं॥’

एबुतं सर्वतु वसु मरुवुदरिंदलु, मुरुलुकेवनु वसुसुनवनुगिमाडि
 सकलरिं वसुसुननरु इरुवुदरिंदलु, हरुगु, ‘व’ एबु ज्ञरुनमयु, ‘सु’ एबु
 निरुषु हंसरुवनु= अरुधुनरुवुवनु,

वयुवतारनरु वसुदेवनरुदरु ‘ज्ञरुनरुधुमेव ’ इतुदियुगि हिरुं
 हेलुदंतं व’ एबु ज्ञरुनरुधुवरुगि हुरुषुवुदरिंदलु, वसुदेववुख्यु परुमरुतुन
 पदभकुतुं निरुतनरुदरिंदलु, हरुगु सुरुपतः युधरुयुगु ज्ञरुनरुनदरुतुकुनरुगि
 कुरुडरुगुवितुषुनरुदरिंदलु वसुदेव एबु अरुधुनरुमवुवनु.

श्रीकृष्णनु पुरुवुरुकुतुपुकरु एदरं भरुगवतदु हेलुदंतं मुदु(मुणु)भकुणवु
 मुरुदलरुद अनुरु कुरुडुयुवनु, वसुदेवनु पुरुवुरुकुतुपुकरु एदरं 2नुरु
 सगदु सुविसुतं हेलुदंतं कुलुतुकुल (हुरुषुसुमुरुह) भकुणवु मुरुदलरुद अनुरु
 कुरुडुयुवनु.

वासुदेवनुं हंसरु कुरुणरुयुकुनरुद वसुदेवनुगु, प्रुसुदुनरुद
 वसुदेवसुतनरुद हरुगु अरुधुयुसुतुदु अरुदरुद वसुदेव वसुदेवरुगु लुपमरुन,
 लुपमेयुभरुवनु इषुकुंशुं.

वासुदेवतु एबु व+असुदेवतु एदु पदवुभरुगु मरुडुशुं. व’ एबुदनु
 लुपमरुधुदु प्रुयुगु मरुडु.

ವೃತ್ತ- 'ರನ್ನರಾವಿಹರಢೋದ್ಧತಾಲಗೌ' ಎಂಬಲಕ್ಷಣಾನುಸಾರಈಶ್ಲೋಕವುರಢೋದ್ಧತಾವೃತ್ತದಲ್ಲಿ ರಚಿತವಾಗಿದೆ | 53 ||

ಅವತಾರಿಕಾ:- ಹೀಗೆ ಪೂರ್ಣಶಕ್ತಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತಿಮಾಡದೇ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರೂ ಜನರು ಸಂತೋಷಗೊಂಡರು ಎಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತಪೂರ್ವಕ ವರ್ಣಿಸುತ್ತಾ ಸರ್ಗವನ್ನು ಉಪಸಂಹರಿಸುತ್ತಾರೆ- 'ಇತಿ ' ಎಂಬ ಶ್ಲೋಕದಿಂದ.

ಇತಿ ವಿಹರತಿ ಮಹ್ಯಾಂ ವಿಷ್ಣುದಾಸೇಽಪಿ ಗೂಢೇ
ಸಮಜನಿ ಸುಜನಾನಾಂ ಚಿತ್ತಮಾನಂದಪೂರ್ಣಮ್ |
ಉದಯತಿ ಘನಮಾಲಾಲೀನಭಾನೌ ಚ ಭಾನೌ
ನನು ಜನನಯನಾಭ್ಯೈಃ ಲಭ್ಯತೇಽಲಂ ವಿಕಾಸಃ || 54 ||

ಇತಿ ಶ್ರೀಮತ್ಕವಿಕುಲತಿಲಕ ಶ್ರೀವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಸುತ ಶ್ರೀನಾರಾಯಣ ಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯ
ವಿರಚಿತೇ ಶ್ರೀಸುಮಧ್ವವಿಜಯೇ ಮಹಾಕಾವ್ಯೇ ಆನಂದಾಂಕೇ ದ್ವಿತೀಯಃ ಸರ್ಗಃ

ಪದಚ್ಛೇದಃ - ಇತಿ, ವಿಹರತಿ, ಮಹ್ಯಾಂ, ವಿಷ್ಣುದಾಸೇ, ಅಪಿ, ಗೂಢೇ, ಸಮಜನಿ, ಸುಜನಾನಾಂ, ಚಿತ್ತಮ್, ಆನಂದಪೂರ್ಣಮ್, ಉದಯತಿ, ಘನಮಾಲಾಲೀನಭಾನೌ, ಚ, ಭಾನೌ, ನನು, ಜನನಯನಾಭ್ಯೈಃ, ಲಭ್ಯತೇ, ಅಲಂ, ವಿಕಾಸಃ, ||

ಅರ್ಥಃ- ವಿಷ್ಣುದಾಸೇ - ವಿಷ್ಣು = ಪರಮಾತ್ಮನ, ದಾಸೇ = ಸೇವಕನಾದ, ವಾಸುದೇವನೆಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳಬಾಲಕನು, ಗೂಢೇಽಪಿ = ಅಪ್ರಕಟಿತವಾದ ತನ್ನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಮಹ್ಯಾಂ = ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ, ಇತಿ = ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರದಿಂದ, ವಿಹರತಿ ಸತಿ = ಕ್ರೀಡಾ ಮಾಡುತ್ತಿರಲಿಕ್ಕೆ, ಸುಜನಾನಾಂ = ಸಜ್ಜನರುಗಳು, ಚಿತ್ತಮ್ = ಹೃದಯವು, ಆನಂದಪೂರ್ಣಂ = ಆನಂದದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದಂಥಾದ್ದಾಗಿ, ಭಾನೌ = ಸೂರ್ಯನು, ಘನಮಾಲಾಲೀನಭಾನೌ - ಘನ = ಮೇಘಗಳ, ಮಾಲಾ = ಪಂಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ, ಲೀನ = ಆಚ್ಛಾದಿತವಾದ, ಭಾನೌ = ಕರಣಗಳುಳ್ಳವನಾಗಿಯೂ, ಉದಯತಿ ಸತಿ = ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತಿರಲಾಗಿ, ಜನನಯನಾಭ್ಯೈಃ - ಜನ = ಜನಗಳ, ನಯನ = ನೇತ್ರಗಳ, ಅಭ್ಯೈಃ = ಕಮಲಗಳಿಂದ, ಅಲಂ = ಅತ್ಯಂತವಾಗಿ, ವಿಕಾಸಃ = ಉನ್ನೀಲನವು, ಯಥಾ = ಹೇಗೆ, ಲಭ್ಯತೇ ನನು = ಹೊಂದಲ್ಪಡುತ್ತದೆಯೋ, ತಥಾ = ಹಾಗೆ, ಸಮಜನಿ = ಆಯಿತು.

ತಾತ್ಪರ್ಯಃ- ವ್ಯಾಪ್ತನು, ಇಲ್ಲವೆ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರವಿಷ್ಟನು ಆದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸೇವಕರಾದ ವಾಯುದೇವರು, ಗೂಢವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿ ಅವತರಿಸಿದ್ದರಿಂದ

ತಮ್ಮ ಅಸಾಧಾರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಟಣಮಾಡದೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಪ್ರಕಾರ ರಿಂಖನಾದಿಗಳಿಂದ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಿದ್ದರು, ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಸಜ್ಜನರ ಮನಸ್ಸು ಸಂತೋಷದಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾಯಿತು.

ಇದಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಾಂತ ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುತ್ತಿರಲು, ಮೋಡಗಳ ಪಂಕ್ತಿಯೇ ಇರಲಾಗಿ ಕಿರಣಗಳು ಆಚ್ಛಾದಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ ಜನರ ಕಣ್ಣುಗಳೆಂಬ ಕಮಲಗಳು (ವಿ.ಟೀ) ಇಲ್ಲವೆ ಜನರಕಣ್ಣುಗಳು ಮತ್ತು ಕಮಲಗಳು ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ಅರಳುತ್ತವಷ್ಟೆ. ಅಂತೆಯೇ, ವಾಸುದೇವನು ಕ್ರೀಡಿಸುತ್ತಿರಲು, ಅವತಾರದಿಂದಾಗಿ (ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದಲೇ) ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಆಚ್ಛಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಹಾಗಿದ್ದರೂ, ಸಜ್ಜನರ ಮನಸ್ಸು ವಾಸುದೇವನು ಕ್ರೀಡಿಸಿದ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಅರಳಿತು.

ವೃತ್ತ- 'ನನಮಯಯಯುತೇಯಂ ಮಾಲಿನೀ ಭೋಗಿಲೋಕೈಃ' ಎಂಬ ಲಕ್ಷಣಾನುಸಾರ ಇಲ್ಲಿ ಮಾಲಿನೀವೃತ್ತವು || 54||

ವಂದೇ ಸದಾ ವೃಷಭಬಾಲಕೃತಾವಲಂಬಂ

ವಿಷ್ಣುಪ್ರಿಯಂ ವೃಷಭವಾಹಕೃತಾವಲಂಬಮ್ |

ಪೀತಂ ವಿಷಂ ಹರಿಸುನಾಮಧರೇಣ ಯೇನಾ-

ಹೀಶೇಶವಂದ್ಯಚರಣಂ ಶರಣಪ್ರಪಾಲಮ್ || 1 ||

ಸ್ವನ್ಯಂ ದದೌ ಸ್ವಸುತ ಏಷ ವಿಚಿಂತ್ಯ ಮಾತೇ

ತಿ ಸ್ವನ್ಯಪಾನಪುನರಾವೃತಿಭೇದಕಸ್ಯ |

ಯಸ್ಯೇತ್ಯಮುಂ ಗುರುಮುನಿಂ ಶರಣಂ ಗತೋಽಸ್ಮಿ

ದೈತ್ಯಾತಿಭೀತಿದಮುಮಾಪತಿಪೂಜಿತಂ ತಮ್ || 2 ||

ವಿಷ್ಣುಂ ನಮಾಮಿ ವಿಶ್ವೇಶಂ ವಾಸುದೇವಂ ಮಹಾಮುನಿಂ |

ತತ್ರ ತತ್ರ ಸ್ಥಿತೋ ಯಸ್ತು ತತ್ರಚ್ಛಕ್ತಿಪ್ರಬೋಧಕಃ || 3 ||

ಸರ್ಗಾರ್ಥಃ ಪುರುಷಾರ್ಥಾನ್ನಕಾಂಕ್ಷಿಣಾ ಭಕ್ತಿಕಾಂಕ್ಷಿಣಾ |

ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಂ ಸಂಗೃಹೀತಸ್ತು ಪ್ರೀತ್ಯೈ ಮಾಧವಮಧ್ವಯೋಃ || 4 ||

ಶ್ರೀಮತ್ಕುಲಕುಲಕ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯಸುತ ನಾರಾಯಣಪಂಡಿತಾಚಾರ್ಯ
ವಿರಚಿತವಾದ ಆನಂದಾಂಕಿತವಾದ ಸುಮಧ್ವವಿಜಯವೆಂಬ ಮಹಾಕಾವ್ಯದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸರ್ಗದ
ಸುಮಧ್ವವಿಜಯಾಂಬುಧಿತರಂಗಿಣೀ ಎಂಬ ಲಘು ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

